

THE FREE INDOLOGICAL COLLECTION

WWW.SANSKRITDOCUMENTS.ORG/TFIC

FAIR USE DECLARATION

This book is sourced from another online repository and provided to you at this site under the TFIC collection. It is provided under commonly held Fair Use guidelines for individual educational or research use. We believe that the book is in the public domain and public dissemination was the intent of the original repository. We applaud and support their work wholeheartedly and only provide this version of this book at this site to make it available to even more readers. We believe that cataloging plays a big part in finding valuable books and try to facilitate that, through our TFIC group efforts. In some cases, the original sources are no longer online or are very hard to access, or marked up in or provided in Indian languages, rather than the more widely used English language. TFIC tries to address these needs too. Our intent is to aid all these repositories and digitization projects and is in no way to undercut them. For more information about our mission and our fair use guidelines, please visit our website.

Note that we provide this book and others because, to the best of our knowledge, they are in the public domain, in our jurisdiction. However, before downloading and using it, you must verify that it is legal for you, in your jurisdiction, to access and use this copy of the book. Please do not download this book in error. We may not be held responsible for any copyright or other legal violations. Placing this notice in the front of every book, serves to both alert you, and to relieve us of any responsibility.

If you are the intellectual property owner of this or any other book in our collection, please email us, if you have any objections to how we present or provide this book here, or to our providing this book at all. We shall work with you immediately.

-The TFIC Team.

वीर सेवा मन्दिर दिल्ली

क्रम संख्या

1212-12

काल नं०

२२.०२

कहावा

खण्ड

महावीरचरित

किंमत १॥ रु.

सं. अज्ञात

जैनवाङ्मयकुसुमाला पुष्प ७ वें.

श्रीमहावीरचरित्र

प्रसिद्ध मिति
मार्ग. शु. ५ }
वीर सं. २४७७ }

किंमत १॥ रु.

{ ठेलक
अज्ञात.

प्रकाशक:—
मोतीलाल हिराचंद गांधी,
पो. मु. उस्मानाबाद.

मुद्रक:—
लक्ष्मण भाऊराव कोकाटे,
हनुमान प्रेस, २०० सदाशिव पेठ,
पुणे सिटी.

प्रस्तावना.

श्री. अज्ञात उर्फ मोतीलाल गांधी यांनी प्रस्तुत 'श्री महावीर चरित्र' लिहून जैनधर्मानुयायिच नव्हे तर सर्व मराठी वाचकांवर उपकार केले आहेत, असे हे पुस्तक वाचणाऱ्यांस वाटल्यावाचून राहणार नाही. सामान्य वाचकांपैकींच पण त्यांच्याहून काहीं गुणांनी श्रेष्ठ अशा पुरुषांचे चरित्र वाचकांना एका दृष्टीने जास्त मनोरंजक वाटण्याचा संभव आहे. कारण अशा चरित्रांत साधारण माणसाच्या अनुभवाच्या गोष्टींचाच मुख्यतः समावेश होतो व अशा सर्वसाधारण प्रसंगी आपल्याहून काहीं अंशी थोर असणाऱ्या चरित्रनायकांने काय केलें हे जाणण्याची उत्कंठा वाटते. शंकडो जन्मांत ज्यांनी आत्मोन्नतीची पूर्वतयारी अलौकिक प्रमाणांत केली असल्यामुळे चरित्र विषयभूत आयुःक्रमांत ज्यांचे जीवन सामान्य दृष्टीने अतिशय चमत्कृतिपूर्ण झालेलें असतें त्यांचे चरित्र अशा वाचकांना, कीं ज्यांना स्वतःच्या व चरित्रनायकाच्या जीवनांत कांहींतिरी साम्य पाहण्याची इच्छा असते त्यांना, आकर्षक वाटणें कठीण आहे. परंतु अशा मुक्तात्म्यांची चरित्रे निराळ्याच भावनेने वाचली पाहिजेत. आपल्या आकुंचित जीवनांत येणारे लहानसान अनुभव, छोट्यामोठ्या पण सांसारिक अडचणी व त्यांतून पार पडण्याचे सांसारिक मार्ग श्रीमहावीरस्वामींच्या चरित्रांत आढळणार नाहीत. परंतु अशा गोष्टीकरितां त्यांचे चरित्राकडे जाणें हेंच चुकीचें आहे. फुटक्या शिंपल्या गोळा करण्यासाठीं समुद्राच्या तळाळा जाणें मूर्खपणाचें आहे. त्या पाहिजे असल्यातर गांवोगावचे उथळ ओढे काय कमी आहेत ? परंतु ज्यांना असल्या शिंपल्याऐवजीं बिनमोल मोती हवीं असतील त्यांनी महासागरांत बुडी मारावी व तेथेंच त्यांच्या प्रयत्नाला यशहि येण्यामारखें असतें. ज्या दुःखपरिणामी सुखाच्या आशेने प्रत्येक जीव भगणित वर्षे धडपडत आहे व इतकें करूनहि जी आशा कधी नृप्तच होत नाही त्या आशेने केल्या जाणाऱ्या विफल धडपडींतून आत्म्याची कायमची सुटका व्हावी व शाश्वत आनंद प्राप्त व्हावा अशी इच्छा ज्यांच्या अंतःकरणांत जागृत झाली असेल त्यांना या चरित्रांत मार्गदर्शक प्रकाश मिळेल. श्री-महावीरचरित्र तें कोणीहि लिहिलेलें असो, हा एक धर्मग्रंथ आहे याच दृष्टीने हे चरित्र हातीं घेतलें पाहिजे व त्या दृष्टीने हे पुस्तक वाचणाऱ्यांना पुष्कळच फायदा होईल यांत शंका नाही.

महावीरचरित्र

या पुस्तकांतलि कांहीं भाग साधारण माणसाला असंभवनीय वाटतील व श्रद्धायुक्त वाचकांनाच अशा कथा आवडतील. पण हा भाग या चरित्रांतलि महत्वाचा भाग नव्हे. तर महावीरस्वामींच्या कालांतलि धर्माची अवनाति आणि ती दूर करण्यासाठी त्यांनी जी तत्वे प्रतिपादन केली ती तत्वे, यांचा अभ्यास करण्यास हे पुस्तक उपयोगी आहे, याच गोष्टींत या पुस्तकाचें महत्त्व आहे. रा. गांधी यांनी हे पुस्तक लिहितांना अशा जिज्ञासुंना शक्य तेवढी मदत करण्याचा हेतु आपल्या मनांत सदोदित ठेविला असावा असे स्पष्ट दिसते. माझ्यामते, हा हेतु त्यांनी पुष्कळ अंशांनी साध्यहि केला आहे. महावीरस्वामींचें चरित्र म्हणजे जैनधर्माचें प्रतिपादन. स्वामींच्या जन्मापासून निदान ते दीक्षा घेईपर्यंत, किंवा हुना त्यांना केवलज्ञान प्राप्त होईपर्यंत, मनुष्यजन्मांत साधारणपणें येणारे अनेक अनुभव त्यांना आले असतील आणि त्यांच्या अनुभवाच्या अशा गोष्टी जर कोणी लिहून ठेविल्या असत्या तर त्या मनोरंजकच नव्हे तर बोधप्रदहि झाल्या असत्या. परंतु अशा गोष्टींना महावीरस्वामींनी अथवा त्यांच्या शिष्यांनी महत्त्व दिलें नाहीं. कारण जैनसिद्धांताचें पुनरुज्जीवन करण्याच्या त्यांच्या कार्याच्या मानानें, त्यांच्या लौकिकजीवनांतलि लहानसान गोष्टी कांहींच नव्हत्या. त्यांचें जीवन म्हणजे जैनधर्माची प्रभावना त्यापलीकडे कांहीं नाहीं किंवा त्यापलीकडे कांहीं असणेंच शक्य नाहीं, अशा भावनेनें आजवर सर्वांनी त्यांच्या जीवनाव्हाल विचार केला आहे. अर्थात्च या चरित्रांत जैनधर्माच्या सिद्धांतांचें संक्षिप्त विवरण हाच मुख्य हेतु असावा हे स्वाभाविक आहे.

असें असलें तरी, वीरचरित्राभोंवतीं कालाच्या प्रभावानें जमलेलें अनैतिहासिक धुकें नाहींसे करून, ऐतिहासिक दृष्टीनें खऱ्या ठरण्यासारख्या गोष्टी निश्चित करण्याचा रा. गांधी यांनी प्रयत्न केला असून त्याचा उपयोग वाचकांना चांगला होण्यासारखा आहे. वीरकाल न समाज, राज्यव्यवस्था व वैदिक आणि बौद्ध-मतांतलि कोणत्या वैगुण्यामुळे जैनमतास त्यावेळीं विशेष महत्त्व आलें हें रा. गांधी यांनी शक्य तेवढ्या कसोटीनें वर्णिलें आहे. यामुळे प्रस्तुत चरित्र कोणालाहि वाचनीय वाटेल यांत शंका नाहीं.

प्रस्तावना.

भारतीय संस्कृतीत भौतिकाला केव्हाही गौण स्थानच मिळालेलं आहे. हिंदवासीयांची आस्तिक्यबुद्धि अतिप्राचीन काळापासून दृढमूल झालेली असल्यामुळे पारलौकिकसुखाची श्रद्धा जन्मापासूनच त्याच्या हाडीमार्सी खिळलेली असते. त्यामुळे परलोकी आपण सुखी कसे होऊं या गोष्टीकडेच लोकांचे लक्ष लागून राहिले. इंद्रियें देहव्यवहाराची केवळ उपकरणें असल्यामुळे आणि हा देह मरणानंतर येथेंच सोडून द्यावयाचा असल्यामुळे इंद्रियलोलुता आणि शारीरिक मोह ही परलोकहिताला अयोग्य ठरली. मृत्यूच्या परीकडे आत्मा हा एकटाच अशेषित असल्यामुळे त्याला इहपरलोकी सुख व समाधान कसे होईल या गोष्टीकडेच प्रत्येक जाणत्या माणसाचे विचार लागून राहिले. एतद्देशीय प्रत्येक धर्मांत हीच विचारसरणी आढळून येईल यांत संशय नाही. आत्म्याचे अमरत्व प्राप्त ठरल्यानंतर नीतिधर्माची आणि जगांतलं पारस्परिक जबाबदारीची उपपत्ति सुलभरीतीने लावतां येते. आणि म्हणूनच ह्या देशांत भौतिकपक्षां अध्यात्मिक संस्कृति श्रेष्ठ ठरली आहे.

भारतीय संस्कृतीचे हेंच वैशिष्ट्य होऊन गेल्यामुळे, मानव जातीची आध्यात्मिक नृणा शमविण्याकरितां हिंदुस्थानांत अनेक धर्म उत्पन्न झाले. त्यांपैकी कांहीं पूर्वीच्याच स्वरूपांत आजही राहिले आहेत; कांहींत कालानुरूप आणि परिस्थितीला अनुसरून बदलही झालेला आहे; आणि कांहीं नामशेषही होऊन गेले आहेत. एकामागून एक असे अनेक धर्म येथें उदयाला आल्यामुळे भारतभूला धर्माचे माहेरघर समजण्यांत यावें ह्यात नवल नाही. प्रत्येक धर्माचे ध्येय त्याची मांडणी परिस्थितीला अनुसरून इतर धर्मांहून कांहींशी वेगळी असली तरी मनुष्याचा आध्यात्मिक हव्यास पूर्ण करणें आणि त्या दृष्टीनें जगांतील सर्व घडामोडीची उपपत्ति लावणें हेच आहे. त्यामुळे हिंदुस्थानांतील प्रत्येक व्यक्तिमात्राच्या जीवनाला धर्माची कायमची सांगड लागून राहिली आहे. त्याच्या जीवनावर परिणाम करणारी धर्म ही एक मोठी शक्तीच झालेली आहे. त्याच्या जीवनक्रमाला हें विशिष्ट वळण फार प्राचीन काळापासून लागत आलें आहे. व्यक्तिगत आयुष्यक्रमावर प्रभाव पाडणारें एखादें विशिष्ट तत्त्व राष्ट्रीय जीवनक्रमांत आढळून आल्यावांचून राहणार नाही. जगांतील अनेक देशांच्या

महावीरचरित्र

राष्ट्रीय जीवनाचे विशिष्टतत्त्व ज्याप्रमाणे अर्थकारण आहे याप्रमाणे हिंदुस्थानच्या राष्ट्रीय जीवनाचे विशिष्ट तत्त्व धर्मकारण आहे.

अफाट विस्तार आणि प्राकृतिक विभाग ह्यामुळे इतर दृष्टींनी हिंदुस्थानच्या लोकांत अनेक भेद असले तरी धार्मिक जीवनाचे हे विशिष्ट तत्त्व सर्वत्र सारखे आढळून येते. ह्या जीवनाचे अनेक सांप्रदाय होत जाऊन परस्परविरोधही उत्पन्न झाला, ह्याचे कारण ह्या विशिष्ट तत्त्वाची प्रबलताच. इतके धर्म एका ठिकाणी असलेला देश पृथ्वीच्या पाठीवर हिंदुस्थानाशिवाय दुसरा नाही. इतरत्र क्षुल्लक बाबतीत-सुद्धा परस्परविरोध दिमून येईल. पण हिंदुस्थानांत जीवनांतील विशिष्ट धार्मिक तत्त्वामुळे सहिष्णुता हा हिंदुवासीयांचा सामान्य स्वभावधर्मच झालेला आहे. ग्रीक, यवन, मोगल, इंग्रज हे सर्व आपापले धर्म घेऊनच हिंदुस्थानांत आले, आणि ते सर्व आज चिनहरकत हिंदवासी होऊन राहिले आहेत. कांहीं केवळ देश पाहण्याच्या जिज्ञासेने आले, कांहीं ह्या सुवर्णभूमीतील संपत्ति लुटण्याकरितां आले आणि कांहीं व्यापाराच्या उद्देशाने आले. राजकीय दृष्टीने हिंदुस्थानला ह्या लोकांचे दास्यत्व पत्करावे लागले असले तरी सांस्कृतिक दृष्टीने हिंदुस्थानचा जयच झालेला आहे. “जिकणारी जात जित जातीकडून सांस्कृतिक दृष्टीने नेहमी जिकडी जाते” हे विधान हिंदुस्थानच्या बाबतीत तरी अक्षरशः खरे ठरते.

वरील विवेचनावरून हिंदुस्थानचा धार्मिक इतिहास लिहिणे किती अवघड आहे हे सहज कळून येईल. एखादी भावनाप्रधान कादंबरी लिहिणे त्या मानाने फारच सोपे आहे. ज्यांना इतिहासांत अत्यंत महत्त्व आहे असे समकालीन पुरावे मिळणे प्रायः अशक्य असते, अशा पुराव्यांच्या अभावी उत्तरकालीन आणि परंपरागत किंवा दंतकथात्मक पुराव्यावरच सर्व भिस्त टेवावी लागते. तथापि हे पुरावे केव्हाही दुय्यम प्रतीचेच ठरतात. भारतीय संस्कृतीचा आरंभकाल शतकांनी किंवा सहस्रांनीहि गणणे अशक्य झाले आहे. अशा स्थितीत बापापासून मुलाला आणि गुरुपासून शिष्याला मिळत आलेले परंपरागतज्ञान निर्भळ, शुद्ध अतएव विश्वरनीय असेल अशी कल्पनाही करवत नाही. इतक्या प्राचीन कालाच्या परंपरागतज्ञानांतही परिपूर्णता आणि सुसंगतता हे गुण थोडेच असणार आहेत ! सुसंगतपणा हा तर ऐतिहासिक पुराव्यांचा एक गुणच समजला जातो. सुसंगतपणामुळे मिळालेले पुरावे बनावट किंवा कायमठशाचे

प्रस्तावना

नाहींत एवढे तरी सिद्ध होतें. एखाद्या विशिष्ट गोष्टीसंबंधी दोन उत्तरकालीन पुराव्यांत परस्परविरोध दिसून आल्यास दोन्ही मते एकाच दृष्टीनें केव्हांही ग्राह्य ठरणार नाहींत. दोहोपैकी एकच कोणते तरी ग्राह्य आणि दुसरें त्याज्य ठरवावें लागेल. ग्राह्याग्राह्यतेचा हा प्रश्न अति गुंतागुंतीचा आणि म्हणूनच बिकट आहे. विद्वान आणि अनुभवी संशोधकांकडूनहि ह्या बाबतींत कित्येकदा चुका होतात. एखाद्या बाबतींत पुरावे अगदीं गोंण असतील तर ऐतिहासिक तर्कावरच भिस्त ठेवावी लागते आणि आपली अनुमानां फारच जपून करावीं लागतात.

हिंदुस्थानासारख्या ह्या एका मोठ्या खंडांत समाविष्ट झालेले लोक मानव-वंशांच्या एकाच शाखेचे आणि संस्कृतीचे आहेत असेही नाहीं. भौगोलिक परिस्थितीच्या भिन्नतेमुळे त्यांच्या स्वभावधर्मांतही भिन्नता उत्पन्न झालेली आहे. अशा लोकांचा धार्मिक इतिहास लिहितांना कुशाग्र बुद्धीच्या मनुष्यानें हि फार सावधानता राखली पाहिजे. भिन्न संस्कृतींचे लोक एकाच ठिकाणीं फार दिवस राहिल्यामुळे त्यांच्यातील सांस्कृतिक विभिन्नता सकृद्दर्शनीं दिसून येत नाहीं. ह्या गोष्टीकडे दुर्लक्ष झाल्यामुळे कांहीं धार्मिक इतिहासकारांनीं हिंदुस्थानांतील सर्व लोकांत एकच सांस्कृतिक प्रवाह प्रस्थापित करण्याचा चुकीचा प्रयत्न केला आहे.

हिंदुस्थानांत प्राचीन वाङ्मयाचें संरक्षण मौखिक परंपरेनेंच झाले. त्यामुळे प्रतिकूल परिस्थितींत त्याचा बराच मोठा भाग स्मृतींतून नष्ट झाला असला पाहिजे यांत शंका नाहीं. तथापि एका संस्कृतीच्या वाङ्मयाचा एक भाग—ऋग्वेदादिग्रंथ—आजतागायत शाबूत राहिला आहे हे सुदेवच म्हणावयाचें. जगांत कोणत्याहि संस्कृतीच्या ग्रंथांत ते सर्वांहून प्राचीन आहेत. ह्या ग्रंथांची प्राचीन-तमता ग्राह्य केल्यानंतर त्यांच्या कालनिर्णयाच्या वादप्रस्त प्रश्नांत शिरण्याचें आज कांहींच प्रयोजन नाहीं. हे ग्रंथ आर्यांचे अनून हे आर्य हिंदुस्थानचे मूळ रहिवासी नसून बाहेरूनच हिंदुस्थानांत आलेले असावेत असा भाषाशास्त्रज्ञांचा तर्क आहे. ऋग्वेदांतील भौगोलिक वर्णनाचा कांहीं भाग हिंदुस्थानला लावतां येत नाहीं. अर्थात् ऋग्वेदाचा कांहीं भाग आर्य हिंदुस्थानांत येण्यापूर्वीच रचला गेला असला पाहिजे. ह्या वर्णनावरून पाहतां कांहीं भाग पंजाबांत लिहिला गेला असला पाहिजे यांत शंका नाहीं. ऋग्वेदकालांतील आर्यांचा प्रवेश मध्य-

महावीरचरित्र

हिंदुस्थानांत आणि विंध्यपर्वताच्या खाली झाला नव्हता. पंजाबांत स्थिरस्थावर होऊन बराच काल लोटल्यानंतरच आर्यांनी मध्यभागांत आणि दक्षिणेंत आक्रमण केलें. ऋग्वेदकालीं सरस्वती आणि दृषद्वती या दोन नद्यांच्या मध्यवर्ती भागांत आर्यांचें केंद्रस्थान होतें. ब्राह्मणकालांत हे केंद्रस्थान पूर्वेकडे सरकत जाऊन कुक्षेत्राच्या भागांत आलें. अथर्वाच्या कांहीं भागांत—हे भाग ऋग्वेदा-इतकेच जुने आहेत—रोगराई मगधदेशांत जाऊं दे असें म्हटलें आहे. ऐतरेय ब्राह्मणांत दक्षिणेंतील आंध्र वगैरे लोकांचा उल्लेख बहिष्कृतासारखा आहे. ऋग्वेदकालापासून ब्राह्मणकालापर्यंत आर्यांची वस्ति मध्यदेशापर्यंतच येऊन ठेपली होती. पूर्व व दक्षिणभागांत कांहीं आर्येतर लोक रहात होते. पुढें म्हणजे उपनिषदकालांत आर्यांचा प्रसार सर्व हिंदुस्थानभर झाला असावा असें दिसतें.

आतां ऋग्वेदकालापासून आर्यांचीं धार्मिक भावना व कल्पना काय होती तें आपण पाहूं. ऋग्वेदकालीं धार्मिक कल्पना फारशी गुंतागुंतीची नव्हती. धर्मसंबंधीं कल्पनांची ती प्रथमावस्था असल्यामुळे, धर्माविषयीं त्यांची चिकित्सकबुद्धि अद्यापि जागृत झाली नव्हती. तथापि त्या वेळच्या धार्मिक श्रद्धेंत पुरोहितांच्या धूर्ततेची छाप मात्र पडलेली दिसून येतें. त्यावेळचे धार्मिक आचाराविचार अगदीं साधे होतें. सृष्टीतील नैसर्गिक शक्तीवर मनुष्यत्वाचा आरोप करून आणि त्यांच्या ठिकाणीं दैवी शक्तीची कल्पना करून त्यांचीच तें प्रार्थना करीत असत. यांत द्यावा, पृथ्वी, वरुण, इंद्र, उषस् इत्यादि देवतांची स्तुतीच आहे. वरुणाला थोडेसें नैतिक अधिष्ठान मिळालेलें आहे. इंद्र शत्रूंचा संहारक असून तो भक्तांना पाऊस वगैरे पाठवितो. भक्तांनं कांहीं मागितलें तरी तें द्यावयाची त्यांची तयारी असते. उषेची स्तुति फारच रम्य आहे, आणि ती लिहिणाऱ्या कवीच्या कल्पनाविलासाचें कितीहि कौतुक केलें तरीहि तें थोडेंच वाटतें. हे देव पूजेनें प्रसन्न होऊन कांहींही द्यावयास तयार असत, आणि यज्ञयागांची कल्पना त्यांची कृपा संपादण्यासाठींच प्रसृत झाली होती यांत शंका नाही. भक्तांनं देवीची उपासना कशी करावी हें माहित झाल्यानंतर देव त्यांच्या आधीन होतात. धर्म विषयक कल्पनांच्या प्रगतीतील ही एक पुढची पायरी होय. या कल्पनेमुळे पुरोहितांना महत्त्व प्राप्त झालें. यज्ञांत देवांना दूध, तूप, धान्य, मांस, सोमरस इत्यादि पदार्थ बली देत असत. देवांना संतुष्ट करावयाची गुरुकिल्ली एकदां

प्रस्तावना

हस्तगत झाल्यानंतर दिवसेंदिवस सोमसणाचा प्रसार होऊ लागला; आणि होतू-
आचर्यु, उद्गातृ, इत्यादि पुरोहितांचे प्रस्थाहि समाजांत वाढले.

वर ऋग्वेदांतील धार्मिक कल्पनांची जी रूपरेखा मांडली तिच्यांत क्रिया-
कांडाशिवाय दुसरे विशेष असे काहीच नाही. सर्व ऋग्वेद एकाच वेळेला रचला
गेला नाही हे एकदां वर सांगितलेच आहे. त्याचे काही भाग फारच जुने
आहेत तर काही भाग फार अलिकडेचे आहेत. दहाव्या मंडळाची गणना प्राचीन
भागांत होत नाही. ह्या मंडळांत तत्त्वज्ञानाच्या काही कल्पना प्रादुर्भूत झाल्याच्या
आढळतात. देवाच्या अनेकत्वाविषयी शंका प्रदर्शित करण्यांत येऊ लागली
आणि विश्वचें आदितत्व एकच या दिशेने विचारप्रवाह वाहू लागला. प्रथम
जलाच्या स्वरूपांत व नंतर उष्णतेच्या स्वरूपांत याप्रमाणे असतू पासून सतूची
उत्क्रान्ती झाली असा जगदुत्पत्तीचा क्रम आहे असे दाखविण्याकरितां बरेच
प्रयत्न झालेले आहेत. मृत्यूनंतरच्या प्राण्यांच्या अवस्थेविषयी ऋग्वेदांत काहीच
विशेष असे सांपडत नाही. मृतात्म्यांच्या मरणोत्तर स्थितीविषयीही एकमत
दिसून येत नाही. यम हा प्रथम मरण पावलेला व मृत लोकांचा राजा म्हणून
समजला गेला होता असे दिसते. मेल्यानंतर लोक यमाबरोबर आनंदाने बोलत
असतात अशीहि एक कल्पना दृष्टीस पडते. दुसऱ्या एका ठिकाणी असे सांगि-
तले आहे कीं देव व पितर हे निरनिराळ्या ठिकाणी राहतात. तिसरी ही एक
कल्पना अशी आहे कीं, आत्मा हा जलाशी व वनस्पतीशी एकरूप होतो. या-
वरून ऋग्वेदकाली पुनर्जन्माविषयी कल्पना रुढ होती असे तत्कालीन पुराव्या-
वरून तरी सिद्ध होत नाही. दुष्ट लोकांची मरणोत्तर स्थिती काय होते याचीहि
उपपत्ति योग्य रीतीने लावलेला दिसत नाही. परंतु हा संग्रिधपणा ऋग्वेदाच्या
नीतिधर्माविषयी दिसून येणाऱ्या तौलानिक औदासिन्याचे चिन्ह आहे. राजा
वरून हा सर्व द्रष्टा आहे किंवा सर्व शक्तिमान् आहे एवढ्याचवरून नैतिक
चांगुलपणा किंवा दहाणपणा हे त्याचे वैशिष्ट्यदर्शक आहे असे होत नाही. पुढे
ब्राह्मणकाली यज्ञयागादि क्रियाकांड जास्त जास्तच वाढत गेले व त्याबरोबर
पुरोहितांची संख्याहि वाढत गेली. याच्या पुढील काळांत धान्यादिकांच्या
बलीचे महत्त्व पूर्वाश्रितके राहिले नाही. पशुबलीचे प्रस्थ जास्त वाढले व त्या-
बरोबरच सोमयागाचीही महती वाढली. वर्षभर चालणारे यागसत्र सुरू होऊन
पुरोहितांचे महत्त्व वाढू लागले व राजे लोकांहि आपल्या सार्वभौमत्वाचे स्थापक

महावीरचरित्र

चिन्ह म्हणून राजसूययज्ञ करवू लागले. पुढे पुढे विश्वस्थायी राहण्यासाठी यज्ञ करणे अवश्य आहे अशी कल्पना रुढ झाल्याचे दिसून येते. पुढे या यज्ञाला काहीतरी लाक्षणिक अर्थ येत गेला व पुरुष, काल, अग्नि व प्रजापति या सर्वांची एकरूपता दाखविण्यास सुरुवात झाली. यापासून पुढे आधारभूत तत्वाचा (underlying Reality) तपास सुरू झाल्यासारखे दिसते व पुढे ब्रह्माची कल्पना उत्पन्न झाली. या ब्रह्मतत्वाची व नश्वर जगाच्या स्वरूपाची उपपत्ति लावण्यासाठी श्रीशंकराचार्यांना मयावादाची कांस धरावी लागली. या तत्वाची योग्य उपपत्ति उपनिषद्काली झालेली नव्हती म्हणूनच निरनिराळे भाष्यकार उपनिषदावरून निरनिराळे सिद्धांत काढण्याचा प्रयत्न करू लागले. सांप्रदायिक दृष्ट्या प्रत्येकाला थोडेबहुत यशही आले आहे. याच्यावरून एक गोष्ट स्पष्ट होत आहे की, उपनिषद्काली वैदिक तत्त्वज्ञान एकरूप झालेले नव्हते आणि सर्व उपनिषदे एकाच काळी लिहिली गेली नसल्यामुळे त्यांमध्ये परस्परविरोध दृष्टोत्पत्तीस येणेही अशक्य नाही. उपनिषद् म्हणजे वैदिक तत्त्वज्ञानी लोकांच्या स्वतंत्र विचाराचा एक महत्वाचा संग्रह आहे. त्यांमध्ये असेही काही नाविन्यपूर्ण विचार आहेत की, कोणत्याही समजत व विचारी माणसाला असा संशय येतो की, उपनिषदांतील विचार परंपरा वैदिक धर्मातीलच आहे की नाही. क्रियाकाण्ड उपनिषद्काली निष्फल व हलके ठरले. पुरोहितांचे प्रस्थ कमी झाले. मोठमोठाल्या यज्ञसत्राच्या ठिकाणी याज्ञवल्क्यादि ऋषिलोकांची ज्ञानसत्रे दिसू लागली. कित्येक उपनिषदांवरून असे समजते की, ब्राह्मणलोक ब्रह्मज्ञानासाठी क्षत्रियांकडे जात असत. म्हणजे यावरून असे म्हणण्यास हरकत नाही की, उपनिषद्काली ज्या क्षत्रिय वर्गाबरोबर आर्यपुरोहितांचा संबंध आला होता त्या क्षत्रियवर्गात तत्त्वज्ञानाची वाढ चांगलीच झालेली असावी व तो क्षत्रियवर्ग बहुतेक आर्यतर संस्कृतिपैकीच असावा.

श्वेताश्वेतर उपनिषदावरून योग व अध्यात्मशास्त्राचा बराच विकास झालेला दिसतो. उपनिषत्कालीन वाङ्मयांत इन्द्र, अग्नि, आदिकरून देवांची पडछाया देखील पडलेली दिसत नाही. ब्राह्मणकाली पुनर्जन्माविषयी काहीच कल्पना नव्हती; परंतु पुनर्मरणाची भीति मात्र कित्येकांना वाटत असे. पुनर्जन्माच्या कल्पनेपासून पुनर्मरणाची कल्पना फारच भिन्न आहे. उपनिषद्काली मात्र पुनर्जन्माची कल्पना स्पष्टपणे पुढे आलेली दिसून येते. छान्दोग्य व बृहदारण्यक

प्रस्तावना

उपनिषदामध्ये पुनर्जन्मतत्त्वाची रूपरेषा आखलेली दिसून येते. उदाहरणार्थः ब्रह्मस्वरूपात निमग्न झालेला मनुष्य मरणानंतर देवांच्या मार्गाने जातो, ब्रह्मस्वरूपांतच लीन पावतो व पुनः या मृत्युलोकांत परत येत नाही. जो मनुष्य सत्कृत्य करतो आणि ज्याला ज्ञानाची प्राप्ति झालेली आहे तो मात्र चंद्रलोकांत जाऊन फळें भोगतो व नंतर वनस्पतिरूपाने किंवा मनुष्यरूपाने जन्म घेतो. पण दुष्ट लोक मात्र चाण्डाल कुत्रीं वगैरे योनींत जन्म घेतात. कौपीतकी उपनिषद्मध्ये वर्णन केलेला मार्ग याहून थोडासा भिन्न आहे. पण यावरून एवढें सिद्ध होतें कीं, ब्राह्मणकालीं दृष्टोत्तरतिस येत नसलेली पुनर्जन्माची कल्पना उपनिषद्कालीं वैदिकसंस्कृतिप्रवाहांत रूढ झाली होती.

उपनिषद्कालीं पुनर्जन्मासारखी वैदिकवाङ्मयांत आकस्मात् उद्भूत होऊन नवीनच रूढ झालेली दुसरी एक कल्पना म्हणजे कर्मासंबंधी होय. बृहदारण्यक उपनिषदामध्ये एके ठिकाणीं असें म्हटले आहे कीं, पूर्वकृत कर्मानुसारच मरणोत्तर गति ठरविली जाते. ऋग्वेदकालापासून उपनिषद्कालपर्यंत वैदिक लोकांच्या वार्षिक कल्पनेची रूपरेषा येथार्थत आपण पाहिली. प्रत्येक चौकसबुद्धीच्या मनुष्याला असें दिसून येईल कीं वेदब्राह्मण व उपनिषद् या दोन धार्मिक कल्पना-प्रवाहामध्ये बराच मोठा खंड दृष्टीस पडतो. पुनर्जन्म व कर्म या तत्त्वांची कल्पना उपनिषद्कालीं नवीनच दिसतें. हीं जीं दोन विशिष्ट तत्त्वे उपनिषद्कालीं रूढ झालीं त्यांना बाहेरून खचितच कांहीं तरी प्रेरणा मिळाली असली पाहिजे आणि ही प्रेरणा कोणाकडून मिळाली याचाहि उपपत्ति लागावयास पाहिजे.

ज्यावेळीं आर्य लोक हिंदुस्तानांत आले त्यावेळीं हिंदुस्तानदेश हा एक ओसाड व निर्जन प्रदेश असावा अशी कल्पनाहि करवत नाही. त्या प्राचीन काळांत संबंध हिंदुस्तानांत आजच्याइतकी जनवस्ति नसली तरी गंगेसारख्या नदीकाठीं सुपीक प्रदेशांत लोक खास राहत असतील यांत संशय नाही. त्यावेळीं गंगानदीकाठीं जे लोक राहत होते त्यांची संस्कृति कशा प्रकारची होती हे सागावयास आजतरी कांहीं पुरावा नाही. त्याच सुमारास दक्षिणेंत राहणाऱ्या मूळच्या रहिवाशांची संस्कृति श्रेष्ठ दर्जाची होती, याच्यावरूनच दक्षिणदेशापेक्षा सुपीक अशा गंगानदीकांठची संस्कृति श्रेष्ठच असेल अशी कल्पना करावयास कांहींच हरकत दिसत नाही. पण निश्चित पुराव्याअभावीं अशाप्रकारच्या संस्कृतीच्या अस्तित्वाविषयीं विद्वान् लोक सांशक आहेत. परंतु वैदिकवाङ्मयच बारकाईने

महावीरचरित्र

मतांचे प्राचीनत्व इतिहासाने आज सिद्ध झालेलेंच आहे. म्हणून या आर्येतर-संस्कृतीचें काहीं पुरावे जैनधर्मात सांपडतात कीं काय हें पहावयास पाहिजे.

कर्मतत्त्व हें जेनांचें एक वैशिष्ट्य आहे हें वर सांगितलें आहे. आमच्या अल्पमतीप्रमाणें आम्हांला असें वाटतें कीं, वैदिक व बौद्धधर्मात जी कर्माची कल्पना आहे ती जैनकर्मकल्पनेहून निराळी आहे. जैनधर्माप्रमाणें कर्म हे पुद्गल परमाणु असून त्याचा जीवाबरोबर संबंध आल्याकारणानें जीव संसारांत फिरतो आणि हें कर्म परमाणुजीवानें दूर केल्याबरोबर त्याला निर्वाणपद प्राप्त होतें. जैनधर्मात कर्माचे इतकें बारीक सारीक तपशील दिलेले आहेत कीं तें एक स्वतंत्र शास्त्रच आहे व तें उपलब्ध पुराव्यावरून निदान महावीरतीर्थंकराच्या वेळेपासून जैनतत्त्वज्ञानांत अस्तित्वांत असावें असें वाटतें. ते जेनांनीं दुसऱ्या-कडून उसनें घेतले आहे असें वाटत नाही. कदाचित् हें कर्मतत्त्वज्ञान आर्येतर संस्कृतीचें वैशिष्ट्यच असावें व त्याची पडछाया वैदिक दर्शनांत उपनिषद्काला-पासून पडावयास सुरवात झाली असावी. तसेंच अहिंसातत्त्वाची छाप वैदिक धर्मावर किती पडली आहे हे आज सर्वांना विदितच आहे.

परंतु ज्यावेळीं पाश्चात्य विद्वान् लोकांनीं भारतीयधर्माचा अभ्यास सुरू केला त्यावेळीं जेनांच्या दुराग्रहामुळे जैनधर्मग्रंथ जेनेतरांना वाचावयास मिळाले नाहींत. म्हणून प्रारंभी कित्येक विद्वानांनीं जैनधर्म हा बौद्धधर्माची शाखा आहे असे समजून त्याप्रमाणें प्रतिपादन केलें. नंतर थोडथोडे त्यांचे ग्रंथ पाहिल्यावर जैनधर्म हा बौद्धधर्माच्या पूर्वीचा आहे व त्याचा संस्थापक महावीराऐवजी पूर्वी कोणीतरी झालेला असावा. कदाचित् तो पार्श्वनाथ असावा असें तें मानूं लागले व म्हणुंही लागले. बहुतेक इतिहासज्ञांचें मत असें आहे कीं, जैनधर्म ही एक हिंदु-धर्माची बंडखोर कन्या आहे. पण ती कल्पनाहि कल्पनाच असून त्या मताला प्रबल पुरावाच नाहीं.

उपरिनिर्दिष्ट आर्येतर लोकांच्या संस्कृतीचें दर्शन जैनधर्माकडे पाहिल्यास जैनधर्म हा एक स्वतंत्र धर्म असून फारच प्राचीनकालापासून गंगानदीच्या सुपीक प्रदेशांत त्याचा पुष्कळ तीर्थंकरांकडून (जैनधर्मात या कालांत २४ तीर्थंकर मानले आहेत) उपदेश केला गेला होता असें मानणें भाग पडतें.

जैनधर्मातील कर्मतत्त्व, पुनर्जन्मतत्त्व, विश्वरचना व उत्पत्ति, संन्यासधर्म, अहिंसादि आचार, देवाची कल्पना इत्यादि तत्वे इतकीं स्वतंत्र आहेत कीं, तो

प्रस्तावना

वैदिकधर्मातून निघाला आहे असे म्हणतांच येत नाही. परंतु या दृष्टीने अद्यापि जैनधर्माचा अभ्यास झालेला नाही. तरी तो लवकरच सुरू होईल अशी आशा बाळगण्यास जागा आहे.

जैनधर्म हा अथैतरसंस्कृताची प्रातिनिधिक असून गंगेच्या सुपीक तीरांवर त्याचा पुष्कळ प्रचार झाला होता असे म्हणण्यास जैनपुराणांवरूनसुद्धा दुय्यम प्रतीचे पुरावे सांपडतात. उदाहरणार्थ—महावीरतीर्थकराचे जन्मस्थान मगध-देशामध्ये व पार्श्वनाथतीर्थकराचे जन्मस्थान काशी हे होय व पूर्वीचे कित्येक तीर्थकर अयोध्येत जन्मले होते याच्यावरून जैनपुराणकारांनासुद्धा आपल्या संस्कृतीचे केंद्रस्थान मध्यदेशांतच होते याची जाणीव होती. आतां दुसरी महत्त्वाची बाब म्हणजे ज्या 'व्रात्य' लोकांचे वर्णन वर दिलेले आहे ते लोक जैनांचेच पूर्वज होते असे प्रो. चक्रवर्ती यांचे मत आहे जैनांचे आचारांमध्ये व्रत पाळणे यांस फार महत्त्व आहे. व या व्रत शब्दावरूनच त्या लोकांना व्रात्य हे नांव मिळाले असेल पाहिजे असा त्यांचा तर्क आहे. आणि तो थोडासा सयुक्तिक-ही दिसतो. अथैतरसंस्कृतीविषयी अजूनहि फार कांहीं संशोधन झालेले नाही म्हणून आम्ही आमचे मत अद्यापपावेतो झालेल्या संशोधनाच्या आधारेनेच एक प्रयोगावस्थेतील सूचना या दृष्टीनेच मांडलेले आहे.

जैनधर्म अथैतरसंस्कृतीपेक्षा आहे हे आमचे मत थोड्या अंशी व निराळ्या दृष्टीने प्रो. शेषगिरीराव यांनी आमच्या पूर्वी सूचित केले आहे. ते अशा रीतीने प्रश्न करतात की, 'Whether jainism was an original primitive Indian faith of the Northern Indian forest, homes and tribes etc ?' म्हणजे जैनधर्म हा उत्तर हिंदुस्तानांतील जंगलांमध्ये राहणाऱ्या लोकांच्या व टोळ्यांच्यामध्ये प्रचलित असलेला असा एक मूळचाच व फार प्राचीन भारतीय संप्रदाय आहे की काय ? परंतु प्रो. शेषगिरीराव यांचे कल्पनेमध्ये असे ध्वनित केलेले दिसते की, ही अथैतरसंस्कृति फार कांहीं उच्च दर्जाची नव्हती.

डॉ. हर्मन थॉक्रीसाहेब यांनी जैनधर्माचा अभ्यास विशेष केला आहे व भरत-वर्षासंबंधी संशोधनावरहि ते मोठे प्रमाण मानले जातात. त्यांनी आपल्या एका लेखांत जैनधर्माची व सर्व भारतीयधर्माची सविस्तर तुलना करून असा निर्णय दिलेला आहे. "In conclusion let me assert my conviction

महावीरचरित्र

that jainism is an original system quite distinct and independent from all others; and that therefore it is of great importance for the study of philosophical thought and religious life in Ancient India. ” म्हणजे शेवटीं मला निश्चितपणे असे सांगावयाचे आहे की, जैनधर्म हे एक स्वतंत्र दर्शन असून इतर दर्शनाहून अत्यंत भिन्न आहे. म्हणूनच प्राचीन भरतखंडांतलं तत्त्वज्ञान-विचार व धार्मिक जीवन यांच्या अध्ययनासाठी त्या धर्माचे फार महत्त्व आहे.

प्रो. ज्वालाप्रसादहि असेच म्हणतात, The history of jainism for records back almost into the prehistoric past. जैनधर्माचा इतिहास देखील इतिहासकालापूर्वीच्या अज्ञातकाळात दूरवर जाऊन पोचतो.

कोणताहि धर्म प्राचीन आहे एवढ्यानेच त्याला कांही वैशिष्ट्य येतं असे थोडंच आहे. तरी पण इतिहासभक्तांनी प्रत्येक प्रश्नाचा निर्णय शोधकबुद्धीने लावणे अत्यवश्यक आहे. वेद वगैरे ग्रंथांत जैनधर्माविषयी खात्रीलायक उल्लेख मिळत नाहीत याचे कारण हेच आहे की, ऋग्वेदाचे कित्येक भाग आर्यलोकांहिंदुस्थानांत येण्यापूर्वी व कित्येक भाग पंजाबांत लिहिले गेले त्यावेळीं आर्यलोकांचे आर्यतर संस्कृतीबरोबर अजून संपर्कच झाला नसल्याने जैनधर्मासंबंधी स्पष्ट उल्लेख वेदांत मिळत नाहीत यांत कांहीच नवल नाही. १० वे मंडल अलिकडचेच आहे वें वर सांगितले आहे. यांत नाही म्हटले तरी ‘ मुनयोवातवसना ’ असा नम्रमुनीविषयी एक उल्लेख मिळतो. याच्यावरून दहावे मंडल लिहिले गेले त्यावेळीं नम्र राहण्याच्या भारतीय मूळनिवासी संन्याशी सांप्रदायाची थोडीबहुत माहिती झाली होती असे मानण्यास कांही हरकत नाही. जैन लोकांत नम्र संप्रदाय फार प्राचीन कालापासून आहे हे उघडच आहे. व हा संप्रदाय त्यावेळच्या बहुतेक आर्यतरधर्मांत असावा असे वाटते. कारण आजीविक वगैरे पंथांतही नम्र राहण्याची सुभा होती. ‘ मुनयोवातवसना: ’ हा उल्लेख जैनांना उद्देशून आहे असे बेबर साहेबांचेही मत आहे. कित्येक जैनपांडितांचे मत असे आहे की, आपण आर्यच आहोत याला कांहीतरी कारण असेल तर स्मृति-कालांत आर्य शब्दाला आचारनिदर्शक अर्थ प्राप्त झाला हेच होय. प्रो. याकोबी यांनी बरेच दिवसांपूर्वी बौद्धवाङ्मयाच्या उल्लेखावरून असे सिद्ध करून दाखविले

प्रस्तावना

आहे की, " There can be little doubt that the most important doctrines of the jina Religion have remained practically unaltered since the beginning of our era. " म्हणजे ख्रिस्त शकाच्या आरंभापासून जैनधर्माच्या बहुतेक महत्त्वाच्या तत्वांमध्ये व्यवहारांत अजिबात फरक झाला नाही. ह्यांत तिळमात्र संशय नाही. तसेच मथुरा येथील शिलालेखावरून बुद्धेसोद्वेबांनी जेनांचे रीतिरिवाज बहूशी कसे विश्वसनीय आहेत हे दाखविले आहे. जैनसंप्रदाय बरेच दिवस जेनांच्या विशिष्ट स्वमतसंरक्षक प्रवृत्तीमुळे जशाचा तसाच राहिल्याकारणाने व त्या परंपरागत आख्यायिका बहुतेकांशी विश्वसनीय असल्यामुळे संशोधकांनी आर्येतरसंस्कृतीची थोडीतरी अज्ञातदालने प्रकाशित करण्यासाठी जैनधर्माचा व त्याबरोबरच सांख्य व बौद्धधर्माचा अभ्यास करणे अत्यवश्य आहे. डॉ. याकोबी यांनी म्हटल्याप्रमाणे त्यायोगे भारतीय तत्त्वज्ञानरूपी प्रवाहाच्या एका अंधःकारमय कोपऱ्यावर जास्त प्रकाश पडण्यासारखा आहे. ज्या पुस्तकाला आम्ही प्रस्तावना लिहित आहो त्या पुस्तकातील महावीर तीर्थकरापूर्वी जैनसंस्कृतीची पार्श्वभूमी काय होती याची कल्पना करून देण्यासाठी इतका उदापाह करण्यांत आला आहे.

बुद्धनिर्वाणापूर्वी हिंदुस्तानच्या इतिहासांत सर्वमान्य व निश्चित असा एकही कालविभाग किंवा तारीख नाही आणि पुढच्या काळांत भिळणाऱ्या तारखा जुजबी अमृत अजमासने केलेल्या खुणांप्रमाणे केव्हा मागेपुढे सरकल्या जातील याचा काही नेम नाही. परंतु बुद्धानंतर लवकरच बौद्ध व जैनग्रंथ तसेच कोटिलिय अर्थशास्त्र व काही प्राचीन धर्मसूत्रे भिळतात व त्यायोगेतत्कालीन भारतीय, धार्मिक व सामाजिक परिस्थितीवर काहीना काही तरी प्रकाश पडतो. पार्श्वनाथ-तीर्थकर-ज्यांना जैनसंप्रदाय आपला तेलिसावा तीर्थकर मानतो व ज्याला आधुनिक इतिहासकार जैनधर्माचा संस्थापक असे मानतात—याच्या निर्वाणकालानंतर महावीरस्वामी सुमारे १७८ वर्षांनी जन्मात आले. महावीरस्वामींचे वेळी पार्श्वनाथतीर्थकराचे काही परंपराशिष्य हयात होते. तथापि या मध्यंतरीच्या काळी जैनधर्मास बरीच ग्लानी आली होती असे श्रुतांवर—आगमावरून समजते. आणि याचवेळी वैदिकधर्मास जास्त जोर मिळाला असावा व तसेच महावीर-काळी निरनिराळ्या मतांचे पुरस्कृतही फार होऊन गेले असे बौद्ध व जैनप्राचीन वाङ्मयावरून समजते.

महावीरचरित्र

महावीर व बुद्ध यांचा काल बरील कारणामुळे भारतीय तत्त्वज्ञानप्रवाहांत महत्त्वाचा समजला जातो व त्यावेळीं प्रचलित असलेल्या सर्व नाहींतरी महत्त्वाचे मतांविषयी माहिती गोळा करणे हे एक महत्त्वाचे काम होऊन बसले आहे. जैन-धर्मासंबंधी प्राच्यसंशोधकांचे मत दिवसेंदिवस बदलत गेल्यामुळे त्यावेळीं प्रचलित असलेल्या धर्मांशी जैनधर्माचा काय संबंध होता याविषयीहि निरनिराळीं मते प्रचलित झालेली आहेत. जैनतत्त्वज्ञानाची प्रत्यक्ष अशी ओळख फार थोड्या संशोधकांना असल्याकारणाने गैरसमज पसरविणारी बरीच ठोकळ मते प्रतिपादिलीं गेलीं आहेत. गेल्या शतमानांत प्रतिपादिलीं गेलींलीं मते आज ब्राह्म्य ठरत नाहींत कारण त्यानंतर संशोधनाचे काम बरेच पुढे गेलेले आहे. डॉ. हर्मान याकोबी यांनी १८८४ च्या सुमारास जैनसूत्रांचे भाषांतर केले त्यावेळीं लिहिलेल्या त्यांच्या प्रस्तावनेत त्यांनीं म्हटले होते कीं, महावीर व बुद्ध या दोघांवर तत्कालीन मतांचा फार परिणाम झाला आहे. परंतु हे मत त्यांनीं पुढे कसे सोडून दिले ते त्यांच्या एका अलीकडच्या लिखाणांतल उताऱ्यावरून दाखविले आहे. त्यांत ते स्पष्ट म्हणतात “ जैनधर्म हा एक स्वतंत्र प्रार्चन धर्म आहे. आणि तसे असणे हे भारतीय संस्कृतींत कसे शक्य आहे हे वर दाखविले आहे. आम्ही आर्यतर-संस्कृतीची रूपरेषा वर दिली आहे. व त्याच दृष्टीने बुद्धसमकालीन सर्व तीर्थका-कडे नजर टाकल्यास जैनधर्माच्या स्वतंत्रतेची कल्पना येण्यासारखी आहे. सम-सामयिक तीर्थकांच्याविषयी जी माहिती सांपडते ती बहुधा बौद्ध व जैनसूत्रांत सांपडते व ती फारच त्रोटक आहे. आतांपर्यंत उपलब्ध असलेल्या माहितीत ही एकमूत्रता दिसून येत नाहीं. या सर्व तीर्थकांचे जैन किंवा बौद्धसूत्राप्रमाणे स्वतंत्र ग्रंथ उपलब्ध नसल्याकारणाने या त्रोटक माहितीवरून आम्ही मागे सांगितलेल्या आर्यतरसंस्कृतांवर विशेष प्रकाश पडण्यासारखे कांहींच अनुमानितां येत नाहीं. तरीपण मिळालेली त्रोटक माहिती अल्पांशीं कां होईना जैन व बौद्ध-कल्पनेशीं जुळत असल्याकारणाने व त्या सर्व तीर्थकांना वैदिकसंस्कृतिप्रवाहांत जागा न मिळाल्याकारणाने ते सर्व तीर्थक आर्यतरसंस्कृतिप्रवाहांकडे होते असें गृहीत धरण्यास कांहींच व्यत्यय दिसून येत नाहीं. जैनसूत्रांत नांविनीशीसहित गोशालाखेरज कोणत्याहि इतर तीर्थकांची विशेष माहिती सांपडत नाहीं. म्हणून आपणांस बहुतेक माहिती बौद्धग्रंथावरूनच घ्यावी लागते. सूत्रकृतांग

प्रस्तावना

बगैरे जैनसूत्रांत त्यांची माहिती मिळतें पण त्यांत निर्दिष्ट केलेलीं मते अमक्या-चीच याचा मात्र स्पष्ट उल्लेख नाहीं.

पुरण्यकाश्यप हा बुद्धापेक्षांहि वयोवृद्ध होता. पार्श्वनाथ व महाबलि यांच्या मध्यंतरकालीं ह्याला व त्याच्या मताला बरीच लोकप्रियता प्राप्त झाली होती. हा नम्र राहता होता असें बौद्धग्रंथावरून समजतें. आपण पूर्णज्ञानी असल्याचें तो प्रतिपादन करी. हा अक्रियावादी होता. त्याच्या मताप्रमाणें आत्मा हा निष्क्रिय आहे व जेव्हां जेव्हा आपण कांहीं कार्य करतो किंवा करावितो तेव्हां तेव्हां आत्म्यावर जबाबदारी अशी काहींच राहत नाहीं. असें असल्यामुळें आपण सकर्म केलें काय किंवा पाप केलें काय तें सर्व सारखेंच. या विचाराची सादृशावावत तुलना वैदिकमतामार्गळ भारद्वाज व नासिकेत यांच्या मताशीं करण्यांत येते. पण सूत्रजुतांगाचे टीकाकार शीलोक यांना या पूरणकाश्यपाच्या मताची तुलना सांख्याबरोबर केली आहे व ती जास्त योग्यहि दिसते. पुरण्यकाश्यप यांची दृष्टि विकृत व विपर्यस्त आहे आणि थोडीबहुत सांख्याबरोबर जुळते. याचें कारण दोन्ही मनें आर्येतरसंस्कृति प्रवाहातीलच आहेत. दर्शनसारनामक दिगंबरजैनग्रंथावरून असें दिसतें कीं, पूरणकाश्यप हा अज्ञेयवादी होता.

कुक्कुद कात्यायन हा पिप्पळाद ब्राह्मण ऋषीचा एक समछालीन होता असे प्रश्नेपनिषदावरून समजतें. हा थंड पाण्याचा उपयोग न करतां ऊन पाण्याचाच उपयोग करता असे. असत्तामूळ कांहीं उत्पन्न होत नाहीं व सत् कधींच नाश पावत नाहीं असे त्याचें मत होतें. चार महाभूतें, मुख, दुःख व आत्मा अशीं सात तत्वे जीं मानीत असे त्याच्या मताप्रमाणें तीं सातही तत्वे भिन्न व स्वतंत्रच आहेत. थंड पाण्यांत जीव आहे हे म्हणणें जैनमुनी लोकांच्या आचरणाशीं तेंद्रोतंत जुळतें, कारण जैनमुनी नेहमीं गरम पाण्याचाच उपयोग करतात. यावरून कात्यायन यांनीं पार्श्वनाथसंप्रदायी मुनींचें अनुकरण केलें असल्यास त्यांत कांहीं नवल नाहीं.

अजितकेशाकबली हा वैदिक क्रियाकाण्डाचा कष्टर विरोधी होता. शरीर व जीव हे दोन्ही एकच असे तो समजत असे. म्हणजे शरीराचा नाश झाल्याबरोबर त्याच्याबरोबर जीवाचाहि नाश होतो असें तो प्रतिपादन करीत असे. यावरून असें अनुमान काढण्यास आधार आहे कीं, त्यानें अहिंसातत्वास खास तिलांजली दिली होती. त्यानें संपूर्णपणें जडवादाचाच प्रचार केला होता. निर-

महावीरचरित्र

निराळीं द्रव्यं मिसळल्याने ज्याप्रमाणें दारू तयार होते त्याचप्रमाणें पंचमहाभूतांतून जीवाची उत्पत्ति होते असे तो मानीत असे. तो परलोक अजिबात मानीत नसे. थोडक्यांत सांगावयाचें म्हटलें म्हणजे तो चार्वाकमताचा सूचकच होता.

मस्करीगोशाल हा आर्जाविकपंथाचा पुरस्कर्ता होता. आज हा संप्रदाय हिंदुस्तानांतून नष्ट झाला असला तरी त्याचा उल्लेख अशोकराजाच्या शिलालेखांत सांपडतो. हा अहिंसावादाचा पुरस्कर्ता होता व स्वतः नम्रहि राहत असे. मुद्दाम तयार केलेला उद्दिष्टादि आहार तो स्वीकारीत नसे. तो आचारावर फार जोर देत असे. जैनतत्त्वज्ञान व आचार याबरोबर आर्जाविक मताची फारच साम्यता दिसून येते. व या साम्यतेवरून याकोबी वगैरे विद्वान पंडितांनी अशी कल्पना केली आहे की, महावीरतीर्थकरांनी गोशाल याच्या मनांतून नम्रता, अहिंसा, आहारविहाराचें नियम वगैरे तत्वे घेतलीं असावीत. संकृतदर्शनीं हें किंचित् बरोबर दिसतें परंतु थोड्या बुद्धीने पाहिल्यावर गोशाल व महावीर यांचा काय संबंध होता हें समजेल. गोशाल हा महावीराहूनही वयोवृद्ध होता. व दोघे सहा वर्षे मिळूनहि राहात होते. पण पुढें त्यांचे न पटलशाकारणानें गोशाल हा महावीरतीर्थकरांना सोडून गेला. गोशाल याचीं मते जैनधर्माशी जुळतात याचें कारण असें आहे की, गोशाल हा प्रथमतः पार्श्वनाथतीर्थकरांच्या परंपरेतील होता. याला पुरावा भावसंग्रह नामक प्राकृत दिगंबरजैनग्रंथांत सांपडतो. त्यांत मस्करी हा पार्श्वनाथतीर्थात उत्पन्न झाला होता असें सांगितलें आहे. म्हणूनच त्याचीं मते जैनधर्माशी इतकीं जुळतात. दुसरा एक महत्त्वाचा प्रश्न म्हणजे लायमनसाहेबांचें मताप्रमाणें महावीरतीर्थकरांनीं गोशालाचें अनुकरण करूनच लेश्यातत्वाचा उपदेश केला. हे मत तरी खास फोल आहे. यांत तिळमात्र शंका नाहीं. आर्जाविकमताप्रमाणें मनुष्यवर्गाचे सहा भाग केलेले आहेत. या सहा भागांचा व जैनांच्या सहा लेश्यांचा वरील साहेबांच्या समजुतीप्रमाणें कसा संबंध पोहोचतो हे कांहीं कळत नाहीं. या दोन्हींत कांहीं तरी साम्य असले तर ते सहा हा आंकडाच होय. लेश्यातत्व हें एक स्वतंत्र जैनांचें तत्व असून त्याचा जैनकर्मतत्वाबरोबर अत्यंत निकट असा संबंध आहे व जैनकर्मतत्व हें जैनांचेंच वैशिष्ट्य आहे हें वर सांगितलेंच अ हे. गोशालानें बरीच तत्वे पार्श्वनाथतीर्थकरांच्या संप्रदायांतून घेतलीं होती व पार्श्वनाथ व महावीर हें एकच संप्रदायाचें क्रमागत तीर्थकर असल्यामुळे गोशाल याची कांहीं मते जैनधर्मा-

प्रस्तावना

बरोबर तंतोतंत जुळतात यांत कांहींच आश्चर्य नाही. कांहीं मते महावीर-
तीर्थकरांनी गोशालाकडून घेतली असे म्हणणे ऐतिहासिकदृष्ट्या योग्य ठरत नाही
हे भावसंग्रहाच्या आधारावरून स्पष्ट होत आहे.

सजयबेलढूपुक्त हा मतस्थापक बुद्धापेक्षाहि वयोवृद्ध होता. त्याच्या अज्ञेयवादाचा
बराच प्रचार झालेला होता. त्याच्या जीवनचरित्राविषयी विशेष कांहीं माहिती
सांपडत नाही. पुण्य व पाप या दोन्हींचे स्वरूप नकी असे समजत नाही
म्हणून त्याविषयी खात्रीचे विधान कोणीही करू नये असे त्यांचे म्हणणे असे.
या त्याच्या मतावरून असे दिसते की, संजयाला तुद्धीला अगम्य विषयाबद्दल
नकी विधान करण्यास धैर्यच नव्हते. या मताविषयी मिळणारी माहिती फारच
त्रोटक असल्यामुळे यापुढे उगीच जास्ती तर्क लढविण्यांत कांहीं विशेष निष्पन्न
डोईल असे दिसत नाही.

वर जी निरनिराळ्या मतप्रचारकाची माहिती दिलेली आहे ती फारच त्रोटक
आहे. कारण यांपैकी प्रत्येक मताचे स्वतंत्र ग्रंथ आजमितीस मुळीच मिळत
नाहीत, किंवा त्यांच्या स्वतंत्र अशा सांप्रदायिक आख्यायिकाही दुर्लभ आहेत.
हा त्रोटक माहितीहि अधरशः सत्य असेल अशी कल्पनाहि करवत नाही.
वरील सर्व मतांचे सिंहावलोकन केल्यास व सर्वांचीं मते एकंदरीत पाहिल्यास वर
निर्दिष्ट केल्याप्रमाणे या मतांचे जैन, बौद्ध वगैरे धर्माबरोबर जे साम्य आहे व जे
वैषम्य आहे ते वैयक्तिक कल व बुद्धिवैचित्र्यामुळेच असलेले दिसते. नम्रता,
अहिंसा, क्रियाकाण्डाविरुद्ध तक्रार वगैरे लक्षणे पाहू गेल्यास ही सर्व मते आर्यतर-
संस्कृतिप्रवाहातीलच होती असे म्हणावयास हरकत नाही. गोशाल पार्श्वनाथ-
तीर्थकरांचा अनुयायी असल्यामुळे तो तरी मुख्यतः आर्यतरसंस्कृतीमधीलच
असावा.

हा सर्व मत आज नामशेष झालेला आहेत व प्राच्यसशोधकांशिवाय दुस-
ऱ्यांना त्यांची नावे देखील माहीत नाहीत. हिंदुस्तानांत एके काळी उर्जिताव-
स्थेच्या उच्च शिखरावर आरूढ झालेला बौद्धधर्ममुद्दा आज आपल्या मातृभूमीस
पारखा झाला आहे. — कालाय तस्मै नमः । परंतु आश्चर्याची गोष्ट ही की,
जैनधर्म अनेक प्रकारचीं संकटे सहन करून आजतागायत हिंदुस्तानांतला एक
प्रमुख धर्म म्हणून गणला जातो. जैनधर्माचा प्रचार हिंदुस्तानाबाहेर फार झाला
होता असे म्हणावयास पुरावे फार त्रोटक आहेत. बाहेरील प्रचाराविषयी कांहीं

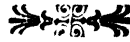
महावीरचरित्र.

कां असेना जैनधर्म हिंदुस्तानांतील आपले स्थान कायम राखून आहे. याला निरनिराळी ऐतिहासिक कारणे असली तरी जैनधर्म हा आर्यतरभारतीय संस्कृतीचा प्रातिनिधिक असल्याकारणाने त्याला हिंदुस्तानदेशाला पारखे व्हावे लागले नाही असे आम्हांला वाटते ! असो.

महावीरतीर्थकराच्या चरित्रांत मतभेद होण्यासारखी स्थळे फार आहेत. पुनः दिगंबर व श्वेतांबर आम्नायाप्रमाणे ते मतभेद फार दिवसापासून चालत आल्याकारणाने एकपक्षी निर्णय देणे कठीण झाले आहे. एकपक्षाविषयी दुराग्रह सोडून देऊन निःपक्षपाताने सर्व गोष्टींचा विचार व्हावयास पाहिजे. कित्येक मतभेद असे आहेत की त्याचा एकपक्षी निर्णय देणे सध्यां तरी शक्य होईल असे आम्हांला वाटत नाही. पण सर्व जैनबंधुना मला एवढेंच सांगायलाच आहे की मतभेद आहेत ते प्रत्येकाला माहीत आहेत आणि त्यांच्या संबंधी निःपक्षपाती निर्णय देण्यास सबळ ऐतिहासिक पुरावे कमी आहेत. याकरतां मतभेद नुसते वाढवीत न वसतां मतभेदांविषयी अनुकूल अशी सद्धानुभूति उत्पन्न करावयास पाहिजे. दोन व्यक्तींच्या मुखचर्चेमध्ये ज्याप्रमाणे साम्यता मिळणे कठीण त्याप्रमाणेच एकाच धर्मांतल्या दोन सांप्रदायांत मतभेदाभाव असणे ह्मी नितकेच दुर्लभ; किंबहुना मतभेद हे असणारच. पण हे मतभेद मतद्वेषाला कारण होऊं नयेत हीच माझी इच्छा.

वीरनिर्वाणकालाविषयी ही बरेच मतभेद आहेत. पण ते सांप्रदायिक नाहीत. प्रस्तुत पुस्तकाच्या लेखकाने बाबूकामताप्रसादजी याच्याच लेखांचे अनुकरण केले आहे. व प्रचलित वीरनिर्वाणसंवत् यांत १८ वर्षे मिळविण्याची सत्ता दिलेली आहे. पण लेखकाने दुसऱ्यावर केलेला दुराग्रहाचा आरोप पुन्हा त्याच्यावरच उलट येण्याचा संभव दिसतो. विषय फार कठीण आहे व थोडक्यांत त्याचा ऊहापोहही होण्यासारखा नाही. तरी आम्हांला एवढेंच येथे सांगणे वाटते की बाबूकामताप्रसादजींच्या पुस्तकानंतर वीरनिर्वाणकाळ गणनेसंबंधी दोन महत्त्वाचे निबंध प्रसिद्ध झाले आहेत. पंडित जुगलकिशोर यांचा “ भगवानमहावीर और उनका समय ” या नांवाचा लेख अनेकांत, किरणांत प्रसिद्ध झाला आहे. हा पहिला लेख होय. मुनि श्रीकल्याणविजयजी यांचा एक दुसरा उहापोहयुक्त लेख (१८० पानांचा) नागरी प्रचारणीपत्रिकेत प्रसिद्ध झाला आहे. व हा लेख पुस्तकरूपानेही मिळतो. या दोन्ही लेखांत दिगंबर व

निवेदन.

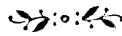

उपसंहारांत बहुतेक सगळें सांगितलें असल्यामुळें अधिक सांगण्यासारखें कांहींच उरलें नाहीं. प्रस्तुत ग्रंथ लिहितांना मला बऱ्याच ग्रंथांची मदत घ्यावी लागलेली आहे. त्यांना मी पाहिलें नसतें तर कदाचित् हा ग्रंथ पुढें आलाच नसतां. अशा ग्रंथांपैकीं प्रमुखपणें श्री. रं. बाबूकामताप्रसादजी यांचे ‘ भगवान् महावीर व म. गौतमबुद्ध ’ ‘ भगवान् महावीर ’ व्र. जैनधर्म-भूषण शीतल प्रसादजी यांचा ‘ जैनधर्मप्रकाश ’; व श्री. पं. अशगकवीचे ‘ महावीर चरित्र ’ होत. याशिवाय इतर बरेच ग्रंथ पाहण्यांत आले आहेत व त्यांचा उपयोगहि करून घेतला आहे. त्याची यादी देण्याचें कारण नाहीं. जैनधर्मातील बहुतेक सर्वच ग्रंथांचा कीं ज्यांत महावीरचरित्रासारख्या ग्रंथ-लेखनास उपयुक्त होईल असा मसाला मिळूं शकतो त्याचा मी उपयोग करून घेतलेला आहे. त्या सर्व ग्रंथकर्त्यांचा मी अत्यंत ऋणी आहे. ग्रंथ लिहून झाल्यानंतर त्यास प्रस्तावना लिहून देण्याचें कार्य माझी ओळख देखील नसतांना, केवळ माझ्या विनंतीवरून आपला अमूल्य वेळ खर्ची घालून रा. व. श्री. लट्टे व प्रो. ए. एन. उपाध्ये या उभय-तांनीं अल्पवेळेंत पूर्ण करून दिलें याबद्दल मी त्यांचा आभारी आहे. तसेच पुस्तक-छपाई सुत्रक व वेळेवर करून दिल्याबद्दल हनुमान प्रेसचे मालक श्री. लक्ष्मणराव भाऊराव कोकाटे यांचाहि मी आभारी आहे. आज तागायत मालेंतून निघालेल्या पुष्पांचा सुवास वाचकवर्ग प्रेमानें घेत आले तसा याही पुष्पांचा चिरकाल घेत राहतील अशी आशा बाळगून हे आभारप्रदर्श-नात्मक निवेदन आटोपतें घेतों.

ता. मिति. मार्गशीर्ष शु. ८
वीरसंवत् २४७७

{ आपला सर्वांचा नम्र.
{ ‘ अज्ञात ’

शुद्धीपत्रक.

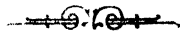

महावीर चरित्र.

पा.	ओळवरून	अशुद्ध.	शुद्ध.
५	२०	अन्यायतेने	अनायतेने.
२५	६	दृढस्थ	दृढरथ.
११२	२४	विद्रमिञ्शमिकेमि । ञ्शमिका..	विद्रमिञ्शके । मिञ्शमिका.

याशिवाय कांही किरकोळ चुका असतील त्या वाचकांनी
कृपाकरून योग्य सुधारून घेऊनच वाचाव्या. ३०—स्वल्पविराम,
अनुस्वार वंगरे ही विनंती.

अनुक्रमणिका.

महावीर चरित्र.

प्रकरण.

पान.

१ तीर्थंकरमाहात्म्य १ ते १२
२ जैनधर्माचे प्राचिनत्व	१३ ते २४
३ महावीरपूर्वकाल	२५ ते ३६
४ महावीरसमकाल	३६ ते ४८
५ जन्मस्थान व वर्षनिर्णय	४८ ते ५६
६ वीरजन्मकल्याणक	५८ ते ६५
७ दीक्षाग्रहण व केवलज्ञानप्राप्ती	६५ ते ७१
८ महावीरशासन	७१ ते ८०
९ एकादश गणधर व क्षात्रशिष्यगण	८१ ते ८८
१० भगवान् महावीर व महात्मा बुद्ध	८९ ते १०२
११ महावीर निर्वाणकल्याणक	१०३ ते १११
१२ महावीर पश्चात्काल	११२ ते १२५
१३ उपसंहार	१२५ ते १३७

श्रीमहावीरचरित्र

महावीरचरित्र

प्रकरण १ लें.

तीर्थकरमाहात्म्य.

नट्ट चटु घाइ कम्मो देसण सुट्टणाण वीरिय महयो ।
सुट्ट देह त्यो अप्पा सुद्धो अरिहो विंचित्तिओ ॥ द्रव्यसंग्रह
जो नष्ट चतुर्वाती दर्शनमुखबोध वीर्ययुक्त असा ।
शुद्धात्मा अरिहत न तो शुभ देहस्थ चितनीय कसा ॥ १ ॥
नट्ट ठु कम्म देहो लोया लोयस्य जाणओ दट्टा ।
पुरुसायानो अप्पा सिद्धो झाणइ लोयसिहरत्थो ॥ २ ॥
जाणी लोक अलाकां पाही, देहास अष्ट कर्मास ।
नाशी, लोकाग्रस्थित जप पुरुषाकार सिद्ध आत्म्यास ॥ २ ॥

अनेक अवतारी पुरुषांची पुराणे प्रतिभाशाली महात्म्यांनीं लिहिलीं आहेत; फार प्राचीन कालापामून थोर पुरुषांचे पोवाडे कविजन गात झाले आहेत; ज्यांनीं विद्यावलानें, शस्त्रवलानें किंवा धनवलानें लहानमोठ्या प्रमाणावर जगांत काति घडवून आणली अशा अनेक लहानमोठ्या माणसांचीं चरित्रेंहि इतिहासांत

महावीरचरित्र

नमूद आहेत; हे सर्व वाङ्मय आबालवृद्ध पुरुषांना कळू शकते. पुराणांतून चमत्कार असतात; पोवाड्यांतून अतिशयोक्तीचीं वर्णनें असतात; व थोर पुरुषांच्या चरित्रांतूनहि अजब गोष्टी वर्णिलेल्या असतात; तथापि त्या सामान्य लोकांनाहि आकलन होतात व पटतातहि. वरील सर्व थोर पुरुष अलौकिक खरेच; तरीपण त्यांची अलौकिकता सामान्य बुद्धीलाहि आकलन होऊं शकते. पण आम्ही ज्या महावीर स्वामींचे चरित्र लिहिणार आहोंत त्यांचे माहात्म्य बुद्धिगम्य नाहीं, तर्काला पटणारें नाहीं व शुद्धात्म्याशिवाय इतर कोणाला अनुभवगम्यहि नाहीं. सामान्य नैसर्गिक लीलाहि तर्कागुढें टिकत नाहीं व बुद्धीला चक्रीत करून सोडतात; तर मग शुद्धात्म्याचें अलौकिक व परिपूर्ण सामर्थ्य बुद्धीच्या, तर्काच्या व सामान्य माणसाच्या अनुभवाच्या टप्प्यांत न आल्यास त्यांत नवल कसलें ? सर्व नैसर्गिक घडामोडी मनोगम्य व बुद्धिगोचर असूनहि सामान्य माणसालाच काय पण भौतिकशास्त्रवेत्त्यालाहि क्षणभर कां होईना पण चकित करून सोडतात; मग जा विषय इंद्रियगम्यच नाहीं त्याचा पार बुद्धीला कसा लागणार ! थोरांचे गुण गाण्यालाहि त्यांच्यासारखेच प्रासादिक कवी जन्मावे लागतात असें एका कवीचें वचन आहे. त्याला अनुसरून पूर्णात्म्याचें गुणगान करण्यासहि तसेच लायक शुद्धात्मेच असावे लागतात असें म्हणावे लागतें.

पण सामान्य माणसाला ज्या गोष्टी कळत नाहींत त्यांचें अस्तित्वच नाहीं असें म्हणतों येणार नाहीं. हवा दिसत नाहीं; सर्व पृथ्वी कोणी पायाखालीं दुडविली नाहीं; तेजोगोळाची संख्याहि प्रत्येकानें मोजलेली नाहीं. तरीपण पंचभूतांचें अस्तित्व व गुणधर्म अनुभवांस येतात म्हणून शास्त्रज्ञांच्या सिद्धान्तावर आपण विश्वास ठेवतोच. शिवाय आत्म्याच्या किंवा ईश्वराच्या अस्तित्वाला व सामान्याला स्वानुभवाशिवाय इतर प्रमाणांची जरूरीच नाहीं; पण हा अनुभव केव्हां तरी सर्वेच प्राणिमात्रांना यावयाचा असला तरी एका विवक्षित वेळीं तो अनुभव सर्वांनाच आलेला असतो असें नाहीं. अशा वेळीं 'बाबावाक्यं प्रमाणाम्' हा अतिशय निंदित मार्गच पत्करावा लागतो व धार्मिक बाबतींत बहुतेकांनीं हाच पत्करलेला आहे. पण अध्यात्मिक बाबतींत बाबावाक्यापेक्षां आप्त वाक्याला अधिक महत्त्व आहे व हे आप्त म्हणजे आत्मसिद्धि ज्यांना झालेली आहे तेच होत. या आप्ताना काहीं तरी खोटेच सांगून दुनियेला झुकविण्याचें काहींच कारण नसतें; सत्यकथन हाच त्यांचा उद्देश असतो व म्हणूनच आपल्या मनाला

तीर्थकरमाहात्म्य

पटत नसलें व बुद्धीला आकलन होत नसलें तरी आप्तांच्या वचनावर श्रद्धा ठेवून त्याचा अनुभव घेण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे. अनुभव तसाच मिळेल अशी खात्री आप्त देतातच. तीर्थकरमाहात्म्याची बाब अशीच आहे. तीर्थकर म्हणजे शिवाजी, प्रताप, तैमूरलंग, चेंगिझखान, शिकंदर किंवा नेपोलियन नव्हत की त्यांचे इतिहास अजब असले तरी सर्वांना मानावे लागतील. तीर्थकर म्हणजे रामकृष्णादि अवतारहि नव्हत की ज्यांच्या ईश्वरालीला त्यांच्याशिवाय इतरांना शक्यच नाहीं. रामकृष्णादि अवतारांप्रमाणे तीर्थकरांमध्येहि कांहीं विशेष आहेतच की जे इतरांना प्राप्त होणे शक्य नाहीं. तथापि अवतारांचे चमत्कार जसे अविश्वसनीय व जगविलक्षण असतात तसे कांहीं तीर्थकरांचे विशेष नसतात. ते पूर्णपणे शास्त्र-सिद्ध व स्वाभाविक असतात. उपमाच द्यावयाची. झाल्यास परिस व किमयेची देवा येईल. अवतारांचे चमत्कार म्हणजे परिस जवळ असल्यामुळे लोखंडाचे सोने बनविणाऱ्याप्रमाणे होत, व तीर्थकरांचे विशेष हे किमया जाणणाऱ्या सुवर्ण-कारासारखे आहेत. परिस व किमया विद्या ही दोन्ही दुर्मिळच; पण किमयेची विद्या प्रयत्न करणाऱ्या थोड्यांना तरी मिळविता येते. उलट परिसाला अस्तित्वच नाहीं. एकंदरीत तीर्थकरांचे विशेष कितीहि विलक्षण वाटले तरी त्यांना शास्त्रसिद्ध अस्तित्व आहे. हे जाणून वाचकांनीं सम्यक् श्रद्धावान बनले पाहिजे. उगीच मोठी श्रद्धा ठेवण्याचे कारण नाहीं. ती अनिष्टच होय.

तीर्थकर म्हणजे तीर्थकारक किंवा तीर्थप्रवर्तक. जन्ममरणाच्या फेऱ्यांत सांपडलेल्या आत्म्यांना तरून जाण्याचा मार्ग जे दाखवून देतात ते तीर्थकर होत. पण तरून जाण्याचा मार्ग आम्ही दाखवितो असे अनंतव्यसनी फटिंगवाधापासून प्रत्येक धर्माच्या शास्त्रांपंडितापर्यंत व साधुमाहात्म्यापर्यंत प्रत्येकजण सांगत आला आहे. त्यांचे उपदेशहि मूलतः बरेच जुळत असले तरी त्यांमध्ये जी इतर मतलबी भेसळ करण्यांत आलेली असते त्यामुळे त्या मूळ सिद्धांतांनाहि दूरताळ फासला जातो. समकित बोध व मिथ्या बोध यांमधील फरक हाच. कोणताहि बोध श्रेष्ठच आहे. पण जो बोध निहंतुक असेल तोच विशुद्ध व परिणामकारक असू शकतो. ज्याला वाणी आहे तो प्रत्येक बोधवाणी उच्चारू शकेल. पण त्याचीच बोधवाणी शुद्ध व परिणामकारक असू शकेल की जो स्वतः शुद्ध व ज्ञानदर्शन चारित्र्यबलधारी असेल. कांहीं प्रमाणांत या गोष्टींचा अनुभव सर्वांना नित्य येतोच. आतां असा पूर्ण शुद्ध व बलशाली आत्मा कोण असू-

महावीरचरित्र

त्यांना कोणी ओळखले नाही. व कांहीजणांचा तर छळच झाला. पण तीर्थकरांचे तसे नाही. त्यांची खूण भव्यात्म्यांना पटतेच. त्यांचा छळ झाला तर तो त्यांच्या पूर्वकर्माचाच उदय होय; व गौरव होतो तोहि त्यांच्या आत्मतेजाचाच परिणाम होय. त्यांना कोणी शत्रूच नसल्यामुळे त्यांचा छळ कोणी करीत नाही, व त्यांचे माहात्म्य वर्णाव्यास भक्तांची व पट्टशिष्यांचीहि जरूर नाही. पाणी तृषा शमन करतें म्हणून सांगावे लागत नाही, व तहानेलेल्याला पाणी पी म्हणून सांगावेहि लागत नाही, तीर्थकर स्वयंप्रकाशी असतात व त्यांच्याकडे आकर्षिले जाणें हा सर्व भव्यजीवांचा स्वभावच आहे.

आतां असे तीर्थकर कोण होऊं शकतात तें जैनशास्त्रांत खालीलप्रमाणें वर्णिलें आहे. तीर्थकरजीवाची तयारी अनेक पूर्वजन्मांतूनच होत असते. उदाहरणार्थ राम व कृष्ण चक्रवर्तीना होऊन कितीतरी पिढ्या लोटून गेल्या, पण ते भविष्यकाली तीर्थकर होणार आहेत. तशी त्यांची तयारी चालू आहे व कांही झालेली आहे. षोडशकारणभावना ज्या जीवाला झाल्या तो तीर्थकर होणारच. त्या भावना पूर्णपणें एखाद्या जीवाला झाल्या कीं नंतरच्या तिसऱ्या जन्मांतच तो तीर्थकर होतो असा नियम आहे. या भावना काय आहेत तेंच आतां पाहूं. पहिली भावना दर्शनविशुद्धि. सम्यक्ज्ञान, सम्यक्दर्शन व सम्यक्चारित्र ही रत्नत्रयी प्राप्त झाल्याशिवाय मोक्षदशा साधत नाही. देवमूढत्व, लोकमूढत्व व पाखंडीमूढत्व असें मूढत्रय; जाति, कुल, ऐश्वर्य, रूप, ज्ञान, बळ, तप व कीर्ति या अष्टकाचा अभिमान म्हणजे अष्टमद; कुदेव, कुगुरु व कुशास्त्र व तिन्हींचे उपासक मिळून सदा अन्यायतने; आणि शंका, कांक्षा, जुगुप्सा, मूढदृष्टि, अनूपगृहन, अस्थितिकरण, अवात्सल्य व अमार्गप्रभावना हे आठ दोष यामुळे दर्शनमलीन होते हें जाणून त्यांचा त्याग करणें ही दर्शनविशुद्धि होय. ही पहिली भावना तीर्थकरत्व प्राप्त होण्यास आवश्यक आहे. दुसरी भावना विनयसंपन्नता. दर्शनविनय, ज्ञानविनय, चारित्रविनय, तपविनय व उपचारविनय हे पांच विनय ज्या जीवांत आले तोच तीर्थकर गोत्र बांधू शकतो. चारित्रविशुद्धि म्हणजे शीलव्रतेष्वनतिचारः ही तिसरी भावना होय. अतिचारविरहित चारित्र पाळलें म्हणजे ही तिसरी भावना पूर्ण होतें. ज्ञानविशुद्धि म्हणजे अभीक्ष्णज्ञानोपयोग ही चवथी भावना होय. शुद्ध ज्ञानप्राप्तीसाठीं झटल्यानें ही भावना पूर्ण होते. पांचवी संयोगभावना म्हणजे विवेकयुक्त वैराग्य. शक्तितस्त्याग-

तीर्थकरमाहात्म्य

भावना ही सहावी. यथाशक्ति त्याग करित राहिल्याने ही भावना पूर्ण होते. अंतरंग व बहिरंग मोह सोडून तपश्चर्या केल्याने सातवी भावना पूर्ण होते. नेहमी साधुसमाधीत लीन असणे ही आठवी भावना होय. दहा प्रकारचे वैयावृत्य म्हणजे सत्सेवा केल्याने नववी भावना पूर्ण होते. अर्हद्भक्तीत नेहमी रममाण असणे ही दहावी भावना होय. जैनाचार्यांची सेवा करणे ही अकरावी भावना. बहुश्रुत उपाध्यायांची भक्ति करणे व जिन् वाणीचे अध्ययन करणे ही अनुक्रमे बारावी व तेरावी भावना होय. सामायिक, स्तवन, वंदना, प्रतिक्रमण, प्रत्याख्यान व कायोत्सर्ग अशा सहा आवश्यक क्रिया आहेत. त्या नियमितपणे नित्य केल्याने चौदावी आवश्यक परिहानि भावना प्राप्त होते. जिनमार्ग प्रभावना ही पंधरावी भावना. प्रवचनवत्सलत्व ही सोळावी भावना. पाहिल्या चौदा भावना आत्मबल प्राप्त होण्यासाठीच आहेत व नंतरच्या दोन तर आत्मबलप्राप्तीच्या मार्गावरून इतर भव्यजीवांना नेणाऱ्या तीर्थकराला तर फारच आवश्यक आहेत. वरील षोडशभावना भाविल्यामुळे भव्यजीवाला तीर्थकरत्वाची पात्रता येते. जशी तीर्थकरत्वाच्या संख्येला मर्यादा आहे तशीच ज्यांच्याकडून या षोडशभावना पूर्ण होतील अशा भव्यजीवांनाहि परिमती आहे हे सांगणे नकोच.

तीर्थकरत्व प्राप्त होण्यास पूर्वजन्मांतून कोणती तयारी व्हावी लागते त्याचे वर्णन वर केले. आता तीर्थकराला जे दोषाळीस अतिशय असतात ते कोणते ते पाहू. जन्मकाळचे दहा अतिशय खालीलप्रमाणे आहेत. बालतीर्थकराला मलमूल नाही. (२) घाम येत नाही. (३) वाणी मधुर व हितकारी असते. (४) रूप लावण्य उत्तम असते. (५) रक्त दुधासारखे असते. (६) शरीर सुगंधित असते. (७) देहयष्टि सुंदर असते. (८) शरीर वज्रासारखे असते. (९) देहावर १००८ शुभ लक्षणें असतात. (१०) बाल तीर्थकर अनंत बलशाली असतो. इतका की नुसत्या हलण्यानेहि मेरुपर्वत हालवू शकतो. पुढे केवलज्ञान प्राप्त झाल्यानंतर तीर्थकराच्या देहांत दहा बदल होतात. ते खालीलप्रमाणे: (१) तीर्थकर चतुर्मुख दिसतात. (२) त्याचे गमन अधर असते. (३) त्यांना कोणताहि उपसर्ग बाधू शकत नाही. (४) त्यांना आहार घ्यावा लागत नाही. (५) त्यांची सावली पडत नाही. (६) देहयष्टी स्फटिकवत् असते. (७) नख व बेस वाढत नाहीत (८) पापण्या लवत नाहीत (९) ते

महावीरचरित्र

सर्व विद्यांत पारंगत असतात व (१०) त्यांच्या प्रभावाने आसपास शंभर योजनांतील दुर्मिळ नष्ट होतें. तीर्थकरांना देवगतीचे इंद्रादिक जीव आठ प्रातिहार्य करतात ते खालीलप्रमाणें. सिंहासन, छत्रत्रय, चौसष्ट चामरें, पुष्पवृष्टि, अशोकवृक्ष, भामंडल, दुंदुभि व दिव्यध्वनि. याशिवाय खालील चौदा अतिशय देवकृत आहेत. (१) समवसरण (२) प्रफुल्लित पुष्पफल (३) निर्वैरत्व (४) स्वच्छभूमि (५) सुगंधवायु (६) निरभ्र आकाश (७) सर्व जीवांना आनंद (८) जेथे जेथे तीर्थकरांचे पाऊल पडेल तेथे तेथे कमलोद्भव (९) सर्व धान्य प्रफुल्लित होईल (१०) जयजयकार शब्द (११) गंगोदकवृष्टि (१२) धर्मचक्र (१३) सर्व बोध भाषा (१४) छत्र, चामर, ध्वजा, झारी, दर्पण, झंगट व पंखा हीं आठ मंगल द्रव्यें. याप्रमाणें अनंतज्ञान, अनंतदर्शन, अनंत सुख व अनंतबल हे अनंत चतुष्टय तीर्थकराला असते. मिळून शेचार्ळीस विशेष गुणझाले. याशिवाय तीर्थकर अष्टादश दोषविरहित असतात. ते दोष खालीलप्रमाणें. (१) क्षुधा (२) तृषा (३) भय (४) द्वेष (५) प्रीति (६) मोह (७) चिंता (८) जरा (९) मृत्यु (१०) खेद (११) स्वेद (१२) मद (१३) रति (१४) विस्मय (१५) जन्म (१६) निद्रा (१७) रोग व (१८) शोक.

वरीलप्रमाणें तीर्थकराचे विशेष गुण आहेत. हे गुण असतील त्यालाच तीर्थकर म्हणतां येईल. वरील गुणांत अस्वभाविक असें काहींच नाहीं. तसें वाटलें तरी ते वाटण्याचें कारण अज्ञान होय. तें वर्णन खोटें आहे असें मात्र नव्हे. वरील वर्णन नीट वाचणाऱ्यास तीर्थकर म्हणजे काय याची कल्पना येईल. तीर्थकर म्हणजे जैनांचा देव अशी सामान्य कल्पना रुढ आहे. पण देवाबद्दलच्या कल्पनाहि असंख्य आहेत. महंमदी, ख्रिस्ती, दयानंदी वगैरे मताचे लोक देव निर्गुण, निराकार, सर्वव्यापी व कर्तुमकर्तुमन्यथाकर्तु शक्ति असलेला मानतात. पण यापलीकडे ते त्याचें वर्णन करूं शकत नाहीत. कारण तो सगुण नाहीच. हिंदूंना काहीं मताचे लोक देव सगुण मानतात. पण त्या गुणांची निश्चिति नाही. ' यद् यद्विभूतिमत्सर्व ' जेथे जेथे काहीं विशेष दिसेल तेथे तेथे देवांस असणारच, अशी त्यांची समजूत. त्यामुळे कसा अनवस्थाप्रसंग ओढवतो तें सर्वांच्या परिचयाचेंच आहे. वरील कल्पनेमुळे वाटेल तो देव ठरूं शकतो व वाटेल तो गुरु होऊं शकतो. सामान्य व्यवहारांत सुद्धां अशास्त्रीयपणा चालत नाही. मग विद्यांची विद्या जी अध्यात्मविद्या तीमध्ये असा गोंधळ कसा खपावा ?

तीर्थंकरमाहात्म्य

निर्गुण व निराकारवाल्यांची ईश्वराची व्याख्या परिपूर्ण नाही व हिंदूंची व्याख्या अतिव्याप्त आहे. तीमध्यें ईश्वरीयत्वाच्या विरुद्ध असलेले गुणहि आलेले आहेत. पण जेनांची ईश्वराची व्याख्या परिपूर्ण व शुद्ध आहे. प्रारंभी दिलेल्या वचना-प्रमाणें ज्या जीवांनं ज्ञानावरणीय, दर्शनावरणीय, मोहनीय व अंतराय अशा चार प्रकारच्या घातिकर्मांचा नाश केला आहे व जो अनंतज्ञान, अनंतदर्शन, अनंतसुख व अनंतवीर्य असा अनंतचतुष्टयधारी आहे, ज्याचें शरीर सुंदर आहे व आत्मा शुद्ध आहे तो अरिहंत देव समजावा; तोच खरा बलशाली व पवित्र परमात्मा होय. तो सृष्ट्युत्पत्तिस्थितिलय करण्याच्या भानगडींत पडत नाही व कोणा जीवांच्या पापपुण्याचा फलदाताहि बनत नाही. स्वतः शुद्धात्मस्वरूपी वनून इतर आत्म्यांना मात्र शुद्धस्वरूपी बनण्याचा मार्ग दाखवितो. असा उत्कृष्ट ध्येयस्वरूपी जेनांचा देव आहे व तोच तीर्थंकर होय. किंबहुना जितके जीवात्म्ये मुक्त होऊन सिद्ध पदवीला गेले ते सर्व जेनांचे देवच होत. ते आपल्याप्रमाणेंच या भवसागरांत पडले होते; पण ते तरून गेल्यामुळें देव झाले व आपल्यासारख्या इतर सर्व प्राणिमात्रांना आदर्शरूप बनले. त्यांना आतां भक्त नाही व शत्रूहि नाही. त्यांना सर्व कांहीं सारखेंच. त्यांचा आदर्श पुढें ठेऊन आपणहि त्यांच्या-प्रमाणेंच केव्हांना केव्हांतरी मुक्त होऊं एवढाच त्यांचा आपणांस उपयोग. इतर सिद्ध जीव आपल्या हयातींत उद्धरून जाण्यास थोड्याबहुत जीवांना कारणीभूत होतात व तीर्थंकर असंख्य जीवांना मुक्त होण्यास कारणीभूत होतात हाच त्या दोहोंमधील फरक. तीर्थकरांची संख्या परिमित आहे व सिद्ध मात्र अनंत आहेत. प्रारंभी दिलेल्या दुसऱ्या श्लोकांत सिद्धात्म्यांचें वर्णन आहे. सर्व कर्मांचा नाश करून सर्वज्ञ बनून जे स्वाभाविक स्थितींत शाश्वतपणें राहतात तेच सिद्ध होत, व तेच परमेश्वर होत.

तीर्थकरांचे विशेष गुण वर वर्णिले आहेत. सामान्य जीव ज्या मार्गांनीं सिद्ध बनतो त्याच मार्गांनीं तीर्थंकरहि सिद्ध बनलेले असतात, व सिद्ध केवळीं बनल्याशिवाय तीर्थंकरहि होऊं शकत नसल्यामुळें आतां सिद्ध पदवीच्या गुणांचा विचार करूं. सिद्धपद प्राप्त करून घेण्यासाठीं एकादशप्रतिमा सांगितलेल्या आहेत. त्या खालीलप्रमाणें. पहिलीदर्शन प्रतिमा. ही प्रतिमा धारण केल्यानंतर संहव, सद्गुरु व सच्छास्त्र याशिवाय इतरांना न मानणें; मद्य, मांस, मद्य व पंचौदुम्बर सेवन न करणें; जुगार, मांसभक्षण, मद्यपान, वेश्यागमन, शिकार, चौर्यकर्म व

महावीरचरित्र

परस्त्रीसेवन हीं सात प्रकारचीं व्यसनं सोडणें आणि प्रत्यहीं जिन-बिंब दर्शन घेणें. या गोष्टी श्रावकानें पाळावयाच्या असतात. दुसरी व्रतप्रतिमा. अहिंसा, सत्य, अस्तेय, ब्रह्मचर्य व अपरिग्रह या पांच महाव्रतांचें शक्तिनुसार आचरण करणें हे पंचाणु व्रतपालन; दिग्व्रत, अनर्थदंडविरति व भोगोपभोगपरिमाण हीं तीन गुणव्रतें; सामायिक, प्रत्याख्यान, प्रोषधोपवास व वेद्यावृत्त हीं चार शिक्षावृत्तें; या तिहींचें पालन म्हणजे व्रतप्रतिमा. तिसरी सामायिकप्रतिमा. त्रिकाल ध्यान करणें हींच सामायिक प्रतिमा. चवथी प्रोषधोपवास प्रतिमा. पर्वतिथींना सोळा प्रहर उपवास करणें म्हणजे प्रोषधोपवासप्रतिमा. पांचवी सचित्तत्यागप्रतिमा. जीवसहित वनस्वतींचें ग्रहण न करणें म्हणजे सचित्तत्यागप्रतिमा. सहावी रात्रिभोजनत्याग प्रतिमा. सातवी ब्रह्मचर्यप्रतिमा. या प्रतिमेच्या श्रावकानें स्वस्त्रीचाहि त्याग केला पाहिजे. आठवी आरंभत्यागप्रतिमा. कोणताहि धंदा किंवा नवा व्यवहार न करणें म्हणजे आरंभ त्यागप्रतिमा. नववी परिग्रहत्याग प्रतिमा. मिथ्यात्व, लिंगभेद, राग, द्वेष, हास्य, रति, अरति, शोक, भय, जुगुप्सा, क्रोध, मान, माया, व लोभ हे चौदा अंतरंग परिग्रह व क्षेद, वास्तु, हिरण्य, सुवर्ण, धान्य, धन, दासी, दास, कुप्य व भांड हे दहा प्रकारचे वहिरंग परिग्रह मिळून चोवीस परिग्रहांचा त्याग म्हणजे परिग्रह त्यागप्रतिमा. दहावी अनुमति त्यागप्रतिमा. वरील कोणत्याहि कर्मांची इतरानांहि अनुमति न देणें म्हणजे अनुमतित्यागप्रतिमा. अकरावी उद्दिष्टविरतिप्रतिमा. सर्व प्रकारच्या सहेतुक क्रिया करण्याचें सोडणें म्हणजे उद्दिष्टत्यागप्रतिमा. या अकरा प्रतिमा धारण केल्यानंतर श्रावक मुनिदीक्षा घेण्यास लायक होतो. मुनींचे अष्टावीस मूळगुण खालीलप्रमाणें आहेत. अहिंसा, सत्य, अस्तेय, ब्रह्मचर्य व अपरिग्रह या महाव्रतांचें पूर्णपणें पालन करणें हे पांच गुण; ईर्या म्हणजे चलनवलनादि क्रिया अहिंसात्मक पणें करणें, भाषासमिति म्हणजे हित, मित व संशयराहित असेच प्रियवचन बोलणें, फक्त एकाच वेळीं पण तेही निर्दोष आहार घेणें ही एषणासमिति; आपलीं उपकरणें अहिंसात्मक रीतीनें ठेवणें व वापरणें ही आदानानिक्षेपण-समिति व जंतुराहित स्थानीं जीवोत्पत्ति न होईल अशा रीतीनें मल-मूत्रत्याग करणें ही उत्सर्गसमिति अशा पांच समिति पाळणें; सामायिक, स्तवन, वंदना, प्रतिक्रमण, प्रत्याख्यान व कायोत्सर्ग अशा षडावश्यक क्रिया करणें आणि पांच इंद्रियांचे विषय सोडणें, मिळून एकवीस गुण ज्ञाले.

तीर्थकरमाहात्म्य

शिवाय वस्त्रत्याग म्हणजे दिगंबरत्व, केशलोच म्हणजे केश उपटून काढणे, एक-
भुक्ता, उभें राहून भोजन करणे, पात्रें न वापरणे, स्नान न करणे व दंतधावन
न करणे हे सात गुण एकंदर अष्टावीस मूळ गुण झाले. दिगंबरमुनीनें भूमीकर
शयन केलें पाहिजे व खालील बावीस परीषद् सहन केले पाहिजेत. क्षुधा, तृषा,
शीत, उष्ण, मशकदंश, नयना, भ्रंश, त्वीत्याग, चर्या, निषया, शय्या, आक्रोश,
वध, याचना, अलाम, रोग, तृणस्पर्श, मल, सत्कारपुरस्कार, प्रज्ञा, अज्ञान व
अदर्शन. मुनीनें आर्त, रौद्र व धर्मध्यान सोडून केवळ शुद्धध्यानांतच नेहमीं मग्न
असलें पाहिजे. याप्रमाणें वागलें असतां सर्व कर्मांचा क्षय होऊन मोक्षप्राप्ति
होऊन सिद्ध पदवी प्राप्त होते.

‘चणे खावे लोखंडाचे तेव्हां ब्रह्मपदीं नाचे’ अशी म्हणच आहे. वरील
वताचरण किती कठीण आहे तें सर्वांच्या ध्यानांत येईल. तें निरर्थक नसून
अगदीं आवश्यक आहे. अनंत कालापासून जटत आलेला कर्मबंध एकदम मुटणें
शक्य नाहीं. त्यासाठीं सावधानपणें वरीलप्रमाणें तपाचरण केलेंच पाहिजे. वरील-
प्रमाणें आचरण होणेंच शक्य नाहीं असें म्हणण्यांत कांहीं अर्थ नाहीं. करारी
मनुष्याला कांहींच अशक्य नाहीं व आजपर्यंत अनेक मुनिजन वरील प्रका-
रची तपश्चर्या करून मोक्षाला जात आले आहेत. वरील व्रतें पाळणें हें येरा-
गवाळाचें काम नव्हे हें खरें व म्हणूनच असे मुनि फारच थोडे असतात. पण
तसें तपश्चरण केल्याशिवाय जन्ममरणाच्या फेऱ्यांतून मुटका होणार नाहीं हें
मात्र निश्चित. साधूचें ढोंग करून अध्यात्म साधत नसतें. तें साधुत्व खरेखुरेंच
पाहिजे. सेंट पॉलनें म्हटलें आहे कीं, ‘जर मृतात्मे जीवंत होत नसतील तर
खिस्तहि झालाच नाहीं.’ कर्ममलामुलें आत्मा जडवत् बनला आहे. तो जागृत
होणें शक्य आहे. हीच गोष्ट जर अशक्य असेल तर तीर्थकरहि झालेच नाहींत
असें म्हणतां येईल, एरव्ही नाहीं. अज्ञानी जीव ज्ञानी बनतांना व पापी पुण्य-
शाली बनतांना आपण नेहमीं पाहतों त्याचप्रमाणें पुढलाचें दास्य सोडून आत्मा
स्वतंत्र व पूर्ण बलशाली होणेंही अशक्य नाहीं. आत्म्याचें सामर्थ्य किती आहे,
त्याची जाणीव तीर्थकरांचें माहात्म्य वाचल्यानंतर होते. त्या सामर्थ्याची थोडी-
बहुत जाणीव म. गांधी व इतर टॉलस्टॉयादि साधुसंतांच्या चरित्रावरून
होतेंच. पण हे साधुमहात्मे साधनावस्थेंतच असतात. जो सिद्ध बनला
त्याचें सामर्थ्य काय वर्णवें? तें इंद्रियांना अगोचर आहे व म्हणूनच

महावीरचरित्र

अवर्णनीय आहे. तथापि त्याचें वर्णन करूं लागल्यास येथवर दिलेल्या तीर्थंकरांच्या वर्णनाप्रमाणेंच होईल व श्रद्धाहीन सामान्य जनांना ते विश्वसनीयहि वाटणार नाही. ती त्यांची पामरता आहे, पण तीर्थंकरत्वाला व सिद्ध पदवीला अस्तित्व आहे व तीच आत्म्याची स्वाभाविक स्थिति आहे यांत मुळांच शंका नाही. असो.

ज्या दर्जाच्या महापुरुषाचें चरित्र आम्ही लिहावयास घेतलें आहे त्याचें माहात्म्य प्रथम थोडेंबहुत कळावें म्हणून वरील विवेचन केलें आहे. त्यावरून शिवाजी, प्रताप वगैरे ऐतिहासिक व रामकृष्णादि पौराणिक थोर पुरुषांहून आणि ख्रिस्त, महंमद, बुद्ध वगैरे धर्मसंस्थापकांहून महावीरस्वामीसारखे तीर्थंकर अगदीं निराळ्या प्रकारचे महात्मे होत ही गोष्ट वाचकांच्या लक्षांत येईल. त्यांचें चरित्र म्हणजे प्रत्यक्ष आत्मस्वरूपाचेंच खरेखुरें वर्णन. त्याच दृष्टीनें अर्थात् या चरित्राकडे पाहिलें पाहिजे. हें पौराणिक बाड नव्हे, एखादी कृत्रिम नवलकथा नव्हे, सामान्य इतिहास नव्हे, किंवा अद्भुत वर्णनांचें मनोरंजक साधनहि नव्हे. बालजीवांना तें आकलन झालें नाही तरी प्रत्येक जीवाला केव्हांना केव्हांतरी सिद्ध पदवी प्राप्त होणार आहे. म्हणून लौकिक दृष्टि सोडून जर केवळ अध्यात्मिक दृष्टीनें हें चरित्र वाचक वाचतील तर त्यांच्या आत्म्यावरहि शुभ परिणाम होतांल व शुद्धात्म्याचें महत्त्व जाणण्यास तरी निदान ते खास पात्र होतील. त्या सामर्थ्याची एकदां ओळख झाली म्हणजे आपल्या अंगीं ते वाणून घेण्याचीहि बुद्धि होईल व मार्गहि सुचेल आणि नंतर तो मार्ग आकर्मण्याची ताकदहि येईल. सर्व भव्य वाचकांना या चरित्रवाचनानें तशीं स्फूर्ति होवो हीच तीव्र इच्छा.

प्रकरण २ रें.

जैनधर्माचें प्राचीनत्व.

सर्वमङ्गलमाङ्गल्यं सर्वं कल्याणकारकम् ।

प्रधानं सर्वधर्मानां जैनं जयतु शासनम् ॥

आ विश्वांतील घडामोडींच्या मुळाशी जाऊन जर आम्ही विचार करूं लागलों तर ही गोष्ट स्पष्ट दिसून येणारी आहे कीं, त्या घडामोडींच्या मुळाशी कोणतीतरी दोन परस्पर भिन्न भिन्न अशी अनाद्यनंत तत्त्वे असली पाहिजेत. जगांतील सर्व व्यवहार जसजसे अधिकाधिक सूक्ष्म रीतीने पाहावे तसतसे अधिकाधिक हें स्पष्ट होत जातें कीं, विश्वाची मूलतत्त्वे कर्मात कभी दोन असलीच पाहिजेत. या दोन तत्त्वांच्या निरनिराळ्या संबंधानें (मिश्रणानें)च जगांतलें असंख्य विचित्र गोष्टी बनलेल्या आहेत. या दोन तत्त्वांपैकी कोण श्रेष्ठ आहे व ती कशी निर्माण झाली याबद्दल भिन्न भिन्न मतें आहेत व जोपर्यंत ही गोष्ट इन्द्रियगोचर नाही तोपर्यंत असे हें भिन्नभिन्न तर्क चालणारच. कोणी म्हणतात कीं, ही दोन्ही तत्त्वे स्वतंत्र सत्ताधीश आहेत व स्वयंभूहि आहेत; कोणी म्हणतात कीं, आत्म-तत्त्वांतूनच प्रकृतितत्व निर्माण झालें; कोणी असेहि म्हणतात कीं, प्रकृति-तत्त्वाला निराळें अस्तित्वच नाही; तो आत्मतत्त्वावरील निव्वळ आभास आहे. उलट कोणी असेहि म्हणतात कीं, प्रकृतितत्वच मुख्य आहे व चेतन किंवा आत्मतत्व यांतूनच निर्माण होतें. पण याप्रमाणें कितीहि मतें असली तरी शेवटीं दोन मूलतत्त्वांबद्दलच वाद असतो. नैयायिक व वैशेषिक मताप्रमाणें सोळा किंवा तेवीस मूलतत्त्वे आहेत. अलीकडील संशोधक मूलतत्त्वे त्रेसष्ट किंवा त्यांहूनही अधिक आहेत असे सिद्ध करतात. पण त्यांचें संशोधन अजून प्रयोगावस्थेंतच आहे. वरील दोन मूलतत्त्वांना चेतन व जड; आत्मा व प्रकृति; ईश्वर व सृष्टि; शक्ति व साहित्य धारे निरनिराळीं नावे भिन्नभिन्न तत्त्वज्ञानांतून दिलेली आहेत. ही दोन्ही तत्त्वे एकच आहेत किंवा दोन तत्त्वे नाहीत असें मानणाऱ्यांचीही दिशा-भूल चैतन्याच्या भिन्न भिन्न स्वरूपांमुळें झालेली आहे. नदीच्या प्रवाहांतील चैतन्य

महावीरचरित्र

व माशाचें चैतन्य; मोटारीचें चैतन्य व मुंगींतील चैतन्य; थोडक्यांत सांगावयाचें म्हणजे पंच भूतांतील चैतन्य व प्राणीमाशांतील चैतन्य किंवा आत्मतत्वांतील चैतन्यशक्ति व जडत्वांतील स्फुरणशक्ति यांतील भेद बहिरात्म्यांना किंवा बाळजीवांना उमगत नाही व म्हणून ते पंचभूतांच्या रसायनांतूनच आत्मतत्त्व उत्पन्न होईल असें मानतात किंवा हें विश्व म्हणजे एकमेव आत्मतत्त्वाचीच लीला आहे असें समजतात. पण या दोन्ही तत्त्वांतील भेद जर अनुभव चक्षूनें जाणला तर त्या दोन्ही तत्त्वांत जमीनअस्मानाचा फेर आहे हें कळून आल्याशिवाय राहणार नाही. चेतन व जड ही दोन्ही तत्त्वे शाश्वत पण परिवर्तनशील व म्हणूनच एकच स्वरूपाच्या दृष्टीनें अशाश्वत आहेत. दोहोंचीं रूपांतरे होतात पण दोन्ही कधीहि सर्वथा नाश पावत नाहीत. म्हणूनच सर्वज्ञ तीर्थंकर व सिद्धांनीं चेतन व जड हीं दोन्ही तत्त्वे भिन्न असून अनाद्यनंत आहेत असें म्हटलें आहे.

जड व चेतन हीं दोन्ही तत्त्वे अनादि व अनंत असल्यामुळे त्या दोघांचें संबंधि अनादि व अनंतच असणार. बरेवाईट व सुखदुःख हीं द्वंद्वेहि त्या संबंधामुळेच उत्पन्न झालीं व तींहि अनाद्यनंतच आहेत. जडाहून चैतन्य अधिक शक्तिमान व शाश्वत मुख्यमय आहे, असा सर्व ज्ञान्यांचा अनुभव आहे. प्राकृतिक सुखापेक्षा आत्मिक सुख श्रेष्ठ होय व जडत्वाहून आत्मतत्त्वाकडे अधिक लक्ष पुरविणें हें प्रकृतिपुरुषयुक्त अशा मानव देहध्याच्याचें कर्तव्य आहे असा सिद्धान्त सर्व ज्ञानी महात्म्यांनीं एकमतानें प्रस्थापित केलेला आहे. म्हणूनच शुद्ध आत्म-तत्त्व हें बरें व जडबद्ध आत्मतत्त्व वाईट होय. हा बऱ्यावाईटाचा झगडा नेहमीचाच आहे, व तो सर्व धर्मग्रंथांतून वर्णिलेला आहे. आत्मवृत्ति व कषाय, देव व दानव, अहुरमज्द व अहिरमन बुद्ध व मार, सत्प्रवृत्ति व अमत्प्रवृत्ति, पांडव व कौरव आणि वानर व राक्षस, पवित्रात्मा व सेतान वगैरे झगडे बऱ्या व वाईट प्रवृत्तिमधीलच होत. हा झगडा प्रत्येक व्यक्तीच्या हृदयांतहि सतत चालूच आहे. कधी बऱ्याचा प्रभाव तर कधी वाईटाचा प्रभाव दिसून येतो. कालाचेहि उत्सर्पिणी व अवसर्पिणी असे भेद या दृष्टीनें पडलेले आहेत. बऱ्यावाईटामध्ये कमीजास्त प्रमाण दिसून येईल, पण सर्वस्वी नाश कधीहि होणार नाही. म्हणून धर्म व अधर्म हीं दोन्ही अर्शा अनाद्यनंतच आहेत.

वरील दृष्टीनें विचार केला असतां अलीकडील धर्मशास्त्र्यांची व इतिहास-

जैनधर्माचें प्राचिनत्व

ज्ञांची कोती दृष्टि स्पष्ट होते. वेदशास्त्रसंपन्न म्हणतात कीं, हें विश्व परब्रह्मांतून उत्पन्न झालें व उत्पत्तिस्थितिलय ब्रह्माविष्णुमहेश करतात. ख्रिश्चन मिशनरी म्हणतात कीं आकाशांतील वापानें हें जग सहा दिवसांत निर्माण केलें व सातवे दिवशीं विश्रांती घेतली. मुह्या मौलवीहि अशाच तऱ्हेन हें जग अल्लानें पैदा केलें असें म्हणतात. हल्लींचे इतिहासज्ञाहि आपल्या ज्ञानाच्या घमेंडींत असेंच म्हणतात कीं, धर्मज्ञानाची उत्क्रांति अलीकडे होऊं लागली व पूर्वीं ही मानव जाति अगदीं रानटी अवस्थेंत होती. या कोत्या दृष्टीची जेवढी कीव करावी तेवढी थोडीच. सुधारलेले व रानटी, बरें व वाईट, सुख व दुःख वगैरें सर्व द्वंद्व तिन्ही कार्णी असतात म्हणजे ती अनादि अनंत आहेत. काल अनंत आहे व जीवाहि अनंत आहेत; तेव्हां घडामोडीहि असंख्य झाल्या असणारच.

वरीलप्रमाणें वस्तुस्थिति थराली तरी मनुष्याची बुद्धि जोपर्यंत पोहोंचते तेथपर्यंतच्या अतीत व अनागतकालाबद्दलच तेवढी वर्तमानकार्णी चर्चा करणें वावगें नाहीं. मात्र वर वर्णिलेली कोती दृष्टि असूं नये. वस्तुतः इतिहास अनाद्यनंत व भविष्य अगम्य आहे; तथापि प्रचलित कल्पनेप्रमाणें ऐतिहासिक दृष्टीनें विचार करूं. जैनधर्मग्रंथानुसार सव्वीसावर एकशेचाळीस शून्यें दिलीं असतां जी संख्या होते तितक्या वर्षांचा जुना इतिहास आहे. वैदिक धर्मग्रंथावरून जुना इतिहास इ. स. पूर्व १९७२९४७१०१ इतक्या वर्षांचा प्राचीन आहे. पारसी धर्मग्रंथानुसार सहावर एकशेवीस शून्यें दिलीं असतां जी संख्या होते तितक्या वर्षांचा जुना इतिहास आहे. यहूदी व ख्रिस्त धर्मग्रंथानुसार इ. स. पू. ४००४० व्या वर्षीं सृष्टीची उत्पत्ति झाली असें माण्यांत येतें. भूगर्भशास्त्रवेत्त्यांच्या दृष्टीनें सृष्टीचा आरंभ होऊन कर्मांत कर्मा वीस हजार वर्षे झालीं असली पाहिजेत असें सिद्ध झालें आहे. मि. जे. एम्. केनेडी लिहितात कीं, आर्य जातीची उत्पत्ति इ. स. पूर्वीं साठ हजार वर्षांपलीकडची आहे. वरीलप्रमाणें इतिहासकाळाबद्दल असंख्य विचार आहेत. मनुष्यजाति सर्वत्र पूर्वींपासून आहे कीं ती कोणत्या तरी एका देशांत अनुक कार्णी उत्पन्न झाली याबद्दलहि बरेंच अभिप्राय आहेत. लो. टिळकांनीं वेद ग्रंथाधारे उत्तर भुवाजवळ सहा हजार वर्षांपूर्वीं मनुष्यजाति होती असें सिद्ध केलें आहे. मनुस्मृतींत ती सप्तमनूपासून वृक्षक्षेत्रांत उत्पन्न झाली असें लिहिलें आहे. पं. उमेशचंद्र म्हणतात कीं भोगोलियांत प्रथम ती निर्माण झाली व श्री. बी. सी. मुजुमदार म्हणतात कीं ती हिमालयाचे पायथ्याजवळ झाली.

महावीरचरित्र

सर बाल्टर रॅले वगैरे पाश्चिमात्य विद्वानांचेहि असेंच मत आहे. मिश्र देशातील शिलालेखावरून तेथील लोक प्रथम हिंदुस्थानचे रहिवासी असले पाहिजेत असें दिसून येतें. डॉ. अलेक्झांडर डेलमारनीं सिद्ध केलें आहे कीं, कोलंबसनें अमेरिका शोधून काढण्याचे पूर्वी भारतवासियांचें अमेरिकेशीं चांगलें दळणवळण होतें. मि. कौट जॉर्ज यार्नींहि असें सिद्ध केलें आहे कीं, भारतवर्षातील संस्कृतीची छाप इतर सर्व राष्ट्रांतील लोकावर पडलेली आहे. एकंदरीत आजकालच्या इतिहासावरूनहि ही गोष्ट सिद्ध होते कीं, भारतवर्षांत मानवजाति फार प्राचीनकाळापासून नांदत आहे. आज जो कांहीं इतिहास प्रत्यक्ष साधनांनीं उपलब्ध होत आहे त्यांत भारतीय संस्कृतीचेंच प्राचीनत्व दिसून येतें.

काल जसा अनादि व अनंत आहे आणि चेतन, जड वगैरे मूलतत्त्वेहि अनाद्यनंत आहेत तसाच धर्महि अनादि व अनंतच आहे. कालचक्र बारा आऱ्यांचें असून तें सतत फिरत असतें. कांहीं आऱ्यांतून धर्माची प्रभावना होत असते व कांहींतून धर्माला ग्लानि येत असली तरी धर्म हा नेहमींच असतो. तथापि अलीकडील पद्धतीनुसार प्रत्यक्ष साधनावरूनहि जैनधर्माचें प्राचीनत्व सिद्ध होतें. येशू ख्रिस्तानें ख्रिश्चनधर्म, महंमदानें मुसलमानीधर्म व बुद्धानें बौद्धधर्म जसा स्थापन केला तसा कांहीं जैनधर्म महावीरस्वामींनीं स्थापन केलेला नाही. वीर-शैवधर्म जसा पंचाचार्यांनीं स्थापन केला व नंतर अनेक प्रमथ्यांनीं त्याचा पुनरुद्धार केला तसा ऋषभादि चोवीस तीर्थकरांनीं जैनधर्माचा पुनरुद्धार केला एवढेंच. वैदिकधर्मांत निरनिराळ्या वेळीं अनेक ग्रंथ झालेले आहेत, पण सर्वांचा आधार वेदग्रंथच मानला जातो. तसा जैनधर्माचा एक ग्रंथ सांगतां येणार नाही. पण जैनधर्माची अविच्छिन्न परंपरा दाखवितां येईल. तीर्थकरांचें अजब वर्णन असलें तरी त्यांचें अस्तित्व नाकारण्याचें जसें कारण नाही तसेंच या वेदग्रंथांतूनहि तीर्थकरांची नांवें मिळत असल्यामुळें हें तीर्थकर झालेच नाहीत असें म्हणतां येणार नाही. चोवीस तीर्थकर प्रत्येक कालांत होत आले आहेत. पण सर्वांत प्राचीन उपलब्ध ग्रंथ जे वेद त्यांमध्येहि तीर्थकर स्तुति मिळाल्यावर जैनधर्माचे प्राचीनत्व अलीकडील मार्गांनींहि सिद्ध झालेंच असें म्हणावयास हरकत नाही.

फार प्राचीनकाळीं म्हणजे भोगभूमीत युगलोत्पत्तीच होती. भ्रम न करतांच उपजीविका होई, त्यामुळें पापकर्म फारशीं घडतच नसत. विमलवाहन व चंद्र-वशा, चक्षुष्मान व चंद्रकांता, यशस्वान् व सुरूपा, अभिचंद्र व प्रतिरूपा, प्रश्नोणि

जैनधर्माचे प्राचीनत्व

व चक्षुष्कांता, मरूदेव व श्रीकांता, आणि नाभि व मरूदेवी हीं सात जोडपीं किंवा कुलकर जैनशास्त्रांत प्राचीन म्हणून नमूद आहेत. कालचक्रांतील उत्सर्पिणी व अवसर्पिणी हे काळ प्रत्येकीं दहा कोडाकोडी सागरोपम वर्षांचे असतात. उत्सर्पिणी कालांतील तिसऱ्या आन्याची ८४००००३ वर्षे साडे आठ महिने बाकी असतां नाभि व मरूदेवीचे पोटी प्रथम तीर्थंकर ऋषभ देवांचा जन्म झाला. त्यांना सुनंदा व यशस्मती अशा दोन स्त्रिया होत्या. पहिलीचे पोटी बाहुबली जन्मास आले व दुसरीचे पोटी भरतचक्रवर्ती. या भरतचक्रवर्तीचे नांवावरून हिमालयाचे दक्षिणेकडील प्रदेशास भरतखंड असें नामाभिधान प्राप्त झालें. भारतवर्षातील हेच पहिले चक्रवर्ती होत. बाहुबली व भरतचक्रवर्ती यांच्यामध्ये बरीच युद्धे झालीं. शेवटीं बाहुबलीनां वैराग्य प्राप्त होऊन ते दक्षिणेंत म्हैसूर संस्थानांतील श्रमणपुरस्सराजवळील टेकडीवर तपश्चर्या करण्यासाठीं निघून गेले. तेथून ते केवळज्ञान झाल्यावर अनेक देशांत विहार करीत करीत कैलास पर्वतावर आदिभगवंताच्या समवसरणांत गेले व पुढें मोक्षास गेले. मोक्षास कोठें गेले याबद्दल कोठेंच उल्लेख नाही. पण बहुतेक ते कैलासावर गेले असावेत असें आम्हांस वाटतें. त्यांचें स्मारक म्हणून श्रवण बेळगूल येथें साठ फूट उंचीची नग्न प्रतिमा डोंगरावर खोदलेली आहे. ती असंख्य वर्षे ऊन, वारा व पाऊस खात असूनहि नूतनवत् आहे. असो. ऋषभदेवांनींच मानवासाठीं धर्ममार्ग घालून दिला अशी कल्पना आहे. त्यांनीं चातुर्वर्ण्य स्थापले व असि, मसि, कृषि व वाणिज्य वगैरे उपजीविकेचीं साधनें निर्माण करून दिलीं. भरताची भागवतांत बावीस अवतारांमध्ये गणना केली आहे व त्यांच्या तपश्चर्येचें वर्णन विकृत स्वरूपांत दिलेलें आहे. भागवतांत जीं राजांचीं नांवे दिलीं आहेत, त्यांच्या कालनिर्णयाचा विचार करतां कशास कांहीं मेळ नाही असें इतिहाससंशोधकांना दिसून आलें आहे. तेव्हां भागवतावरून कांहीं त्यांचा कालनिर्णय बरोबर करतां येणार नाही. भागवतावरून एवढेंच मात्र म्हणतां येईल कीं, भागवतकारांना जैनपद्धतीचा कठोर तपश्चर्येचा मार्ग पसंत नव्हता. त्यांना इंद्रियांचीं सुखें भोगत भोगतच तीं ईश्वरार्पण करून किंवा निर्हेतुपूर्वक भोगून वेडुंठ गांठावयाचे होतें. असें असलें तरी जड भरताच्या मार्गाला पूज्य गणणें त्यांनाहि भाग पडले. कारण त्यालाहि त्यांनीं विष्णूचाच अवतार ठराविलें आहे. असो. भरतचक्रवर्तीनीहि शेवटीं दक्षा घेऊन कैलासपर्वतावर तपश्चर्या-

महावीरचरित्र

करून मोक्षप्राप्ती करून घेतली. ऋषभतीर्थकरांनींहि तपश्चरण करून केवळ ज्ञानप्राप्ती करून घेतली व ते कैलासपर्वतावरच निर्वाणाप्रत पावले.

इ. स. पू. १९७२९४७१०१ ते इ. स. पू. ३१३७ पर्यंतचा काल वेदकाल मानला जातो. वेदांच्या ऋचा निरनिराळ्या कार्त्वी व निरनिराळ्या ऋषींनी रचिलेल्या आहेत. ऋग्वेद हा एकच मूलवेद असून त्यांतील ऋचा घेऊन इतर तीन वेद रचिलेले आहेत. ऋग्वेदांतीलहि दहा मंडलेंच काय ती प्राचीन आहेत. या दहा मंडलांतूनच ऋषभतीर्थकरांचे नांव फार आदराने उल्लेखिलेले आहे. या शब्दाचा अर्थ वेदशास्त्रसंपन्न लोक वाटेल तसा फिरवितात; पण खालील ऋचा इतकी स्पष्ट आहे की, ती निर्ग्रथ जैन मुनीवद्दलच असली पाहिजे. ‘ॐ पवित्रं नममुपविप्रसामहे येषां नम्राजाति येषां वीराः ॥ ही ती ऋचा होय. त्या वेळीं कपड्याच्या अभावीं इतरहि लोक नम रहात असतील, त्यांचा उल्लेख वरील ऋचेत नाही. जे पवित्र दिगम्बर मुनि आहेत व जे आत्मबलशाली आहेत, त्यांचीच आपण स्तुति करतो असे ऋषींनीं म्हटले आहे. ऋग्वेद अ. १ अ. ६ वर्ग १६ ही ऋचा खालीलप्रमाणे आहे स्वस्तिनो इंद्रोवृद्धश्रवास्वस्तिनः पूषा विश्व वेदाः । स्वस्तिन स्ताक्ष्योऽरिष्टनेमिः स्वस्तिनो बृहस्पतिर्दधातु ॥ ” यांत नेमिनाथ तीर्थकरांचे नांव आले आहे. यज्ञमार्गी वैदिक त्या शब्दाचा अर्थ अग्नीला उद्देशून करितात पण प्राचीनकार्त्वीहि त्याचा अर्थ तोच असेल असे म्हणता येत नाही. यजुर्वेद अ. ९ मन्त्र २५ वा खालीलप्रमाणे आहे. वाजस्यन प्रसव आबभूवे माच विश्वा भुवनानि सर्वतः । स नेमिराजा परियाति विद्वान्प्रजां पुष्टिं वर्धयमानोऽस्मै स्वाहा ॥ जे नेमिनाथ स्वामी केवळ ज्ञानाचे राजे आहेत व ज्यांच्या उपदेशामुळे प्रजेला आत्मपुष्टि प्राप्त होते त्यांना स्वाहा म्हणजे त्यांचा जयजयकार असो, असा वरील मंत्राचा भावार्थ आहे. सोमसाचा अर्थ दारू, व अज म्हणजे स्वयंभू आत्मा या शब्दाचा अर्थ बोकट करणाऱ्या वैदिकांनीं वरील मंत्राचाहि अर्थ वाटेल तो केला म्हणून त्यांचे तोंड बंद कोण करणार ? ऋग्वेद अ. २ अ. ७ वर्ग १७ वी ऋचा खालील आहे. “ अर्हन् बिभर्षि सायकानि धन्वार्हभिक्कं यजनं विश्वरूपम् । अर्हन्निदं दयसे विश्वमभ्वं नवा ओ जीयो रुद्रत्व हस्ति ” ॥ हे अरिहंत, धर्मरूपी बाण, उपदेशरूपी धनुष्य व विश्वरूप प्रकाशक केवळज्ञान आपल्याजवळ आहे. तुम्ही या विश्वांतील सर्व जीवांचे रक्षण करता. कामादि कषयांना जिंकणारा तुमच्यासारखा बलवान् दुसरा कोण आहे ? असा

जैनधर्माचे प्राचीनत्व

वरील ऋचेचा भावार्थ आहे. यजुर्वेद अ. १९ मंत्र १४ वा असा आहे “ अति-
थ्यरूपं मासरं महावीरस्य नम्रहुः । रूपमुपसदाम हे ताजीसो रात्रिः सुरासुजा ॥
यांतील महावीर शब्दाचा अर्थ अग्नि वगैरे देवतापर करण्यांत येतो; व त्या नम्र
किंवा सवल्ल वाटेल तशा मानतां येतात. याप्रमाणे शुद्ध वेदांचे वाटेल तसे अर्थ
फिरवून ज्यांनीं पिंडपोषण केलें त्यांना धिःकार असो. कारण त्यांच्यामुळे दुनियेंतें
मिथ्यात्वाचा प्रसार झाला. तात्पर्य हें कीं, ऋषींनीं ज्ञानमय व त्यागप्रधान जैन-
मुनींचीं स्तुतिस्तोत्रें वेदांतून गायिलीं असल्यामुळे वेदकालीं व तत्पूर्वींहि जैन-
धर्माचे अस्तित्व होतें असें सिद्ध होतें.

ऋभर्तार्थकर किंवा आदिनाथस्वामी होऊन पुष्कळ वर्षे लोटल्यानंतर
अजितनाथ तीर्थकर झाले. अयोध्या नगरींत इक्ष्वाकुवंशाचा धरणीधर नांवाचा
राजा राज्य करीत होता. त्याच्या मुलाचे नांव त्रिद संजय देव. त्यांची राणी
इंदुरेखा. हिच्या पोटी जितदामु राजा जन्मला. याचा विवाह पौदनपुरचे राजा
व्यानंद यांची मुलगी विजया ईच्याशी झाला. या जोडण्यापासून अजितनाथ
जन्मले. जितदामु राजाला विजयसागर नांवाचा दुसरा एक भाऊ होता. त्याचे
पोटीं सगर चक्रवर्ती जन्मला. यांचे वर्णन वैदिकपुराणग्रंथांतूनहि आहे. अजित-
नाथ तीर्थकर वैशाख शु. ॥ त्रितीयेस जन्म पावले. त्यांनीं अनेक राजकन्यांशीं
विवाह केला होता व बरीच वर्षे राज्य केलें. एकदां वनकडी करीत असतांना
नुकतेंच उमललेलें फूल कोमेजलेलें त्यांना दिसलें, त्याबरोबर त्यांना वैराग्य
उत्पन्न झालें व त्यांनीं दीक्षा घेतली. बारा वर्षे तपश्चर्या केल्यानंतर त्यांना केवल-
ज्ञान झालें. नंतर धर्मप्रचार करून त्यांनीं नव्वद गणधर किंवा पट्टशिष्य, एक
लाख मुनि व तीन लाख अर्जिका बनविल्या. सगर चक्रवर्तीनेहि शेवटीं
दीक्षा घेतली, पण त्यांस केवलज्ञानप्राप्ति झाली नाहीं. त्याचा पुत्र भगीरथ यानें
मात्र घनघोर तपश्चर्या करून मोक्षप्राप्ती करून घेतली. देवांनीं त्याला अभिषेक
केला व तेंच गंगाजल अशी आख्यायिका आहे. अजितप्रभु सम्मेद शिखरावरून
मोक्षाला गेले. यांची स्तुति यजुर्वेदांत आहे. अजितनाथ होऊन असंख्य वर्षे
लोटल्यानंतर श्रावस्ती नगरींत इक्ष्वाकुवंश व काश्यप गोत्राचे राजा ददरथराय
किंवा जितारी व राणी सेना किंवा सुषेणा यांच्या पोटी श्रीसंभवनाथ मार्गशीर्ष
शु॥ १४ स जन्मले. याचे कालापासूनच शंभुमहादेवाची भक्ति सुहृं झाली.
यज्ञद्वारा इंद्रादिदेवांची उपासना सुहृं होण्यापूर्वीपासून शिवपूजा प्रचलित अस-

महावीरचरित्र

ल्यामुळे लिंगांगी धर्म हा यज्ञमार्गी वैदिकधर्मापेक्षा फार प्राचीन होय असे म्हटले जाते. असो. श्री संभवनाथानीं बरींच वर्षे राज्य करून पुढे तपश्चर्या केली व केवलज्ञान प्राप्त झाल्यानंतर धर्मप्रसार करून समेदशिखरावरून ते मोक्षाला गेले. त्यांचे नंतर कोव्यावधि वर्षांनी अयोध्यानगरीत इक्ष्वाकुवंशाचे राजा संवर व राणी सिद्धार्थ यांचे पोटी अभिनंदन तीर्थकरांनी माघ शुद्ध २ ला जन्म घेतला. बरींच वर्षे संसार केल्यावर दीक्षा घेऊन ते केवलज्ञानी झाले व पुढे धर्मप्रभावना करून समेदशिखरावरून मोक्षाला गेले. पुढे असंख्य वर्षांनंतर अयोध्येतच मेघरथ राजा व सुमंगल देवीचे पोटी सुमतिनाथ तीर्थकर वैशाख शुद्ध ८ मीस जन्मले. यांनीहि बरींच वर्षे राज्य केल्यावर दीक्षा घेऊन व केवलज्ञानी बनून धर्मप्रसार केला व समेदशिखरावरून ते मोक्षाला गेले. त्यांचे नंतर असंख्य वर्षांनी कौशांबीपुरांत राजा मुकुटवर व राणी सुसीमा यांचे पोटी पद्मप्रभतीर्थकर कार्तिक व. ११ स जन्मले. त्यांनीहि मागील तीर्थकराप्रमाणेच धर्मप्रभावना करून समेदशिखर पर्वतावरून मुक्ति मिळविली. त्यांचेनंतर काशी क्षेत्रां राजा सुप्रतिष्ठ व राणी सुसीमा यांचे पोटी सुपार्श्वनाथ तीर्थकर भाद्रपद व. ८ मीस जन्मले व त्यांनीहि धर्मप्रभावना केली. नंतर चंद्रपुरीचे राजा व राणी लक्ष्मणा यांचे पोटी चंद्रप्रभ तीर्थकर पौष वद्य ११ स जन्मले व धर्मप्रभावना करून मोक्षाला गेले. त्यानंतर नववे तीर्थकर कौकंदीपुरीचे राजा सुग्रीव व राणी जयरामा यांचे पोटी पुष्पदंत किंवा सुविधिनाथ यांनी जन्म घेतला व धर्मप्रभावना करून ते मोक्षाला गेले. यांच्या काळांत वैदिक मिथ्यात्वाला सुरवात झाली. या काळापर्यंत शुद्धधर्म प्रचलित होता. पण तेथून पुढे धर्माचे नांवावर वाटेल ती थोतांडें सुरू झाली. उत्तर ध्रुवाकडून कांहीं रानटी टोळ्या याच सुमारास भरतखंडांत आल्या व येथे त्यांनी बराच धुमाकूळ माजविला. कांहीं वर्षांनंतर त्यांच्यावर येथील संस्कृतीची छाप पडली पण त्यांची तितकी लायकी नसल्यामुळे धर्माचा त्यांनी विपर्यास केला. आत्मिक शक्तींना भौक्तिक शक्तीच समजून त्यांनाच त्यांनी देवतांचे रूप दिले, व त्यांच्या नांवावर मांसभक्षण, सुरापान, परदारागमन वगैरे स्वेच्छाचारास यथेच्छ सुरवात केली. रानटी लोक असा स्वेच्छाचार नेहमीच करतात; पण यांनी तो धर्माचे नांवावर सुरू केला; व त्यामुळे मिथ्यात्व सुरू झाले. वेदांमध्यें जीं वर्णनें दिसून येतात त्यांचा सूक्ष्म अर्थ केला तर तो अध्यात्मपरच आहे. पण बरवरचा सर्व अर्थ अनीतिमूलकच आहे. त्यांतील नैसर्गिक वर्णन उत्तर ध्रुवा-

जैनधर्माचें प्राचीनत्व

कडील आहे असें लो. टिळकांनीं साधार सिद्ध केलें आहे. तेव्हां नवव्या तीर्थ-कराचे वेळीं आलेले हे उत्तर धुवाकडील रानटी लोकच वैदिक मिथ्यात्वाचे जनक असावेत असें म्हणण्यास कांहीं हरकत नाहीं.

पण भारतीय तत्त्वज्ञानाशीं त्यांचा अधिकाधिक संबंध येत गेल्यावर वैदिक आर्यांत अनेक पंथ निघाले व बरीच सुधारणा झाली. वैष्णवादि वैदिक पंथांचें तत्त्वज्ञान भिन्न असलें तरी जैन विचारसरणीची छाप त्यांच्यावर पडलेली दिसते. उपनिषदांतील विचार भारतीय संस्कृतीच्या संस्काराचेच परिणाम होत. कोठें ती उत्तरधुवाकडून आल्याबरोबरची हिंसक व जडदृष्टि व कोठें नंतरची सूक्ष्म व अहिंसक दृष्टि ! हा सर्व परिणाम जैनसंस्कृतीचाच होय. वेदांतून जैनतत्त्वज्ञान फुटून निघालें आहे असें कांहीं वेदाभिमानी म्हणतात, पण तें सिद्ध करून दाखविणें त्यांना अशक्य आहे. जैनांची अहिंसादि महाव्रतें, कर्मसिद्धांत, स्याद्वाद पद्धति, ईश्वराची कल्पना या इतक्या स्वतंत्र आहेत कीं, त्या वेदाच्या भारूडांतून निघणें शक्यच नाहीं. पण वेदांतील ऋचांच्या अर्थावर मात्र वरील सिद्धांतांचा आरोप करतां येणें शक्य आहे. इलीं जैन म्हटल्या जाणाऱ्या लोकांची संख्या अल्प आहे म्हणून तो धर्म अर्वाचीन व हिंदूंची संख्या मोठी आहे म्हणून तो धर्म प्राचीन म्हणूं गेल्यास कांहीं कालानंतर ख्रिश्चन व मुसलमानीं धर्महि फार प्राचीन ठरतील. महावीरानें यज्ञ व चातुर्वर्ण्याविरुद्ध बंड करून निराळा पंथ काढला असें म्हणतात, पण हिंसात्मक यज्ञ व चातुर्वर्ण्यांतिल उच्चनचिपणा न मानणारी संस्कृति महावीरांनीं सुरू केली नसून केवळ तिचे पुनरुद्धारक ते होते हें विसरतां कामा नये. बुद्धाने कदाचित् वेदांविरुद्ध बंड पुकारलें असें म्हणतां येईल. कारण तो त्या परंपरेतील होता. महावीरांची परंपरा दुसरी. तेव्हां ही परंपरा बंडखोर ठरत नसून कदाचित् प्रतिस्पर्धी ठरेल. या प्रतिस्पर्धी परंपरेचाच शेवटीं हिंसात्मक परंपरेवर विजय झाला असेंच दिसून येतें. सरळ अर्थानें वेदांत जें नाहीं तें वेदप्रामाण्य मानणाऱ्या ग्रंथांतून लिहिलें गेलें, व वेदांचे अर्थ वाटेल तसे फिरवूनहि या नव्या ग्रंथांना आधार देण्यांत आले. याप्रमाणें वैदिक बदलले. उलट जैनसिद्धांत लिकालाबाधित आहे. प्रत्येक कल्पांत तो एकसारखाच आहे. वर्तमान चोवीस तीर्थकरांतहि आदि तीर्थकर वृषभनाथांनीं जें उपदेशिलें तेंच अंतिम तीर्थकर महावीरांनींही सांगितलें म्हणून वेदांतून जैनसिद्धांत उत्पन्न झाला किंवा त्याविरुद्ध बंड करून तो निघाला हें म्हणणें चुकीचें असून वैदिकावर जैन-

महावीरचरित्र

सिद्धांताची छाप पडली हेंच म्हणणें रास्त होय. प्रारंभी वैदिक जैनसिद्धांत जाणूच शकले नाहींत व म्हणून त्यांनी त्याचा विपर्यास करून पाखंड प्रवर्तविलें. पुढें जैनसिद्धांताला शिव्या देतदेतच वैदिकांनीं बरेचसे सिद्धांत आत्मसाद केले व बाकीचेहि त्यांना मान्य करावे लागतील. कारण तेच त्रिकालाबाधित सत्य सिद्धांत आहेत. आज आचरणाच्या दृष्टीनें जैन व उच्च वर्णीय वैदिक यांच्यामध्ये विशेष फरक राहिलाच नाहीं. इतका त्यांनीं जैनसिद्धांत पचवून टाकिला आहे. असो.

जैनधर्म वेदांतून निघालेला नाहीं, मग तो बौद्धधर्मांतून निघाला हें म्हणणें अगदींच असंबद्ध आहे. उलट जैनसिद्धान्ताच्या पायावर यज्ञमार्गी वैदिकाविरुद्ध पुकारलेलें बंड म्हणजेच बौद्धधर्म असें म्हणतां येईल. वेदकालीन किंवा उत्तर-ध्रुवावरून आल्याबरोबर आर्यांना जैनसिद्धान्त न पटल्यामुळे प्रारंभी जरी त्याचा त्यांनीं विपर्यास केला तरी पुढें जैनतीर्थंकर व मुनिगणाबद्दल वैदिकांचा आदर वाढत गेला व जैनसिद्धांत त्यांनीं आत्मसात केला असें स्पष्ट दिसतें. उपनिषदांतील विचार व साख्यादि दर्शने व वैष्णवादि पंथ हे जैनसिद्धांतांतील एकेका विचारांचेच प्रतिध्वनि होत. वेदांत ज्याप्रमाणें तीर्थंकर व निर्ग्रंथ साधूबद्दल आदराचे उद्गार आहेत, तसे पुराणांतूनहि आहेत. “ ॐ नमो ऽ र्हतो ऋषभो । व ॐ त्रैलोक्य प्रतिष्ठितांना चतुर्विंशति तीर्थंकराणाम् । ऋषभादि वर्धमान्तानां सिद्धानां शरणं प्रपद्ये ॥ हीं वचनें वैदिक ग्रंथांतीलच आहेत. “ अष्टषष्टि तीर्थेषु यात्रार्या यत्फलं भवेत् । श्री आदिनाथ देवस्य स्मरणेनापि तत्फलम् ॥ हा श्लोक मनुस्मृतीच्या जुन्या प्रतीतून मिळतो म्हणतात. योगवासिष्ठांत खुद्द रामचंद्राचेच तोंडी हा श्लोक आहे. ‘नाहं रामो न मे वांछा भावेषु च न मे मनः । शान्तिमास्थातुमिच्छामि स्वात्मन्येव जिनो यथा ॥ अ. १५ श्लो. ८. दिगंबर श्रमणांना आहारदान दशरथ राजानें केलें असा उल्लेख वाल्मिकी रामायण बालकांड सर्ग १४ श्लोक १२ मध्ये आहे. महाभारत वनपर्व अ. १८३ मध्ये अरिनेमिचा उल्लेख आहे. मार्कंडेय पुराणांत ऋषभदेवांचें वर्णन आहे. याप्रमाणें व्यासमहर्षिकृत पुराणांतूनहि जैन तीर्थंकरांचा व साधूंचा उल्लेख आहे. केवळ अध्यात्मिक बाबतींतच जैन थोर होते असें नव्हे, तर व्यापाराचा सर्व मक्ता जणुं काय जैन वैश्याकडेच होता व तच परंपरा अज्ञानही थोड्या प्रमाणांत चालूं आहे. प्राचीनकाळीं जैन व्यापारी अमेरिका, युरोप व आफ्रिका खंडांतून व्यापारासाठीं जात व तेथें त्यांनीं स्थापन केलेल्या जिनमूर्ति हल्लीं संशोधकांना सापडूं लागल्या

महावीरचरित्र

त्यांनीं परशुरामाचा पराभव केला. पुढे बराच काल लोटल्यानंतर विसावें तीर्थंकर मुनिसुव्रतनाथ यांनीं राजगृहचे राजा सुमित्र व राणी पद्मामती यांचे पोटी जेष्ठ व. ८ स जन्म घेऊन बरीच धर्मप्रभावना केली. याच वेळीं श्रीरामचंद्र होऊन गेले. पुढे बऱ्याच वर्षांनंतर म्हणजे साठ लाख वर्षांनंतर एकवीसावें तीर्थंकर नोमिनाथ यांनीं मिथिलापुरांत विजयराजा व विप्राराणी यांचे पोटी श्रावण वा ८ स जन्म घेऊन बरीच धर्मप्रभावना केली. बाविसावे तीर्थंकर नोमिनाथ होत. हरी-वंशाच्या यदुराजानें मथुरेंत राज्य स्थापलें. याच कुळांत बृहध्वत्र व वसुराजा होऊन गेला. पुढे त्यांचें वंशांत शूर नांवाचा राजा जन्मला. त्यास शौरी व सुवीर असे दोन पुत्र होते. शौरीनें शौर्यपुर वसविलें. त्यास अंधकवृष्णि म्हणून एक मुलगा होता. त्याच्या राणीचें नांव सुभद्रा. या जोडप्याचें पोटी समुद्रविजय, सागर व वसुदेव वगैरे दहा मुलगे व कुंती आणि माद्री या दोन मुली जन्मल्या. समुद्रविजय यांची भार्या शिवा हिचे पोटी नोमिनाथ तीर्थंकर श्रावण शु. ५ स जन्मले, व वसुदेव आणि देवकीचे पोटी कृष्ण चक्रवर्ती जन्मले. शौरीचा भाऊ सुवीर यास भोजवृष्णि म्हणून एक मुलगा होता. त्यास उग्रसेन व देवक म्हणून दोन पुत्र झाले. उग्रसेनाचा मुलगा कंस व देवकाची मुलगी देवकी होय. कंसाची बहीण राजीमती ही नोमिनाथाला देऊं केलेली होती. पण लग्नसमारंभांत होत असलेला पशुवध पाहून त्यांना वैराग्य उत्पन्न झालें व त्यांनीं लग्नमंडपाच्या वाटेवरूनच परतून निर्ग्रंथि दीक्षा घेतली. त्यांनीं गिरनार पर्वतावर उग्र तपश्चर्या करून केवळज्ञान प्राप्त करून घेतलें व बरीच धर्मप्रभावना करून ते मोक्षाला गेले त्यांनीं एक हजार वर्षांचें आयुष्य भोगलें. याबद्दलचा उल्लेख उत्तरपुराण व हरिवंश या दोन्ही ग्रंथांत आहे.

नोमिनाथ तीर्थंकरांचें नंतर ८४ हजार वर्षांनीं काशीचे राजा अश्वसेन व वामादेवी यांचे पोटी तेवीसावें तीर्थंकर पार्श्वनाथ इ. स. पूर्वी ८७६ मध्ये पौष वा १० स जन्मले. पार्श्वनाथांनीं आठवें वर्षी अणुव्रतें घेतलीं. हे नऊ हात उंच होते व यांची देहकांती निळी होती. पार्श्वनाथांनीं कुमारवस्थेंतच दीक्षा घेतली. पार्श्वनाथांनीं जेथें दीक्षा घेतली त्याच वनांत पूर्वभवांतील वैर साधण्यासाठीं कमठाच्या जीवानें व्यंतरदेव होऊन त्यांना अनेक प्रकारचें उपसर्ग केले. त्यांच्यावर अग्निवर्षाव केला, पुढे प्रचंड भेघधारा वर्षविली. पण कमठाचा जीव तापसी असतां त्याच्या धुर्मात सांपडलेल्या ज्या सर्पयुगलाचे जीव त्यांनीं त्या

महावीर पूर्वकाल

भवांत वांचविले होते त्या सर्पाने आपली फणा शुक्रध्यानधारी पार्श्वनाथ स्वामीवर धरून वरील वर्षावांची बाधा त्यांना होऊं दिली नाही. तपश्चर्येमुळे केवलज्ञान प्राप्त झाल्यावर त्यांनी बरीच धर्मप्रभावना केली व इ. स. पू. ७७६ मध्ये ते सम्मेदशिखरावरून मोक्षाला गेले.

वरीलप्रमाणे वीरपूर्वकालाचा इतिहास आहे. काल अनन्त आहे व जीव अनन्त आहेत. शिवाय एकाच जीवाचे जन्महि अनेक असतात. अशा स्थितीत कोणाचें किती वर्णन करावें व तें कोण करूं शकणार! काळाच्या पोटांत पुष्कळ गोष्टी गडप झालेल्या आहेत. त्यांचा अंत कसा लागणार! अंत लावूं गेले तरी- हि हास्यास्पद प्रयत्न ठरतात व बुद्धी कोती ठरतें असा अनुभव उपलब्ध असलेल्या तुटपुंज्या इतिहासावरूनच येतो; पण इतिहास ही हल्लींची एक विद्या मानिली गेली असल्यामुळे व सत्यास त्याचा निर्णय ऐतिहासिक दृष्टीनें करण्याची पद्धत पडली असल्यामुळे हा खटाटोप करावा लागत आहे, पण हा प्रयत्न अगदीं अपूर्ण असतो हे विसरतां कामा नये. हिंदुस्थानांतच काय पण इतर जगांतहि पूर्वी इतिहास लिहून ठेवण्याची पद्धत नव्हती. अलीकडे एकदोन शतकांतच ही पद्धत पडलेली आहे. लवकरच ती निरर्थक वाढून समाज सोडून देईल. आतां सामान्य जीवांना मार्गदर्शक व्हावे म्हणून कांहीं लिहून ठेवावे लागले व जगांत विलक्षण क्रांती झाल्यास ती आपोआपच पिढ्यान् पिढ्या लोकांचें लक्षांत राहतेच. त्याच कथा मुलाबाळांना सांगण्यांत येतात व विद्वान् कवी त्यावरच आपली प्रतिभा खर्चतात. राम व कृष्ण वगैरेच्या चरित्राची हीच स्थिति आहे. राम व कृष्णकालीं विलक्षण क्रांति झाली व ती लोक विसरूं शकत नाहींत. त्या गोष्टी पिढ्यान् पिढ्या लोकांच्या ध्यानांत राहिलेल्या आहेत. रामायण व महाभारतावरच नंतरच्या प्रत्येक काळचे कवि आपली विद्वत्ता खर्च करीत आहेत. त्याचप्रमाणे शिव, विष्णु, तृतीयकर यांचें स्मरण आदर्श म्हणून लोक ठेवतात. हेहि कधी विसरले जात नाहीत. बाकीचे सर्व मोठमोठे पांडित्यचक्रवर्ती व इतर संपत्तिमान् कांहीं काळांनंतर विसरलें जाणें अपरिहार्य आहे. वरील प्रकारच्या आदर्श व क्रांतिकारक पुढ्याचीं चरित्रे लोकांच्या ध्यानीं राहतात तीहि आवडीसाठीं व स्फूर्ति मिळविण्यासाठींच होय. म्हणूनच ते जन्मले केव्हां, ते कसें होते वगैरे भानगडींत जनता पडत नाही. मुख्य मुद्याकडे जनता पाहते व इतर गोष्टी विसरून जाते. त्यामुळे हल्लीं ज्याला आपण

महावीरचरित्र

इतिहास म्हणतो तसें ऐतिहासिक स्वरूप या चरित्रांना राहिलेलें नाहीं; म्हणून हीं चरित्रें खोटीं असें मानणें मात्र चुकीचें आहे. हल्लींचीं पुराणें व धर्मग्रंथ वगैरे-मधूनहि फार प्राचीनकाळचा इतिहास मिळतो यांत मुळींच शंका नाहीं व म्हणून त्यांचे फार महत्त्व आहे. कदाचित् आज ज्याचा इतिहास आपण मोठ्या खबरदारीनें लिहून ठेविला आहे तो लोक अजीबात विसरून जाताल, व तें लिखाण धुळीस मिळून जाईल. पण तीर्थंकर चरित्रे व पुराणें अजरामरच राहतील. पौद्गलिक वस्तु नश्वरच आहेत. मोठमोठें प्रासाद जेथें जमीनदोस्त होतात तेथें ग्रंथांची काय कथा ? एवढेंच काय पण जमीन तेथें पाणी, पाणी तेथें जमीन, पर्वत होते तेथें सपाटी व पूर्वीं खोलगट जमीन होती तेथें उत्तुंग पर्वत अशा घडामोडी जेथें होत आहेत तेथें जीवांचीं चरित्रें कायम राहतील अशी कल्पना करण्यांत तरी काय अर्थ आहे ! म्हणून अनंत कालाचा सुसूत्र इतिहास मिळेल अशी कोणी अपेक्षा बाळगूं नये, व तसा आपल्याजवळ आहे अशी कोणी घमंडहि बाळगूं नये. त्याचप्रमाणें असा इतिहास उपलब्ध नाहीं म्हणून कमीपणा मानण्याचें किंवा प्रगतीला धोका येतो असें मानण्याचेंहि कारण नाहीं. या नश्वर जगांत शाश्वत इतिहास मिळाला तरच नवल ! !

पण तारीख व नांवनिशीवर इतिहास मिळाला नाहीं तरी सामान्य सिद्धान्त हे ठरलेलेच आहेत व ते दिक्कालाद्यविच्छिन्न म्हणजे त्रिकालाबाधित व सर्व देशांना लागू असेच असतात. हे सिद्धान्त माहीत असणें मात्र प्रत्येक व्यक्तीला आवश्यक आहे व ते माहीत होण्यास थोडी माहितीहि पुरी होते. पिडीं ते ब्रह्मांडीं अशी म्हणच आहे. एका विवक्षित कालांतील एखाद्या ठिकाणच्या सार्व-गिक माहितीवरूनहि आपणांस सर्व ब्रह्मांडाच्या मुळांतील सिद्धान्त अजमावितां येतील, व कोटाकोटी सागरोपमवर्षांच्या कल्पांतूनहि जे तीर्थंकर झाले, चक्रवर्ति झाले व असंख्य जीव मोक्षाला गेले आणि भवचक्रांत भ्रमण करीत राहिले, त्या सर्वांची हकीकत एक, अनुभव एक व उपदेशहि एक याचें कारण विश्वांतील मूळसिद्धान्त निश्चित आहेत हेंच होय. नामरूपातीत होऊनहि हे सिद्धान्त जाणत येतात. पण सामान्य जीवांना बोध होण्यासाठीं विविक्षित कालांतील विशिष्ट नांवाच्या व रूपाच्या व्यक्तींचीं चरित्रें सांगावीं लागतात व यासाठींच पुराणग्रंथ आहेत. जें वर्तमानकाळीं घडत आहे तेंच पूर्वीं घडले व भविष्यकाळींहि तसेंच घडणार हे निश्चित होय. जो थोडाबहुत फरक या तिन्ही काळांत दिसेल तोहि

महावीर पूर्वकाल

ठराविक सिद्धातांना धरूनच होणार. हे सिद्धान्त जाणण्यासाठीच चरित्र वाचा-
वयाची व हे सिद्धान्त जाणले म्हणजे आपण ज्याला हल्ली इतिहास म्हणतो
त्याची चिकित्सा करण्याची जरूरीच रहात नाही. हा सिद्धान्त आपले पूर्वज
जाणत होते म्हणूनच त्यांनी तत्वाशी गांठ घातली व किरकोळ तपशील सोडून
दिला. पूर्वीच्या ग्रंथकर्त्यांनी आपले नांवसुद्धा कचित्च दिले आहे. मग बाकीचा
इतिहास देण्याचे दूरच राहिले. बालजीवांनी विविक्षित तपशीलवार माहिती
मागितल्यावर तांही ठराविक साचाची देऊन त्यांनी मुख्य रहस्य सांगण्याचा
प्रयत्न केला. जैनशास्त्रांतील ती पूर्व भवांची वर्णने, ती ठराविक ठशाची चरित्रे,
ती विचित्र अंकाची गणना व इतर अनिश्चित मांडणी जी आहे ती या अनंत
कालाच्या अनिश्चित व अफाट घडामोडींमुळेच आहे. पण त्यांतून काढलेले
सिद्धान्त मात्र अगदी अपरिवर्तनीय आहेत. तात्पर्य हे की, वीरपूर्वकालाविषयी
जी वर माहिती दिली आहे त्यांत काही अंशी असलेली साम्यता व अनि-
श्चितता पाहून ती माहितीच कित्येक वाचकांना खोटी वाटेल. पण वर दिलेल्या
कारणासाठी त्यांनी तसे मानण्याचे धाडस करू नये हे बरे. अनंतकालाचा इतिहास
हा असाच असावयाचा. लहानशा प्रमाणांत पाहिले म्हणजे दिसणारी विविधता
तोच विषय मोठ्या प्रमाणांत पाहिल्यावर लुप्त होते असा अनुभव आहेच. अनंत-
कालाच्या इतिहासांतहि असेच घडावयाचे. सिद्धान्त मात्र सारखाच आहे व
त्याच्याशीच आपले काम आहे. म्हणून मागील इतिहास कोणा खोटा मानला
तरी एकवेळ पत्करेल. पण त्यांतून काढलेले सिद्धान्त मात्र त्यांनी नाकारू नयेत.

घरोघरी मातीच्याच चुली किंवा कोठेहि गेले तरी पळसाला पाने तीनच
म्हणतात त्याप्रमाणे कोणत्याहि कालाच्या धार्मिक, सामाजिक, राजकीय वगैरे
परिस्थितीचा विचार केला तरी मूल अवस्था व तिचे अनंत पर्याय सारखेच
असावयाचे. बदल दिसला तरी तोहि नियमासिद्धच. अनंतकालचक्रांतील कोटा-
कोटी सागरोपम वर्षांच्या वाटेला त्या आन्याचा इतिहास पाहिला तरी निर्णय
एकच. प्रत्येक काळांत मिथ्यात्व मातले व प्रत्येक कालांत त्याचे निरसनही झाले.
प्रत्येक कालांत बरेच लोक मोक्षाला गेले व प्रत्येक काळांत अगणित जीव भव-
चक्रांत भ्रमण करीतहि राहिले. पापाचा भार व्हावयाचा हा जसा नियम तसाच
पुण्योदय व्हावयाचा हाहि नियम. मग अमुक ठराविक कालीं अमुक जीव पाप-
बन्ध करीत असतील व अमुक जीव पुण्यबन्ध करीत असतील व अमुक जीव सर्व

महावीरचरित्र

बंध विनिर्मुक्त होत असतील. याप्रमाणे पर्यायांत फरक असला तरी मूळस्वरूपांत निश्चितताच आहे. मुमुक्षू जीवाने मिथ्यात्वाचा त्याग करून सम्यक्त्व आदराचे व मोक्षसंपदा मिळविण्यासाठी पौद्गलिक संपदा सोडावी हे योग्य आहे. पण पौद्गलिक संपदेच्या मोहांतून व मिथ्यात्वांतून प्रत्येक जीव जातच असतो हे ओळखल्यावर कोणाचा तिरस्कार करावयाचा ? कीव मात्र करतां येईल व इतिहासांतील वाईट गोष्टी जाणण्याचा हाच उद्देश आहे. असो. जी गोष्ट धार्मिक बाबतींत तर्च सामाजिक बाबतींतहि खरी आहे. लोभ, क्रोध, मान, माया वगैरे कषायानीं पीडित होऊन जीव अनेक भेद माजवीत उलाढाली करीत राहणारच. प्रत्येक जीवाचा हा इतिहास कोठपर्यंत वर्णावा ? पण कषायविनिर्मुक्त व शेवटीं सुखी होतो हा सिद्धान्त जाणण्यासाठीच त्या इतिहासाच्या अनुभवाची जरूरी आहे व म्हणूनच तेवढ्यापुरता इतिहासहि हवा असतो. संसारांत सुख दुःख हें ठरलेलेंच. ही गोष्ट न विसरतां कित्येक कष्टी होतात, कित्येक तें ओळखून सुखदुःख मानण्याचें सोडतात. पण या दोन्ही तऱ्हेचे लोक अनादिकालापासून या जगांत गडबड माजवीत आहेतच. जाणूनबुजूनीहि कष्टी होणारे जीवहि असंख्य आहेत. त्यामुळे होणाऱ्या सामाजिक घडामोडी सर्वकाळीं सारख्याच. राजकीय बाबतींतहि सर्वकाळीं सारखेच अनुभव आलेले आहेत. राजारजांच्या चढाओढींत असंख्य जीवांची हत्या, धनाचा अपव्यय व कालहानि झालेली आहे. ही गोष्ट वाईट असं समजून अनेक राजे गुण्यागोविंदानेहि नांदलेले आहेत. राजसत्ता, लोकसत्ता, सरदारसत्ता व प्रधानसत्ता वगैरे अनेक तऱ्हेच्या राज्यपद्धति निरनिराळ्या काळीं होऊन गेल्या. राजा, लोक, सरदार व प्रधान सज्जन असले म्हणजे प्रजेला सुख लाभतें व दुर्जन असले कीं, प्रजेवर जुलूम गुदरतो असाच अनुभव आहे. म्हणून सज्जनसत्ता हीच सर्वश्रेष्ठ होय. वरील तऱ्हेच्या निरनिराळ्या राज्यपद्धति प्राचीनकाळीहि वेळोवेळीं होऊन गेलेल्या आहेत. अनेक मदोन्मत्त राजे होऊन गेले, त्यांनीं पुष्कळ डामडौल केला पण सारेच नश्वर. कांहीं सत्ताधाऱ्यांनीं धर्मप्रभावना केली. भव्य जीवावर त्याचा योग्य परिणाम झाला. पण अभव्य तसेच राहिले. आर्थिक परिस्थितींतही अनेक उलाढाली होत आल्या. अनेक दुर्मिळें येऊन गेलीं, असंख्य जीव मेले व पुन्हा जन्मले. कित्येक देश उजाड झाले व नवे वसले, पण सर्व घडामोडींचे

महावीर पूर्वकाल

सार एकच. धार्मिक, सामाजिक, राजकीय, आर्थिक वगैरे बाबतींत प्राचीन काळीं ठराविक स्वरूपाच्या व निलक्षण पण नियमसिद्ध अशा अनेक घडामोडी झाल्या, पण त्या सर्वांचें तात्पर्य हेंच कीं, कषायामुळें जीव भवभ्रमण करीत असतो. कषायजनित कर्मांचें बंधन संपलें कीं, तो मुक्त होतो. जग अनादि अनंत आहे व परिवर्तनशाली आहे.

वीरकालीन अनंत घडामोडींचा इतिहास आणखी सांगितला तरी जो या प्रकरणांत थोडा सांगितला आहे तसाच असणार. नांवें व हकीगतीच तेवढ्या भिन्न, पण सर्वांचें सार एकच. हें सार जाणणें हाच इतिहासकथनाचा उद्देश आहे. या व मागेल प्रकारणांत प्राचीन कालाबद्दलची जी चर्चा केली आहे तीवरून हेंच दिसून येईल कीं, मिथ्यात्व व सम्यक्त्व फार अनादिकालापासून चालत आलें आहे. मिथ्यात्वाचा त्याग करून सम्यक्त्वाचा स्वीकार केल्याशिवाय भवचक्रांतून मुक्तता होणार नाही. हें सम्यक्त्व स्वावलंबनाचे जोरावर कांहीजण प्राप्त करून घेतात, व कांहीजणांना अत्यंत बलशाली अशा तीर्थकरांच्या भागमनानें प्राप्त होतें. तथापि नवीं कर्मे सोडून देऊन जुन्या कर्मबंधांचा क्षय तपश्चर्येन किंवा भोगून प्रत्येक जीवाला स्वतःच करावा लागतो. या बाबतींत दुसऱ्याचा उपयोग होणार नाही. जग हें अनाद्यनंत व स्वयंभू आणि परिवर्तनशाली आहे. जीवाला अनंत भवांतून मार्ग काढावा लागतो, पण शेवटीं प्रत्येक भव्यजीवाला मोक्षप्राप्ति आहेच. मोक्षस्थिती मात्र अगदीं स्वाभाविक व शाश्वत आहे. अनादि कालापासून अशा घडामोडी होत आल्या आहेत. कालानुसार या घडामोडींत जो फरक दिसून आला त्यालाहि कांहीं ठराविक नियम आहेत व ते भागे दिलेच आहेत. अनेक सिद्ध महात्मे, राजे, सरदार, शेटसावकार व इतर प्रकारचे जीव होऊन गेले, हल्लीं आहेत आणि पुढें होतील, पण त्या सर्वांचें चरित्र बहुतेक सारखेंच. त्या सर्वांच्या चरित्रांचें सार सारखेंच. मोक्षप्राप्तीच्या बाबतींत तांतडी चालत नाही. अनंत कालचीं कर्मे एकदम छेदलीं जात नाहींत. प्रयत्न सर्व जीवांना निश्चित स्वरूपाचेच करावे लागतात. कोणत्याही तीर्थकरांचें चरित्र पाहिलें तरी त्यानें पूर्वकर्मानुसार अनेक जन्ममरण भोगले, कर्मबंध अगदीं पातळ झाल्यावर वैराग्य उत्पन्न झालें, तेव्हां त्यांनीं दीक्षा घेऊन घोर तपश्चर्या करून जुन्या कर्मबंधांचा क्षय केला व नवे कर्मबंध होऊं दिले नाहींत. सर्व कर्मांचा क्षय झाल्यावर

महावीरचरित्र

ते केवळज्ञानी झाले व नंतर धर्मप्रभावना करून ते मोक्षाला गेले. त्यांना जे विशेष गुण होते ते सोडल्यास इतर सर्व बाबतींत प्रत्येक जीवाला वरील प्रकारच्या अवस्थेतूनच जावे लागतं. जसे ऋतुमान, दिनमान ठरलेलं आहे तसेच कालमानादि ठरलेलं आहे. विशिष्ट कालांत धर्माची अभिवृद्धी व विशिष्ट कालांत धर्माला गळानि येत असते. तीर्थंकर होण्याचेहि निश्चित काळ ठरलेले आहेत. याप्रमाणे अनंत कालच्या घडामोडींतून सुसूत्र इतिहास वरीलप्रमाणे पाहून खालीलप्रमाणे निश्चित सिद्धान्त काढता येतात.

उत्तरध्रुवाकडून आलेल्या लोकांनी आपल्या पितृभूमीचीं गीतें भारतभूला मायभूमी बनविल्यावर गाण्याचा परिपाठ ठेवला. त्याप्रमाणे वेदांतील ऋचा म्हणजे उत्तरध्रुवाकडील नैसर्गिक वैभवांचें काव्यमय व सूत्रमय वर्णन होय. पुढें या टोळ्या गंगायमुनेच्या किनाऱ्यापर्यंत आल्या. तेथील कमी दर्जाच्या लोकांना त्यांनी आत्मसाद केलें. कच्चे मांस खाणें, गोरस पिणें व नुरापान करणें एवढ्यावरच न राहतां ते आतां एतद्देशीय लोकांकडून शेती करवून घेऊन कच्चे धान्य व कंदमुळेंहि खाऊं लागले. भारतीय उच्च संस्कृतीशींहि त्यांचा पुढें संबंध आला, तेव्हां त्यांनीं इंद्रादि देवांनाच देवता मानलें. पितृभूमीवद्दलच्या काव्यांतील ऋचांनाच या इंद्रादि देवांचीं स्तोत्रें बनविलीं व आपण खात असलेले पदार्थ अभिमुखांतून या देवतांना अर्पण करण्यास त्यांनीं सुरवात केली. याप्रमाणें त्यांची एक यज्ञमार्गी वैदिक संस्कृति बनली. पुढें भारतीय संस्कृतीचा अधिक परिचय झाल्यावर त्यांना कळून आलें कीं, इंद्रादि देवांची मानवगतीप्रमाणेंच एक गती आहे. ते कांहीं पूजनीय देव नव्हत. तेव्हां संभवनाथतीर्थकरांचे काळांत यज्ञमार्गीयावर लिंगी संस्कृतीचाहि परिणाम होऊन शिवपूजा सुरू झाली व अद्वैततत्त्वज्ञान निर्माण झालें. नंतर उपनिषदें व षड्दर्शनें निर्माण झालीं. पुढें ईश्वरकृतत्वाचें खूळ निर्माण होऊन दशावतारांची कल्पना निघाली व मल्लिनाथ तीर्थकरांचे कालापासून परशुराम, राम व कृष्ण या तिन्ही चक्रवर्तींना विष्णूचे अवतार समजून देवासमान पुजण्यास सुरवात झाली. नंतर महावीर काळांतहि गौतमबुद्धाला विष्णूचा अवतार मानून बौद्ध म्हणून भजण्यास सुरवात झाली. आतां तर प्रत्येक विभूतीला देवावतार मानून त्याला पूजण्यांत येऊं लागलें आहे. दिसात्मक यज्ञांचें मिथ्यात्व कमी झालें असलें तरी अवतारांचें बंड फार वाढलें आहे व या मिथ्यात्वानें सर्व जनतेला नाडलें आहे.

महावीर पूर्वकाल

महावीर पूर्वकालीं परशुराम, राम, कृष्ण व शिवभक्तीला उक्त आला होता; हिंसात्मक यज्ञांनाहि पार नव्हता व चातुर्वर्ण्यांतील रहस्य जाऊन असमता व उच्चनीच भेद मातले होते. या सर्व मिथ्यात्वांचें निर्दळण करणें हेंच महावीर तीर्थकरांचें काम होतें. असो. आतां महावीर तीर्थकर झालेल्या भव्यजीवाच्या पूर्वभवांचें दिग्दर्शन करून हें प्रकरण संपवूं.

प्रत्येक जीवाला जन्ममरणाच्या अनंत फेऱ्यांतून जावें लागतें व कर्मांचीं फळें भोगून त्यांचा क्षय झाल्यानंतरच त्याला मुक्ति मिळते. या नियमांतून इतर जीवांप्रमाणें तीर्थकरांचा जीवहि सुटलेला नाहीं. तीर्थकरांच्या जीवालाहि अनेक जन्म धारण करून कर्मांचा उच्छेद करावा लागतो; त्याप्रमाणें महावीर तीर्थकरांच्या जीवालाहि अनेक जन्ममरणांच्या फेऱ्यांतून जावें लागलें. या पूर्वभवांतूनच त्यांनीं षोडशभावनांचें चिंतवन केलें व तीर्थकरपदवीचें नामगोत्रकर्म बांधलें. महावीर तीर्थकरांच्या जीवानें पूर्वीं अनेक जन्म धारण केले असतील, पण जैनशास्त्रांतून त्या जीवाच्या पहिल्या मनुष्य भवापासूनचेंच वर्णन आहे. मधुवनांत महावीरस्वामीचा जीव पुहरवा नांवाचा भिळ होता. भिळाच्या राहणीनुसारच पुहरवाची राहणी रानटी होती. पण त्याच्या शुभकर्मांदयामुळें सागरसेन नांवाचें दिगंबर मुनि विहारांत असतांना त्याला मधुवनांत भेटले व त्यांनीं त्याला धर्मलाभ दिला. अहिंसेचें अणुव्रत त्यांनीं त्याला दिलें व अशा लोकांच्या स्वभावानुसार त्यानें तें एकनिष्ठें पाळलें. त्यामुळें तो मेल्यानंतर सौधर्म स्वर्गांत देव झाला. कर्मानुसार तेथील फलभोग संपल्यावर तो जीव भरतचक्रवर्तीच्या पोटी मरीचि नांवानें जन्माला आला. त्यानें ऋषभ तीर्थकराजवळच दीक्षा घेतली होती. पण कठिण परिपह सहन न झाल्यामुळें त्यांनीं दिगंबर मुद्रा सोडून मनःपूत आचरण्यास सुरवात केली. यानें घातलेल्या नव्या मार्गाचेंच पुढें सांख्यमतांत परिणमन झालें. सांख्यमत जैनतत्त्वज्ञानाशीं बरेंच जुळते पण तितकें तें खोल गेलेले नाहीं व त्यांत चारित्र्य नाहीं. असो. मरीचि मेल्यानंतर पांचव्या स्वर्गांत कुटिलदेव झाला.

तेथील भोगावली संपल्यावर तो जीव कौलियक नगरांत कौशिकब्राह्मणाचें पोटी जन्माला आला. या जन्मांतहि मिथ्यात्वाचा जोर होता. तेथून हा जीव पहिल्या स्वर्गांत देव झाला. पुढें स्थूणागर नगरांत भारद्वाज ब्राह्मणाचें घरीं पुण्यमित्र नांवानें तो जीव जन्मला. येथें त्याला हटयोगाची रुचि लागली व मेल्या-

महावीरचरित्र

नंतर तो देवगतीला पोहोचला. तेथून तो जीव श्वेतविका नामक नगरींत अग्नि-भूति व गौतमी या अग्निहोत्री जोडप्याचे पोटीं अग्निसह नांवानें जन्मला. बरींच वर्षे अग्निहोत्र करून शेवटीं त्यानें संन्यास घेतला व मेल्यानंतर तो सनत्कुमार स्वर्गांत देव झाला. तेथून तो मंदिरपुरांत गौतमब्राह्मणाचे पोटीं अग्निमित्र नांवानें जन्मला. या जन्मांतहि ब्रह्मकर्म करून तो जीव देवगतीला गेला. पुढें स्वास्ति-मति नगरींत संतशयन ब्राह्मणाचे पोटीं भारद्वाज नांवानें तो जन्मला. शेवटीं संन्यास घेऊन मेल्यानंतर तो देवगतीला पोहोचला. तेथें बराच काल घालवून पुढें तो जीव नरक, ऐकेंद्रिय, द्वांद्रिय वंगरे गतींतून भटकत राहिला. पापबंध संपल्यावर शुभ कर्मोदयामुळें राजगृह नगरींत शांडिल्य व पाराशरी या ब्राह्मण-जोडप्याचें पोटीं स्थावर नांवानें तो जन्मला. ब्रह्मकर्म करून शेवटीं संन्यास घेऊन तो ब्रह्मस्वर्गांत देव झाला. नंतर राजगृहीं नगरांत विश्वभूति राजाचें पोटीं हा जीव विश्वनंदी नांवानें जन्मला. कांहीं दिवस संसारसुख भोगल्यानंतर आपला भाऊ विशाखभूती यास राज्य देऊन विश्वभूति राजा साधु झाला व आपला मुलगा विश्वनंदी यांस त्यानें युवराजपद दिले. विशाखभूतीचा मुलगा विशाख-नंदी यास विश्वनंदीबद्दल मत्सर उत्पन्न झाला व विशाखभूतीनेंहि मुलाचीच कड घेऊन युद्ध केलें, पण विश्वनंदीचा पक्ष न्याय्य असल्यामुळें प्रजेनें त्यालाच अधिक मदत केली व म्हणून त्याचा विजय झाला. तथापि त्याला वैराग्य प्राप्त होऊन त्यानें दीक्षा घेतली. नंतर विशाखभूतीनेंहि विशाखनंदीकडे राज्यकारभार सोंप-वून दीक्षा घेतली. प्रजेच्या मनांतून विशाखनंदी उतरला असल्यामुळें पुढें पदच्युत झाला. एकदां विश्वनंदी मुनि रस्त्यानें चालले असतां गाथीनें मारल्या-मुळें खालीं पडले. तें पाहून विशाखनंदी हांसला. त्यामुळें विश्वनंदीला अतिशय संताप चढला व त्या भरांत तो मृत होऊन दहाव्या स्वर्गांत देव झाला. तेथून तो जीव पोदनपुरचा राजा प्रजापति व राणी मृगावति यांच्या पोटीं त्रिषिष्ट नांवानें जन्मला. त्रिषिष्ट चक्रवर्ती झाला व अनेक पापें आचरल्यामुळें नरकाला गेला. नरकांतील कर्मभोग संपल्यावर प्रविपुळ पर्वतांत सिंहाच्या जन्माला गेला. हा सिंहाहि मरून नरकाला गेला व पुन्हा तो वराह पर्वतांत सिंहाचेच जन्मास गेला. शुभकर्मोदयामुळें त्या सिंहाला अमितकीर्ति व अमितप्रभु नामक दोन चारण मुनींचें दर्शन झालें. त्यामुळें मेल्यावर तो जीव सौधर्मस्वर्गांत हरिध्वज-नामक देव झाला.

महावीर पूर्वकाल

कच्छप्रांतांतील हेमपूरचा राजा कनकाभ याचे पोटी तो जीव कनकध्वज नांवाने जन्मला. उत्तम रीतीने संसार करून शेवटी कनकध्वजाने दिगम्बर दीक्षा घेतली. सत्तेखनाव्रताने देह सोडून तो जीव आठव्या स्वर्गात देव झाला. पुढे हा जीव उज्जयिनी नगरीचा राजा वज्रसेन व राणी सुशीला यांचे पोटी हरिषेण नांवाने जन्मला. संसार करीत असतांना श्रावकव्रते पूर्णपणे पाळून शेवटी सुप्रतिष्ठ मुनीजवळ त्याने दीक्षा घेतली व समाधीमरण साधून तो जीव प्रीतिवर्धन विमानांत वैमानिक देव झाला. तेथून हा जीव क्षेमद्युति नगरांत धनंजय राजाचे पोटी प्रियभिन्न नांवाने जन्मला. त्याने जिनभक्ति केली व पुढे चक्रवर्ती झाला. शेवटी चक्रवर्ती पद सोडून त्याने क्षेमकर मुनींच्या जवळ दीक्षा घेऊन समाधीमरण साधून तो रुचक वैमानिक देव झाला. तेथून तो जीव श्वेतात्पात्रा नगरांत राजानंदवर्धन व राणी वीरवती यांच्या पोटी नंदन नांवाने जन्मला. नंदवर्धनाने नंदनाला राज्य देऊन पिढिताश्रव मुनीजवळ दीक्षा घेतली. मुनीजवळून आपले पूर्वभव ऐकून नंदनालाहि एकदम वैराग्य उत्पन्न झाले व सत्तेखना साधून तो पुष्पोत्तर विमानांत देव झाला. हा देवच पुढे महावीर तीर्थंकर म्हणून जन्मला.

याप्रमाणे थेट ऋषभतीर्थकरांचे कालापासून महावीर स्वामींचा जीव मुक्तीसाठी धडपडत आहे. मध्यंतरी त्या जीवाने तीर्थंकर नामगोत्रकर्म बांधल्यामुळे महावीर तीर्थंकर होऊन तो मोक्षाला गेला. हे भवभ्रमण जीवाला फारच गांजते. मोक्षाची स्वाभाविक स्थितीच खरी सुखदायक होय. पण पौद्गलिक सुखाच्या नादी लागून जीव आर्त व रौद्रध्यान लावतो व त्यामुळे कर्मबंध होऊन त्याची फळे भोगण्यासाठी अनेक जन्ममरणांचे फेरे जीवाला फिरावे लागतात. ही फळे भोगतां भोगतांच नवे कर्मबंध होतात व रहाटगाडगे तेव्हांच थांबते की जेव्हा जीव धर्म व शुद्ध्यानीं रत होऊन नवे कर्मबंध होऊ देत नाही, व तपश्चरणाने जुने कर्मबंध छेदून टाकतो. महावीर तीर्थकरांनी तसे केले व जितके जीव आजपर्यंत सिद्ध पदवीला पोहोचले त्या सर्वांना असेच करावे लागले. अनंत सिद्धांनी हा मार्ग आपल्या आचरणाने भव्यजीवांना घालून दिला आहे व तोच तीर्थकरांनीहि उपदेशिला आहे. हल्ली जे अनंत जीव या कर्मभूमीत आहेत त्या सर्वांना कर्मबंध करण्याची किंवा न करण्याची मुभा आहे. भोगभूमीत असलेल्या जीवांना केवळ कर्मफले भोगण्याची सत्ता आहे. नवे कर्मबंध बांधण्याची किंवा जुने छेदण्याची शक्ति त्यांना नाही. म्हणूनच रत्नत्रयीला साधक केवळ ही कर्मभूमीच

महावीरचरित्र

आहे असें म्हटलें जातें. मनुष्यजन्म हा तर रत्नचिंतामणी आहे. मनुष्यभवांत मोक्षपद प्राप्त करून घेणें शक्य असतें. तीर्थकरांचा उपदेश अंगीं बाणून घेऊन त्याप्रमाणें व अनंत-सिद्धांच्या मार्गानें प्रत्येक जीवानें प्रयत्न करून अव्याबाध व स्वाभाविक सुखाची प्राप्ति करून घेतली पाहिजे. या बाबतींत सर्व भव्यजीव समान अधिकारी आहेत. तीर्थकरांच्या जीवालाहि कर्मभोग चुकले नाहींत. त्यांनाहि कर्मबंध टाळण्यासाठीं खडतर तपश्चर्या करावी लागली; तेव्हांच त्यांना मुक्ति-सुख प्राप्त झालें. प्रत्येक जीवाला तसेंच करणें भाग आहे. त्यासाठीं त्यालाच प्रयत्न केले पाहिजेत. तीर्थकर व सिद्ध परमात्मे केवळ ध्येय म्हणून पुढें ठेवण्यास उपयोगी आहेत. त्याहून त्यांची अधिक मदत होणें शक्य नाहीं. जसें व जितकें कर्म जीव करील तसें व तितकें फल त्याला भिळेलच असा स्वभाव-सिद्ध कायदाच आहे. हा कोणाच्या मर्जीचा प्रश्नच नाहीं. महावीर तीर्थकरांच्या पूर्वभवावरून हाच बोध घ्यावयाचा कीं कर्मफल कोणालाहि सुटणें नसून प्रत्येकानें तें प्रयत्नानेंच टाळलें पाहिजे. तीर्थकर म्हणजे किती बलिष्ठ आत्मसत्ता आहे तें तीर्थकर महात्म्यांत सांगितलें आहे. प्रत्येक जीवाला तसें होतां येणें शक्य नसलें तरी सर्व भव्यजीवांना त्यांची सिद्ध पदवी प्राप्त करून घेतां येईल. प्रत्येक जीवाची तीच स्वाभाविक स्थिति आहे व ती गांठणेंच प्रत्येक जीवाचें कर्तव्य आहे.

प्रकरण चवथें.

महावीर समकाल.

पार्श्वनाथ तीर्थकरांना होऊन अडीचशेंच वर्षे झालीं होती, पण एवढ्या काळांत फिरून मिथ्यात्वाला फारच जोर चढला होता. दिवा विज्ञतांना ज्याप्रमाणें मोठा होतो त्याप्रमाणेंच खोढ्या उपासनामार्गाच्या मिथ्यात्वापुरता तरी निदान तो खरा ठरला असें म्हणावयास हरकत नाहीं. कारण महावीरतीर्थकर लगेच अवतरले व त्यांच्याबरोबरच सिद्धार्थ गौतमहि हिंसात्मक यज्ञ व असंख्य देवतो-पासनेला विरोध करण्यास त्याच वेळीं सज्ज झाले. या दोन थोर पुरुषांच्या सामुदायिक बलामुळें वेदमार्गाचें मिथ्यात्व जवळ जवळ जमिनदोस्तच झालें होतें असें म्हणण्यास हरकत नाहीं, व शंकराचार्यांनीं जेव्हां वैदिक धर्माचें पुरुज्जीवन

महावीर समकाल

केलें तेव्हांहि हिंसात्मक तामसी यज्ञरुद्धति अजीवात बंद करून त्यांनीं बौद्ध व जैनमताचा विजय मान्य केला यांत मुळींच शंका नाही. शंकराचार्यांच्या ब्राह्मणी धर्मावर जैनमताचा छाप पडली याबद्दल १९०४ सालीं बडोद्यास भरलेल्या जैन कॉन्फरन्सचे वेळीं खालील उद्गार टिळकांनीं काढलेले आहेत: “ जैन धर्माचें महत्त्व आज ब्राह्मणधर्मानुयायांस बरोबर कळत नाही तसें दोन हजार वर्षांपूर्वीं नव्हतें. जैनधर्म व ब्राह्मणधर्म यांचा त्यावेळीं मोठा झगडा चालला होता. अहिंसा व मुक्तिसाधनेचें सर्व वर्णांना ज्ञानदान हीं तत्त्वे जैनांनीं प्रमुखपणें स्वीकारलीं होती. रीमांसक मुक्तीकरितां हिंसात्मक यज्ञयाग करीत. पशुवधानें मोक्षप्राप्ति होत नाही असें गाजवून सांगून जर कोणी दयेचा ध्वज प्रथम उभारला असेल तर तो मान जैनांचा आहे. ब्राह्मणधर्म व जैनधर्म यांच्या तत्त्वांतील कारण हिंसाच होय..... अहिंसेचें तत्त्व पूर्णपणें पाळणारे लोक पृथ्वीवर जैनच आहेत. पंचद्रविड ब्राह्मण निवृत्तमांस आहेत ह्या जैनांचाच प्रताप होय. अशा रीतिनें दुसऱ्या धर्मावर छाप बसवून जय मिळविल्यामुळे जैनांनीं जैन हें नांव अन्वर्थ केलेलें आहे. पशुयज्ञ वेदविहित मानला असल्यामुळे ब्राह्मण सोडीनात आणि जैन म्हणत कीं, वेदांत हिंसा असेल तर ते वेद आणि अहिंसेनें तृत होणाऱ्या देवता आम्हांस पूज्य नाहीत. वेदामध्ये पशुयज्ञासंबंधीचें जें श्रौतप्रकरण आहे त्यावरून जैनांना वेदांचें प्रामाण्य नाकळ करावें लागलें. शेवटीं ब्राह्मणांनीं जैनांचें अहिंसातत्त्व स्वीकारलें आणि हिंदुधर्माची पुन्हा स्थापना झाली. तेव्हां ब्राह्मणांनीं अहिंसा-तत्त्व आपल्या धर्मांत दाखल केलें जगांत अहिंसा तत्त्वाचा प्रसार करण्यांत महावीरस्वामींनीं जी वृद्धता दाखविली ती अवतारी पुरुषाखेरीज दुसऱ्यांना दाखवितां येण्याजोगीं नाही. जैनधर्मापासून झालेल्या बौद्धधर्मानेहि जैनधर्मापासूनच अहिंसातत्त्व स्वीकारलें. ” मिथ्यात्व वेदमार्गीयांनीं सोडलें. इतकी विलक्षण क्रांति महावीर कारली झाली हें आश्चर्य होय. सम्यक्त्वाचा विजय झाला यांत काहींच आश्चर्य नाही. कारण सत्यमेव—जयते असा शाश्वत सिद्धान्त आहे. इ. स. पूर्व सहावें शतक हें भारतवर्षाला तर विशेष महत्त्वाचें आहेच, पण जगाच्या इतर भागांतहि या कालांत विशेष फरक झाले आहेत. भरतखंडांत या शतकांत धार्मिक, राजकीय, सामाजिक व अर्थिक वगैरे सर्वच बाबतींत विलक्षण क्रांति झाली असल्यामुळे भारतीय इतिहासांत हें शतमान फार महत्त्वाचें आहे. त्यावेळची परिस्थिति जाणण्यासाठीं त्यापूर्वीं कोणती स्थिति होती तें प्रथम पाहिलें पाहिजे.

महावीरचरित्र

तीच महावीरसमकालीन स्थिति होय. त्यांच्या उपदेशांच्या परिणामामुळे निर्माण झालेली परिस्थिति वीरोत्तरकालीन परिस्थिति होय.

पार्श्वनाथतीर्थकरांच्या उपदेशामुळे अनेक भव्यजीव मुक्तीला गेले असतील व काहीं अंशी धार्मिक प्रगति म्हणजे जैनधर्माची प्रभावना झाली असेल, पण मिथ्यात्वाचा जोर काहीं कमी झाला नव्हता. उलट पार्श्वनाथस्वामींच्या निर्वाणानंतर मिथ्यात्वाची मते अधिकच वाढली असे दिसून येते व त्या सर्वांचा जोर महावीरस्वामींच्या वेळी होता. त्यावेळी मोठमोठे चौऱ्यांशी पंथ प्रचलित होते, असे जैन ग्रंथांतून म्हटलेले आहे. त्यांपैकी प्रमुख पंथ व त्यांचे प्रवर्तक खालीलप्रमाणे होते. पहिला पंथ पूर्णकाश्यपाचा. त्या काळी दिगम्बरत्व हे साधूला आवश्यक मानले जात असे. पूर्णकाश्यप नम्रपणे विवरत असे व स्वतःला तीर्थकर म्हणवून घेत असे. जे काहीं कर्म घडते ते आत्मा करित नसून आपोआप घडते असा त्याचा सिद्धांत होता. त्याकाळी नियतिवाद्यांचा जो एक जबरदस्त पंथ होता व ज्याचे रूपांतर पुढे वैष्णवशैवादि ईश्वरेच्छावादी लोकांत झाले त्यापैकीच पूरण काश्यप एक होता असे म्हणावयास हरकत नाही. दुसरा पंथ प्रवर्तक मकखलि गोशाल. हे पूर्वी पार्श्वनाथस्वामींच्या संघातील होते. पुढे दिगम्बरमुनींचे चारित्र्य पाळणे अशक्य झाल्यामुळे ते आजीवकपंथाचे झाले. Ignorance is bliss अज्ञानांतच सुख आहे असे एक वचन आहे व ते एका अर्थी खरे आहे. मोक्षालाहि अज्ञानच साधन आहे असे गोशालाचे मत होते. म्हणून ज्ञानप्राप्तीसाठी मुळीच साधना न करतां अगदी अज्ञान स्थितीतच राहणे उत्तम, असा त्याचा उपदेश होता. तिसरे मोठे पंथप्रवर्तक संजय वैरथी किंवा मोद्रलायन हे होत. हेहि पार्श्वनाथस्वामींच्या शिष्यपरंपरेपैकीच होत. स्याद्वाद-मताचा विपर्यास करून हे उपदेश देत असत. चौथे मतप्रवर्तक अजितकेश कंबली होत. यांना पुनर्जन्म मुळीच मान्य नव्हता. चार महाभूतापासून हे जग व आत्मादि निर्माण झाले अशा मताचा ते प्रसार करीत. हे जवळजवळ चार्वाक मतच होते. पांचवे मतप्रवर्तक पकुडकात्यायन होत. जे आहे त्याचा कधीहि नाश होत नाही व असत्तेमधून कशाची उत्पत्तीहि होत नाही असा त्यांचा अभिप्राय होता. पृथ्वी, आप, तेज, वायु, सुख, दुःख व आत्मा हीं सात तत्वे व प्रमुख जगातील सर्व घडामोड त्यांच्यामुळेच होते; सुखतत्वामुळेच संयोग व दुःखतत्वा-मुळे वियोग होतो वगैरे प्रकारचे त्यांचे मत होते. या मतप्रवर्तकांच्या विचार-

महावीर समकाल

सरणीत खोल उतरून कांहीं लाभ होणार नाही. त्यांच्या सर्व शिकविणीचे सार हेंच की, शुभ प्रयत्नांची मुळीच जरूर नाही व जी कांहीं स्वाभाविक प्रवृत्ति आहे तिला रोकण्याचीहि आवश्यकता नाही. त्यामुळे धर्माचरणाचा लोप व स्वेच्छाचारास पाठवळ मिळत असल्यामुळे अर्थात्च या तोतया तीर्थकरांच्या नादीं बहुसंख्यांक मूढ समाज लागला असल्यास त्यांत कांहींच नवल नाही. मनाला वाटेल तसें वागा. तुमच्या कमीना तुम्ही जबाबदार नाही व तुम्हाला जाब विचारणाराहि कोणी नाही असें सांगणारा भेटल्यावर मूढ जनांना आणखी काय पाहिजे ? असो.

वैदिक धर्मीयांच्या लीला तर याहूनहि अधिक घातुक होत्या. त्यांनीं तर मांसाशन व सुरापान आणि इतर स्वेच्छाचार मोक्षसाधकच ठरविला होता. त्या-मुळे यज्ञयागांना ऊत आला होता, मूक पशूंच्या हिंसेला सीमा नव्हती व पुरुषा-यांना थाराच नव्हता. सम्यक्धर्मापासून समाज फार दूर गेल्यामुळे तो दुःखाच्या खोल गर्तेत आंध्रकाशिक पडत होता. पण त्यांच्या धर्मगुरूंनीं त्याला इतकें भारून सोडलें होतें कीं, वरवर सुखकारक दिसणारा मार्गच शाश्वत सुखदायक मोक्षाचा आहे, असेंच त्याला वाटे. अशा वेळीं या मूढ जीवांना व मूक प्राण्यांना दुःखांतून सोडवून खऱ्या सुखाच्या मार्गाला लावणारा कोणी तरी पाहिजे होताच व अशा योग्य वेळीं महावीर तीर्थकर आल्यामुळे इतर कांहीं तीर्थकरांच्या काळाला जें महत्त्व आलें नाहीं तें महत्त्व महावीरकाळाला आलें यांत शंका नाहीं. उत्तरपृथाकडील नैसर्गिक वर्णनांना वैदिकांनीं जें एकदां देवता व अर्चन मंत्र म्हणून कल्पिलें तें कायमचेंच. त्या देवतांचे नांवानें अजूनहि यज्ञ चालू आहेतच. भारतीय तत्त्वज्ञानाची छाप जरी आर्यांवर पडली तरी त्यांचें एक निरिच्छेच वैदिक तत्त्वज्ञान बनलें. ईश्वर, सृष्टि, आत्मा, मोक्ष, मोक्षसाधन वगैरे कल्पना आर्यांना भारतवर्षात आल्यावर जरी मुचल्या तरी मूळ भारतीय तत्त्वज्ञानाहून त्यांचें तत्त्वज्ञान अगदीं भिन्न आहे. यज्ञसमारंभ हे या तत्त्वज्ञानाचें मुख्य अंग होय. वीरकालीं तर वैदिकधर्म म्हणजे हिंसात्मक यज्ञ व तें करणें म्हणजेच धर्मसाधन अशीच हल्लीं ज्याप्रमाणें हिंदुधर्म म्हणजे जातिधर्म अशी कल्पना आहे, तशी कल्पना रुढ होती. तत्त्वज्ञानाची चर्चा यज्ञकालीं, पितृतर्पण यज्ञकालीं, राजकीय उद्घापोह यज्ञकालीं, किंबहुना प्रत्येक गोष्ट यज्ञद्वारांचे त्यावेळीं केली जात असे. मूल जन्मल्यावर यज्ञ, अध्ययनारंभी यज्ञ, विवाहसमयीं यज्ञ व मेल्या-

महावीरचरित्र

बराहि यज्ञ. याप्रमाणें उठतां बसतां यज्ञ होऊं लागल्यामुळें पुरोहितवर्गाचें प्रस्थ फार माजलें होतें. या ब्राह्मणपुरोहितवर्गाच्या हातीं सर्व समाजाच्या नाख्या यज्ञाच्या निमित्तानें आल्यामुळें तो वर्ग समाजास डोईजड होऊन बसला. ऐहिक व पारलौकिक अशा दोन्ही कार्यातून त्यांची मध्यस्थी समाजास जाचक होऊं लागली. याचा प्रतिकार करण्याचें सामर्थ्य क्षत्रियवर्गातच होतें व त्याप्रमाणें तें त्या वर्गानें केलें. गौतमबुद्धाला ही ब्राह्मणांची लुडबुड नको होती. ती ऐहिक बाबतींत नको होती म्हणून मूक प्राण्यांच्या हिंसेच्या सबबीवर यज्ञसंस्थाच त्यानें बंद पाडली व या कार्याला पायाभूत असलेल्या स्वर्गनरकाच्या व इंद्रादि देवतांच्या कल्पनेलाच त्यानें उडवून दिलें. आत्मोन्नतीस ब्राह्मण पुरोहितांच्या मध्यस्थीची जरूर नसून कोणालाहि भिक्षु होऊन किंवा दीक्षा घेऊन तपश्चर्या करतां येतें असें बुद्ध व महावीरांनीं उपदेशून ब्राह्मणांचें मिथ्यात्व व पाखंड हाणून पाडलें. नियतिवादी अनाचारी पंथ व हिंसात्मक यज्ञमार्गी वैदिक यांच्याशिवाय व्यर्थ कायशोपण करणारा एक हटयोग्यांचाहि पंथ त्यावेळीं बळावला होता. यालाहि रत्नलयमय सम्यक्धर्माचा व मध्यस्थीवर्गाचा प्रचार करून महावीर व बुद्धांनीं आळा घातला. तत्कालीन् समाजांत उच्चनीचत्वाचें बंड फारसें नव्हतें व आदाराविहारास जन्मजाति फारशा आडव्या येत नसत. ब्राह्मणकुलापेक्षां क्षत्रिय व वैश्यकुळाला अधिक मान होता. ब्राह्मणाचा व्यवसाय पुरोहित्याचा ब्राह्मण म्हणजे भूदेव किंवा ब्रह्मज्ञानी ही कल्पना त्यावेळीं नव्हती. ब्राह्मण व वैश्यांच्या मुली क्षत्रिय करीत असत. त्यावेळीं दळीं प्रमाणें जातवार धर्म नव्हतें. ब्राह्मण, क्षत्रिय व वैश्य या तीन्ही वर्णांच्या लोकांचें परस्पराशीं रोंटोबेटाव्यवहार होत होते. वर्णभेद होण्याला कारण असा मनुष्याच्या शरीरांत वर्ण आकृतीचा विलकूल भेद नव्हता. म्हणून ब्राह्मणादींचा शूद्रादिकांबरोबर गर्भाधानविधि होत असे. जीवन्धर कुमार जातीनें क्षत्रियपुत्र होते पण विद्याधर गरुडवेगाची कन्या गन्धर्वदत्ता इच्याशीं त्यांचा गांधर्व विवाह झाला होता. प्रीतिकर या वैश्यपुत्राला राजा जयसेनानें आपली मुलगी पृथ्वीसुंदरी दिली होती. याशिवाय अनेक राजांचीं लग्नें परस्पर भिन्न जातींत झालेलीं आहेत. यावरून महावीरकालीं जातीभेद कोणत्याच प्रकारचा पाळला जात नव्हता असें दिसतें. इतिहास हा बहुतेक राजांचा किंवा मोठ्या विभूतींचाच लिहिला जातो; प्रत्येक व्यक्तीचा लिहिला जात नाहीं आणि यावरूनच तत्कालीन् परिस्थितीचें दिग्दर्शन करावयाचें असतें.

महावीर समकाल

त्याकडे पाहतां आमचीं वरील विधानेंच खरीं ठरतात. सध्यांसारखें जातिभेदाचें वेड त्या वेळेस मुळींच नव्हतें. फक्त वर्णाश्रमपद्धतीच अस्तित्वांत होती. धर्मा-
वद्दल निरनिराळीं मतें होती; तीं मर्जाप्रमाणें बदललीं तरी जात बदलत नसे. म्हणजे धर्ममत बदललें तरी जातीला बद्धा लागत नसे. असो. या धार्मिक बाबी-
प्रमाणेंच सामाजिक बाबतींत चातुर्वर्ण्यांच्या मूळ हेतूचा दुरुपयोग करून ब्राह्मणांनीं स्वार्थसाधनास मुद्दवात केली होती. धर्ममुखव आपणाकडे घेऊन धर्मग्रंथ-
वाचनाचा व साधू होण्याचा अधिकार त्यांनीं इतर वर्णांपासून हिरावून घेतला होता. क्षत्रियवैश्यादिकांना या अतिक्रमणाची फार चीड आली होती व ते ब्राह्मणांचें वर्चस्व झुगारून देण्यास आतुर झाले होते. अशा वेळीं मोक्षसाधनाचा सवाना अधिकार आहे असें सांगणारं महावीर व वाटेल त्याला भिक्षु करून घेणारं गौतमबुद्ध अवतरल्यावर त्यांच्याकडे सर्व समाज झुकला असल्यास त्यांत काहीं नवल नाहीं.

या धार्मिक व सामाजिक स्थितीचा परिणाम राजकीय परिस्थितीवर झाल्याशिवाय मुळींच राहिला नाहीं. जैन व बौद्धांच्या अहिंसात्मक शिकवणीमुळे समाज निर्बल बनला व राष्ट्र परतंत्र झालें असा सिद्धान्त काहीं दीड शहाणे ठोकून देतात; पण अहिंसा आत्मबल वाढविणारी आहे, पौरुष खर्ची करणारी नाहीं हें या मूढांना कळत नाहीं त्याला निरुपाय आहे. अहिंसेची शिकवण बला-
त्कार, अत्याचार, क्रौर्य. परपीडन, वंगरे शिरजोरीला रोकील, सामर्थ्याला रोकणार नाहीं. तसें असतें तर अहिंसेची ओळखहि नसलेले कोट्यावधि लोक मोठे शूर निपजले असते व म. गांधींसारखे अहिंसक वीर निर्माण झालेच नसते. पौरुष नाहींस होतें तें अहिंसेच्या पालनानें नसून चैनबाजीनें आणि बेजबाबदार वृत्ति व ईश्वरैच्छावादानें होते. ज्या समाजाची धार्मिक कृत्येंसुद्धां मांसाशन, मुरापान, व इतर स्वेच्छाचाराशिवाय होत नाहींत त्या समाजाची चैनबाजीकाय वर्णावी? ब्राह्मणाकडे सर्व पापपुण्यांचा मक्ता देऊन व ईश्वरैच्छेचा हवाला देऊन मनसोक्त वागणाऱ्या लोकांची बेफिकिरी व स्वेच्छाचारवृत्ति तरी किती वर्णावी? महा-
वीरकालीन समाजांत यज्ञमार्गीयांच्या व नियतिवाद्यांच्या सुळसुळाटामुळे ही स्वेच्छाचारवृत्ति फार बोकाळली होती व म्हणूनच समाज कर्तव्यशून्य बनला होता, पुढेहि मायावाद व ईश्वरैच्छावाद जसजसे फैलावत गेले तसतशीं महंमदी व ख्रिस्ती लोकांची साम्राज्यें वाढत जाऊन हिंदुसमाज कर्तृत्वशून्य बनला हें

महावीरचरित्र

ती महावीरस्वामींनींच बंद पाडली. हिंसात्मकयज्ञ, कर्मकांड व हट्टयोग हेच त्यावेळीं धर्म मानले जात असत. त्यामुळे धर्माचे ऐवजीं ढोंग व अधर्मच सर्वत्र पसरलेला होता. अनात्मवादाचें सार्वभौम राज्य होतें. समाजाचा आत्मा घोर अंधःकारांत पडला होता व प्रकाश मिळावा म्हणून धडपडत होता. यज्ञांतील पशुहिंसेमुळे मानवांचीं हृदये कठोर व निर्दय तर बनत होतीच पण इतरांच्या जीवांची त्यांना कांहीं किंमतच वाटेनाशी झाली होती. स्वसुखाखातर ते वाटेले तें करावयास तयार होत असत व जड वस्तूंचे महत्त्वच त्यांना अधिक वाटूं लागलें होतें. अध्यात्मिक बाबीकडे अगदीं दुर्लक्षच झालें होतें असें म्हणावयास हरकत नाहीं. यज्ञ केले कीं पातकांचा परिहार होतो व सर्व सुखें प्राप्त होतात अशी समाजाची भावना झाली असल्यामुळे पाप करण्यास समाज कचरत नसे व सुखासाठीं पुरुषार्थहि करीत नसे. असल्या समाजांत पावित्र्य व निर्दोष जीवन कोटून असणार ! आत्म्यावरील पापांचे कलंक पुसून काढण्यास पश्चात्ताप व प्रायश्चित्ताची मुळीच जरूरी नसून मांस, तूप व द्रवि जाळून निव्रणाच्या धुरानेंच हे कलंक पुसले जातात अशी उलटी कल्पना रूढ होती. पण या धुरानें आत्म्याची कलुषितता अधिकच वाढत होती. शिवाय यज्ञ करणें हीहि कांहीं सोपी बाब नव्हती. बराच पैसा खर्च करावा लागत असल्यामुळे थोडे क्षत्रिय व वैश्यच यज्ञसमारंभ करूं शकत. त्यामुळे बहुजनसमाज या कर्मकाण्डाच्या विरुद्ध बनला. खडतर तपश्चर्या केल्यानें आपणांला ऋद्धिसिद्धि प्राप्त होतील व देवी शक्ति प्रगट होतील आणि नैसर्गिक शक्तीवरही आपला ताबा राहील अशीहि कल्पना रूढ होती. आत्मा देहरूपी कारावासांत आहे, त्याला त्यांतून सोडविला कीं तो मुक्त होईल अशीहि कल्पना असल्यामुळे ऐहिक व परमार्थिक अशा दोन्ही हेतूनें कांहीं सामर्थ्यावान् लोक हट्टयोगाचा अवलंब करीत असत. पण अनुभवानें मनःशांति देण्यास हट्टयोग, कर्मकांड व हिंसात्मक यज्ञ यांपैकीं कांहींच उपयोगी पडत नाहीं असें समाजाला दिसून आलें. त्यामुळे प्रचलित धर्माविरुद्ध विचारी लोक बोलूं लागलें होते. पण नवा धर्म समाजापुढें ठेवण्याइतकें सामर्थ्य त्यांच्यामध्ये नव्हतें. तें काम भगवान् महावीर व म. बुद्धाचेंच होतें. समाजाची मनोभूमिका तयार असल्यामुळे वरील दोन महापुरुषांचें कार्य सुलभ झालें. ”

याप्रमाणें महावीरस्वामींच्या वेळेची परिस्थिति होती. राजकीय व आर्थिक

महावीर समकाल

स्थिति चांगली होती. पण सामाजिक व धार्मिक परिस्थिति अगदी बिघडली होती. पहिल्या दोन बाबतींतील चांगल्या परिस्थितीचा परिणाम दुसऱ्या दोन बाबतींतील परिस्थिति सुधारण्याकडे होत नसे, पण धार्मिक व सामाजिक शोचनीय परिस्थितीचा परिणाम आर्थिक व राजकीय सुस्थितीवर जरूर होत असे. काल हमेशा एकसारखा रहात नाही, व कोणतीही परिस्थिति कायम टिकत नाही. जगांत असे कांहीं अभव्य आत्मे आहेत की, जे नेहमी संसारांत गोते खातच राहणार व सामाजिक परिस्थिति बिघडविणार. कधी सुख व कधी दुःख त्यांनाहि मिळत असतें; पण सुखदुःखापासून पूर्णपणें सुटका त्यांची कधी होत नाही. भव्य-जीवांना तरी हा मोक्ष सोपा थोडाच आहे? पूर्वशुभकर्मोदयामुळे काललब्धि झाल्या तर मोक्षमार्गावर ते येतात; नाही तर तेहि गोते खातच भवचक्रांत फिरत राहतात. म्हणूनच अवसर्पिणी व उत्सर्पिणी असे कालाचे भेद पडलेले दिसून येतात. कर्मानुसार जीवांना बुद्धि होते व कालानुसार यशापयश मिळतें. दोन्ही प्रकारचे जीव अनादिकालापासून आहेत. ऋषभदेवांनी यथार्थ मार्ग घालून दिला, पण त्यांचाच नातू मरीचि मिथ्यात्वाचा प्रवर्तक बनला. असें हें घडावयाचेंच. आज तरी वीरकालीन परिस्थिति कोठें राहिली आहे? त्यावेळीं राजकीय व आर्थिक परिस्थिति तरी चांगली होती पण आतां तीहि अतिशय बिघडली आहे. धार्मिक व सामाजिक बाबतींतहि मिथ्यात्व व असमतेची वाढच झाली आहे. कालक्रमाच्या ठराविक नियमानुसार आतां तीर्थंकर अवतरून सद्यः-स्थिति सुधारणें शक्य नसलें तरी कोणातरी सिद्ध महात्मे होणें जरूरच आहे, व त्यांच्या आगमनाला अनुकूल भूमिकाहि तयार होत आहे. महावीरकालीन भरतखंडच आजहि आहे; पण त्या कालाप्रमाणें प्रतिभासंपन्न, शक्तिशाली व दीर्घायुषी लोक आतां नाहीत. हल्लींचे भारतीय दानदुबळे झाले आहेत. बुद्धि, शक्ति, श्रेष्ठार्थ वगैरे गमावून बसले आहेत. त्यावेळीं सर्व जगाला भारतवर्ष आदर्श होता, पण आज भारतीय त्यांचे दास बनले आहेत, व प्रत्येक बाबतींत परकीयांच्याच आज्ञेनें पाणी पीत आहेत. आपल्या प्राचीन वैभवाची आठवण त्यांना होत असते, पण पूर्वजन्मी केलेले पराक्रम त्यांचे हातून होत नाहीत. ते होतील तेव्हांच सद्यःस्थिति बदलेल. महावीरकालाप्रमाणेंच आतांहि क्रांतीची आवश्यकता आहे. तत्कालीन प्रजा कांहीं बाबतींत पीडलेली होती पण हल्लींचे भारतीय सर्वच बाबतींत पीडलेले असून परिस्थितीला कंटाळलेले आहेत. काला-

महावीरचरित्र

नुसार ही परिस्थिति बदलेलेच, पण तशी तयारी होण्यासाठी वीरकालाचा प्राचीन इतिहासाहि त्यांना अनुकरणीय आहे.

प्रकरण ५ वें.

जन्मस्थान व वर्षनिर्णय.

इ. स. पू. सहाव्या शतकांत जी गणराज्ये होती व त्यामध्ये जे क्षत्रियवंश प्रख्यात होते त्यांपैकीच लिच्छवी हा एक वंश आहे. या वंशाचे रीतिरिवाज, शासनप्रणाली, धार्मिक व इतर कल्पना बऱ्याच विशुद्ध होत्या. लिच्छवीवंशाची बहुतेक सर्व घराणीं जैनधर्माचीच होती. हा वंश मूळ इक्ष्वाकुवंशांतलाच व याचें गोत्र वशिष्ठ. लिच्छवीवंशांत झालेल्या सुसंस्कृत व पराक्रमी क्षत्रियामुळें हा वंश फार मानला जात होता व इतर वंशाचें क्षत्रिय या वंशाशीं सोयरीक करण्यांत धन्यता मानीत असत. लिच्छवीवंशाचें क्षत्रिय वज्जियन संघाचे मानले जात; कारण त्यांची सत्ता सर्व वज्जियन किंवा वृजदेशावर होती. या संघामध्ये आठ निरनिराळ्या जातींचे क्षत्रिय होते. त्यांत लिच्छवीवंश श्रेष्ठ होता. या सर्व जातींमध्ये सख्य असल्यामुळें कधीं दुफळी माजली नाहीं व वृजदेश सर्व दृष्टीनें समृद्ध राहिला. वृजदेशांत शांतता व समृद्धि असल्यामुळें अर्थात्च कला व मौज शोकाची वृद्धि झाली. तथापि हे क्षत्रिय विलासप्रिय झाले नाहींत. म्हणूनच त्यांचें वैभव टिकून राहिलें. त्याकाळीं मगधाधिपानें बराच धुमाकूळ माजविला होता. पण वज्जियन संघापुढें त्यांचेहि कांहीं चाललें नाहीं. तक्षशिला येथील विद्यापीठ त्यावेळीं बरेंच भरभराटीत होतें व बहुतेक सर्व क्षत्रिय तरुण तेथून सर्व विद्या शिकून येत. त्यामुळें ते सुसंस्कृत व निर्व्यसनी असत. पराक्रमांमुळें व संस्कारितेमुळें या क्षत्रियवंशांतून कृत्रिम उच्चनीचता मानली जात असे व म्हणून लिच्छवीवंशांत इतर वंशांतून मुली येत. पण लिच्छवीवंशाच्या मुली इतर वंशांतील तरुणांना दिल्या जात नसत. वैशाली राज्याचे बाहेर मूली देतां येणार नाहींत अशी रूढी होती. त्यामुळें वैशालीचा राजा चेटकानें आपली मुलगी मगधेश श्रेणिकालाहि प्रथम देण्याचें नाकबूल केलें होतें, पण घराण्यांची अनुरूपता पाहून रूढी मोडूनहि पुढें सोयरीक झाली या-

जन्मस्थान व वर्षनिर्णय

वरून वरील रूढीचें बंधन हितकारक होतें; समाजघातुक नव्हतें असें स्पष्ट दिसून येतें. असो. लिच्छवी गणराज्याची राजधानी वैशाली होती. राजधानी-जवळच कुंडपुर म्हणून गांव होतें. तेथें राजा सिद्धार्थ रहात असे. त्याचें घराणें फार पूर्वीपासून जैनधर्माचें अनुयायी होतें.

जैनग्रंथांतून वैशाली नगरी चेटक राजाची राजधानी होती असें लिहिलेलें आहे. अर्थात् लिच्छवीवंशाची जीं गणराज्यें होतीं त्यांचें मुख्य प्रथक वैशाली हें असलें पाहिजे. वैशाली नगरीजवळ कुंडग्राम किंवा कुंडलपूर होतें. सिद्धार्थाला कुंडग्रामचा राजा म्हणून जैनग्रंथांत लिहिलेलें आहे. सिद्धार्थराजाच्या कुलाचें नांव ज्ञात होतें म्हणून महावीरस्वामींना नातपुत्र म्हणून बौद्ध व काहीं जैन ग्रंथांतून संबोधिलेलें आहे. ज्ञातकुलातर्फे राजा सिद्धार्थ वज्जियन संघांत प्रतिनिधि होते व त्याकाळीं प्रतिनिधीनांच राजा ही पदवी होती. वैशाली नगरी फार विशाल होती, म्हणूनच तिला तें नांव पडलें. चिनी प्रवासी यानाचाना यानें वैशाली नगरीचा विस्तार बीस चौ. मैल असल्याचें लिहिलें आहे. या नगरीच्या आसपास तीन किल्ले आहेत असेहि त्यानें लिहिले आहे. वज्जियन संघांत जे वंश सामील होते त्या वंशांच्या राजधानींत किल्ले असत. वैशालीनगरीजवळच कुंडग्राम होतें व ती ज्ञातवंशाची राजधानी होती. अशाच आणखी दोन वंशांच्या राजधान्या वैशाली नगरीजवळ असाव्यात. वृजदेश सोळाशें मैलांच्या परिघाचा आहे असें यानाचानानें लिहिलें आहे. या देशाचें त्यानें केलेलें वर्णन ऐतिहासिकदृष्ट्या महत्त्वाचें आहे. तो लिहितो कीं, हा देश समृद्ध आहे; आंबे, केळीं वगैरे फळांचीं झाडें पुष्कळ आहेत. लोक विश्वासू, शुभवत् कार्यरत, उदार, विद्याप्रेमी व सुसंस्कृत आहेत. घरे सुंदर व कलाकौशल्यानें भरलेली आहेत. मनमोहक देवमंदिरे ठिकठिकाणीं आहेत. बागवगीचेहि लोकवस्तीतून आहेत. हा देश स्वर्गतुल्य आहे ! हल्लींच्या मुझफरपुर जिल्ह्यांतील बसाड गांवाचे जागींच पूर्वी वैशाली नगरी होती असा अंदाज आहे. इतर भागाच्या मानानें हल्लींहि हा भाग समृद्ध आहे. मग त्यावेळीं तो तसा असेल त्यांत नवल काय ? वरील ऐतिहासिक वर्णनाप्रमाणेंच अशगकवीचें काव्यात्मक वर्णन आहे. आपल्या महावीरचरित्राच्या सतराव्या सर्गांत विदेहदेशाबद्दल कवि लिहितो “ या भरतक्षेत्रांत प्रसिद्ध सत्पुरुषांची उत्कृष्ट निवासभूमि असा विदेह नांवाचा देश आहे. हा सुसंपन्न आहे व खरोखर पृथ्वीवरील सर्व शोभिवंत

महावीरचरित्र

प्रदेश एकत्र आणून ठेवलेला आहे कीं काय असा दिसतो. या देशांतील अरण्या शुभ गार्यांच्या खिलारांनीं व मनसोक्त विचरणाऱ्या हरिणांनीं गजबजलेलें असून लहान मुलांनाहि न भिडवितां रात्रीं आनंद देणाऱ्या चंद्रबिंबाप्रमाणेंच तो अरण्याभाग दिसतो. अर्थात् हिंम्र जनावरें विदेहदेशाच्या अरण्यांत नव्हतीं. खलता लोकांमध्ये मुळींच नसून ती शेतांत मात्र धान्याच्या खळ्याच्या रूपानें होती; कुटिलता समाजांत मुळींच नसून सुंदर स्त्रियांमध्ये तेवढी ती होती; मधुप्रलाप फुलांतून होता; पण दारुड्यांचें बडबडणें गांवांतून नव्हतें. पंक-स्थिति म्हणजे पापरति लोकांत नव्हती. पंक म्हणजे चिखलांत राहणें, कमलांना व शेतकऱ्यापुरतेंच होतें. बहुरंगीपणा लोकांत मुळींच नसून मोरपिच्छांतून तेवढा होता. स्वतःला वेढणाऱ्या नागवेलींच्या पानांच्या कांतीनें ज्यांनीं दिग्भा-गाला हिरंगार केले आहे अशा सुपारीच्या झाडांनीं गजबजलेलीं विदेह देशां-तील गावें चमकणाऱ्या अमूल्य पाचरत्नांनीं बनविलेल्या उंच तटपंक्तींनीं वेढ-ल्याप्रमाणें शोभत होती. तो देश आश्रित लोकांची तहान भागविणाऱ्या, तळ-मार्गी नेहमीं स्वच्छ असलेल्या, कमळांनीं व हंसपक्षांनीं भरलेल्या अशा अनेक सरोवरांनीं जसा शोभत होता तसाच आश्रित लोकांच्या आशातृष्णा शमविणाऱ्या, हृदयांत नेहमीं प्रसन्नता धारण करणाऱ्या, संपत्तीनें युक्त व निर्दोष अशा ब्राह्मण क्षत्रिय व वैश्यांकडून आदरणीय अशा असंख्य सत्पुरु-षांमुळे चोहोंकडे प्रख्यात होता. या विदेह देशांत करताडन मृदगावरच होई; एकमेकांवर होत नसे. बंधन घोड्यांनाच होतें, लोकांना नव्हतें. द्वंद, उपसर्ग, गुणलोप, विकार वंगरे समाजांत नव्हते; व्याकरणांत तेवढे होते. अशा या विदेहदेशांत सगळ्या वस्तूंना आश्रय देणारे, सूर्य, चंद्र, बुध, शृषभरास व तारा-गणांनीं युक्त अशा आकाशाप्रमाणें शोभिवंत जगविल्यात असें कुंडनपुर नांवाचें नगर होतें. या नगरांतहि सर्व प्रकारच्या वस्तु होत्या; अनेक प्रखर कलांना धारण करणारे विद्वान् होते. गोधन व सुवर्ण, रौप्य, मौक्तिकहि या नगरांत भर-पूर होते. तटाला बसविलेल्या प्रराग रत्नांच्या प्रतिबिंबांमुळे व्याप्त झालेला खंदक दुपारीहि सायंकाळची शोभा गांवाला देत असे. कुंडनपुरांतील स्त्रिया निर्मळ अंतःकरणाच्या, मनोहर व सर्वालंकृत होत्या. शहरांतील वाडे अतिशय उंच, चंद्रप्रकाशांमुळे धवल दिसणारे. गच्चीला जडवलेल्या रत्नांमुळे पल्लवयुक्त भासणारे व स्त्रीपीरवारांनीं गजबजलेले आहेत. ”

जन्मस्थान व वर्षनिर्णय.

अशा ह्या वैशाली नगरीजवळ असलेले कुंडग्रामच महावीर भगवानांचें जन्म-स्थान होय. वैशालीच्या जवळच असलेले कौल्लाग्रग्रामही महावीरस्वामींचें जन्मस्थान म्हणून सांगतात; कारण तेथेहि नाथ किंवा ज्ञातिवंशाचे क्षत्रिय राहात होते; पण तसा जैनग्रंथांतून उल्लेख नाही. बौद्धांच्या महावग्गनामक ग्रंथांत लिहिलेले आहे की, एकदां महात्मा बुद्ध कोटिग्रामला आले असतां ते एका ज्ञातिवंशाच्या क्षत्रियाचे घरीं उतरले होते. तेथून ते पुढें वैशालीला गेले. यावरून कुंडग्राम किंवा कोटिग्रामाचें अस्तित्व सिद्ध होतें; तसें कौल्लाग्र-ग्रामाचें अस्तित्व सिद्ध होण्यास आधार नाही. इल्लींहि राजग्रहाजवळ कुंडलपूर म्हणून एक गांव आहे; पण कुंडग्रामाची ती वरोबर जागा नव्हे.

आतांपर्यंत महावीरस्वामींच्या जन्मस्थानाचा विचार झाला. आतां जन्मवर्षाचा विचार करूं. महावीरस्वामी वहात्तराव्या वर्षी मोक्षाला गेले याबद्दल एकमत आहे; पण त्या वर्षाबद्दल तीन मते प्रचलित आहेत. इ. स. पू. ५२७ वें वर्ष हे ग्रंथाच अंशी मान्य आहे. दुसऱ्या मतानुसार तें इ. स. पू. ४६८ आहे व तिसऱ्या मतानुसार तें इ. स. पू. ६०६ हें होय. पहिलें मत इल्लीं सर्वत्र रूढ आहे. त्याला खालील आधार दिले जातात. नन्दी-संघाच्या दुसऱ्या पद्यावलींत खालील गाथा आहे. “ सत्तरि चदुसदजुत्तो तिण-काला विक्रमो हवइ जम्मो । अठवरस बाललीला सोडस वासे हि भीम्मए देसे ॥ १८ ॥ महावीरनिर्वाणानंतर ४७० वर्षांनीं विक्रमाचा जन्म झाला, आठ वर्षे बाललीला केली, वगैरे वरील श्लोकाचा भावार्थ आहे. तिलोयपणत्तींत खालील गाथा आहे. “ णिध्वाणे वीरजीणे छव्वीस सदेसु पंच वरिसेसु । पण मासेसु गतेसु संजादो सगणिओ अहवा ॥ वीरनिर्वाणानंतर सहाशें पांच वर्षे पांच महिने लोटल्यावर शक राजा झाला, असा वरील श्लोकाचा भावार्थ आहे. त्रिलोकसारांत खालील श्लोक आहे, पण छस्सयदस्से पण मासजुंद गमिय वीरणिण्वु इदो । सगराजो तो कक्की चदुनवमिय महिय सगमासं ॥ ८५० ॥ वीरनिर्वाणानंतर ६०५ सहाशें पांच वर्षे पांच महिने लोटल्यावर शक राजा झाला. व तीनशें चौऱ्याणव वर्षे सात महिने लोटल्यावर कल्की झाला असें वरील गाथेंत म्हटलें आहे. आर्यविद्यासुधाकरांत खालील श्लोक आहेत. “ ततः कलिनाचखंडे भारते विक्रमात्पुरा । स्वमुन्यं बोधिविमते वर्षे । वीराव्हयो नरः ॥ प्राचारज्जनधर्मबौद्धधर्मस्तमप्रभम् ॥ बौद्धधर्मासारख्याच प्रभावी धर्माच्या वीर

महावीरचरित्र

नांवाच्या पुरुषानें भरतखंडांत प्रचार केला असें वरील श्लोकांत म्हटलें आहे. सरस्वतीगच्छाच्या प्रस्तावनेंत 'बहुरिश्रीवीरस्वामीकूं मुक्ति गये पीछें चारसै सत्तर वर्षे गये पीछें श्रीमन्महाराज विकमराजाका जन्म भया' असें स्पष्ट म्हटलें आहे. नेमिचंद्राचार्याच्या (श्वेतांवरी) महावीरचरित्रातहि महावीरस्वामीच्यानंतर सहाशेंपांच वर्षे पांच महिन्यांनीं शकराजा झाला असें म्हटलें आहे. नन्दीसंघाची पद्यावली व सरस्वतीगच्छाची पीठिका यांतलि वर दिलेल्या वचनांत महावीरनिर्वाणानंतर ४७० वर्षांनीं विकमाचा जन्म झाला असें स्पष्ट म्हटलें आहे. विकमाचा संवत् त्याच्या वयाच्या अठराव्या वर्षीं सुरू झाला हें प्रसिद्धच आहे. इसवीसनाहून विकमसंवत् ५७ वर्षांनीं प्राचीन व विक्रमसंवताहून वरनिर्वाण काल ४७० + १८ म्हणजे ४८८ वर्षांनीं प्राचीन म्हणजे तो इ. स. पू. ५४५ ठरतो. तर मग इ. स. पू. ५२७ कसा मानण्यांत आला ? याचें कारण विकमाच्या अठरावे वर्षीं विक्रमसंवत् सुरू झाला हें लक्षांत न घेतां चालूं विक्रम संवतांत ४७० वर्षे मिळवून जैनांनीं वीरसंवत् गणला हेंच होय. वीरनिर्वाणानंतर ६०५ वर्षे पांच महिन्यांनीं शकराजा झाला, या अभिप्रायाला मात्र जैनांनीं गणलेला प्रचलित वीरसंवत् बरोबर जुळतो. तेव्हा विकमराजा झालेल्या वर्षापासून विक्रमसंवत् गणण्यास सुरवात झाली, हें म्हणणें तरी खोटे ठरविलें पाहिजे किंवा वीरनिर्वाणानंतर ४७० वर्षांनीं विक्रमाचा जन्म झाला अशा आशयाचे आधार तोच खोटे ठरविले पाहिजेत. दोहोंकडून आपत्तिच आहे पण शालिवाहन शकांशी वर दिलेले दुसरे आधार व प्रचलित वीरसंवत् जुळत असल्यामुळे तोच खरा ठरवितां येण्याजोगा आहे. पण बाबूकामताप्रसादजींनीं आपल्या 'भगवां' म. बुद्ध' या पुस्तकांत जे विचार प्रदर्शित केले आहेत तेहि लक्षांत घेणें जरूर आहे. ते लिहितात, "जैनग्रंथावरून हें निश्चित आहे की, महावीरस्वामींना मोक्षलाभ वयाच्या बहात्तराव्या वर्षीं झाला व बौद्धग्रंथावरून हेंहि निश्चित आहे की, महावीर बुद्ध वयाच्या ऐंशीव्या वर्षीं निर्वाणाला गेले. यावरून ही गोष्ट स्पष्ट आहे की, "गौतमबुद्ध महावीरस्वामीपेक्षा अधिक वर्षे जगले. आतां डॉ. हार्नलेसाहेबांनीं असें सिद्ध केले आहे की, महावीरस्वामी मोक्षाला गेल्यानंतर पांच वर्षांनीं म. बुद्ध निर्वाणाला गेले. असें मानल्यास महावीरस्वामीच्या जन्मापूर्वीं तीनच वर्षे म. बुद्धाचा जन्म झाला

महावीर समकाल

असे सिद्ध होतें. म्हणजे महावीरस्वामींच्या जन्माच्या वेळीं म. बुद्ध तीन वर्षांचे होते. त्यांच्या दीक्षेच्या वेळीं ते तेहतीस वर्षांचे होते व त्यांना केवळज्ञानप्राप्ती होऊन त्यांनीं धर्म प्रभावनेला सुरवात केली तेव्हां ते पंचेचाळीस वर्षांचे होते असे ठरतें. उलट ज्यावेळीं म. बुद्धानें आपल्या पस्तीसाव्या वर्षीं मध्यम मार्गाचा उपदेश सुरू केला तेव्हां भगवान महावीर सुमारें तेहतीस वर्षांचे होते असें म्हणावें लागेल. प्रो. कर्नसाहेबांच्या मतानुसार म. बुद्ध बहात्तर वर्षांचे असतांना श्रेणिक विवसार मरण पावला व त्यानंतर थोड्याच वेळानें बौद्धसंघात देवदत्तानें फूट पाडली. मज्झिमनिकायांतील अभयराजकुमार सुत्तावरून हें स्पष्ट होतें कीं, या दुफ-
र्लीची वार्ता भगवान महावीरांना समजली होती. दिगंबरग्रंथांतूनहि लिहिलें आहे कीं, सम्राट श्रेणिक कालवश झाल्याबरोबर अजातशत्रु मिथ्यात्वी झाला व चेलना राणीनें महावीरस्वामीकडे जाऊन आर्याचंदनाजवळ दीक्षा घेतली. यावरून ही गोष्ट स्पष्ट होते कीं, भगवान महावीर त्यावेळीं इहलोकीं होते, व बौद्धांच्या सामयगामसुत्त व चाटिकासुत्तावरून असें ठरतें कीं, महावीर स्वामींच्या निर्वाणानंतर म. बुद्ध कांहीं वर्षे हयात होते. यावरून ते जास्तीत जास्त पांच वर्षेच महावीरस्वामी-
नंतर हयात असावेत असें दिसतें; कारण जेन व बौद्ध या दोन्ही ग्रंथांच्या आधारें सम्राट श्रेणिक विवसाराच्या मरणाचे वेळीं महावीर स्वामी इहलोकींच होते. ज्याअर्थी यावेळीं म. बुद्ध बहात्तर वर्षांचे होते त्याअर्थी भगवान महावीर निदान एकुसत्तर वर्षांचे असले पाहिजेत. म्हणून महावीर स्वामींच्या निर्वाणानंतर म. बुद्ध पांच वर्षांहून अधिक काल हयात नव्हते असें सिद्ध होतें. म. बुद्धाचे देहावर बालपर्णी जीं चिन्हें होती तीं चार तीर्थकारांचीं होती व त्यांत महा-
वीरस्वामींचें नांव होतें; लांछन नव्हतें. इतर तीर्थकरांचीं लांछनें होती. यावरून महावीरस्वामींचा अजून जन्म व्हावयाचा होता असें सिद्ध होतें. त्याप्रमाणें म. बुद्धाच्या पन्नासीनंतरच्या वीस वर्षांचा इतिहास चांगला मिळत नाही. यावरूनहि कांहीं अनुमान काढतां येतें. ज्या वेळीं भगवान महावीरांनीं धर्म-
प्रभावनेस सुरवात केली, त्यावेळीं म. बुद्ध पंचेचाळीस वर्षांचे होते व मध्यम मार्ग उपदेशून चुकले होते. नंतर पांच वर्षांत वीरशासनाचाच विशेष फैलाव झाला असल्यास त्यांत कांहींच नवल नाही. नंतरच्या वीस वर्षांत बौद्धग्रंथां-
तूनहि म. बुद्धांच्या हालचालीबद्दल कांहीं विशेष माहिती मिळत नाही; कारण हीच वर्षे भगवान महावीरांच्या धर्मप्रभावनेचीं होती. डॉ. हार्नले साहेबांच्या

महावीरचरित्र

कालनिर्णयाप्रमाणें बऱ्याच बाबींचा उलगडा होत असल्यामुळें तोच योग्य वाटतो. बादग्रंथांतून म्हटलें आहे कीं, नातपुत्र महावीरांचा प्रभाव बराच पडला होता, पण म. बुद्धांच्या दिव्योपदेशांमुळें तो क्षीण झाला. या म्हणण्याचाहि विचार करणें जरूर आहे. उलट जैनधर्मशास्त्रकारांनींहि म्हटलें आहे कीं, महावीर भगवानांचा उपदेश सुरू झाल्याबरोबर बौद्धादि एकांतमताचा विच्छेद झाला. वरील दोन्ही लिखाणें अगदीं स्वाभाविक अशीच आहेत; कारण प्रत्येकाला स्वमताचें महत्त्व असणारच. पण मग म. बुद्धांच्या आयुष्यात त्यांच्या वयाच्या पन्नास ते सत्तर वर्षांमधील इतिहास तेवढा बौद्धशास्त्रकारांनीं कां वर्णिलेला नाही ? यावरून हें स्पष्ट होतें कीं, हीं वर्षे बौद्धधर्माला भरभराटीचीं गेलीं नाहींत. त्याचप्रमाणें एका महत्त्वाच्या राजकीय घटनेमुळेंहि वरील विचारासच पुष्टि मिळते. श्रेणिकविबिसाराच्या मरणानंतर लगेच अजातशत्रु किंवा कुणिक बुद्ध कां झाला ? याच वेळीं त्याला बौद्धधर्म पटला असें थोडेंच आहे ? तो क्षायिकसम्यक्त्वी श्रेणिकाच्या मरणाला कारण झाला म्हणून पितृघ्न अजातशत्रु जैनांच्या दृष्टीनें अगदीं घृणित ठरला होता. अशा वेळीं बौद्धसंघानें त्याला जवळ केला असल्यास त्यांत काय नवल ? त्यामुळें श्रेणिकाच्या मरणानंतर मगध व अंगदेशचे राज्य बौद्धधर्माचें झालेलें त्या धर्माच्या प्रभावामुळें नव्हे हें उघडच आहे. त्यानंतर थोड्याच वर्षांनीं भगवान महावीर निर्वाणाला गेले. त्यावेळीं आजीवक पंथाचा राजा पद्म यानें जैनसंघाचा छळ केला असा उल्लेख आहे. तो जैन व बौद्धग्रंथानुसार व वरील कालनिर्णयाप्रमाणें बरोबर जुळतो. वीरशासनाचा पूर्वी प्रभाव फार होता व नंतर कमी झाला हें बौद्धाचार्याचें मतहि वरील घटनेनुसार खरें ठरतें. शिवाय महावीर भगवानांनीं सुरू केलेली धर्मप्रभावना म. बुद्धांच्या मध्यममार्गात आडवी आली होती असें बौद्धग्रंथांतहि म्हटलेलें आहे महावीर भगवानांच्या निर्वाणापूर्वीं दोनतीन वर्षेच देवदत्तानें बौद्धसंघांत वाद उपस्थित केला होता. त्याचें म्हणणें संघांतून मांसाशन बंद करून भिक्षूंना अधिक संयमी बनवावें असें होतें. या प्रश्नावरच दोन तट पडले. मांसाशनत्यागाचा उपदेश महावीरस्वामीशिवाय दुसरें कोणीहि त्यावेळीं करित नसल्यामुळें त्यांच्याच उपदेशाचा परिणाम बौद्धसंघावर झाला हें उघड आहे. बौद्धांच्या महावग्गग्रंथावरून असें कळतें कीं, भिक्षूंना नप्तावस्था धारण करण्याची आज्ञा देण्याविषयी कांहीं भिक्षूंनीं म. बुद्धाला सारखा तगादा लावला होता. दिगम्बर संघाच्या

जन्मस्थान व वर्षानिर्णय.

प्रभावामुळे भिक्षूंचे महत्त्व कमी होत चालले होते असे यावरून दिसते. म. बुद्ध अन्धकविन्दांत होते, तेव्हा त्यांच्याबरोबर १२५० भिक्षु होते व काही वर्षांनंतर कसीनाराला ते होते तेव्हा त्यांच्याबरोबर अवघे २५० च भिक्षु होते यावरून हे उघड दिसते की, इतर जनतेप्रमाणेच महावीरस्वामींच्या उपदेशाचा प्रभाव बौद्धभिक्षुसंघावरहि पडत होता. तीर्थकरांच्या जीवनांत सर्वज्ञ होऊन धर्मप्रभावना करण्याचाच प्रसंग अद्वितीय प्रभावशाली असतो. तेव्हा या प्रसंगाचा प्रभाव बौद्धसंघावरहि पडला. तीर्थकरांचा विहार समवसरणासहित होतो व उपदेश शास्त्रसिद्ध आणि अनुभवगोचर असतो, कारण ते स्वतः कवलज्ञानी असतात. तीर्थकरांच्या पुण्यप्रकृतीच्या प्रभावामुळे आसपास चारशे योजने दुर्भिक्ष रहात नाही व समवसरणाच्या मानस्तभाचे दर्शन घडले की, मिथ्यात्व दूर होते. अशा यार महात्म्याचा प्रभाव म. बुद्ध व त्यांच्या संघावर पडला असल्यास त्यांत नवल कसले ? म्हणूनच बहात्तराव्या वर्षी राजगृहनगरींत म. बुद्ध आले असतां एका कुंभाराच्याच घरी रात्र काढावी लागली. बौद्धग्रंथांतच खालील उद्गार आहेत. “ पावापुरीच्या चण्ड नांवाच्या व्यक्तीने मल्लदेशांतील सामगांवांत असलेल्या आनंदाला महावीर तीर्थकरांच्या निर्वाणाची बातमी दिली, ती ऐकून आनंद म्हणाला, “ मित्रा चंडा ! ही वार्ता तथागत बुद्ध भगवानाला कळविली पाहिजे. चल आपण त्यांच्याकडे जाऊन ही बातमी देऊ.” म. बुद्धाला ही बातमी कळविल्याबरोबर त्याने संघापुढे एक महत्त्वपूर्ण व्याख्यान दिले. ” या उद्गारावरून बौद्धसंघाला महावीरनिर्वाणाचे किती महत्त्व वाटले ते दिसून येते. आतांपर्यंत मध्यम मार्गाच्या प्रसारांत म. बुद्धाला जो अडथळा होता तो आतां दूर झाला. वीरनिर्वाणानंतर म. बुद्ध व त्याचा शिष्य सारीपुत्त यांनी मध्यम मार्गाचा प्रचार वराच केला. वरिल सर्व विवेचनावरून डॉ. हॉर्नलेसाहेबांचाच कालनिर्णय सर्व घडामोडींशी जुळतो असे दिसून येते. बौद्ध शास्त्रात एके ठिकाणी आपण सर्व मतप्रवर्तकांत लघु आहात का असे विचारले असतां म. बुद्धांनीं मौन सेविल्याचा उल्लेख आहे. हे लघुत्व वयाच्या दृष्टीने नसून मताच्या दृष्टीने होते हे उघड आहे. वयाने ते महावीरस्वामीपेक्षां मोठे होते व मताने मात्र सर्व मतांत अर्वाचीन अर्थात् लघु होते यांत शंका नाही.

वीरनिर्वाणाबद्दल तीन मते जीं प्रचलित आहेत तीं वर दिलीं आहेत. त्यांपैकी इ. स. पू. ५२७ हे मत हल्लीं रूढ आहे. दुसरे मत डॉ. जॉर्ज चॉपेटर यांचे

महावीरचरित्र

आहे. तें म्हणजे इ.स. पू. ४६८ या वीरनिर्वाणवर्षाचें. पण या मतानुसार म. बुद्धाच्या निर्वाणानंतर महावीरस्वामी मोक्षाला गेले असें ठरतें व तें जैन आणि बौद्धशास्त्रांना अगदींच सोडून आहे. अर्थात् हें मत सर्वस्वी त्याज्यच होय. इ.स. पू. ६०६ हें वर्ष ठरविणारें मत पं. नाथुराम प्रेमी यांनी मांडलें आहे. त्यांनीं देवसेनाचार्य व अमितगत्याचार्य यांचे आधार दिले आहेत. त्यांत विक्रमाच्या मरणवर्षापासून वी. संवत् सुरू झाल्याचें धरलें आहे. आतां शास्त्रग्रंथांतून जे आधार वर दिले आहेत त्यावरून वीरनिर्वाणवर्ष इ.स. पू. ५४५ ठरतें व सिंहली बौद्धांनीं बुद्ध परिनिर्वाणाचें वर्ष इ.स. पू. ५४३ निश्चितपणें ठरविलें असल्यामुळें आणि डॉ. हॉर्नलेसाहेबांचें मतच कसें ग्राह्य आहे ते बाबू कामता प्रसादांच्या वर दिलेल्या उताऱ्यांत स्पष्टपणें दिसून येत असल्यामुळें या दोन्ही मतांशीं इ.स. पू. ५४५ हेंच निर्वाणवर्ष बरोबर जुळतें. कारण या वर्षाप्रमाणें म. बुद्ध भगवान महावीरापूर्वी सहा वर्षे जन्मले व म. बुद्ध वीरनिर्वाणानंतर दोन वर्षांनीं निर्वाणाला गेले असें ठरतें. हा काळ इतिहासाला व योग्य प्रमाणाला धरून आहे पण रूढ कल्पनेनुसार म. बुद्ध अगोदर निर्वाणाला गेले व नंतर सोळा वर्षांनीं महावीरस्वामी मोक्षाला गेले असें ठरतें व ही गोष्ट बौद्धग्रंथांतील वर्णनांना सोडून आहे. बुद्ध निर्वाणाचें वर्ष इ.स. पू. ४८० हि कांहीं विद्वानांनीं ठरविलें आहे. पण खण्डशिरा येथील खारवेळच्या शिलालेखाशी हें वर्ष जुळत नाहीं. सिंहलीबौद्धांच्या मतांशीं खारवेळचा शिलालेखहि जुळतो म्हणून तेंच मत अधिक विश्वसनीय होय व दोन्ही थोर पुरुषांच्या चरित्रांतील संबंधांशीं डॉ. हॉर्नले यांच्या विचारसरणीनुसार तें मत जुळत असल्यामुळें ऐतिहासिक दृष्ट्या वीरनिर्वाणवर्ष इ.स. पू. ५४५ च अधिक ग्राह्य होय. पण रूढ कल्पना कशी बदलावी ?

बरील नव मतास हिंदी विश्वकोषांतील आणखी एक आधार आहे तो असा तीर्थाद्वार प्रकीर्ण व तीर्थगुलियपयन्न या दोन प्राचीन जैन ग्रंथांनुसार ज्या गर्त्रा महावीरस्वामी मोक्षाला गेले त्याच रात्रा पालक राजाला अवतानगराच्या सिंहासनावर राज्याभिषेक झाला होता. पालकवंशाने साठ वर्षे राज्य केलें. नंतर नंदवंशानें १५५ वर्षे, मौर्यवंशानें १०८ वर्षे, नंतर पुष्यमित्र राजानें ३० वर्षे, पुढे बलमित्र किंवा भानुमित्रानें ६० वर्षे, नंतर नरसेन बबरवाहनां ४० वर्षे, पुढे गर्द भिल्लानें १३ वर्षे राज्य केल्यावर चार वर्षे शकराजानें राज्य केलें. म्हणजे

जन्मस्थान व वर्षनिर्णय

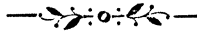
४७० वर्षे झालीं अशी राजपट्टावली आहे. सरस्वतीगच्छाच्या पट्टावलीतलि गाथेंत स्पष्ट म्हटलें आहे कीं, “ वीरात् ४९२, विक्रमजन्मान्त वर्ष २२, राज्यन्तवर्ष ४,” म्हणजे हीं सर्व समान होत. शक राज्यान्त वर्ष वीरनिर्वाणानंतर ४७० म्हणजे विक्रमजन्मान्तवर्ष बावीसावें. वयाच्या अठराव्या वर्षी विक्रमाला राज्याभिषेक झाला असल्यामुळे वीरात् ४९२ म्हणजे विक्रमाभिषेकाब्दपूर्व ४८८ वें वर्ष. म्हणजे इ. स. पू. ५४५-४४ होय. म्हणजे हल्लीं जो महावीरसंवत् गणला जातो तो खऱ्या वीर संवत्तापेक्षां अठरा वर्षांनीं कमी आहे, हें साधार सिद्ध होत आहे. याप्रमाणें वीरजन्मवर्षनिर्णय करणें फार घाटाळ्याचें झालें आहे. शेवटीं वाद एवढ्यावरच येऊन ठेपला आहे कीं, वीरनिर्वाणनंतर ४७० वर्षांनीं विक्रमजन्म झाला आहे असें स्पष्ट लिहिलें असतांना त्याप्रमाणें विक्रमसंवत् सुरू होण्यापर्यंतचीं १८ वर्षे अधिक धरून वीरसंवत् गणावयाचा कीं, तसें न करतां विक्रम संवत्तांत अंधपणाने ४७० वर्षेच तेवढीं मिळवून वीरसंवत् गणावयाचा ? कसें केलें पाहिजे तें वाचकांनींच ठरविलें पाहिजे. जैनग्रंथ हिंदी विश्वकोष, सरस्वतीगच्छार्ची पट्टावली, म. बुद्ध आणि भगवान महावीरस्वार्नीच्या जीवनक्रमांत वसणारा मेळ, व बौद्ध ग्रंथ या सर्वांचेच आधार घ्याव्यावर वसवून देऊन कोणी तरी चुकून अठरा वर्षे न मिळवितां वीरसंवत्ताची गणना केली म्हणून तीच चालू ठेवण्याचा हट्ट धरावयाचा हा केवढा कदाग्रह होय !

महावीरचरित्र

प्रकरण सहावें.

वीरजन्मकल्याणक.

जो देवाणवि देवो जं देवा पंजलि नमं संति ।

नं देवदेव महिअं सिरसा वंदे महावीरम् ॥

राजा सिद्धार्थ हे लिच्छविवंशाचे असल्यामुळे वेशालीपति मगधाधीश राजा चेटकाला आपली वडील मुलगी सिद्धार्थराजाम देण्यास कांहींच वाटलें नाहीं. चेटक स्वतः खरा राजा व सिद्धार्थ वज्जियनसंघातील ज्ञातिवंशातर्फे एक प्रतिनिधि म्हणूनच केवळ राजा; तरी पण सोयारिक करण्यांत चेटकाला अभिमानच वाटला. याचें कारण अर्थात्च सिद्धार्थराजाचें कुलशीलच होय. दोन्ही घराणीं जैनधर्माचीं व अनुयायी होती, पण सिद्धार्थराजा विशेष धर्मनिष्ठ होता. वैयक्तिक बाबीप्रमाणेंच सार्वजनिक बाबतींतहि ते कुंडग्रामांत न्यायनिपुण व निःस्वार्थी म्हणून प्रख्यात होते. ते अनेक विद्यापारंगत होते. आपल्या पुरुषार्थानें त्यांनीं ज्ञातिवंशाला भूषविलें होतें. त्रिशलादेवीहि बापाप्रमाणेंच अद्वितीय व गुणी होती. तिच्या गुणामुळेच तिला प्रियकारणी हें नामाभिधान प्राप्त झालें होतें. सौंदर्य, दया व शील वगैरे गुण तिच्यामध्ये परिपूर्ण होते. विवाहानें बद्ध झाल्यानंतर एक मनानें व एक विचारानेंच राजा सिद्धार्थ व त्रिशलादेवी संसार करीत होती. थोडक्यांत सांगावयाचें म्हणजे हें दांपत्य त्याकाळीं अगदीं आदर्श म्हणून मानलें जात असे.

एका रात्री त्रिशलादेवीला पडलेल्या सोळा स्वप्नांचें वर्णन असगमहाकवीने आपल्या वर्धमानचरित्राच्या सतराव्या सर्गांत खालीलप्रमाणें केलें आहे. “इकडे ज्याचें देवगतींतलि आयुष्य सहा महिने उरलें आहे व जो पुढच्याच जन्मीं संसारसमुद्र तरून जाण्यासाठीं अद्वितीय असें तीर्थ निर्माण करणार आहे, त्या पुष्पोत्तर विमानांतील प्राणतेंद्र देवाकडे सर्व देव गेले व त्याला नमस्कार करूं लागले. त्यावेळीं अवधिज्ञान झालेल्या सौधर्म इंद्रानें भावी जिनमाता जी त्रिशलाराणी तिची तुम्ही उपासना करा अशी कुंडलपंक्तावरील आठ दिक्कुमारींना आज्ञा केली. चूडामणी रत्नांच्या कांतीनें जिचा पुष्पमुकुट शोभत आहे अशी चूलावती,

वीरजन्मकल्याणक

त्रैलोक्यसुंदर मालनिका, पुष्पभरानें लवलेल्या वनमालेप्रमाणें सुंदर नवमालिका दिक्कन्या त्रिशिरा; उमललेल्या फुलाप्रमाणें जिचें हास्यवदन आहे व कल्पवृक्षार्ची फुलें जिनें धारण केलीं आहेत अशी पुष्पचूला, चित्तविचित बाहुभूषणांनीं युक्त अशीकनक चित्रा; स्वनेजानें सुवर्णकांतीसहि लाजाविंगारी कनकादेवी व अप्रतिम सुंदर अशी वारुणी देवी अशा या आठ दिक्कन्यका हात जोडून विनम्र मस्तकानें विशालारणीकडे गेल्या. स्वाभाविक सुंदर आकृतीच्या या अष्ट दिक्कन्यकांनीं परिवेष्टित अशी त्रिशलारणी अधिकच शोभू लागली. बरोबरच आहे. चंद्रिका एकाकी असली तरी जननयनांना आनंदविते; मग ती तारांगणानें वेष्टित असल्यावर त्या शोभेचें काय वर्णन करावें ? कुबेराच्या आज्ञेनुसार तिर्यग्विजृम्भक देवांनीं पंचरा महिनेपर्यंत ज्यांचे किरण चोहोंकड पसरलेले राहतील अशा साडेतीन कोटी रत्नांची वृष्टि केली. अमृतवत् शुभ्रमहालांत मऊ कापसाच्या बिछान्यावर त्रिशलादेवी पड्डळी असतां, जिनश्र्वाच्या जन्माची सूचना देणारी व भव्यांनीं गायिलेलीं सोळा स्वप्न तिनें पाहिलीं. मस्ताच्या मदरसानें ज्याचें गंडस्थळ ओलें झालें आहे असा ऐरावत, चंद्रप्रकाशाप्रमाणें शुभ्र व डरकाळी फोडणारा वृषभ, मोठ्या आयाद्याचा व भयंकर पिगाक्ष सिंह, रानहत्तीकडून अभिषिक्त अशी लक्ष्मी, आकाशांत लोंबत असलेल्या संगततिमय दोन पुष्पमाला, घनांधकारानिवारक पूर्ण चंद्र, कमळाविकासी बालसूर्य, स्वच्छपाण्यांत मनसोक्त क्रीडा करणारे मत्स्य-युगल, फलाच्छादित व कमलपुष्पवेष्टित कलशद्वय, स्फटिकाप्रमाणें पाणी असलेलें कमलसरोवर, आपल्या तरंगानीं सर्व दिशा व्यापून टाकणारा समुद्र, रत्नमणिकिरणांनीं सुशोभित सिंहासन, फडफडणारी पताका असलेलें देवविमान, नागकन्याकांनीं गजव्रजलेलें नागभवन, आकाशभर पसरलेला रत्नपुंज व धूम-रहित बग्घि हे सोळा विषय त्रिशलारणीनें स्वप्नांत पाहिले. ज्या रात्री पुष्पोत्तर-विमुनांतून देव च्यवून त्रिशलारणीच्या गर्भाशयांत प्रवेश करता झाला त्या रात्री प्रातःकालाचे थोडें पूर्वी वरील स्वप्न तिला दिसलीं. प्रातःकाळीं उठल्या-नंतर आश्चर्यचकित होऊन तिनें तीं सर्व स्वप्न सिद्धार्थराजाला सांगितलीं. राजालाहि ती ऐकून आनंद झाला, व त्यानें स्वप्नफल सांगण्यास सुरवात केली ती खालीलप्रमाणें, “ राज्ञे, स्वप्नांत ऐरावत पाहिला असल्यामुळें तुला त्रैलोक्याचा अधिपति असा मुलगा होईल. वृषभ पाहिला असल्यामुळें मुलगा धर्म-प्रवर्तक होईल. सिंहदर्शनामुळें तो सिंहाप्रमाणें पराक्रमी होईल. लक्ष्मीदर्शनामुळें मेरू

महावीरचरित्र

पर्वतावर इंद्रादि देवाकडून अभिषेक करण्यास योग्य असा होईल. पुष्पमाळा-
द्वयाच्या दर्शनामुळे तो यशाचा सांठा संपादन करील. चंद्रदर्शन स्वप्नांत झाले
असल्यामुळे तो मोहांधकाराचा नाश करणारा होईल. सूर्यदर्शनामुळे होणारा पुत्र
कमलरुपी भव्यलोकांना आनंद देणारा होईल. मत्स्ययुगलांचे दर्शन झाले अस-
ल्यामुळे मुलाला अनंतसुखप्राप्ति होईल. स्वप्नांत कलश दिसले असल्यामुळे
मुलाचा देह १००८ लक्षणांनी युक्त असेल. सरोवरदर्शनामुळे तो लोकांची
पिपासा दूर करणारा होईल; आणि स्वप्नांत मिहासन दिसले असल्यामुळे
अंती तो उत्कृष्ट पद म्हणजे मोक्षपद मिळवील. देवविमानाच्या अवलेकनावरून
असे सिद्ध होते की, तो देवगतीतून येथे जन्माला येईल. नागभवनाच्या दर्शना-
मुळे तो तीर्थप्रवर्तक होईल. रत्नराशीच्या अवलोकनावरून तो अनंत गुणांचा
धारक होईल व स्वप्नांत अग्नि दिसला असल्यामुळे कर्मक्षय करणारा होईल.
वरीलप्रमाणे स्वप्नफल सिद्धार्थराजांनी त्रिशलाराणीला सांगितले त्यामुळे तिला
जन्मसार्थक्य झाल्यासारखे वाटले व इतर परिवारालाहि विशेष आनंद झाला.
मोक्षाधिकारी व धर्मप्रवर्तक असा पुत्र आपल्या पोटी जन्मणार असे ऐकून
कोणाला वरें आनंद वाटणार नाही ?

पुढे तो प्राणतेंद्रदेव पुष्पोत्तरविमानांतून च्यवून धवलगजाच्या स्वरूपाने
आषाढ शुक्ल षष्ठीच्या दिवशी उत्तराफाल्गुनी नक्षत्रावर, चंद्र उन्नतावस्थेला प्राप्त
झाला अशा तऱ्हेने त्रिशलादेवांच्या मुखांत प्रविष्ट झाला. त्याच क्षणी चार इंद्रांचीं
सिंहासनें कंपावमान झालीं व त्यावरून तीर्थकरांचे गर्भावतरण झाले हे ओळखून
त्रिशलादेवाजवळ आले व दिव्य रत्नालंकार, गंध, पुष्पमाला व अमूल्यवस्त्रें
वगैरेनीं तिचा सत्कार त्यांनीं केला व तीर्थकल्याणक महोत्सव करून परत देव-
लोकाला गेले. स्वतःच्या देहकांतीनें आकाशाला प्रकाशित करणाऱ्या श्री, व्ही,
धृति, लवणा, बला, कीर्ति, लक्ष्मी व वाक् या आठ देवता वृद्धिगत होणाऱ्या
आनंदासह इंद्राच्या आज्ञेनुसार त्रिशलादेवाजवळ आल्या. मुखांत लक्ष्मी, हृद-
यांत धृति, शरीरांत लवणा, गुणामध्ये कीर्ति, बळांत बळादेवी, महत्त्वामध्ये श्री,
भाषणांत वाक्देवी व नेत्रांत लज्जा या रीतीनें त्या देवतांनीं त्रिशलादेवीच्या
शरीरांतील यथोचित स्थानीं वास केला. जगाला अद्वितीय नेत्राप्रमाणे असलेले
प्रभु मातेच्या गर्भामध्ये विराजमान झाले होते, पण ते ज्ञानधारी होते. उदय-
पर्वताच्या आड बालसूर्य असला तरी त्याला तेजस्वी किरण असतातच. त्या-

वीरजन्मकल्याणक

प्रमाणेंच मातेच्या उदरांतहि तीर्थंकर त्रिज्ञानधारीच होते. चिखलाचा संपर्कहि नसला म्हणजे पाण्यांत खोलपर्यंत बुडालेल्या कमलाच्या देठाला कांहीं त्रास होतो काय ? नाहीं. त्याचप्रमाणें जिनेश्वराला गर्भांत वास करूनहि मुळीच त्रास झाला नाहीं. त्रिशलादेवीचा देह शुभ्र झाला, जणुं काय वीरभगवानाचें धवल यशच बाहेर पडत होतें. जिनेश्वराबद्दलची आपली भक्ति व्यक्त करण्यासाठीं कुबेर सुंदर वस्त्रें, उटी, पुष्पमाला, रत्नालंकार वगैरे घेऊन त्रिशलादेवीची तिकाळ पूजा करीत असे. इतर स्त्रियांप्रमाणें त्रिशलादेवीला भलतेसलते डोहाळे झाले नाहींत. कुलाचारानुसार सिद्धार्थानें पूसवनाविधिहि केला.

योग्य कालानंतर सर्व ग्रह उच्चस्थानी येऊन त्यानीं लग्न पाहिलें असतां, चैत्र ११ १३ स सोमवारी पहाटे चंद्र उत्तराफाल्गुनी नक्षत्रांत असतां, त्रिशला-मातेनें श्रीभगवानाला जन्म दिला. भगवंताच्या जन्माबरोबर सर्व दिशा प्रसन्न झाल्या व सर्व प्राणिमात्रांचीं अंतःकरणे प्रफुल्लित झालीं. आकाश निरभ्र झालें. देव पुष्पवृष्टि करूं लागले व दुंदुभिनाद होऊं लागला. त्रैलोक्याचे अद्वितीय स्वामी, संसारभ्रमणांतून जीवाला सोडविणारे, तीर्थंकराचें वैभव असलेलें बालक जन्मास आल्यामुळें इंद्राचीं आसनें कंपायमान झालीं. अवधिज्ञानानें तीर्थंकर जन्म झाला असें ओळखून धटानाद करीत सर्व देवासमवेत इंद्र आनंदानें व विनतमस्तकानें कुंडग्रामाला आले. बालजिनेश्वराची पूजा करण्याबद्दल देवांमध्येहि अहमहमिका सुरू झाली. नानाप्रकारचे रत्नालंकार, उत्तम वेष व सुंदर विमानें यांसह देवांनीं सर्व आकाश घेऊन टाकलें. कुंडग्रामाच्या लोकांना मागे भित नसूनहि अंतरालांत देवादिकांचीं चित्रे कोणी काढलीं असें आश्चर्य वाटलें. इतके ते देव स्तब्ध-पणें मार्गप्रतीक्षा करीत होते. ज्योतिर्लोकांत सिंहनाद करून चंद्रादिक ज्योतिर्देव गोळा करण्यांत आले व ते सौधमेंद्राला येऊन मिळाले. शंखध्वनीनें भवनावासां-तील चैमर वैरोचन वगैरे भवनवासी देव आपल्या परिवारासह सौधमेंद्राला येऊन मिळाले. दुंदुभिनादानें व्यंतरदेव गोळा झाले व ते कुंडपुराला आले. इंद्रादि देवांनीं बालजिनेश्वराचें दर्शन घेतलें. नंतर जन्मकल्याणिक महोत्सवाप्रीत्यर्थ मेरूपर्वतावर अभिषेक करण्यासाठीं एक मायावी बालक त्रिशलादेवी राणीजवळ ठेवून इंद्रादि देवांनीं जिनबालकाला ऐरावतावर इंद्राणीचे मांडीवर ठेवून आकाश-मार्गानें मेरूपर्वतावर नेले. मेघगर्जनेप्रमाणें गंभीर व कर्ममधुर वाद्यध्वनीनें त्रैलोक्य व्यापून गेलें. किन्नरेंद्र गाणें गाऊं लागले. ईशानेंद्रानें जिनबालकावर श्वेत छत्र

महावीरचरित्र

धरले होते. माहेंद्र व सनत्कुमारांनी चवऱ्या धरल्या होत्या; चामर, स्फटिकमण्याचा दर्पण, पंखा, कलश, कल्पवृक्ष, पुष्पांच्या माळा व इतर अष्टमंगलद्रव्ये इंद्राण्यांनी घेतली होती. सर्व देव मनोवेगानेच मेरुपर्वतावर जेथे अकृत्रिम जिनालय आहेत तेथे येऊन पोहोचले. या पांडुकवनांत शंभर योजने लांब व पन्नास योजने रुंद आणि आठ योजने उंच अशा चंद्रप्रकाशाप्रमाणे शुभ्र असलेल्या पांडुक शीलेवर सर्व देव आले. चंद्रकलेच्या आकाराच्या त्या पांडुकशीलेवर पांचशे धनुष्य व्यासाचे, अडीचशे धनुष्य उंचीचे व त्याच्या दुप्पट लांबीचे असे एक सिंहासन ठेऊन त्यावर जिनवालकाला ठेवण्यांत आले. सर्व देवांनी जिनमहिमा गाण्यास सुवात केली. तेजस्वी महारत्नखचित घागरीत क्षीरसमुद्राचे पाणी भरून आणून इंद्रादि देवांनी शंख, नौबत वगैरे मंगलवाद्यांच्या निनादांत जिनवालकाला अभिषेक केला. त्यावेळीं मेरुपर्वतहि गद्गद हालला; कारण जिनेश्वर अनंत बलशाली असतात. त्याच वेळीं इंद्रादि देवांनीच जिनवालकाचे वीर असे नांव ठेविले. अभिषेकानंतर अप्सरा नृत्य करू लागल्या. जिनवालकाला रत्नमय अलंकारांनी व मनोहर वस्त्रांनी भूषित केले, मंगल द्रव्ये अर्पण करण्यांत आली व इंद्रादिदेवांनी खालील प्रमाणे स्तुति केली. 'हे वीर नाथा ! जर तुझी अबाधित जिनवाणी नसती तर भव्यजीवांना या भूतलावर वस्तूंचे खरे स्वरूप कसे समजले असते ? सूर्यप्रकाशा-वांचून कमले जशी विकसत नाहीत त्याचप्रमाणे जिनेश्वराच्या आगमाना-शिवाय भव्यजीवहि प्रफुल्लित होत नाहीत. हे जिनेशा, तेलवातीशिवायचे आपण दीप आहांत; काठिण्यविरहित चिंतामणि आहांत; सर्परहित चंदनवृक्ष आहांत; उष्णतारहित सूर्य आहांत. क्षीरसमुद्रावरील फेनाप्रमाणे आपले यश धवल आहे.' याप्रमाणे स्तुति करून व मंगलारति पूर्ण करून सर्व देव जिनवालकाला घेऊन कुंडग्रामांतील सिद्धार्थराजाच्या प्रासादांत आले.

इकडे कुंडग्रामांतहि प्रभु जन्मल्याची वार्ता हत्तिवरून साखर वांटीत लोकांना विदित करण्यांत आली असल्यामुळे भेटी घेऊन पुरवासी नरनारी व बालकें सिद्धार्थाच्या वाण्यांत जमली होती. देवांनी प्रथम दिव्यवस्त्रे, अलंकार, पुष्पहार व उटीचे पदार्थ वगैरेनी सिद्धार्थराजा व राणी त्रिशला यांचे पूजन केले, भेटी अर्पण केल्या व नृत्यगायन करून जिनस्तुति करीत करीतच इंद्रादिदेव देव-लोकाला परत गेले. पुरवासी जनांच्या भेटी सिद्धार्थाने घेतल्या व यथोचित दानहि केले. वैशालीनगरीस व इतरत्र वीरजन्माची वार्ता कळविण्यांत आली.

महावीरचरित्र

म्हणाला, हे वर्धमान, दीक्षा घेण्याची वेळ जवळ आली आहे. तपोलक्ष्मी अतिशय उत्कंठित होऊन आपल्याकडे झपाट्याने येऊ लागली आहे. जन्मतःच उत्पन्न झालेल्या अशा निर्मल तीन ज्ञानांनी हे प्रभो, आपण युक्त आहांत. ज्यांना तत्त्वांचे थोडेबहुत स्वरूप समजले आहे अशाकडून आपणाला मोक्षाचा उपदेश कसा वरं केला जाईल? म्हणून आमचें हें कथन औपचारिकच आहे. हे भगवन् तपश्चरणानें घातिकर्माच्या प्रवृत्तीचा नाश करून व केवळज्ञानाची प्राप्ती करून घेऊन भवभ्रमणाच्या भयानें त्रस्त झालेल्या भव्यजीवांना मोक्षोपाय दाखवून द्या. याप्रमाणें विनंती करून देवगण निवृत्त गेला. महावीरस्वामींनी अवधिज्ञानानें आपल्या आयुकर्माचाहि स्थिति जाणली व दीक्षा घेण्याचा निश्चय केला. मातापितरांनी त्यांची मनोवृत्ति प्रथमपासूनच ओळखली होती. विवाहासाठीं त्यांना अनेक वेळां आग्रह करण्यांत आला, पण तो त्यांनीं जुमानला नाही. (श्वेतांबर ग्रंथानुसार त्यांनीं विवाह केला होता व त्यांना एक मुलगीहि झाली होती अशी मान्यता आहे.) तथापि विवाह नाही तर नाही, पण घर सोडून तपश्चर्येला महावीरस्वामी जाणार ही वार्ता ऐकून मात्र मातापितरांना फार दुःख झालें. हे दांपत्यहि धर्मज्ञ होते पण मोहापुढें त्या धर्मज्ञानाचें कांहीं चालेना. महावीरस्वामींचें अनंतबल बाळगणीहि दृग्गोचर झालें असूनहि खडतर तपश्चर्येचे त्रास तुझ्याकडून कसे सहन केले जाणार म्हणून त्रिशलादेवी त्यांना विचारूं लागली. येथें झालें तरी तपश्चरण चाललें आहे; श्रावकांचीं बारा व्रतें घेतलीच आहेत. म्हणून आम्हाला दुःखांत टाकून तूं दीक्षा घेऊन घर सोडून जाऊं नकोस असें मातेचें म्हणणें होतें. पण महावीरस्वामींनीं तिला खालील-प्रमाणें उत्तर दिलें. 'पूज्य मातोश्री, संसार मृगजलाप्रमाणें आहे. मोहाधपणामुळें सांसारिक जीवांना सांसारिक वस्तू मूळ रूपाहून भिन्न दिसतात. ज्याला मोक्ष-प्राप्तीची इच्छा असेल त्यानें सांसारिक वस्तूसंबंधींचा अनुराग सोडून संन्यस्तवृत्ति धारण केली पाहिजे. दृश्य सांसारिक वस्तु पाण्यावरील बुडबुड्याप्रमाणें क्षणिक आहेत. रोग, शोक, परिताप हीं सतत मागे लागलेलीच आहेत. शारीरिक बलाला व सौंदर्याला तीं क्षीण करतात, मग वैषियिक सुख तरी कोटून मिळणार! मृत्यू तर क्षणोक्षणीं मागे लागलेलाच असतो. वेळ भरतांच तो झडप घालतो. मृत्युनंतर जीवाबरोबर त्याच्या कर्माशिवाय दुसरें कांहीं जात नाही. अशा स्थितींत माते, अरण्यांत जाऊन आत्मध्यानांत लीन होणेंच माझे मुख्य कर्तव्य

दीक्षाग्रहण व केवलज्ञानप्राप्ती

नाहीं काय ?' महावीरस्वामींच्या या उत्तरावर त्रिशलादेवी कांहीं बोलू शकली नाही; पण तिचा पुत्रमोह कांहीं दूर झाला नव्हता. श्वेताम्बर ग्रंथांतून तर म्हटलें आहे की, आईच्याखातर आणखी दान वर्षे दीक्षा घेण्याचें महावीरस्वामींनीं पुढें ठकललें. पण नंतर तरी मन घट्ट करून त्रिशलादेवीला दीक्षेची अनुज्ञा महावीरस्वामींना द्यावीच लागली. आसेष्टभिन्नांचा निरोप घेऊन, सर्वस्वाचा त्याग करून कुंडग्राम सोडून महावीरस्वामी निघाले. नंतर देवांनीं आणलेल्या रत्न-खचित पालखीमध्ये प्रभु विराजमान झाले व नागखंडवनांत जाऊन उतरले. तेथें उत्तरेकडे तोंड करून एका स्कटिकशीलेवर बसले. अनंतशिद्धांना नमस्कार करून त्यांनीं अंगावरील वस्त्रालंकार काढून दान केलें. मार्गशीर्ष कृष्ण १० ला त्यांनीं परमकल्याणकारी निग्रंथदीक्षा धारण केली. पांच सुठी केशलोच केला. इंद्रानें प्रभूचे केस रत्नपालांत घेऊन क्षीरसमुद्रांत नेऊन टाकले. सर्व देवांसमवेत इंद्रानें प्रभूच दीक्षाकल्याणक केले व ते सर्व देवलोकीं परत गेले.

महावीरकाली नन्नावस्था ही साधूला आवश्यक मानली जात होती व तें यथायोग्यच आहे. नन्न होण्यापूर्वी कामेच्छा तर पूर्णपणें जिकावी लागतेच, पण त्याशिवाय देहावरील ममताहि सोडावी लागते व लज्जेचा आणि मानापमानाचा त्याग करावा लागतो. म्हणून नन्नावस्था ही साधूची एक मोठी कसोटीच आहे यांत शंका नाही. दिगम्बरजेनशास्त्राप्रमाणें श्वेताम्बर व इतर हिंदुशास्त्रांनाहि नन्नावस्था (दिगम्बरावस्था) श्रेष्ठ असल्याचें मान्य आहेच; पण ती इतर धर्म-शास्त्रांनाहि मान्य आहे. बायबलमध्ये सॅम्युयल १९-२४ मध्ये म्हटलें आहे, ' ज्यानें आपलीं वस्त्रे फेंकून दिलीं व दिवसभर तो नन्न राहिला व नंतर त्यानें विचारलें कीं काय ? हा आत्मा पैगम्बरापैकींच आहे ? ' इसाया २०-२ मध्ये म्हटलें आहे, ' प्रभूनें अमोजचा पुत्र इसा याला म्हटलें, पादत्राण व वस्त्रे काढून ठेऊन ये. तसें त्यानें केलें व नन्नपणें विचरूं लागला. ' महंमदापूर्वी काबाची प्रदक्षिणा स्त्रीपुरुषांना नन्न होऊन करावी लागत असे; तेव्हां अरबांनाहि नन्नावस्थेचें महत्त्व माहीत होतें असें दिसतें. स्वर्गाचें राज्य बालकांचें आहे असें बायबलांत म्हटलें आहे. ज्याला परमार्थ साधावयाचा आहे त्यानें बालकाप्रमाणेंच निर्विकार, निर्मोह, निर्लज्ज व निरामय बनलें पाहिजे हें स्पष्ट आहे. बौद्ध-ग्रंथांतही दिगम्बरत्वाची स्तुतीच केलेली आहे. दिगंबर होणें मूल, मूर्ख व साधु या तिघांशिवाय कोणालाहि शक्य नाही. मनुष्यमात्राला जोंपर्यंत विकार आहेत

महावीरचरित्र

तोंपर्यंत त्याला शरम आहेच. झांकून बेशरमपणें तो कसाहि वागत असेल; पण उघडपणें तसें त्याला वागवणार नाही. पण पापाचरणांत लाज असावी; पुण्याचरणांत ती कशाला ? दिगंबरत्व धारण करावयाचें आहे तें पुण्याचरणासाठीं किंवा पापक्षालनासाठींच. अर्थात् सर्व पापी विचारांचा त्याग केल्याशिवाय दिगम्बरत्व धारण करण्याचें धैर्यच होणार नाही. महावीरस्वामींनीं घर सोडल्याबरोबर दिगंबरदीक्षा घेतली. कारण सर्व पापी विचारांचा त्यांनीं कधींच त्याग केला होता.

दीक्षा घेतल्यानंतर लौकरच प्रभूंना बुद्धि, विक्रिया, तप, बल, औषध, रस व क्षेत्र अशा सात ऋद्धि प्राप्त झाल्या व मनःपर्यय ज्ञानहि प्राप्त झालें. आतां भगवान महावीर दिगंबरमुनींचीं कठिण व्रतें आचरूं लागले व परीषद सहन करूं लागले. सहा सहा महिन्यांपर्यंतचे उपवास त्यांनीं आदरले व पार पाडले. कौल्यनामक क्षत्रिय जातीचा उल्लेख ग्रंथांतून सांपडतो. दिथनिकाय नांवाच्या बौद्धग्रंथांतील कौल्यजातीचे क्षत्रिय रामगांवांत बरेच होते असें महापरिनिव्वानसुत्तान्तांत म्हटलेलें आहे. या जातीची राजधानी कुलपुर असावी. येथें आहार घेऊन महावीरस्वामी दशपुराला गेले होते. तेथेंहि दूधभाताच्या भिक्षेचा त्यांनीं स्वीकार केला. तेथून ते वनांत गेले व बारा प्रकारचीं तपें आचरूं लागले. पांच महाव्रतें, पांच समिति, तीन गुप्ती व चौऱ्याशीं हजार उत्तरगुण त्यांनीं दीक्षा घेतल्याबरोबर धारण केले होते. पुढें ते उज्जयिनी नगरीला गेले होते. त्या नगरीजवळील अतिमुक्तक स्मशानांत ते ध्यानस्थ बसले असतां भवनामक रुद्रानें त्यांना बरेच उपसर्ग केले; पण वीरप्रभूंनीं आपलें शुद्ध-ध्यान मुळींच ढळूं दिलें नाहीं. तेव्हां भवरुद्रानें त्यांची अतिवीर म्हणून स्तुति केली. उज्जयिनीहून प्रभू कौशंबीला गेले. तेथें चंदनबालें घातलेल्या भिक्षेनें त्यांनीं सहा महिन्यांच्या उपवासाचें पारणें केलें. नंतर त्यांनीं मौनव्रत धारण करून आपली बारा वर्षांची तपश्चर्या पुरी केली. एकदां कुमारगांवाजवळ ते कायोत्सर्ग करून ध्यानस्थ उभे असतां जवळच्या शेतांतील शेतकऱ्यानें बैल सोडले व तो कांहीं कामासाठीं जवळच्या खेड्यांत गेला. तेथून बैल चरत चरत भलतीकडेच गेले. शेतकरी परत येऊन पाहतो तो तेथें बैल नाहींत. तेव्हां त्याला अतिशय संताप चढला व महावीरस्वामींना तो त्या बाबतींत विचारूं लागला. त्यांनीं मौनधारण केलें असल्यामुळें ते उत्तर देऊं शकले नाहींत. पण त्यामुळें

दीक्षाग्रहण व केवलज्ञानप्राप्ती

शेतकऱ्याला त्याचाच संशय आला व त्याचा राग दुणावला. नंतर गांवांत जाऊन हातोडा व खिळ्यासह दोन माणसांना घेऊन येऊन त्याने महावीरस्वामींच्या दान्दी कानांत खिळे ठोकले तरी ते शुक्रध्यानापासून चळले नाहीत. अशी श्वेतांबरग्रंथांतून कथा आहे. दिगंबरग्रंथांतून अनेक उपसर्गांची हकीगत नाही. असले भयानक उपसर्ग होण्याइतकी महावीरस्वामींची पूर्वकर्म बलवत्तर नव्हतीं असे म्हणतात. पण असे उपसर्ग त्यांना झाले म्हणून मानले तरी काहीं कमीपणा येत नाही किंवा शास्त्रमर्यादाहि सुटत नाही. त्या शेतकऱ्याचे हे कठोर कार्य संपतें न संपतें तोंच त्याचे बेल चरत चरत तेथेच परत आले. तेव्हां त्या शेतकऱ्याला आपल्या नीच कृत्याबद्दल फार पश्चात्ताप झाला, पण त्याचा आतां काय उपयोग ? पुढील गांवीं गेल्यानंतर लोकांनीं त्यांच्या कानांतून ते खिळे काढविले. तेव्हांच्या असह्य वेदना प्रभूंनीं सहन केल्या व आर्तध्यान केलें नाही. शेतकऱ्याचे खिळे ठोकण्याचे काम चालूं असतां इंद्रानें येऊन त्याचे पारिपत्य करण्याची इच्छा दर्शविली; पण प्रभूंनीं त्याबद्दल नकार दर्शविला. स्वावलंबनानेच तपश्चर्या पुरी करावयाची असा त्यांचा निर्धार होता. एकदां ते एका नदीजवळून चालले असतां तेथें एक विषारी सर्प त्यांना आढळला. त्याच्या फूत्कारानेच विषबाधा होत असे म्हणून त्या वाजूला न जाण्याबद्दल गांवकऱ्यांनीं प्रभूंना सांगितलें होतें. पण महावीरस्वामी सरळपणें गेले तो त्या सर्पाजवळच आले. त्यानें एकदम दंश केला व प्रभूंच्या पायांतून दुधासारखें रक्त सवूं लागलें. पुढें त्या महासर्पाला जातिस्मरण झालें व मरून तो उत्तम गतीला गेला.

याप्रमाणें अनेक उपसर्ग श्वेतांबर ग्रंथांतून वर्णिलेले आहेत. त्यांवरून महावीर स्वामींनीं किती खडतर तपश्चर्या केली हें दिसून येतें. असे अनेक अनुकूल व प्रतिकूल उपसर्ग झाले तरी त्यांचें शुक्रज्ञान चळलें नाही हेंच विशेष होय. जसे रौद्रभयानक असे प्रतिकूल उपसर्ग झाले तसे सुंदर युवतींचें गाणें, नाचणें व इतर गंगार, चेष्टादिक अनुकूल उपसर्गहि झाले. पण कोणत्याहि उपसर्गाची बाधा महावीरस्वामींना होऊं शकली नाही. पावसाळ्याचे चार महिने सोडून आठ महिने प्रभु विहार करीत असत. पहिल्या वर्षाचा चातुर्मास त्यांनीं अस्थिकग्रामांत केला होता. दोन चम्पापुरींत व एक पृष्ठ चम्पापुरींत केला होता. बाकीचे आठ वैशाली व वाणिक ग्रामांत केले होते.

बारा वर्षे खडतर तपश्चर्या केल्यानंतर सर्व पूर्वकर्मांचा नाश झाला व नवीन

महावीरचरित्र

कर्मबंधाचीं द्वारेंहि बंद झालीं. तेव्हां महावीरस्वामींना केवलज्ञानाची प्राप्ति झाली. एकदां ते ऋजुकलानदीचे कांठीं सालवृक्षाखालील शलिवर वसले असतां वैशाख शु० ॥ १० स अपराण्हकालीं प्रभूच्या घातिकर्माचा नाश होऊन त्यांना केवलज्ञान प्राप्त झालें. लगेच इंद्रादि देवांनीं येऊन यथास्थित लोकालोकाला एकसम-यावच्छेदेंकरून प्रकाशित करणाऱ्या, इंद्रियांची अपेक्षा नसलेल्या, तीर्थकराच्या दहा विशेष गुणांसहित असलेल्या महावीरप्रभूंना वंदन केलें व समवसरणाची रचना करून दिली. प्रत्येक तीर्थकराचें जसें दिव्य शरीर बनतें तसें महावीरप्रभूंचेंहि बनलें. त्यांचें मौन संपलें व जिनवाणी स्रवूं लागली. त्यांना अनंतज्ञान, अनंतदर्शन, क्षायिक सम्यक्त्व, क्षायिक चरित्र, अनंतदान, अनंतलाम, अनंतभोग, अनंत उपभोग व अनंत वीर्य अशा नऊ लब्धि प्राप्त झाल्या. प्राकार, चैत्यवृक्ष, ध्वजा, वनदेवी, स्तूप, स्तंभ, तोरणसहित मानस्तंभ या वस्तु समवसरणांत असतात व ते तीर्थकरदेहाच्या वारापट उंच असतें. महावीरप्रभु केवलज्ञानी झाल्यामुळे त्यांच्या ज्ञाननेत्राला सर्व लोकालोकांतील चराचर वस्तु दिसूं लागल्या. ते सर्वज्ञ झाले; तिलोकवेदनीय बनले. ज्ञानावरणादि चार घातीकर्माचा क्षय झाल्यामुळे ते सयोगकेवली झाले. त्यांची ज्ञानधारा एक क्षणहि मंद होणें यापुढें शक्य नव्हतें. ही अवस्था प्राप्त करून घेतल्यानंतरचेंच जीवन खरोखर सुखानंदकारी होय. तें दिव्य होय; परमोत्कृष्ट होय. जेव्हां प्रभूंना केवलज्ञानप्राप्ति झाली तेव्हां लोकालोकांत अलौकिक घटना घडूं लागल्या. आसमंतातील दुर्मिक्ष दूर झालें. भव्यजीवांची वृद्धि झाली. डॉ. विमलचरण लॉ. एम्. ए यांनीं या बाबतीत असे लिहिलें आहे कीं, ' भगवान महावीर सर्वज्ञ, सर्वदर्शी व अनंत केवलज्ञानी म्हणजे सर्वकारी, सर्व अवस्थांमध्ये व सर्व वस्तूंचें ज्ञान असणारे होते. कोणाची वृत्ति कशी आहे हें ते बरोबर जाणत होते. ते परमविद्वान् होते व शिष्यांचे पूर्वभव सांगत असत. ' केवलज्ञानाची व्याख्या याहून अधिक करणें शक्यहि नाही. कारण तीहि इंद्रियगोचर स्थिति नाही. इंद्रियांच्या अपेक्षेवांचून होणारें ज्ञान तें केवलज्ञान. मग त्या अवस्थेचें वर्णन इंद्रिये काय करणार ! अनंतज्ञान झालेल्या सर्वज्ञाना सृष्टीचें कोडें सुटलेलें असतें. त्यांना अनंतमुख व अनंतवीर्यहि असतें. त्यांच्या भाग्याला काय उणें ! महावीरप्रभूंनीं खडतर तपश्चर्येनंतर अशी स्थिति प्राप्त करून घेतली कीं, जीमुळे संसारांत पुन्हां येणें त्यांना जरूर राहिलें नाही. आत्म्याची जी स्वाभाविक परमोच्चस्थिति ती त्यांना प्राप्त झाली. आतां ते कृत्रिमता

महावीरशासन

कशाला धारण करतील ? हीच स्थिति प्रत्येक आत्म्याला प्राप्त करून घ्यावयाची आहे, म्हणून सर्व भव्यजीवांना ती शक्य तितक्या लवकर प्राप्त होवो असेंच कोणीहि इच्छील.

प्रकरण आठवें.

महावीरशासन

श्रीमत्परमगंभीरस्याद्वादामोघलांछनम् ।

जीयात त्रिलोकनाथस्य शासनं जिन-शासनम् ॥

केवलज्ञानप्राप्ती झाल्यानंतर प्रभु महावीरांनी दिव्यवाणीने त्रिकालाबाधित तत्त्वज्ञानाचा उपदेश भव्यजीवांना करण्यास सुरवात केली. त्या दिव्यवाणीचा अर्थ मानवी भाषेत करून गौतमादि गणधरांनी सांगितला. त्याचा सारांश खालील-प्रमाणे आहे. या विश्वात मूल षट् द्रव्ये आहेत ती येणेंप्रमाणे—जीव, अजीव, धर्म, अधर्म, आकाश व काल. ‘ अवस्थान्तरं द्रवतीति - गच्छतीति द्रव्यम् ’ । ज्याचें रूपांतर होत असतें तें द्रव्य. ‘ उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं स द्रव्यलक्षणम् ’ उत्पाद म्हणजे उत्पत्ति, ध्रौव्य म्हणजे स्थिति व व्यय म्हणजे नाश असें उत्पत्तिस्थितिलय हे द्रव्याचें लक्षण आहे. ‘ जीवो उवगो गमओ अमुत्ति कत्ता सदेह परिमाणो । भुत्ता संसारत्थो सिद्धो सो विस्स सोद्गई ॥ ’ जीव, (आत्म-तत्त्व) चैतन्यस्वरूप, अदृश्य, कर्माचा स्वतंत्र कर्ता व भोक्ता, स्वदेहपरिमित, संसारी, मुक्त होण्यास लायक व नेहमी ऊर्ध्वगति असतो. ‘ सुखदुःखज्ञानं वा हितपरिकर्मचाहितभीस्त्वम् । यस्य न विद्यते नित्यं तं श्रमणा वदन्त्यर्जिवम् ’ ॥ सुखदुःखाचें ज्ञान किंवा हिताविषयी प्रवृत्ति व अहितापासून भीति जेथें कधींच संभवत नाही त्यास अजीव द्रव्य म्हणतात. यास पुद्गलहि म्हणतात. ‘ स्पर्शरस गन्धवर्णवन्तः पुद्गलाः ’ स्पर्श, रस, गंध व वर्ण ज्याला आहे तें पुद्गल द्रव्य होय. जीव व अजीव द्रव्यांना गमन करण्यास जें सहाय्य करतें तें धर्म द्रव्य होय. त्याची व्याख्या अशी आहे. ‘ उदयं जहमच्छाणं गमणाणुगहयरं हवइलोए ।

महावीरचरित्र

तद्जीव पुगलाणं धम्मं दव्वं वियाणेहि ॥' माशास जसें पाणी गमनाला साहाय्य-
भूत होतें पण प्रेरक नसतें तसें धर्मद्रव्य जीव व अजीव द्रव्यांस गमनास
उदासीनपणें साहाय्य करतें, प्रेरक नसतें. अधर्म द्रव्याची व्याख्या खालीलप्रमाणें
आहे. 'द्रव्याणां पुद्गलादीनामधर्मस्थितिकारणम् । छायेव धर्मतप्तानामश्वा-
दीनामिवक्षितिः ॥' घामेजलेल्या व उन्हाच्या तापानें पोळलेल्या जीवांच्या
स्थितीस ज्याप्रमाणें सावली कारणीभूत होते त्याप्रमाणें अधर्म द्रव्य, जीव व
अजीव द्रव्यांच्या स्थितीला उदासीनपणें कारणीभूत होते. त्यांच्या गतीला प्रत्यक्ष
अडथळा करीत नाही. 'अवगासदाणजोगं जीवादीणं वियाण आयासं । जेण्हं
लोगागासं अल्लोगागासमिदि दुविहं ॥' जीव व अजीव द्रव्यांना अवकाश देण्यास
जें योग्य आहे तें आकाश द्रव्य होय. लोकाकाश व अलोकाकाश असे त्याचे
दोन भेद आहेत. पांची द्रव्यांना अवकाश देणारें तें लोकाकाश व त्याचे पलि-
कडे असलेलें अलोकाकाश. पहिलें परिमित आहे तर दुसरें अनंत आहे. 'दव्व-
परिवहुरूवो जो सो कालो इवेह ववहारो । परिणामादि लक्खो वट्ठण लक्खोय
परमट्ठो ॥' जें द्रव्य जीवादि द्रव्यांचें परिणमन करण्यास सहाय्यभूत होतें तें
कालद्रव्य होय. द्रव्याचे पर्याय पालटण्यास कारणीभूत होणारा समय तो व्यवहार
काल व त्यांच्या वर्तनाला किंवा क्रियेला जो आधार तो परमार्थकाल होय.
वेळेंतील तारतम्यास परिणमन म्हणतात, व पर्यायांच्या अस्तित्वाच्या अनुभ-
वास वर्तना म्हणतात.

जीव, अजीव, पुण्य, पाप, आस्त्रव, संवर, बंध, निर्जरा व मोक्ष असे नऊ
पदार्थ आहेत. जीव म्हणजे आत्मतत्त्व व अजीव म्हणजे जडतत्त्व. शुभास्त्रव म्हणजे
पुण्य व अशुभास्त्रव म्हणजे पाप असे आस्त्रवाचेच दोन भेद असल्यामुळें हे दोन
निराळे पदार्थ मानलेले नाहीत. गुणभद्राचार्यांनीं म्हटलें आहे 'परिणाममेव
कारणमाहुः खलु पुण्यपापयोः प्रज्ञाः ॥ कायवाङ्मनः कर्मयोगः स आस्त्रवः ।
कायावाचामनैकरून जीं कर्म घडतात तो आस्त्रवयोग म्हणजे बद्ध आत्मतत्त्वांत
ज्यामुळें बरेंवाईट परिस्पंदन किंवा स्फुरण होतें तो. 'आत्मप्रदेशपरिस्पन्दो
योगः' 'शुभाशुभकर्मागमद्वाररूपः आस्त्रवः' कर्मपुद्गलांच्या आगमनास अनुकूल
अशी जीवाची क्रिया म्हणजे आस्त्रव होय. 'आसमन्तात् स्वतीति - आगच्छ-
तीति - आस्त्रवः' असें वचन आहे; तेव्हां आस्त्रव म्हणजे शुभाशुभ कर्मांचे द्वार
होय. 'आस्त्रवनिरोध लक्षणः संवरः' कर्मपुद्गलांच्या प्रवेशाचा निरोध करणें

महावीरचरित्र

विरहदुःख, चिंता, प्रखर विषयाभिलाषा व तळमळ होय. रौद्रध्यान म्हणजे कषायतीव्रता. अर्थात् हिंसा, असत्य, स्तेय वगैरे पातकांची अभिरुचि; मत्सर, हेवा किंवा कोणाचेहि वरें न पाहवणें. धर्मध्यान म्हणजे चांगल्या व शुद्ध-विषयांचें चिंतन आणि शुक्लध्यान म्हणजे आत्मध्यान किंवा आत्मरति. शेवटीं मुर्तानें समाधिमरण साधावें. अशा मरणास संन्यसन् (संन्यासमरण) किंवा सल्लेखना म्हणतात. उपवास करून, कायोत्सर्ग राखून व आत्मध्यानीं मग्न होऊन अंतकालपर्यंत देह असून विदेहावस्थेत राहणें म्हणजेच सल्लेखना होय. या संन्यसनव्रतानें किंवा समाधिमरणानें उत्तम गति प्राप्त होते.

अनित्य, अशरण, संसार, एकत्व, अन्यत्व, अशुचित्व, आस्रव, संवर, निर्जरा, लोक, बोधिदुर्लभ व धर्म या बारा अनुप्रेक्षा होत. अनुप्रेक्षा म्हणजे भावना चिंतवन, विचार किंवा निदिध्यास होय. देह व तद्विषयक व्यवहार अनित्य आहेत असा विचार करणें ही अनित्यानुप्रेक्षा होय. धर्माचरणाशिवाय आपणांस दुसरा खरा आसरा नाही हें जाणणें म्हणजे अशरानुप्रेक्षा होय. जन्ममरणांच्या अनंत फेऱ्यांमुळें हा प्रपंच मागें लागलेला आहे व तो दुःखमय आहे असें चिंतणें ही संसारानुप्रेक्षा होय. आपण आलों एकटे, जाणार एकटें व आपल्या कर्मा-पुरतें आपण एकटेच जबाबदार आहोंत याचा विचार करणें म्हणजे एकत्वानुप्रेक्षा होय. आत्मा व देहादिक अगदीं भिन्न आहेत हें ओळखणें ही अन्यत्वानुप्रेक्षा होय. देहाच्या अंगमलतेचा व पातकांच्या अनिष्टपणाचा विचार करणें म्हणजे अशुचित्वानुप्रेक्षा होय. मिथ्यात्व, कषाय, अविरति, प्रमाद व योग या पांच बंधनकारक कारणांमुळें होणाऱ्या आस्रवास दुःखमूळ समजून, सद्विचार, सदाचार व सदुच्चार राखण्यास झटणें ही आस्रवानुप्रेक्षा होय. नव्या बंधनांनीं आत्मा बद्ध न व्हावा म्हणून उपाय योजणें ही संवरानुप्रेक्षा होय. नवीन बंधनकारक कर्में घडत नसलीं तरी प्रारब्धकर्मांचें भोग भोगणें बाकी असतेच. त्यांचा नाश करण्याचा उपाय योजणें ही निर्जरानुप्रेक्षा होय. हें जग अनाद्यनंत आहे व तें स्वयंभू आहे वगैरे प्रकारचा या इहलोकासंबंधीचा विचार करणें यास लोकानुप्रेक्षा म्हणतात. रत्नत्रयीस बोधी म्हणतात. ही रत्नत्रयी जीवाचा स्वभाव असला तरी वैषयिक आकर्षणामुळें ती दुर्लभ झालेली असते. ती पुन्हां प्राप्त कशी होईल किंवा जीवात्म्यांत प्रगट होईल याचा विचार करणें म्हणजे बोधिदुर्लभानुप्रेक्षा होय. जिनेंद्रभगवानप्रणीत दशलाक्षणिक व रत्नत्रयमय धर्मच आत्म्याचा

महार्वाशसन

स्वाभाविक धर्म होय. त्याचेंच पालन केलें असतां आत्मकल्याण होईल असा विचार करणें ही धर्मानुप्रेक्षा होय. या बारा अनुप्रेक्षांचा प्रत्येक भव्यजीवानें विचार केला पाहिजे.

मोह व योग यांच्या कमी होण्यानें व नाशानें रत्नत्रयमय आत्म्या-
च्या शुद्धतेची जी तारतम्यरूप विशिष्ट अवस्था तिला गुणस्थान
म्हणतात. ही गुणस्थानें चौदा कल्पिली आहेत. पहिलें मिथ्यात्व
गुणस्थान होय. ही मिथ्यात्वी जीवाची अवस्था होय. अशा जीवास
हिताहित व जरेवाईट उमजतच नाही. व त्यास सम्यक्त्वाची रुचीच
नसते. दुसरें सासादन गुणस्थान होय. सम्यक्त्वापासून च्युत होऊन जेव्हां
जीव मिथ्यात्व गुणस्थानास जाण्यास प्रवृत्त होतो तेव्हां त्या अवस्थेस सासा-
दन म्हणतात. ज्या गुणस्थानावरील जीवास सम्यक्त्वी व मिथ्यात्वी असे
दोन्ही तऱ्हेचे परिणाम होतात त्यास मिश्र म्हणतात. चवथें गुणस्थान असंयत
किंवा अविरतसम्प्रगृष्टि होय. या अवस्थेच्या जीवास सम्यक्त्वाची प्राप्ति
झालेली असते, पण त्याच्याकडून व्रताचरण होत नसतें. पांचवें संयतासंयत
किंवा देशविरत गुणस्थान होय. या अवस्थेतील जीवास सम्यक्त्वप्राप्ति झालेली
असते व श्रावकाची व्रतेहि तो पाळतो. सहावें गुणस्थान प्रमत्तसंयत किंवा विरत
होय. या अवस्थेतील जीव मुनिव्रतें पाळीत असतो; पण त्याचे हातून कचित्
प्रमाद घडत असतात. सातवें अप्रमत्तविरत किंवा संयत गुणस्थान होय.
या गुणस्थानावरील मुनीचे हातून प्रमाद घडत नाहीत. आठवें अपूर्वकरण गुण-
स्थान होय. या स्थानावरील मुनींच्या कर्मबंधांचा नाश झपाट्यानें होत असतो.
अशी स्थिती त्यानें पूर्वी कधीही अनुभवलेली नसते. नववें गुणस्थान अनि-
वृत्तीबादरसांपराय किंवा अनिवृत्तिकरण होय. या स्थानावरील जीव प्रतिक्षर्णा
झपाट्यानें शुद्ध होत जातो. दहावें सूक्ष्मसांपराय गुणस्थान होय. या स्थाना-
वरील जीवाचे कषाय सूक्ष्म झालेले असतात. अकरावें उपशांतमोह किंवा
उपशांतकषायवीतरागछद्मस्थगुणस्थान होय. या स्थानावरील जीवास मोहनीय
कर्माच्या उदयामुळें पुन्हा पतितावस्था प्राप्त होण्याचा संभव असतो,
तो सहाव्या किंवा सातव्या गुणस्थानावर पुन्हा जातो. बारावें क्षीणमोह
किंवा क्षीणकषायवीतरागछद्मस्थगुणस्थान होय. या अवस्थेतील जीवाची
ज्ञानावरणीय, दर्शनावरणीय, मोहनीय व अंतराय अशीं चार कर्मे समूळ नाश

महावीरचरित्र

पावलेली असतात. त्याची चित्तवृत्ति स्फटीक मण्याच्या पात्रांतील पाण्या-प्रमाणे अत्यंत निर्मळ व स्थिर असते. तेरावे सयोगकेवली गुणस्थान होय. काययोगाशिवाय इतर सर्व योग नाहीसे झाल्यामुळे नवा कर्मबंध नसतो व प्रारब्धकर्माचाहि समूळ नाश झालेला असतो. ही स्थिति जीवनमुक्ताची होय. चौदावे गुणस्थान अयोगकेवली होय. हे गुणस्थान प्राप्त झाले की, पांच निमिषांतच काययोगाहि नाहीसा होऊन मोक्षप्राप्ति होते. चौदा गुणस्थाने ओलांडून गेलेला (जीव) तीन लोकांच्या अप्रमार्गी सिद्धशीला म्हणून स्थान आहे तेथे जातो व फिरून परत येत नाही. या सिद्धात्म्यास सम्मत्त्व, अनंतज्ञान, अनंतदर्शन, अनंतवीर्य, सूक्ष्मत्व, अवगाहनत्व, अगुह्यत्व व अव्याघातत्व असे हे आठ गुण प्राप्त होतात. याप्रमाणे क्रमाक्रमाने चौदा गुणस्थानांवरून आत्मा उर्वगमन करतो.

जिनशासनाच्या न्यायपद्धतीला स्याद्वाद म्हणतात. या पद्धतीमुळे कोणत्याहि वस्तूचे योग्य स्वरूप अविच्छन्नपणे, स्पष्टपणे व अबाधितपणे दिसून येते. या पद्धतीने केलेली व्याख्या घोंटाळा उत्पन्न करित नाही; कारण या पद्धतीमध्ये प्रत्येक वस्तूचा विचार सर्व दृष्टीने—स्वकीय व परकीय—केला जातो. याराव्या शतकाचे शेवटी झालेले हेमचंद्रमूरी यांनी आपल्या अन्ययोगव्यवच्छेदिकेत म्हटले आहे की, ' हे भगवन्, पर्यायापेक्षेने विचार न करता केवळ एखाद्या वस्तूचा समग्रपणे विचार करू लागलो तर ती वस्तूच मूल द्रव्य आहे असे वाटते. अन्वयापेक्षेने विचार करावयाचे सोडून एखाद्या पर्यायाचाच विचार करू लागल्यासहि तो पर्याय मूल द्रव्य होय असे वाटते; परंतु सकल व विकल या अपेक्षाभेदाने सात तऱ्हेने विचार करण्याची विद्वन्मान्य पद्धत हे प्रभो, तूच मात्र दाखवून दिली आहेस. ' प्रत्येक द्रव्य अनंतधर्मसमुदायात्मक असल्यामुळे ते अमुक एकाच प्रकारचे आहे असे म्हणणे अयुक्तिक होय. त्या द्रव्याच्या अनेक प्रकारांपैकी हा एक प्रकार आहे इतकेच म्हणता येईल. ही गोष्ट दाखविण्याकरिताच ' स्यात् ' या शब्दाची योजना आहे. स्यात् म्हणजे कथंचित् किंवा एका दृष्टीने हा स्याद्वाद सात वाक्यांनी केला जातो म्हणून त्यास सप्तमंगिनय असेहि म्हणतात. ' एकत्रवस्तुनि एकैक धर्मपर्यनुयोगवशात् अविरोधेन व्यस्तयोः समस्तयोश्चविधिनिषेधयोः कल्पनयास्यात्कारांकितः सप्तवा वाक्प्रयोगः सप्तमंगी '. एखाद्या वस्तूबद्दल परस्परविरोध न

महार्वाशासन

येतां एका दृष्टीने व सर्व दृष्ट्या एकेक गुणधर्माचा सात तऱ्हेने केलेला काल्प-
निक विधानिपेध म्हणजे सप्तभंगी होय. कोणत्याहि वस्तूचा विचार अपेक्षेने
करावयाचा असतो. द्रव्य, क्षेत्र, काल व भाव या त्या चार अपेक्षा होत. ही चर्चा
करतांना पुन्हा स्वकीय चतुष्टय व परकीय चातुष्टय अशा दोन दृष्टीने विचार करावा
लागतो. सप्तभंगीचा स्यादस्ति हा पहिला प्रकार होय. हें अस्तित्व स्वकीय
चतुष्टयाच्या अपेक्षेने ठरविण्यांत येते. स्यान्नास्ति हा दुसरा प्रकार होय. हें
नास्तित्व वरील वस्तूंचेच पण परकीय चतुष्टयाच्या अपेक्षेने ठरविण्यांत येते.
तिसरा प्रकार स्यादस्ति च नास्ति च होय. स्वचतुष्टयानुसार आहे पण पर-
चतुष्टयानुसार नाही असा एकसमयावच्छेदकरून निकाल या प्रकारांत ठरविण्यांत
येतो ' स्यादवक्तव्यम् ' हा चौथा प्रकार होय. एकदम स्वकीय व परकीय
चतुष्टयानुसार एकच उत्तर देणे अशक्य होय असे हा प्रकार दाखवितो.
स्यादस्तिचावक्तव्यम् हा पांचवा प्रकार होय. स्वकीय चतुष्टयानुसार वस्तु आहे
पण स्वकीयपरकीयचतुष्टयानुसार सांगणे अशक्य आहे ही गोष्ट हा प्रकार
दाखवितो. साहवा प्रकार स्यान्नास्तिचावक्तव्यम् हा होय. परकीय चतुष्टयानु-
सार नाही व स्वकीय चतुष्टयानुसार सांगणे अशक्य ही गोष्ट हा प्रकार दाख-
वितो. स्यादस्तिनास्तिचावक्तव्यम् हा सातवा प्रकार होय. स्वकीय व परकीय
चतुष्टयानुसार क्रमाने अस्तित्व व नास्तित्व सांगणे व एकदम ती दोन्ही
सांगणे अशक्य आहे ही गोष्ट हा प्रकार दाखवितो. अनेके अन्ताः धर्माः यस्मिन्
भावे सः अयं अनेकान्तः । ज्यामध्ये अनेक धर्मांचा उल्लेख केला जातो त्यास
अनेकान्त म्हणतात, म्हणून स्याद्वादास अनेकांतवाद असेहि नांव आहे.

नय व प्रमाण या दोन अपेक्षेनेहि प्रत्येक वस्तूवद्दल चर्चा करतां येते. प्रमाणा-
पेक्षा म्हणजे सकलादेश व नयापेक्षा म्हणजे विकलादेश. एखाद्या वस्तूवद्दल एक-
दम अमेद दृष्टीने म्हणजे अनेक गुणधर्मांकडे किंवा पर्यायांकडे लक्ष न देतां
विचार करणे म्हणजे सकलादेश किंवा प्रमाणापेक्षा होय, व एखाद्या वस्तूच्या
एकेक पर्यायाचा व गुणाचा अनुक्रमाने विचार करणे म्हणजे विकलादेश किंवा
नयापेक्षा होय. एखाद्या वस्तूच्या कोणत्याहि पर्यायाचा किंवा गुणाचा निश्चय
ज्यामुळे होतो त्यास नय म्हणतात. नैगम, संग्रह, व्यवहार, ऋजुसूत्र, शब्द,
समभिरूढ व एवम्भूत असे सात नय आहेत. अमेदभावाचे ज्ञान करून देणारा
किंवा सामान्य धर्म निराळा व विशेष धर्म निराळा आहे असे ज्यामुळे कळते तो

महावीरचरित्र

नैगमनय होय. अस्तित्व भावनेस न सोडतां हें जग आपापल्या भावनेनुसार चाललें आहे; पण अस्तित्वभावच मुख्य धरून सर्व जगाकडे एकाच दृष्टीने पाहण्यास संग्रहनय शिकवितो. त्याच सत्तेस प्रत्येक वस्तूमध्ये भिन्नाभिन्न रूपानें पाहून वागण्यास व्यवहार-नय शिकवितो. या भिन्न भिन्न वस्तूंच्या तात्कालिक स्वरूपाकडेच तेवढें ऋजुसूत्रनय लक्ष देतो. लिंग, संख्या वगैरे भेद शब्दनय दाखवितो. या भिन्न भिन्न वस्तूकडे संज्ञेच्या दृष्टीने पाहण्यास समभिरूढनय शिकवितो. वस्तु एकाच शब्दानें नेहमीं वाच्य होत नसते. अवस्थांतरानुसार नांवेहि बदलतात ही गोष्ट एवंभूतनय दाखवितो. या सात नयांचा योग्य उपयोग केल्यास सम्यग्ज्ञान होतें; पण विपरीत उपयोगानें मिथ्यात्व उत्पन्न होतें. नैयायिक व वैशेषिकांनीं नैगमनयाचा, सांख्य व अद्वैत्यांनीं संग्रहनयाचा, चार्वाकांनीं व्यवहारनयाचा, बौद्धांनीं ऋजुसूत्रनयाचा आणि शब्द, समभिरूढ व एवंभूत नयांचा वैय्याकरणी वगैरेनीं दुर्हपयोग किंवा एकांतिक उपयोग करून मिथ्यात्व वाढविलें आहे व तत्त्वज्ञानांत घोटाळा माजविला आहे. या एकांतिक उपयोगास नयाभास म्हणतात. कारण ते कांहीं अंशांनीं कवूली देऊन इतर अंशांचा पूर्ण निषेध करतात. पण नयाचा उपयोग एखादा अंश ग्रहण करून बाकीच्या अंशाबद्दल उदासीन राहूनच करावयाचा असला तरी ते इतर अंश विचारांत घ्यावे लागतात.

याप्रमाणें हें वीरशासन आहे. तें येथवर थोडक्यांत सांगितलें आहे. प्रारंभीच्या श्लोकांत म्हटल्याप्रमाणें जिनशासन गभीर आहे व स्याद्वाद हाच त्याचा विशेष आहे. त्रैलोक्यनाथ महाविराच्या या शासनाचा नेहमीं विजयच होणार. कारण तें सार्वगिक, परिपूर्ण व शुद्ध आहे.

एकादश गणधर व क्षात्र शिष्यगण.

प्रकरण नववें.

एकादश गणधर व क्षात्र शिष्यगण.

त्रैकाल्यं द्रव्यपदकं सकलगणितगणाः सत्पदार्थानवैव ।
विश्वं पंचास्तिकायव्रतसमितिविदः सप्ततत्वानि धर्मः ।
सिद्धे मार्गस्वरूपं विधिजनितफलं जीवपदकायलेख्या ।
एतान्यः श्रद्धदाति जिनवचनरतो मुक्तिगामी समव्यः ॥

केवलज्ञानप्राप्ति झाल्यानंतर मार्गील प्रकरणांत सांगितलेल्या जिनशासनाचा प्रचार करण्यासाठी महावीरस्वामी विहारावर निघाले. संसारपीरभ्रमणकारक अष्टकर्मचा उच्छेद त्यांनी केला होता. केवलज्ञानामुळे लोकालोकांचें पूर्णस्वरूप ते ओळखीत होते. आपणाला जो अनुभव आला तोच इतर भव्य जीवांनाही यावा म्हणून तसा उपदेश देण्यासाठीच ते परम कारुण्यभावानें आतां विहार करीत होते. गेलीं बारा वर्षे जो संचार त्यांनी केला तो स्वात्मोन्नतीसाठी होय. आतां मोक्षप्राप्ती होईपर्यंत त्यांनी जो विहार केला तो परोपकारासाठी होय. मार्गील विहाराप्रमाणेच या विहारांतहि ते चानुर्मासांत एके ठिकाणीं वास्तव्य करीत. पूर्वे विहारांत त्यांना तपश्चर्या करावयाची असल्यामुळे अनेक उपसर्ग सहन करावे लागले होते; पण केवलज्ञानप्राप्ती झाली तेव्हां त्यांनीं सर्व कर्मांचा क्षय केलेला असल्यामुळे सुखदुःखात्मक फलें भोगणें आतां त्यांना आवश्यक नव्हतें. आतां त्यांना अव्याबाध सुखांत निर्विकारपणें राहूनच आयुर्कर्म संपवावयाचें होतें. हरिवंशपुराणांत जिनसेनाचार्यांनीं लिहिल्याप्रमाणें काशी, कौशल, कोसल, कुसुंध्य, अश्वथ, साल्व, त्रिगर्त, पंचाल, भद्रकार, पाटच्चर, मौकमस्थ, कनीय, वृत्कार्थक, मूरत्तेन, कलिंग, कुरुजांगल, केकेय, अत्रेय, कांबोज, वाल्हीक, यवनवृति, सिंधु, गांधार, सौवीर, सूर, भीरु, दशेरुक, वाडवान, भारद्वाज, काथतोय, जार्ण, क्राण, प्रच्छाल, वंगरे अनेक देशांत विहार करून महावीरस्वांर्मींनीं धर्मप्रचार केला.

याप्रमाणें विहार करीत असतां ते अशा एका ठिकाणीं गेले कीं, जेथें बरेच ब्राह्मण यज्ञसमारंभासाठीं जमले होते. तेथें इंद्रानें अग्रभागीं दिलेला श्लोक

महावीरचरित्र

विद्याध्ययनांतच रत असत. ते सम्राट श्रेणिकाबरोबर महावीरतीर्थकरांच्या समवसरणांत गेले होते. तेव्हांच त्यांना वैराग्य उत्पन्न झाले. ते गादीचे वारस युवराज असल्यामुळे त्यांचे वळण कोणालाहि आवडेना. तेव्हां त्यांनी मुनिदीक्षा घेऊन टाकली. बरीच वर्षे तपश्चर्याकरून शेवटी त्यांनी मोक्षप्राप्ती करून घेतली.

श्रेणिकाचे दुसरे पुत्र वारिषेण हेहि मुनी झाले. तारुण्यावस्थेतच त्यांना वैराग्य प्राप्त झाले. त्यांचे दर्शन व चारित्र फारच उच्च दर्जाचे होते. कुमार-वारिषेण हे राजवाडा सोडून रोज जंगलांत जाऊन सामायिक करीत असत. एकदां प्रोषधोपवास घेऊन ते जंगलांत रात्री सामायिक करीत बसले होते. राजगृहीर्तांल विशुत् नांवाचा एक गृहस्थ दत्तशेटच्या घरांतून एक रत्नहार चोरून आणून वेश्येच्या घरी घेऊन चालला होता; ते कोतवालाने पाहून विद्युतचा पाटलाग केला. विद्युत गांवाबाहेर पळत सुटला. वाटेंत ध्यानस्त बसलेला इसम पाहून त्याचे अंगावर तो हार टाकून विद्युत पुढे पळून गेला. राजदत्त पाटलाग करीत येतच होते. त्यांनी हार घेऊन ध्यानस्थ बसलेला इसम पाहिला व तोच चोर म्हणून त्याला पकडून नेले. या घोर अपराधाबद्दल त्या इसमाला फांशीची शिक्षा द्यावी, असा हुकूम सुटला. त्याप्रमाणे वारिषेण राजपुत्रालाच फांसाकडे नेण्यांत आले; पण वारिषेणने कांहीं प्रतिकार केला नाहीं. त्याच्यावर उगारलेली तलवार पुष्पहार झाली. तेव्हां चांडाळाला विचार पडला व अधिक चौकशी झाली. फांसावर देण्यास काढलेला इसम वारिषेण राजपुत्र आहे असे पाहून सर्वांना अचंबा वाटला व भीतिहि उत्पन्न झाली. पण वारिषेणानी कोणालाहि शासन केले नाहीं; उलट आपणच मुनिदीक्षा घेऊन राजगृहनगरी सोडून चालते झाले. महावीरतीर्थकरांचे समवसरणांत वारिषेण मुनीहि गेले होते. इतरांना मोक्षमार्गावर आणण्यांत ते फार चाणाक्ष होते व स्वतःहि मोक्षाला गेले.

राजगृहनगरीच्या या राज्यघराण्यांतील संतति एकापेक्षा एक चारित्रवान जिच्यामुळे निघाली त्या चेष्टेनेच माहेर तर जैनधर्मानुयायी फार पूर्वीपासून होते. चेटक राजाच्या घराण्यांतील संततीहि धर्माद्वारकच निघाली. तीर्थकर-माता त्रिशलादेवीहि चेटकराजाचीच पुत्री. त्याची सर्वात लहान मुलगी चंदनाहि अर्जिकांची नायिका म्हणून जैनशास्त्रांत प्रख्यात आहे. एकदां ती बगि-

एकादश गणधर व क्षात्र शिष्यगण.

चांत खेळत असतां तिच्या सौंदर्यावर मोहित होऊन एका विद्याधरानें तिला विमानांतून नेली. पण पुढें विद्याधरीच्या भयामुळें त्यानें चंदनेला वाटेंतच जंगलांत सोडून दिली. तेथें एका भिन्नानें तिला घेऊन कौशांबी नगरींतील शेठ वृषभसेनाला विकून टाकली. शेठानीं सुभद्रेला तिचें रूपलावण्य पाहून असूया उत्पन्न झाली व तिनें तिला तळवरांत कोडून ठेविली. पण चंदनबालेच्या पुण्योदयामुळें महावीरस्वामी सहा महिन्यांच्या उपवासाचें पारणें करण्यासाठीं कौशांबीला आले असतां आपल्या अभिग्रहानुसार त्यांनीं चंदनबालेकडून आहार घेतला. त्यामुळें तिचें नांव गांवभर झालें. तिला राजवाड्यांत नेण्यांत आलें. चेटकाची एक मुलगी कौशांबीच्या राजाला दिली होती. तिनें आपल्या लघु-भगिनीला तात्काळ ओळखलें. मृगावती राणीजवळ कांहीं दिवस राहून नंतर चंदनबालेनें आर्थिकेची दक्षिा घेतली व ती महावीर तथिथकरांच्या समवसरणांत येऊन दाखल झाली.

राजपुरीनगरींत सत्येश्वर नांवाचा राजा राज्य करीत होता. तो इतका विषयासक्त होता कीं सर्व राज्यकारभार काष्टांगार मंत्र्यावर सोंपवून तो विजया राणीशीं नेटमीं रममाण होत असे. राणीला एक दुष्ट स्वप्न पडलें. त्यावरून आपला खून होणार असें तिला कळून आलें. तेव्हां सत्येश्वर राजानें एक विमान तयार करून तें राणीला चालविण्यास शिकविलें जेणेकरून आपाति आली असतां आकाशांत उडून जातां येईल. काष्टांगाराला पुढें दुष्टबुद्धि सुचली व राजाला मारून आपणच राज्योपभोग भोगण्याचें त्यानें ठरविलें. म्हणून सर्व सैन्य त्यानें सत्येश्वर राजाविरुद्ध पाठविलें. सत्येश्वरानें विजयाराणीला विमानांत बसवून पाठवून दिली व आपण लढतां लढतां मरून गेला. तें विमान स्मशानांत येऊन उतरलें. तेथें गंधोत्कटशेट आपल्या पुत्राची उत्तरक्रिया करण्यास आला होता. विमानांत विजयाराणी प्रसूत झाली होती. तिनें तो पुत्र स्मशानांत ठेवला व फिरून विमानांतून उडून गेली व पुढें तपस्व्यांच्या आश्रमांत राहिली. इकडे स्मशानांत पडलेलें तान्हें मूल पाहून गंधोत्कट शेटनें नेऊन तें आपल्या पत्नीस दिलें. तिनें त्या तान्हुल्याला पुत्रवत् प्रेमानें वाढविलें. त्याचें नांव जीवंधर ठेवण्यांत आलें होतें. आपल्या बाललालांनीं जीवंधरानें शेठ व शेठणीला पुष्कळसें रमविलें. पुढें युवावस्था प्राप्त झाल्यानंतर पुष्कळ विद्याध्ययनहि केलें. गांधार देशाची राजकन्या गंधर्वदत्ता इच्याशीं जीवंधराचें लग्नहि झालें. जीवंधर

महावीरचरित्र

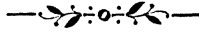
वैश्यकुमार मानला गेला असून वीणाबादनाचा स्वयंवरांतील पण जिंकल्यामुळेंच त्याला क्षात्रकन्येनें वरलें होतें. राजपुरींत सुरमंजरी व गुणमाला अशा दोन क्षात्रकुमारी होत्या. त्यांना हत्तीच्या तावडींतून सोडवून जीवदान दिल्यामुळें मातापित्यांनीं त्या दोघी जीवंधरला अर्पण केल्या. पण हा हत्ती होता काष्टागाराचा. त्यानें हत्तीला जखम करणाऱ्याचें शीर तोडण्याचा हुकूम केला. त्याप्रमाणें जीवंधराला वधस्तंभाकडे नेण्यांतहि आले. पण यक्षाच्या साहाय्यानें जीवंधर जिवंत राहिला व चंद्रोदय पर्वतावर गेला. चंद्राभा नगरीचा राजा धनपति यानें आपली पुत्री पद्मा जीवंधराला दिली. कारण त्यानें तिला चावलेल्या सापाचे विष उतरून जीवदान दिलें होतें. तेथून जीवंधर क्षेमपुरी नगरीला गेले व ज्योतिष बरोबर जुळल्यामुळें तेथील राजानें आपली पुत्री क्षेमश्री जीवंधराला दिली. तेथून जीवंधर हे माभा नगरीला गेले. तेथील राजपुत्रांना त्यानें धनुर्विद्या शिकविल्यामुळें राजा दृढमित्रानें आपली कन्या कनकमाला जीवंधराला दिली. येथें गंधोत्कट शेटचे पुत्र नंदाढ्य व पद्मास्य त्याला भेटले. तेथून जीवंधर परत राजपुरीला आले. सागरदत्त शेटनें आपली मुलगी विमला त्यांना दिली. धरणीतिलका नगरीच्या राजानें लावलेल्या स्वयंवरांत चंद्रकयंत्राचें तीन वराह छेदून जीवंधरानें लक्ष्मणा राजकन्येशीं विवाह केला. शेवटीं काष्टागाराचा खून करून जीवंधरानें वडिलोपार्जित राज्यहि परत मिळविलें. विजयाराणीला तापसाश्रमांतून आणण्यांत आलें. पण तिनें कांहीं दिवसांनंतर अरिश्चेची दीक्षा घेतली. जीवंधरहि एकदां आपल्या आठ राण्यांशीं क्रीडा करीत असतां वैराग्य उत्पन्न होऊन सत्यंधरावर राज्यकारभार सोंपवून महावीर तीर्थकरांच्या समवसरणांत आले व दीक्षा घेऊन महान तप केलें. आणि शेवटीं त्यांनीं मोक्षहि प्राप्त करून घेतला.

भगवान महावीर व महात्मा बुद्ध.

प्रकरण दहावें.

भगवान महावीर व महात्मा बुद्ध.

बौद्धधर्माचे प्रवर्तक म. गौतमबुद्ध हे भगवान महावीर तीर्थकरांचे समकालीन होत. त्यांचा काळ इ. स. पू. ६२३ ते. इ. स. पू. ५४३ असा एकमताने आतां ठरला आहे. भगवान महावीरांचा काल जुन्या मताप्रमाणे इ. स. पू. ५९९ ते इ. स. पू. ५२७ व आम्ही मागिल एका प्रकरणांत आधारपूर्वक सिद्ध केल्याप्रमाणे इ. स. पू. ६१७ ते इ. स. पू. ५४५ ठरतो. कोणताहि काल धरला तरी म. बुद्ध भगवान महावीरांचे समकालीनच ठरतात. तेव्हा भगवान महावीर व म. बुद्ध या दोघांचा सर्व दृष्टीने तुलनात्मक विचार करणे अवश्य आहे. या बाबतीत गैरसमज इतका माजलेला होता कीं, पाश्चिमात्य संशोधक दोन्ही विभूतींना एकच समजू लागले होते; पण वैदिक ग्रंथांतून दोन्ही व्यक्तींचा व त्यांच्या उपदेशाचा स्वतंत्र उल्लेख असलेला पाहून पाश्चात्य विद्वान या दोन विभूति भिन्न आहेत असे मानू लागले. पण जैनधर्म बौद्धधर्मातून निघाला असे विपरीत मत प्रतिपादू लागले. पौर्वात्य विद्वान वैदिकधर्मातूनच बौद्ध व जैन धर्म फुटून निघाले असेहि मानतात. जैनधर्माचे प्राचीनत्व आम्ही प्रारंभाच्या प्रकरणांत सिद्ध केलेच आहे. आतां जैनधर्माचा परिणाम बौद्धधर्मावर कितपत झाला आहे ते या प्रकरणांत दोन विभूतींची तुलना करतांना पाहू.

बुद्धापूर्वी जैनधर्म होता याबद्दल वादच नाही; पण बुद्धाचे घराणे जैनधर्मी होते असे आतां सिद्ध झाले आहे. ललितविस्तार नांवाच्या बौद्धग्रंथांत बुद्धाच्या गळ्यांत बालपणीं श्रीवत्स, स्वस्तिक व नंदावर्त हीं चिन्हे व वर्धमान हे नांव अडकविले होते असे लिहिले आहे. पहिली तीन चिन्हे अनुक्रमे शीतलनाथ, सुपार्श्वनाथ व अर्हनाथ या तीर्थकरांची लक्षणे आहेत. चोवीसावे तीर्थकर अजून जन्मावयाचे असल्यामुळे त्यांचे लांडून गळ्यांत न बांधतां शुभनामच गळ्यांत बांधले असले पाहिजे हे उघड आहे. शिवाय स्वतः बुद्धांनीहि म्हटले आहे कीं मी चोवीस बुद्ध पाहिले आहेत. बुद्धापूर्वी बौद्धधर्मच नसल्यामुळे वरीलप्रमाणे त्यांनी तीर्थकरांनाच उद्देशून म्हटले असले पाहिजे हे उघड आहे. तीर्थकर होण्यास पूर्वजन्मातून ज्या षोडश भावना व्हाव्या लागतात त्या मागिल एका

महावीरचरित्र

प्रकरणांत दिल्याच आहेत. बुद्ध होण्यासहि पूर्वजन्मांतून तीन पारिमिता पूर्ण कराव्या लागतात असें बौद्धग्रंथांतून म्हटलेलें आहे. मुख्य पारिमिता दहाच असून त्यांचे प्रत्येकीं तीन भेद आहेत. साधारण, उप व परमार्थ असे ते तीन भेद होत. पहिली दानपारिमिता. भौतिक वस्तूंचे, दान, देहावयवदान व प्राणदान अशीं तीन प्रकारचीं दानें केलीं असतां दानपारिमिता होते. शीलव्रतांचें पालन केल्यानें शील पारिमिता होते. विरक्तावस्थेचा अभ्यास केल्यानें नैसर्गिकपारिमिता होते. बुद्धाचा विकास केल्यानें प्रज्ञापारिमिता होते. पौरुष प्रगट केल्यानें वीर्यपारिमिता होते. उत्कृष्ट प्रकारची सहनशीलता दाखविल्यानें क्षांतपारिमिता प्राप्त होते. सत्यव्रत पाळल्यानें सत्तपारिमिता, अहिंसा किंवा दयाव्रत पाळल्यानें मैत्री पारिमिता; दृढ संकल्प तडीस नेल्यानें अदिग्रान पारिमिता व शत्रुमितांचे ठायीं समभाव राखल्यानें उपेक्षापारिमिता प्राप्त होते. या पारिमिता प्राप्त करून घेण्यासाठीं बुद्धाच्या जीवाला पूर्वीं अनेक जन्म घ्यावे लागले होते व देवगतींत त्यांनीं फारच थोडे जन्म घेतले असें बौद्ध ग्रंथांत वर्णन आहे. पण राजा शुद्धोदनाचे पोटीं बुद्धाचा जीव देवलोकांतूनच आला होता. यावरून पूर्वभव व त्यामधील तयारी या दोहोंचे बाबतींत जैनशास्त्राशीं बौद्धशास्त्राची कल्पना बरीच जुळते असें दिसून येतें. तीर्थकाराला जसे अतिशय असतात तसे बुद्धालाहि विशेष गुण असतात असें बौद्धशास्त्रांत मानलेलें आहे. मानुषभव, पुरुषलिंग, महापुण्य, बुद्धोपासना, विरक्ता, ध्यानीं, बुद्धपदावर विश्वास आणि बुद्ध होण्याचा निश्चय हे आठ गुण बुद्ध होणाऱ्या जीवाला अवश्य आहेत. जन्मापूर्वीं बुद्धानें पंच-महा-विलोकन केलें तें असें. शतायुषी मनुष्य, उत्तमक्षेत्र मगधदेश, जम्बुद्वीप, क्षत्रिय-वर्ण व महामायेची कुक्षी हे पंचमहाविलोकन बुद्धानें देवनगरींत केले. ते तुसित विमानांत संतुतुसित नामकदेव होते व तेथें सत्तावन कोटीं साटलाख वर्षे आयुष्य त्यानें व्यतीत केलें असें बौद्ध ग्रंथांतून वर्णन आहे. संतुतुसित देवाच्या जीवानेंच शुद्धोदन राजाची राणी महामाया हिच्या पोटीं बुद्ध म्हणून जन्म घेतला. शुद्धोदन राजाची राजधानी कपिलवस्तु होती, व हें शाक्य गणराज्य होते. बुद्धानें वैशाख शु. २ ला जन्म घेतला. बालकाचा जन्म झाल्याबरोबर महामायेनें प्राण सोडला. ज्योतिष वगैरे पाहिल्यावर मुलगा संन्यासी हाईल, असें दिसून आलें, तेव्हां शुद्धोदन राजा फार खिन्न झाला. मुलाला वैराग्य

भगवान महावीर व महात्मा बुद्ध.

उत्पन्न होण्याचा प्रसंग येऊं नये म्हणून त्यानें सर्व सुखसाधनसंपन्न असा खास महाल तयार करून त्यांत सिद्धार्थाला ठेवले. इतर तरुण राजकुमारांबरोबर ते अनेक तऱ्हेचीं क्रीडा करीत. एकदां बुद्ध आपला चुलतभाऊ देवदत्त याच्यासह धनुर्विद्या शिकत असतां, एक बाण एक पक्ष्याला लागला व तो तडफडत झाडावरून खालीं पडला. ते दृश्य पाहून बुद्धाचें हृदय अतिशय कळवळलें. पुढें शुद्धोदन राजानें लवकरच पुत्राचा विवाह करून टाकला. अशा हेतूनें कीं, तो मायापाशांत इतक गुरफटला जावा कीं त्याला संन्यास घेण्याची बुद्धीच होऊं नये. यशोदा नांवाच्या राजकुमारीपासून बुद्धाला रंहुळ नांवाचा मुलगाहि झाला; पण एकदां पूर्वस्मरण होऊन बुद्ध महाल सोडून वनांत निघून गेले. एकदां ते सहल करण्यास रथांत बसून गेले असतां, एक शेतकरी कडक उन्हांत शेतांत राबतांना त्यांना दिसला. पोटासाठीं व देहपालनासाठीं इतके कष्ट करावे लागतात ही गोष्ट बुद्धाला असह्य झाली. पुढें एक रोगी त्यांना दिसला. त्याचे कष्ट पाहूनहि बुद्धाचें मन कळवळलें. नंतर एक अगदीं म्हातारा मनुष्य त्यांच्या नजरेस पडला. कर्मधर्मसंयोगानें त्याच वेळीं एक प्रेतयात्राहि त्यांच्या जवळून गेली. याप्रमाणे हीं चार दृश्ये पाहून बुद्धाचें मनांत खळबळ उडाली. आपणालाहि या स्थितींतून जावें लागणार आहे याची त्याला कल्पना आली व अशी दुःस्थिति पुन्हा न येईल असा प्रयत्न करण्याचा बुद्धानें निश्चय केला. घरीं परत आल्यावर त्यानें संसार सोडून वनांत जाण्याचा निश्चय केला. पण वडील व पत्नीला ही गोष्ट कळून उपयोगी नाही हें जाणून मध्यरात्री जाण्याचा बुद्धानें निश्चय केला. मध्यरात्रीं मुलगा व पत्नी गाढ निद्रावश झालेलीं पाहून, दोघांचें चुनचुन घेऊन लवकर जंगल गांठतां यावे म्हणून रथ मागविला व त्यांत बसून तो जंगलाच्या मार्गानें चालला. पहाट होईतोपर्यंत रथ जोरानें हाकण्यांत आला व दाट जंगलांत पोहोचल्यावर बुद्धानें सारथ्याला रथ परत घेऊन जाण्यास सांगितलें. सारथ्याला त्याचें आश्चर्य वाटलें. राजाला व छोट्या राणीला जाऊन काय सांगूं म्हणून तो विचारूं लागला. पण रथ घेऊन परत महालाकडे जाण्याची तुला माझी आज्ञा आहे यापलीकडे बुद्ध कांहींच सांगेना. तेव्हां निरुपायानें सारथी रथ घेऊन परत गेला. यशोदा राणीनें व शुद्धोदन राजानें फार शोक केला. बरींच वनें धुंदाळलीं; पण त्याला बुद्धाचा कांहीं शोध लागला नाही.

जन्म, कष्ट, रोग, जरा व मरण या दुःखांतून कायमचें सुटण्याचा मार्ग शोधून

- महात्रीरचरित्र

काढण्यासाठी म. बुद्ध जंगलांत गेले होते. असा मार्ग सांगणारा कोणी भेटल्यास त्याची सेवा करित आपण राहूं व तो सांगेल ती खडतर तपश्चर्या करून आपण तो मार्ग प्राप्त करून घेऊं अशी म. बुद्धाला उमेद होती. खरोखर शुद्धोदन राजानें जर भलतेंच नियंत्रण बुद्धावर घातलें नसतें तर ज्या जैनधर्मात त्यांचा जन्म झाला त्याच धर्माचे साधु योग्य वेळीं त्यांना भेटले असते व योग्य मार्ग त्यांना मिळाला असता; पण तसें होण्याइतकें त्यांचें पुण्यकर्म बलवत्तर नव्हतें असेंच म्हणावें लागतें व म्हणूनच ते भेटेल त्या साधूच्या नादीं लागत गेले व शेवटीं जैनसाधु भेटला तरी त्यानें सांगितलेल्या मार्गावर त्यांची श्रद्धा शेवटपर्यंत टिकली नाहीं व तो मार्ग अर्धवटच सोडून स्वकपोलकल्पित मार्गानें ते गेले व जी कांहीं प्राप्ति झाली त्यावरच संतोष मानून तोच मध्यम मार्ग म्हणून उपदेशावयास फिरून म. बुद्ध लोकवर्तीत आले. असो. पूर्वकर्म जसें होतें तसें झालें. रथांतून जंगलांत उतरल्यावर होते ते कपडे त्यांनीं फेकून दिले व मार्ग दाखविणाऱ्या साधूच्या शोधांत निघाले. एक सांख्यमताच्या साधु जवळपास रहात आहे असें त्यांना कळल्यावर ते त्याच्याजवळ गेले. या आरादकालम साधूनें आपला मार्ग बुद्धाला सांगितला, पण आरादनें जें कांहीं सांगितलें आहे त्यानें मला हवा असलेला मार्ग मिळून माझ्या मनाची शांति होईल असें मला वाटत नाहीं असें म्हणून म० बुद्ध तेथून निघाले. पुढें ते उद्गराम नांवाच्या एका ऋषीच्या तपोवनांत गेले; पण तेथेहि त्यांचें समाधान झालें नाहीं. सर्व तपोवनें धुंडून अनेक मतांच्या साधूंचा त्यांनीं समागम केला, पण त्यांच्या मनाचें समाधान झालें नाहीं. हिंडतां हिंडतां ते गयेजवळच्या 'क्याची' नामक तापसवनांत आले. तेथें त्यांना पांच निर्ग्रंथि साधु दिसले. त्यांचें म्हणणें बुद्धानां प्रमाण वाटलें व त्यांनीं सांगितलेली साधना ते करूं लागले. साधना करूं लागल्यावर थोडा अनुभवहि त्यांना आला. तेव्हां त्या पलाशग्राम किंवा वनग्राम नांवाच्या तापसवनांत राहून साधना पुरी करण्याचा त्यांनीं निश्चय केला. ज्या मुनिजवळ त्यांनीं दीक्षा घेतली त्याचें नांव पिहितश्रव. फल ज्याप्रमाणें अचित होऊं शकतें तसें मांसहि होऊं शकतें व कषायबल असलें तरी दिगंबरत्वास बाध येत नाहीं असा मतभेद झाल्यामुळे पार्श्वनाथ तीर्थकरांच्या परंपरेतील संघातून पिहितश्रव फुटून निघाले होते. केशलोच, ध्यान, उपवास वगैरे इतर सर्व क्रिया ते पाळीत असत. म० बुद्धानीं

महावीरचरित्र

कांहींच नवल नाही. एक ठिकाणीं खुद्द बुद्धानेंच म्हटलें आहे कीं, ' दुःख वाईट आहे, व त्यापासून दूर राहिलें पाहिजे. अतिरेकांत दुःख आहे. तपश्चरण हा एक प्रकारचा आतरक आहे व दुःखकारक आहे. तपश्चरणाचें कष्ट सहन करून कांहीं प्रत्यक्ष लाभहि होत नाही. म्हणून तो निरर्थक आहे ' चार्वाक ऐहिक सुखासाठीं ऐहिक भोगोपभोग भोगण्याचाच मार्ग सांगत होते व म. बुद्ध त्याच हेतूनें पण मार्ग मात्र दुसरा म्हणजे संयमादिकाचा सांगत होते एवढाच फरक; पण चार्वाकाप्रमाणेंच या जन्मानंतरच्या जीवनाबद्दल म. बुद्धांनीं शिष्यां-पुढें तरी चर्चा केलेली नाही; मग ते स्वतः त्याबद्दल कांहींहि समजलेले असोत. या जीवनोत्तर स्थितीबद्दल त्यांनीं कांहीं साधनें सांगितलेली नाही व स्वतःहि मध्येच सोडून दिली. म्हणून ते केवलज्ञानी नव्हते हें उघड आहे. उच्च परमार्थाच्या दृष्टीनें त्यांच्या उपदेशास विशेष किंमत नसून लौकिक पण शुद्ध सुखाच्या दृष्टीनें महत्त्व आहे; उलट भगवान् महावीरांच्या उपदेशास मुख्यतः या जीवनोत्तर जीवनाच्याच दृष्टीनें महत्त्व आहे. इहलोकीचें खरें सुख त्यांत अंगभूत असूं शकेल; पण मुख्य विचार शाश्वत सुखाचाच आहे. खूद्द म. बुद्धानां हि महावीर तीर्थकराच्या माहात्म्याची कल्पना पूर्णपणें होती असें त्यांनीं वेळोवेळीं काढलेल्या उद्गारावरून दिसतें. खरें सर्वज्ञ किती आहेत म्हणून एकानें त्यांना विचारलें असतां, संसारी लोकांच्या कल्पनेंतहि न येणारी ती गोष्ट आहे असें त्यांनीं उत्तर दिलें. मज्झिमनिकाय, अंगुतरनिकाय, न्यायबिन्दु वगैरे अनेक बौद्धग्रंथांतून भगवान् महावीरांच्या सर्वज्ञतेची स्तुति करण्यांत आली आहे. मज्झिमनिकायांत एक वचन खालीलप्रमाणें आहे. ' भिक्षून्तो, असे कांहीं संन्यासी आहेत कीं, जे म्हणतात प्राणी जें सुखदुःख भोगतात किंवा समभाव राखूं शकतात तो त्यांच्या पूर्वकर्माप्रमाणें होय. निर्ग्रथ म्हणतात कीं, आमचे गुरू नातपुत्र सर्वज्ञ आहेत. आपल्या विशेषज्ञानानें त्यांनीं असा उपदेश केला आहे कीं, उग्र तपश्चर्या करून तुम्ही पूर्वकर्माचा क्षय करा व नवीं वाईट कर्मे करूं नका म्हणजे सर्व दुःखाचा नाश होईल. भिक्षून्तो, मी या विचारार्शीं सहमत आहे तथापि त्यांनीं तपश्चर्येचा निषेध केला आहे. याचें कारण ज्यांना उच्च ध्येय नाही व तपश्चर्येचें कष्ट सहन होणार नाहीत अशा जीवांना निरर्थक होणाऱ्या त्रासाची त्यांना कींवा आली हेंच होय.

भगवान् महावीरांनीं बारा वर्षे तपश्चर्या करून केवलज्ञान प्राप्त झाल्यावर

भगवान महावीर व महात्मा बुद्ध.

धर्मोपदेशास वयाच्या ४३ व्या वर्षी सुरुवात केली. म.बुद्धांनी सहा वर्षे तपश्चर्या करून वयाच्या ३५ व्या वर्षी धर्मोपदेशास प्रारंभ केला. बोधिवृक्षाखाली ज्ञान झाल्यानंतर ते प्रथम काशीस आले हे वर सांगितलेच आहे. नंतर क्रमाने ते उरूबेला, गयासीस, राजगृह, कापिलवस्तु, श्रावस्ती, फिरून राजगृह, नंतर श्रावस्ती, फिरून राजगृह, पुन्हा काशी, भद्रिय, पुन्हा राजगृह, पुन्हा काशी, अन्धकबिंदु, पुन्हा राजगृह, पाटलिग्राम, कोटिग्राम, नातिका, आपन, कुस्तीनारा, आतूम, पुन्हा श्रावस्ती, फिरून राजगृह, दक्षिणागिरी, वैशाली, पुन्हा काशी, पुन्हा श्रावस्ती, चंदा, कौशांबी, पारिलेख्यक, पुन्हा श्रावस्ती, बालकालोकगंवाव, बेळु व कुर्गानारा वगैरे गांवी गेले होते. आसपास भिक्षु पाठवून त्यांनी मतप्रचार केला होता. कालानुसार नव्या गोष्टी त्यांना ज्या वाटल्या त्या ते भिक्षुद्वारा प्रस्तुत करीत. त्यांचा धर्ममार्ग अष्टांगमार्ग म्हणून प्रसिद्ध आहे. सत्यदृष्टि, सत्य-उपदेश, सत्यवार्ता, सत्यआचरण, सत्य जीवन, सत्य एकाग्रता, सत्य प्रयास व सत्य ध्यान हे ते आठ मार्ग होत. पहिला मार्ग सम्यक्दर्शनाशी जुळता आहे. पण दोहोंच्या दृष्टिबिंदूत महत्वाचा फरक आहेच. पुढील तीन मन, वचन, कायेचे तीन सम्यक् योग म्हणता येतील. पांचवा मार्ग सम्यक्चारित्र्याचा एक भाग होय. साहवा मार्ग धर्मध्यानासारखा आहे. सातवा शुद्ध परिणामाबद्दलचा आहे व आठवा मार्ग शुद्धध्यानाशी थोडा जुळेल. या अष्टांग मार्गाचा उपदेश भिक्षु व भिक्षुणींसाठी आहे; गृहस्थांसाठी हा नव्हे. पण यांतील बहुतेक जैन श्रावकांसाठीच जैनग्रंथांतून सांगितलेला आहे. बौद्धशास्त्रांतून आठ शील सांगितले आहेत. ते जैनी बारा शीलव्रतांशी बरेच जुळतात. अहिंसा, अस्तेय, पाप-त्याग किंवा ब्रह्मचर्य, सत्य, मादक वस्तूंचा त्याग, रात्री भोजन व अनियमित भोजनत्याग, नर्तन, गायन वगैरे विलासांचा त्याग व भूमिश्च या हा नी आठ व्रतें होत. दीर्घनिकाय नांवाच्या बौद्धग्रंथांत पहिल्या चार शीलांची पाणतिपात, अदिन्नादान, अब्रह्मचर्य, मुसावादत्याग, अशीच नावे दिली आहेत. चातुर्मासांत विहार बंद ठेवण्याची पद्धत जैनमुनीवरूनच घेतली आहे. आस्रव, संवर, हेहि शब्द बौद्ध ग्रंथांत आहेत. यावरून जैनतत्त्वज्ञानाचा बौद्धावर किती परिणाम झाला आहे ते स्पष्ट दिसून येतें. पण दुःखाची गोष्ट एवढीच की, सर्वज्ञानी विकृत किंवा विपरित करून टाकले आहे. अति भोगोपभोग भोगू नये व तत्त्वचरण करू नये हा मध्यम मार्ग ज्यांनी जाणला ते बौद्धाकडून अर्हत मानल जात.

महावीरचरित्र

याच जन्मांत जो सुख भोगतो तो अर्हेत. अष्टांगमार्ग ज्याने पूर्णपणे आचरिला त्याला आर्यज्ञान प्राप्त होऊन निर्वाणप्राप्ति होते असे बुद्धाने म्हटले आहे. एकंदरीत भगवान् महावीरांचा आत्मप्राप्तीचा मार्ग व म० बुद्धाचा सुख-प्राप्तीचा मार्ग या दोहोंमध्ये महदंतर आहे. बौद्धांच्या धर्मग्रंथांची रचना पाली भाषेत आजपासून सुमारे बावीसशे वर्षांपूर्वीच झाली. या ग्रंथांचे तीन विभाग आहेत. विनयपिटक, सुत्तपिटक व अभिधम्मपिटक. पहिल्या पिटकांत भिक्षूंच्या आचारनियमांचे वर्णन आहे. दुसऱ्यांत म० बुद्धाचे उपदेश व तिसऱ्यांत बौद्ध तत्त्वज्ञान आहे.

डॉ. विमलचरण लॉ. एम्. ए. बी. एल्. एफ्. आर. एस्. हे जैन व बौद्ध अशा दोन्ही धर्मांच्या वाङ्मयांत पारंगत आहेत. त्यांनी दोन्ही वाङ्मयांत आढळणाऱ्या काही पारिभाषिक शब्दांची चांगली तुलना केली आहे. कर्म हा शब्द बौद्ध-वाङ्मयांतहि सांपडतो; पण जैनशास्त्रांत त्याचे जितके सूक्ष्म विवरण आहे तितके बौद्धग्रंथांतून नाही. कर्म पुद्गलाणु आहेत अशी शास्त्रीय मीमांसा जैनाशिवाय इतर कोणत्याहि तत्त्वज्ञानाने केलेली नाही. बौद्ध-शास्त्रांत जीव व अजीव या शब्दांचे जिवंत व निर्जीव असे सामान्य अर्थ घेतले आहेत; पण जैनतत्त्वज्ञानांत आत्मतत्त्व व जडतत्त्व या अर्थी ते वापरलेले आहेत. कर्मांमुळे या दोन तत्वांचा संयोग झाल्यावर जी वस्तु बनते तिला जिवंत म्हणतां येईल; पण जैनशास्त्रांतील हा सूक्ष्म भेद लक्षांत न घेतांच बौद्ध-शास्त्रकारांनी ते शब्द वापरलेले आहेत. आस्रव या शब्दाचे वावर्तीतहि बौद्धांनी असाच घोटाळा केला आहे. कर्म म्हणजे वैषयिक सुख, भाव म्हणजे जन्म, दित्थि म्हणजे खोटा विश्वास व अविज्जा म्हणजे अविद्या या चारीमुळे जी पातके होतात त्याला बौद्ध ग्रंथांतून आस्रव म्हटलेले आहे. अर्थात् बौद्धशास्त्राप्रमाणे आस्रव म्हणजे पापच होय. पण जैन शास्त्राप्रमाणे पुण्यस्रवसुद्धा आहे. शुभाशुभ कर्मांचे द्वार म्हणजे आस्रव. कायावाचामनेकरून जी बरी वाईट कर्मे घडतात ती सर्वच आस्रव. संवर शब्दाचा अर्थ बौद्ध शास्त्रकारांनी संयम म्हणूनच केला आहे. पण जैनशास्त्राप्रमाणे त्या शब्दाचा अर्थ तोच असला तरी सूक्ष्म म्हणजे 'आस्रवनिरोधलक्षणः संवरः' असा आहे. उलट बंध या शब्दाचा अर्थ बौद्धांनी संयोजन किंवा संयम म्हणून केला आहे तो अगदीच विचित्र आहे. जैनश्रावक हा गृहस्थहि असू शकतो; पण बौद्धश्रावक हा भिक्षूच असला पाहिजे.

भगवान महावीर व महात्मा बुद्ध.

दुःखसमुदाय, दुःखनिरोध व दुःखनिरोधगामिनिपतिपदा या चतुष्टयाचें ज्ञान नसणें म्हणजे बौद्धशास्त्रांत अज्ञान मानलें आहे. धर्मास्तिकाय जैनशास्त्रांशिवाय अन्यत्र कोणत्याहि शास्त्रांत नाही. याची कल्पना बौद्धांच्या पटिकसमुत्पाद यासंबंधीच्या कल्पनेशी जुळणारी आहे. निर्वाण व आकाशघातु याशिवाय इतर सर्व बौद्धशास्त्र अशाश्रित मानतें. नरकाच्या कल्पना जैन व बौद्ध शास्त्रांत सारख्याच आहेत. संख्या व नांवें मात्र निराळी आहेत. बुद्ध व तर्धिकरांची संख्याहि समान आहे. नरकाप्रमाणेंच स्वर्गलोकांचीहि कल्पना बौद्ध व जैनांची समान आहे. अर्थात् स्वर्गनरक बौद्ध मानीत नाहीत म्हणून त्यांना नास्तिक म्हणण्यांत येतें असें जें म्हणतात तें चुकीचें आहे. आत्म्याचें भावी अस्तित्व ते विचारांत घेत नाहीत म्हणून नास्तिक गगले जातात. श्रावकाला कांहीं धंदे निषिद्ध आहेत तसें बौद्ध भिक्षूंच्या अनुयायांनाहि प्राण्यांची विक्री, शस्त्रव्यापार, मत्स्यविक्रय, मांसविक्रय व मदिराविक्रय हे पांच धंदे निषिद्ध आहेत. याला पन्नकवाणिज्य म्हटलें आहे. सुखाचा मार्ग शोधून काढण्यासाठीं गेल्यावर दीक्षा घेण्यापासून ते परिनिव्वाणापर्यंत म० बुद्धावर जैन तत्वज्ञानाची छाप पडत गेल्यामुळें बौद्ध-शास्त्रांत जैनसिद्धान्त बरेच आढळतात; पण त्यांचे पूर्णपणें आकलन न केलें गेल्यामुळें ते विपर्यस्त स्वरूपांत आढळतात. नंतरच्या बौद्धाचार्यांनीं तर जैन-शास्त्राची नकलच केली पण तीहि विपर्यस्तच झाली. असो.

कोणत्याहि धर्मसाधनांची योजना भक्कम पायावर करावयाची असेल तर मूल-सिद्धान्ताचे बाबतींत असंदिग्धपणा ठेऊन चालणार नाही. म. बुद्धाची हीच चूक झाली. आत्मा म्हणजे काय ? हें विश्व काय आहे ? पुढें निर्णय कसा होईल ? चालूं जन्मांतील खरें पुत्र एवढें जरी ध्येय मानले तरी सुखाची व त्याच्या मार्गाची कल्पना येण्यास मूलभूत सिद्धान्तांचें ज्ञान होणें अगदीं आव-श्यक आहे. म. बुद्धाला तें कांहीं अशीं झालें होतें व म्हणूनच ते कांहीं अशीं कां होईना; पण खऱ्या सुखाचा मार्ग उपदेशू शकले. पण तात्विक ज्ञान तितकें खोल नसल्यामुळें त्या वादविवादांत आपण टिकूं शकणार नाहीं असे म. बुद्धाला वाटलें असलें पाहिजे; म्हणूनच खालील प्रश्नांचें उत्तर म. बुद्धांनीं दिलें नाहीं. (१) लोक नित्य आहे काय ? (२) लोक अनित्य आहे काय ? (३) लोक नियमित आहे काय ? (४) लोक अनंत आहे काय ? (५) शरीर व आत्मा एकच काय ? (६) शरीर व आत्मा भिन्न आहेत काय ?

महावीरचरित्र

(७) ज्याने सत्य जाणलें तो मरणानंतर जिवंत असतो काय ? (८) तसें नसेल तर त्याचें काय होतें ? (९) किंवा जिवंत असतो व नसतोहि ? (१०) किंवा तो जिवंत नसतो व जिवंत असतो असेंहि नव्हे ? याप्रमाणें स्याद्वाद-शैलीची नकल करून प्रश्न विचारण्यांत आले; पण त्यावर म. बुद्धांचें एकच उत्तर कीं, हे पोत्यपाद, या विषयावर मी आपलें मत प्रगट केलेलें नाहीं. विषयसेवन कां अधिक सेवन करूं नका ? तर दुःख होतें म्हणून. पण दुःख कां होत यांचें कारण दिलें गेलें नाहीं. विषयसेवनांत सुखहि आहे व दुःखहि आहे; पण दुःखविरहित सुखाचा मार्ग अंधुकपणेंच म. बुद्धांनीं दाखविला आहे. शिवाय असें कां होतें याला उत्तर नाहींच. निदान भरतभूमींत तरी तत्त्वज्ञानाचें बूड नसलेले धर्म टिकणें अशक्य आहे व म्हणूनच येथें बौद्धधर्म नामशेष झाला. म. बुद्धानंतरच्या भिक्षुनी ही त्रुटि ओळखून तत्त्वज्ञान रचलें; पण म. बुद्धानें घातलेल्या पायावरच तें रचावें लागलें. वैदिक धर्मानें भारतीय तत्त्वज्ञान पुष्कळ आत्मसात करून घेतलें; पण यज्ञसंस्था, बहुदेवतापूजन वगैरे मूळ पाया कांहीं सोडला नाहीं. तसेंच बौद्धधर्माचे बाबतींतहि झालें. व असेच होणें स्वाभाविक आहे. म्हणूनच मूळ धर्मसंस्थापकाचें महत्त्व विशेष मानलें जातें. प्रथम तर्किकर ऋषभदेवानींच भारतीयतत्त्वज्ञानाचा पाया असा सुंदर घालून दिले कीं तो कालवर्धी बदलावा लागत नाहीं व परिपूर्ण आहे. स्वच्छंदानें ज्यांनीं तो पाया सोडून दुसरीं मते प्रस्थापित केलीं तीं टिकूं शकत नाहींत; एक जैनशासन मात्र अव्याबाध व शुद्ध राहिले आहे. जैन तत्त्वज्ञानाची बालजीव टिंगल करूं शकतील; पण त्यांत कोणालाहि दोष काढतां येणार नाहीं. अवघड आहे म्हणतां येईल; पण ध्येयसाधनास अपुरें असें म्हणतां येणार नाहीं.

बुद्ध व महावीर या पुस्तकांत गुजराथविद्यापिठाचे राजिस्टार श्री. मश्रूवाला खालीलप्रमाणें लिहितात, “ बुद्ध व महावीर हे आर्यांच्या दोन स्वभावाचे द्योतक आहेत. एक प्रवृत्तिपर स्वभाव व दुसरा निवृत्तिपर स्वभाव. या जन्मानंतर काय होणार आहे याची फिकार न करतां चालूं जन्मांत जास्तीत जास्ती खरें सुख कसें मिळेल याची चिंता म. बुद्धांनीं केली. जन्मच जर दुःखकारक असेल तर तो आतां झालाच आहे. पुढें पुन्हा जन्म असेल तर त्या जन्मांतलि सुखें या जन्मांत केलेल्या सुकृत्यावरच अवलंबून आहेत. म्हणून या जन्मीं पुण्य करणें इह व परलोकीं सुखकारक आहे. असा विचार करूनच या जन्मां-

भगवान् महावीर व महात्मा बुद्ध.

तां दुःख निवारण व्हावें म्हणून म. बुद्धानें अष्टांग मार्ग सांगितला. महावीराची दृष्टी निराळी आहे. त्याची दृष्टी भावी गतीकडे अधिक होती. ती सुधारण्यासाठी या जन्मीं ते वाटेला तितके कष्ट सहन करण्यास तयार होते व होण्यास सांगत. सुख-दुःखाचें कारण शोधू जातां, तें आपण केलेल्या कर्मांतच सापडतें म्हणून पूर्वजन्मीं आपण काय केलें व काय होतों आणि पुढील जन्मीं काय होतें याचा विचार करावा लागतो. पूर्वजन्मीं जशीं कर्मे आपण केलीं तशीं बरीवाईट फळें आपणांस या जन्मीं मिळत आहेत. घड्याळांतील लंबक जसा इकडून तिकडे हालत असतो तसा हा जीव जन्म व मरण यामध्ये येरझारा घालत असतो. घड्याळाला चावी नसेल तर लंबक हालत नाही. त्याचप्रमाणें कर्माची चावी दिलेली नसेल तर जीवाला जन्म-मरणाचे फेरे फिरावे लागणार नाहीत हा फेरा सुखकारक नाही. क्वचित सुख होतें; पण तें क्षणभंगुर असतें. शिवाय या क्षणभंगुर सुखामुळें त्या फेऱ्यांना अधिक गतिहि मिळते. म्हणून परिणामतः हें क्षणभंगुर सुखाहें दुःखकारकच आहे. काहींहि करून या दुःखांतून सुटलें पाहिजे व त्यासाठीं कर्माच्या किल्लीचे फेरे कमी केले पाहिजेत. म्हणून हे फेरे कमी करण्यासाठीं प्रयत्न करण्याकडेच आर्यांची अधिक प्रवृत्ति आहे. कर्माची दिलेली किल्ली कशी तरी सोडविण्याचा ते प्रयत्न करतात. महावीरस्वामी या प्रयत्नाचेच आदर्श होत. त्यांनीं कर्मक्षयासाठीं खडतर तपश्चरण केलें ! ” जर्मनींतल एका पंडितानें महावीर व बुद्ध या नांवाचेंच पुस्तक लिहिलें आहे व त्यांतहि त्यानें वरील मत प्रगट केलें आहे. म. बुद्धाचा मार्ग ख्रिस्ताप्रमाणें इहलोकांतील प्रवृत्तिसाधक आहे व भगवान् महावीराचा मार्ग निवृत्तिपर अतएव काहीं तरी पारलौकिक ध्येयासिद्धीसाठीं आहे असें जें म्हटलें जातें तें खरें आहे. म. बुद्धाला ऐहिक खरें सुख मिळवावयाचें होतें व म. ख्रिस्ताला भांडखोर लोकांना गुण्यागोविंदानें नांदावयास शिकवावयाचें होतें. म्हणून अष्टांगमार्ग व सामान्य नीति आणि ‘ Sermon on the mount ’ सांगून या जगांत सुख-दुःख भोगण्यास यवेंच लागूं नये असा मार्ग त्यांना सांगावयाचा होता. बुद्धादिकांना विषारी वृक्षाला निर्विष करावयाचें होतें. भगवान् महावीरांना त्याचें मूळच्छेदन करावयाचें होतें. या ध्येयभिन्नतेमुळें दोघांचे मार्गहि भिन्न झाले.

भगवान् महावीरांचा काल इ. स. पू. ६१७ ते इ. स. पू. ५४५ आणि म. बुद्धाचा काल इ. स. पू. ६२३ ते इ. स. पू. ५४३ आहे. त्यावरून भगवान्

महावीरचरित्र

महावीरांचा जेव्हा जन्म झाला तेव्हा म. बुद्ध सहा वर्षांचे होते. महावीरस्वामींनी जेव्हा दीक्षा घेतली तेव्हा म. बुद्ध छत्तीस वर्षांचे होते व धर्मप्रचार करू लागले होते. महावीर भगवानांना केवलज्ञानप्राप्ती होऊन तेहि जेव्हा धर्मप्रभावना करू लागले तेव्हांपासून अर्थातच म. बुद्धाचा प्रभाव कमी झाला व म्हणून इ. स. पू. ५०३ ते इ. स. ५५३ पर्यंतची गौतमबुद्धाच्या जीवनाची हकीगत बौद्धग्रंथांतून मुळीच मिळत नाही. नंतर काही जैनराजे म. बुद्धाला मिळाल्यामुळे भगवान् महावीरांची धर्मप्रभावना चालू असूनही फिरून म. बुद्धाचा प्रभाव पडू लागला व त्यानंतर दहा वर्षांनी महावीर तीर्थंकर निर्वाणाला गेल्यामुळे म. बुद्धाच्या आयुष्याची शेवटची दहा वर्षे भरभराटीत गेली. महावीरनिर्वाणाचे वेळी म. बुद्ध हयांत होते व त्यांनी निर्वाणवार्ता ऐकून एक प्रवचन भिक्षूंना दिले होते. याप्रमाणे या दोन सम-कालीन थोर पुरुषांचा जीवनक्रम आहे. म. बुद्धाचा उपदेश स्त्रिताच्या शिकवणीशी बराच जुळत असल्यामुळे पाश्चिमात्य विद्वानांचे बौद्ध इतिहासाकडे बरेच लक्ष वेधले. ब्रह्मदेश व सिलोनमधील बौद्ध भिक्षूंनीहि प्राचीन बौद्धवाङ्मयाची बरीच सेवा केली असल्यामुळे बौद्धग्रंथ मुबलक मिळण्याची सोय झाली आहे. महावीरचरित्राचे बाबतीत व जैनवाङ्मयाचे बाबतीत जैनांनी विशेष प्रयत्न केले नाहीत. शिवाय ही दोन्ही अलौकिक असल्यामुळे सामान्य मानवी बुद्धीला आकर्षकहि वाटत नाहीत. त्यामुळे महावीरचरित्राबद्दल व इतर जैन वाङ्मयाबद्दल इतर लोकांनीहि सायास केले नाहीत, तथापि अलिकडे जैन विद्वानांचे लक्ष या कार्याकडे वेधले असल्यामुळे इतर संशोधकांचेहि वेधेल व सत्य इतिहास मिळू लागेल अशी आशा वाटते. महावीर तीर्थंकर हे ऐतिहासिक पुरुष होते, व त्यांच्या जीवनाचा आणि तत्त्वज्ञानाचा बराच प्रभाव म. बुद्ध व त्यांच्या तत्त्वज्ञानावर झाला आहे यांत मुळीच शंका नाही. या दोहोंपैकी श्रेष्ठ कोणते व प्राचीन कोणते ते आतां सूर्यप्रकाशाइतके स्पष्ट झालेले आहे.

महावीरचरित्र

होण्याचें सामर्थ्य त्याच्यांत आहे. सात तत्वांमुळे किंवा नऊ पदार्थांमुळे जीव आश्रित मोक्ष मिळवू शकतो. सार्वगिक साधनहि मोक्षासाठी सांगितलेलें आहे. विश्वाचें कोडें उलगडण्याचा प्रश्न बुद्धिग्राह्य नसल्यामुळें निश्चयपूर्वक सर्वच कांहीं सांगता येणार नाहीं व पटवून तर देतां येणार नाहींच व म्हणूनच वरवरहि मूर्खपणाचीं दिसणारीं मतें सृष्टीच्या घडामोडींचे बाबतींत प्रचलित आहेत. पण त्या सर्वांत तीर्थंकर प्रतिपादित मत जितकें शुद्ध व ग्राह्य वाटतें तितकें दुसरें कोणतेंच वाटत नाहीं. विश्वाच्या मूळ कोऱ्याच्या बाबतींत व धर्ममार्गाचे बाबतींत इतके शुद्ध व समर्पक विचार प्रदर्शित करण्याची पात्रता तीर्थंकरा-शिवाय इतरांत नाहीं व तीर्थंकर आणि सिद्धांतांहि ती सर्वज्ञतेमुळें आली, अनंतदर्शनामुळें आली व शुद्ध चारित्र्याचें फळ म्हणून प्राप्त झालेल्या वीतरागता व निरूपाधिकत्वामुळें मिळालेल्या अनंतवीर्य व अनंतसुखामुळें आली. हे अनंत चतुष्टय तीर्थंकर व सिद्धाशिवाय इतरांना नाहीं व म्हणूनच त्यांचें अभिप्रायहि एकांतिक आहेत. तीर्थंकर सर्वज्ञ होते हें त्यांचे ज्ञानच सांगते. अनंतदर्शनाशिवाय असलें ज्ञान प्राप्त होणार नाहीं. अनंतसुख व अनंतवीर्य तीर्थंकरांना असतें व म्हणूनच सामान्य जीवांना जें असह्य कष्ट होत असतात ते त्यांना होत नाहींत. त्यांना अशक्य असें कांहीं नाहीं व दुःख कशापासूनहि होत नाहीं. सर्व तीर्थंकरांच्या चारित्र्यावरूनहि हीच गोष्ट दिसून येते. या अनंतचतुष्टयाची पूर्ण कल्पना सामान्य जीवांना येणें अशक्य आहे. कांहीं जीवांना त्याची अंधुक कल्पना येऊ शकेल व असे धर्मात्मे जीवहि फारच थोडे असतात. हे अनंत चतुष्टय हा तीर्थंकर व सिद्धांचा विशेष होय आणि म्हणूनच ते सार्वगिक व सर्वग्राह्य असा उपदेश देऊं शकले.

एकंदरीत प्रत्यक्ष अनुभव घेऊन तीर्थंकर व सिद्धांनी उपदेश केला असल्यामुळें त्यांचा उपदेश सर्वग्राह्य व त्रिकालाबाधित आहे व तो उपदेश सर्वांना लागू पडणारा असूनहि परस्परविरोधी नाहीं, आणि म्हणूनच तो त्रिकाला-अधित व सार्वगिक आहे. जैन सिध्दान्ताची स्याद्वाद-शैली तर अप्रतिम आहे. डॉ. भांडारकरांनी त्यावर अभिप्राय देतांना खालील उद्गार काढले आहेत. 'कोणत्याही विषयासंबंधी विचार करण्याचे दोन मार्ग आहेत. एक द्रव्या-र्थिकनय व दुसरा पर्यायार्थिकनय. मूळ पदार्थाचें बाह्य स्वरूप पालटलें म्हणजे त्याचा आपण पर्यायार्थिकनयानें विचार करतो त्या पदार्थाच्या मूळ स्वरू-

महावीर निर्वाणकल्याणक

पाचा जेव्हा विचार करतो तेव्हा द्रव्यार्थिकनयानें विचार करतो. आत्मा जेव्हा त्याच्या पापपुण्यानुसार देव, मनुष्य, तिर्यच व नरक गर्तीत असतो तेव्हा पर्यायार्थिक नयानें त्याला देव, मनुष्य, तिर्यच किंवा नारक म्हणतां येईल; पण द्रव्यार्थिकनयानें त्याला आत्माच म्हणावें लागेल. एखाद्या वस्तूला एकाच वेळीं ती अमुक वस्तू आहे असें जसें तुम्ही म्हणू शकाल, तसें ती अमुक वस्तू नाही असेंहि म्हणू शकाल. याप्रमाणें सप्तभंगीनयानें किंवा सात प्रकारानें वस्तूचें स्वरूप सांगण्याची पद्धत आहे. घटाची उत्पत्ति म्हणजे पूर्वी नसलेल्या पदार्थाची उत्पत्ति असें पर्यायार्थिक नयानें म्हणतां येईल. पण पूर्वी जितें अस्तित्वहि नव्हतें अशा वस्तूपासून कांहीं घट बनला नाही. मृत्तिका पूर्वी होतीच म्हणून द्रव्यार्थिकनयानें घटाला मृत्तिका म्हणतां येईल. या रीतीनें एका अपेक्षेनें तुम्ही पदार्थाचें अस्तित्व कबूल कराल. दुसऱ्या अपेक्षेनें अस्तित्व नाकारू शकाल; पण निरनिराळ्या वेळींच एकाद्या पदार्थाचें अस्तित्व व नास्तित्व दोन्ही तुम्ही दाखवू शकाल. एकाच वेळीं मात्र एखाद्या पदार्थाचें अस्तित्व व नास्तित्व एकाच अपेक्षेनें सांगणें अशक्य आहे. याचप्रमाणें एका अपेक्षेनें एखाद्या वस्तूचें अस्तित्व सांगणें अशक्य होईल. नास्तित्व सांगणें अशक्य होईल, व अस्तित्व नास्तित्व दोन्ही सांगणें अशक्य होईल. म्हणून अनेकांतदादाचा किंवा सप्तभंगी न्यायाचा निष्कर्ष हा कीं, एखादी वस्तू सर्व दृष्टीनें, सर्व काळीं व सर्व प्रकारें असते, असें मानतां येणार नाही. एखादी वस्तू एका ठिकाणीं असेल तर दुसऱ्या ठिकाणीं नसेल. एका वेळीं असेल, तर दुसऱ्या वेळीं नसेल; एखाद्या रूपांत असेल व दुसऱ्या स्वरूपानें नसेल. यावरून कोणत्याहि वस्तूच्या स्वरूपाचा निश्चय करतां येणार नाही असें जे कांहीं विद्वान म्हणतात ते मात्र खोटें आहे. उलट या उपाया-मुळेच खरा व शुद्ध निश्चय होईल. प्रत्येक निर्णय सापेक्षपणानें करावा. हाच सप्तभंगीन्यायाचा उद्देश आहे. शंकराचार्यांनीं 'नैकस्मिन्संभवात्' म्हणजे एकाच वेळीं अस्तित्व व नास्तित्व कसें सांगतां येईल, असा आक्षेप स्याद्वादाचे बाबतींत आणला आहे. पण तो भ्रामक आहे हें डॉ. भांडारकरांनींहि म्हटलेंच आहे. उलट शंकराचार्यांचा अद्वैत सिद्धान्तच भ्रामक आहे ही गोष्ट अवालवृद्धांच्या परिचयाची आहे. एखाद्या पुरुषाला तो सर्वांचा सर्व काळीं बाप आहे हें म्हणणें जसें भ्रामक, तसेंच एक ब्रह्मच सर्वत, सर्वकाळीं

भरलें आहे हें क्षणें भ्रामक होय. तो पुरुष पुत्रापेक्षेनें बाप असेल; पण पित्रापेक्षेनें पुत्रहि आहे हेंच स्याद्वादांतील मर्म आहे. हें मर्म न ओळखल्या-मुळेच इतर मते एकांतिक बनली आहेत; पण जैनमत सार्थगिक व परिपूर्ण आहे.

महावीर तीर्थकरांच्या उपदेशाचें सार थोडक्यांत खालीलप्रमाणें आहे. (१) हें विश्व अनाद्यनंत व स्वयंभू आहे. त्यांत जीव, अजीव, धर्म, अधर्म, आकाश व काल हीं सहा द्रव्यें अनाद्यनंत व स्वयंभूच आहेत. जीव भिन्न व अनंत आहेत. (२) स्वभावतः हीं द्रव्यें नित्य असलीं तरी पर्यायांतरामुळे व त्या दृष्टीनें अनित्यहि आहेत. (३) संसारी जीव अनादिकालापासून जड व पापपुण्यमय कर्मपुद्गलांच्या संयोगामुळे अशुद्ध आहे. (४) कषायजन्य मनवचनकायधोगामुळे जीवाला कर्मबंध होतो. व त्याच तीन शुद्ध योगामुळे तो कर्मबंधनांतून विमुक्तहि होतो. (५) कर्माचा फलदाता कोणी ईश्वर नसून पापपुण्यानुसार जीव सद्भाव व असद्भाव देऊन सुख-दुःख भोगावयास लावतो. (६) मुक्त जीवहि संसारी जीवाप्रमाणें अनंत व भिन्न आहेत. ते फिरून संसारी होत नाहींत. (७) मुक्तात्मे तीर्थकर व सिद्धांची उपासना केल्यानें ते प्रसन्न होऊन मुक्ति देत नाहींत; पण उपासकाचे भाव या भक्तीमुळे शुद्ध होऊन त्याला मोक्षफल मिळतें. (८) क्रोध, मान, माया व लोभ या चार कषायमुळे कर्मबंध होतो. कषायवृत्ति सोडून वीतरागमय आत्मा समाधिस्थ केल्यानें कर्मबंधाचा नाश होतो. म्हणून मुक्तीचें साधन जीवाचेच हातीं आहे. (९) अहिंसा, सत्य, अस्तेय, ब्रह्मचर्य व अपरिग्रह हे परम धर्म होत. निर्ग्रथमुनि हे धर्म पूर्णपणें पाळतात. गृहस्थीजनानीं आपापल्या कुवतीनुसार पाळावेत. (१०) मुनि व गृहस्थांचीं नित्य षट्कर्म अनुक्रमें खालीलप्रमाणें आहेत. सामायिक, प्रतिक्रमण, प्रत्याख्यान, मुक्तात्मस्तुति, मुक्तात्मवंदन व कार्यात्सर्ग, आणि सद्देवपूजा, सद्गुरुभक्ति, सच्छास्त्रपठण, संयम, तप व दान. (११) मुनि निर्ग्रथ असतात. ते आरंभ व परिग्रहाचा त्याग केलेले असतात. (१२) गृहस्थांचे खालील आठ मूलगुण आहेत. तप, मांस व मदिरेचा त्याग, आणि पंचाणुव्रतांचें पालन. (१३) जीव, अजीव, पुण्य, पाप, आस्रव, संवर, बंध, निर्जरा व मोक्ष हे नऊ पदार्थ अनाद्यनंत आहेत. (१४) ईश्वर म्हणजे स्वयंभू, अकलंक, वीतराग, उपाधिरहित व चैतन्यमय शुद्धात्मा होय. असे ईश्वर अनंत आहेत. (१५) आत्मतत्त्व व जडतत्त्व ही अगदीं भिन्न

महावीर निर्वाणकल्याणक.

आहेत. त्यांचा संयोग होतो; पण तीं कधीहि एक होणार नाहीत. (१६) सम्यक्दर्शन, सम्यक्ज्ञान व सम्यक्चरित या रत्नत्रयीच्या एकसमयावच्छेदे उपयोग करूनच संसारी जीव मुक्तात्मा होऊ शकतो. (१७) भव्यात्म्याशिवाय इतर जीवांना मुक्ति मिळत नाही व मानुषभवाशिवाय इतर भवांतून जीव मुक्तीला जात नाही. याशिवाय इतरहि अनेक विशेष उपदेश आहेत; पण आत्मोन्नतीच्या वावर्तीत पूर्णश्रद्धा, जीवाजीवांचे पूर्ण ज्ञान व स्वावलंबनाचे जोरावर अजीवाचे संयोगापासून सुटण्याचे प्रयत्न या तीन गोष्टी संसारी जीवांना केल्या पाहिजेत हेच महावीर तीर्थकरांच्या उपदेशाचे मुख्य सार आहे. या वावर्तीत अश्रद्धा नुकसानकारक ठरते. अपुरे ज्ञान घातुक होतें व परावलंबन विपरीत परिणाम करतें. स्वच्छंद हा केव्हाहि वाईटच. पण सम्यक् आलंबन घेणेहि महत्त्वाचें आहे. स्वच्छंद व वाईट आलंबन हीं दोन्ही त्याज्यच होत.

पावापुराचा हस्तिपाल राजा तीर्थकर संघाची सेवा करण्याची आशा फार दिवसापासून करित होता व शेवटीं ती एकदां फळीभूत झाली. मनोहर नांवाच्या बागेत तीर्थकरसंघ उतरला होता. नांवाप्रमाणेंच तो बागिचाहि अतिशय मनोहर होता. पावापुराच्या लोकांनीं गुह्यातोरणें उभारून, सडासंमार्जन करून व रांगोढ्या घालून पुरी शृंगारली होती. सर्व नरनारी व बाल उच्च वस्त्रे परिधान करून व अलंकार धारण करून भगवानाला वंदन करण्यास गेले. मनोहर बागीच्यातील एका तलावांत लहानशी बाग बनविण्यात आली होती. त्यांत भगवान महावीर वसले होते. निर्वाणकाल समीप आल्यामुळे समवसरण आतां विघटित झाले होते. तीर्थकरांच्या तीस वर्षांच्या उपदेशानें सर्वत्र इतका समभाव पसरला होता कीं, सिद्धगज, मृगव्याघ्र, मार्जारमूपक वगैरे प्राणीहि आपलें नैसर्गिक वस्त्र विसरून गेले होते. मग मनुष्यप्राण्यावर भगवानाच्या उपदेशाचा परिणाम झाला असल्यास त्यांत काय नवल ! असा समताभाव सर्वत्र उत्पन्न झाल्यामुळे मुखशांति नांदत होती. सर्व वनस्पतीहि प्रफुल्लित दिसत होत्या. समवसरण विघटित झालेले पाहून तीर्थकराचा निर्वाणकाल जवळ आला असें इंद्रादि देवांनीं जाणले. कार्तिक व० १४ चे रात्री चंद्र स्वाति नक्षत्राला असताना सन्मति भगवानांनीं पट्टोपवास धारण करून योगनिरोध करून, कायोत्सर्ग करून, सर्व कर्मांचा नाश केल्यावर महावीर तीर्थकराचा आत्मा मोक्षशिलेला गेला. लगेच इंद्रादि देवांनीं तीर्थकर शरीराला निर्वाणकल्याणक केले. ज्या

महावीरचरित्र

बेळेस महावीरांचा आत्मा मोक्षशीलकडे चालला त्या वेळीं कृष्णपक्ष असूनहि चंद्रप्रकाशाहून अधिक तेजस्वी प्रकाश सर्वत्र फाकला होता. त्यामुळे सर्व ठिकाणच्या प्राणीमात्रांना महावीरनिर्वाणाची खबर कळली. समुद्र गिजू लागला होता. पृथ्वी कंपायमान होत होती. देवलोकांतील घंटा आपोआप वाजू लागल्या होत्या. याप्रमाणे पावापुरींत महावीर तीर्थकरांचे निर्वाणकल्याणक झाले. पावापुरीचे वर्णन वै. जुगमंदरलाल जैनी. एम्. ए. यांनी खालीलप्रमाणे केले आहे. ' पावापुरींत मार्तीचीच घरे आहेत. व ते लहानसेच गांव आहे; पण ते अंतिम तीर्थकरांचे मोक्षस्थान असल्यामुळे पावापुरीला विशेष महत्त्व आहे. यात्रेकरूसाठीं कित्येक टोलेजंग धर्मशाळा आतां तेथें झाल्या आहेत. पांच सहा-मंदिरेंहि बांधलीं गेलीं आहेत. महावीरनिर्वाण तिथीला तेथें मोठी यात्रा जमते. नेहमीं यात्रेकरू येत असतातच; पण निर्वाण तिथीपासून कांहीं महिनेपर्यंत यात्रेकरू बरेच येतात. ज्या तलावांतील बागिच्यांत महावीरस्वामी मोक्षाला गेले तो तलाव हल्लींहि आहे. त्यांत बागिचा केलेला असून त्यामध्ये महावीर-स्वामींचे चरणयुगुल आहे. तलावामुळे त्या तिथीला फारच शोभा आली आहे. पाण्यांत मासे भरपूर आहेत. कमलहि ऋतुकालानुसार तलावांत असतात. मगवानांच्या चरण युगलापर्यंत तलावांत पूल बांधलेला आहे. त्यामुळे दर्शनेच्छु लोक सुलभपणे जाऊं शकतात. चरणयुगलाच्या दोन्ही बाजूस गौतर गणधर व सूधर्माचार्य गणधर यांचीहि पावले आहेत. या तिथीचे दर्शन केल्यामुळे विशेष पवित्र भावना यात्रेकरूंच्या मनांत आल्याशिवाय रहात नाहींत " असो.

वीरनिर्वाणाच्या दुसरे दिवशीं ठिकठिकाणचे राजे व इतर श्रावक, श्राविका व साधु, साध्वी महावीर तीर्थकरांच्या अवशेषांचे दर्शन घेण्यास आले होते. त्या दिवशीं रात्रीं सर्वत्र दीपोत्सव करण्यांत आला होता. " महावीरस्वामींचा आत्मा मोक्षाला गेला ही आनंदवार्ताच होती. त्याबद्दल दुःख करणे हे अज्ञान होय. एवढेंच अज्ञान गौतम गणधरांना होतें व इतर दृष्टीनें ते महाज्ञानी व चारित्र-संपन्न असूनहि त्यांना केवळज्ञान होत नव्हतें. पण महावीरस्वामींच्या निर्वाणानंतर केलेल्या दुःखाचा विचार करून तसें करणे अयोग्य होतें असें जाणल्या-बरोबर गौतमगणधरांनाहि केवळज्ञान झालें व नंतर सत्तर वर्षांनीं तेहि मोक्षाला गेले." असा उल्लेख श्वेतांबर शास्त्रांतून पाहावयास मिळतो. व दिगंबरान्त महावीर-स्वामींच्या निर्वाणानंतर गौतमस्वामींना केवळज्ञान झालें व त्यांनीं बारा वर्षे विहार

महावीर निर्वाणकल्याणक.

करून नंतर मोक्षप्राप्ती करून घेतली आणि हेंच सत्य आहे. महावीरस्वामींच्या निर्वाणानंतर करण्यांत आलेल्या दीपोत्सवाची परंपरा अजून चालू आहे व तिलाच आपण दीपावलीचा सण म्हणतो. या सणाला वाटेल ती कल्पित कारणे अनेकांकडून सांगितली जातात. पण खरें कारण वीरनिर्वाणमहोत्सवाचेंच आहे. आणि दुसरे दिवशी वीरसंवत्चें नवें वर्षहि सुरू होतें. असो. बगिचांतील त्या निर्वाणस्थानावर एक स्तूप उभारण्यांत आला होता म्हणतात; पण आज तर त्याचें अस्तित्व नाहीं. याप्रमाणें महावीर तीर्थकरांचें दिव्य आयुष्य पूर्ण झालें. ते स्वतः अव्याबाध सुख भोगण्यास गेले व इतर जीवांनाहि त्या मोक्ष-शिलेत येण्याचा मार्ग दाखवून गेले आहेत. त्या मार्गाला अनुसरणें हें ज्याच्या त्याच्या हातचें काम आहे. कर्मग्रंथि जितक्या कमी बनतील तितक्या लवकर मोक्ष पदवी प्राप्त होईल. सर्व भव्यजीवांना केव्हांना केव्हां तरी त्या स्वाभाविक स्थितीस एकदां पोहोचावयाचें आहेच. पण जितकें लवकर तें स्थान गांठतां येईल तितकें चांगलें. कालाचेंहि बंधन असल्यामुळें विशिष्ट कालांत मोक्षप्राप्तीचें प्रयत्नहि होणें शक्य नसेल; पण जन्म-मरण शक्य तितकें कमी करणें केव्हांहि अशक्य नाहीं. शक्य तितके कमी भव करण्यांतच सुख आहे. जेवढें भव होतोंल तेवढ्यामधूनहि सम्यक्त्वापासून आत्मा कधीहि ढळणार नाहीं असा प्रयत्न जीवानें आदरवा म्हणजे त्यांतल्या त्यांत अधिक सुखी व कल्याणप्रद जीवन होईल. महावीरस्वामीचें तीर्थकरत्व सर्व जीवांना प्राप्त होणें शक्य नाहीं, पण सिद्ध पदवी सर्व जीवांना प्राप्त होणारी आहे म्हणून महावीरस्वामींचा आदर्श नेहमीं डोळ्यांपुढें ठेवणें जरूर आहे. महावीर तीर्थकरांचें चरित्र व त्यांचा उपदेश भव्यजीवांना मोक्षाची वाट दाखविण्यास खास उपयोगी पडेल.

महावीरचरित्र

गणीना शान्त्याचार्य झणून एक शिष्य होते. त्यांचा जिनचंद्र नांवाचा शिष्य शिथिलाचारी झाला. स्त्रीजन्मांत जीवांना मोक्षप्राप्ती होऊं शकते, असे तो प्रतिपादू लागला. ' केवलज्ञान्यांनाहि आहार घ्यावा लागतो. व म्हणून त्यांना रोगही होतात. वस्त्रधारण करणारे मुनिहि मोक्षाला जातात. महावीरस्वामींच्या गर्भाचें अपहरण झालें होतें. प्रासुक आहार कोठेहि घेतां येतो, वगैरे आगम विरुद्ध मिथ्यात्वाचा फैलाव करून तो पद्धित्या नरकाला गेला. ' देवसेन सूरि-कृत भावसंग्रह नांवाच्या ग्रंथांत खालीलप्रमाणें माहिती आहे. 'विक्रमराजाच्या मृत्यूनंतर १३६ वर्षांनीं सोरठ देशातील वलभी नगरांत श्वेताम्बरसंघ निघाला. उज्जयिनी नगरांत भद्रबाहु म्हणून एक आचार्य होते. ते निमित्तज्ञानी होते. बारा वर्षेपर्यंत चालणारा एक मोठा दुष्काळ पडणार आहे असे त्यांनीं मुनिसंघाला सांगितले. म्हणून तो देश सोडून मुनि अन्यत्र विहार करूं लागले. त्यांपैकीं शान्त्याचार्य सोरठ देशाला गेले. पण ते तेथें गेल्यानंतर त्या देशांतहि दुष्काळ पडला. भुकेले लोक दुसऱ्याची पोटें फाडून अन्न खावू लागले. अशी स्थिति पाहून पांढरे कांबळे, दंडा, तुंबा, पात्र, आवरण, व सफेत कपडा त्यांनीं धारण केला व भिक्षा गोळा करून ते उपजीविका करूं लागले. निग्रंथ मुनींची वृत्ति सोडून दिली व स्वच्छंदानें याचना करून, बसून ते खाऊं लागले. दुर्भिक्ष नाहीसे झाल्यावर शांत्याचार्यांनीं शिष्यसंघाला बोलावून फिरून नग्न बनण्याची आज्ञा केली; पण चटावलेले शिष्य थोडेंच ऐकतात ! ते म्हणाले दिगम्बरत्रतांत किती कष्ट आहेत. नग्न राहावे लागतें. उपवास करावें लागतात. एकेक दिवस भोजन मिळत नाही, कारण अभिग्रह जुळत नाही. मनाला वाटेल ते खावयाला मिळत नाही, वाटेल तेथें जातां येत नाही. मोन पाळावे लागतें. इमारतींत राहतां येत नाही. भूमिशय्या व केशलोच करावा लागतो. या दूषम कालांत हा दिगंबर वेष आवश्यक नाही व योग्यहि नाही. शिष्यांचे हे म्हणणे शान्त्याचार्यांना रुचेना. तसें केल्यास परंपरेचा उच्छेद होईल, जिनाज्ञेचा भंग होईल व मिथ्यात्व वाढेल असें त्यांनीं म्हटल्याबरोबर शिष्यांनीं त्यांना मारून टाकलें व शान्त्याचार्य म्हणून व्यंतरदेव झाले. नंतर त्या शिष्यसंघानें श्वेतांबरत्वाला अनुकूल अशी शास्त्र रचना केली व तसा उपदेश जैनसंघाला करण्यास सुरवात केली एवढेंच नव्हे तर दिगंबरमताची निंदा करूं लागले. शान्त्याचार्यांचा व्यंतरदेव या शिष्यांना पीडा देऊं लागला तेव्हा त्या व्यंतर

महावीर पश्चात्काल.

देवाची पूजा सुरू झाली व श्वेताम्बर लोक आजतागायत ती करीत आहेत. त्या व्यतिरिक्तदेवाच्या नांवानेच पहिली बलिपूजा श्वेताम्बर करतात. भावसंग्रह हा ग्रंथ दहाव्या शतकातील आहे. भट्टारक रत्ननंदांनी वरीलपेक्षा अधिक माहिती याप्रमाणे दिली आहे. 'भद्रबाहुस्वामींनी भविष्य कथन केल्यावर बारा हजार साधु त्यांच्या बरोबर दक्षिणेत गेले; पण रामल्य, स्थूलाचार्य व स्थूलभद्र हे साधु आपापल्या संघासह उज्जयिनीतच राहिले. दुष्काळ सुरू झाल्यावर ते शिथिलाचारी झाले. भद्रबाहुस्वामी स्वर्गाला गेल्यानंतर दक्षिणेतील दिगंबर-साधु परत उज्जयिनीला आले. तेव्हां शिथिलाचार सोडण्याबद्दल तेथील मुनि संघाला सांगण्यांत आले. स्थूलाचार्य असे सांगतात म्हणून शिष्यांनी त्यांना मारून टाकले तेव्हां ते व्यतिरिक्त देव झाले. तेव्हांपासून त्यांना श्वेताम्बर कुलदेव म्हणून पुजित आहेत. या शिथिलाचार्यांनी अर्थफालक नांवाचा सांप्रदाय काढला त्यानंतर बऱ्याच काळाने उज्जयिनीत कीर्तिराजा झाला. त्याची कन्या बलभीपूरच्या राजाला दिली होती. राजकन्या चंद्रलेखा अर्थफालक साधूची भक्त होती. ती सांप्रदायाच्या मुनीनां राजवाड्यांत बोलावीत असे. अर्थफालक साधू नम्रच असत; पण अंगावर एक वस्त्र नुसते टाकीत. राजाला हे रुचले नाही. त्याने त्या साधूंना वस्त्रे दिली व ती त्यांनी परिधानही केली. या साधूंचा मुख्य जिनचंद्र होता.' यावर पं. नाथूराम प्रेमी म्हणतात. 'देवसेनसूरि व रत्ननंदी यांच्यावर दिलेल्या वर्णनांत बराच फरक आहे भद्रबाहुस्वामींना देवसेनसूरि निमित्तज्ञानी म्हणतात व रत्ननंदी पंचमश्रुतकेवली म्हणतात. दिगंबरग्रंथावरून भद्रबाहुस्वामी वीरसंवत् १६२ व श्वेताम्बरग्रंथाप्रमाणे वीर सं. ६०३ मध्ये निर्वाणाला गेले असे मानले जाते. या कालांत साडेचारशे वर्षांचे अंतर आहे. रत्ननंदीने भद्रबाहुकालीन मताला अर्थफालक नांव दिले व नंतरच्या मताला श्वेताम्बर म्हटले दोन्ही ग्रंथांच्या उत्पत्तिस्थानांतही फरक दाखविण्यांत आला. प्रवर्तकांची नावेही निराळी देण्यांत आली. दिगंबरसांप्रदायांत कुंदकुंदाचार्य जितके मानले जातात, तितकेच श्वेताम्बरांत स्थूलभद्र मानले जातात, अर्थफालक नांवाचा सांप्रदाय निघाल्याचे वर्णन इतर कोणत्याही ग्रंथांत नाही. म्हणून रत्ननंदीचे वर्णन बनावट आहे.' पं. नाथूरामजींनी आपल्या म्हणण्याला अधिक आधार दिलेले नाहीत. म्हणून रत्ननंदीचे वर्णन बनावट म्हणतां येत नाही. पं. नाथूरामप्रेमींचा वरील अभिप्राय बाबू कामताप्रसादजींना मान्य नाही.

महावीरचरित्र

श्वेतांबरसांप्रदायांत या बाबतीत खालील गाथा प्रमाण मानली जाते. छव्वाससहस्रेहि नवजरेहि गयस्स वीरस्स । तो बोडियाण विही रहवीरपुरे समु-
प्पन्ना ॥ प्रभालक्षण नामक ग्रंथांत जिनेश्वरसूरींनी दिगम्बरांचे म्हणणे म्हणून
अशी गाथा दिली आहे. छव्वास सएहि न उत्तरैहि तइयासिद्धि गयस्य वीरस्स ।
कंबलियाणं दिट्ठी बलही पुरिए समुप्पण्णा ॥ याप्रमाणे श्वेतांबरमताच्याच दोन
ग्रंथांत एकाच वेळी दिगंबर व श्वेतांबरमताची उत्पत्ति झाली असा उल्लेख
आढळतो. वरील दोन्ही गाथा बहुतेक सारख्याच आहेत. पण दिगंबरमत
फार पूर्वीपासून होते ही गोष्ट इतर धर्मांच्या ग्रंथावरूनहि सिद्ध होत असल्या-
मुळे वरील गाथांतून दिलेल्या काळी श्वेतांबर मतच उत्पन्न झाले असले पाहिजे
हे स्पष्ट आहे. डॉ. स्टीव्हन्सनसाहेब या बाबतीत कल्पसूत्राच्या प्रस्तावनेत
लिहितात की, 'इ. स. पूर्वा पहिल्या शतकांत श्वेतांबर मत निघाले असले
पाहिजे. दिगंबर नव्हे.' डॉ. हॉर्नेलसाहेब या बाबतीत लिहितात 'इ. स. पूर्वी
३१० चे सुमारास मगधदेशांत बारा वर्षांचा दुष्काळ पडला. त्या वेळी मौर्य
चंद्रगुप्त राज्य करीत होते. भद्रबाहु त्यावेळी जैनसंघाचे आचार्य होते. दुष्का-
ळामुळे कांही शिष्यासह भद्रबाहु कर्नाटकांत गेले. मगध देशांत जे राहिले होते
त्यांचे आचार्य स्थूलभद्र होते. दुर्भिक्ष संपल्यावर पाटलीपुत्रांत एक जैनसंभ-
लन करण्यांत आले. त्यावेळी अकरा अंग व चौदा पूर्व ग्रंथ लिपिबद्ध करण्यांत
आले. दुष्काळांत जैनसाधूंच्या आचरणांत फरक पडला. सामान्य साधु कांही
वस्त्र धारण करू शकतात. पण अंतिम दर्जाच्या साधूंनी नग्नच राहिले पाहिजे
असा आजवर नियम होता. पण दुष्काळांत आहार भिळेना म्हणून नग्न साधूंनी
श्वेतवस्त्र धारण करून भिक्षा गोळा करण्यास सुरवात केली पण दक्षिणेत गेलेल्या
मुनींनी मात्र दिगम्बरत्व सोडले नाही. ते मुनि मगध देशांत परत आले तेव्हां
श्वेतांबरत्व जैन-साधूंचे बाबतीत अगदी रुढ होऊन गेले होते. त्यामुळे मुनि-
संघांत भेद पडला.' महावीरस्वामींच्या निर्वाणानंतर जैनसंघांत मतभेद झाला
असा मोघम उल्लेख बौद्ध ग्रंथांतून आहे. तेवढ्यावरून हा मतभेद भद्रबाहु-
स्वामींच्या पूर्वीहि होता; पण त्याच्यानंतर दुष्काळामुळे तो मोठ्या प्रमाणांत
हगोचर झाला असे. प्रो. जेकोबी व कांही पौर्वीत्य विद्वानहि म्हणतात. पण
वरील विवरणच अधिक ग्राह्य वाटते.

महावीर पश्चात्काल.

याप्रमाणें इ. स. पू. पहिल्या शतकापर्यंत जैनशासनाचें वर्धन आविच्छिन्नपणें निर्ग्रथ मुनिगण व अनेक सम्राटांनीं केलें; पण त्यानंतर मुनिसंघांत बरीलप्रमाणें मतभेद माजला. व साम्राज्यहि लयाला गेलें. अनेक राजे स्वच्छंदानें राज्य करूं लागले व मुनिगणहि स्वच्छंदानें मतप्रसार करूं लागला. इतर मतांना पुढें येण्यास हा काळ अनुकूल ठरला. बौद्धमतच काय तें इ. स. सातव्या शतकापर्यंत जैनमताच्या बरोबरीनें वाढीस लागलें. या काळांत जैन व बौद्ध हे दोघे सम-समान होते असें म्हणावयास हरकत नाहीं. एक राजा जैन असे तर दुसरा बौद्ध होई व आपल्या प्रजेलाहि बौद्ध बनवी. पुढें पुन्हां तोच जैन बने व प्रजेलाहि जैन बनवी असाच फेरबदल या पांचसहा शतकांत चालला होता. स्वतः बुद्धाच्या काळीहि जो धर्म टिकूं शकला नाहीं. त्यानें भारतवर्षातील प्रमुख धर्मांला सामना देण्याइतकें बळ मिळवावें असें कसें झालें ? असें होण्याचें कारण नंतरच्या बौद्धाचार्यांनीं बौद्धमतांत केलेली सुधारणाच होय. बुद्धांणीं सामान्य नीतीला प्राधान्य होतें व तत्त्वज्ञान नकारात्मकच होतें. नंतरच्या बौद्धाचार्यांनीं तत्त्वज्ञान रचलें व तात्त्विक दृष्ट्या इतर दर्शनाचें खंडण करून स्वमताचें समर्थन करण्यास प्रारंभ केला. याप्रमाणें बुद्धिमानावर जेव्हांपासून बौद्धाचार्य विजय मिळवूं लागले तेव्हांपासून त्यांच्या मताची सरशी होऊं लागली. त्याचा स्वीकार राजे व इतर प्रजाहि करूं लागली. पण पुढें बुद्धिबलावरच सर्व कसरत होऊं लागल्यामुळें आणि राजाच्या पाठबळावरच सर्व करामत बौद्धाचार्य करूं लागल्यामुळें सामान्य नीतीवरचेहि त्यांचें अवधान लुटलें व भिक्षुभिक्षुणींतच अनाचार माजला व त्याचा परिणाम समाजावरहि होऊं लागला. तेव्हां फिरून जेनाचार्यांची सरशी होऊं लागली. या काळांतील जैनग्रंथ पाहिल्यास त्यांतील निम्मा आधेक भाग बौद्धांचें खंडन करण्यांतच खर्चा, पडला आहे असें दिसून येईल. यावरून जेनाचार्यांनींच शेवटीं बौद्धमताचें पारिपत्य केलें असें म्हणावयास हरकत नाहीं.

भगवान महावीर व म. बुद्धांनीं हिंसात्मक कर्मकांडाचें जें एकदां पेकाट मोडलें तें कायमचेंच होय. हिंसात्मक यत्नांनीं फिरून डोकें वर काढले नाहीं इतका जवरदस्त टोला या दोन महात्मांनीं त्या हिडिस संस्थेला दिला. ब्राह्मणांचें बंडहि या दोन महापुरुषांनीं कमी केलें व म्हणूनच या दोघांना अलिकडिल वेदमता-नुष्यायी आपल्यांतील मोठे बंडखोर समजतात. श्रीरामस्वामी आयरंगार आपल्या ' दक्षिणेंतील जैनधर्म ' या पुस्तकांत म्हणतात, ' कांहीं विद्वान जैनधर्मांला हिंदू-

महावीरचरित्र

मधील बंडखोर व वर्णव्यवस्थेचा उच्छेद करणारा आहे असे म्हणतात. पण ते सर्वस्वी खोटे आहे. महावीर कालापर्यंत ब्राह्मणांनी इतर वर्णांशी हलकपणाने वागण्याचा जो प्रघात पाडला होता तो बंद पाडून क्षत्रिय वर्णांचे श्रेष्ठत्व प्रस्थापित केले व इतर वर्गांनाहि त्यांनी बरोबरीने वागाविले हे खरे; पण याचा अर्थ वर्णव्यवस्थेचा उच्छेद केला असा होत नाही. जैनसमाजांतहि वर्णव्यवस्था आहे; पण त्यांतील उच्चनीच कल्पना नाही. तेव्हां हिंसात्मक यज्ञांचे बंड व वर्ण व्यवस्थेतील उच्चनीचपणा या दोहोंचा नायनाट भगवान महावीर व म. बुद्धांनी केला हे उघड आहे. त्याबरोबरच इंद्रवरुणादि देवतांचे खरे स्वरूप काय आहे तेहि महावीर तीर्थकरांनी दाखवून दिले. मनुष्यगतीप्रमाणेच या देवतांची एक गति आहे. ते मुक्त झालेले पूजनीय देव नव्हत. अर्थात्च त्यांचे पूजन करण्याची जरूरी नाही. व त्यासाठी हिंसात्मक यज्ञ करण्याची तर मुळीच आवश्यकता नाही. असे त्यांनी दाखवून दिले. म. बुद्धाने तर या जन्मानंतरच्या जीवनाची पंचाईत करण्याचेच टाळले; मग त्या भावी जीवनांतील सुखासाठी यज्ञांचा एवढा खटाटोप कशाला हवा ? भगवानमहावीर व म. बुद्धांच्या या उपदेशाचा परिणाम सर्व समाजावर चांगला होऊन असंख्य लोक जैन व बौद्ध झाले आणि जे राहिले त्यांनीहि आपला उपासनामार्ग बदलला. वेदान्तच नवीन शिव किंवा रुद्र, शक्ति, विष्णु, गणपति वगैरे देवांना शोधून काढण्यांत आले व त्यांची उपासना सुरू झाली. राम, कृष्ण वगैरे क्षात्रवीर की, ज्यांचा महिमा त्या काळीहि लोक गात होते त्यांना या देवांचे अवतार ठरविण्यांत आले व अनेक पुराणे रचण्यांत आली. व्यासोक्त व इतर पुराणे इ. स. च्या सातव्या शतकापर्यंतच झालेली आहेत. बरीचशी उपनिषदेहि याच काळांत झालेली आहेत. अर्थात् वेदानुयाय-मधूनहि कर्मकांड अजीबात लोपून ज्ञानकांड व उपासनाकांडांनंच या काळांत उचल खाली होती. जुन्या इंद्रादि देवतांपैकीं सूर्य व अग्नि यांची उपासना कायम राहिली व इतरांचे पूजन कांहीं ठराविक कर्मापुरतेच राहिले. अग्निहोत्र राहिले; पण त्यांतील हिंसा गेली. एकंदरीत अनेक देवतोपासना चालू राहिली; पण ती रुद्रादिदेवांची; इंद्रादि देवतांची नव्हे.

आठव्या शतकांत जैन व बौद्धांची चुरस बरीच वाढलेली दिसते. बौद्ध-राजांनी जैनांची कत्तल करण्यापर्यंत मजल नेली. उलट जैनराजांनीहि त्यांचा सूड उगविला असला पाहिजेच; पण बौद्धभिक्षु व राजांनी जितका निर्दयपणा

महावीर पश्चात्काल.

दाखविल्याचें इतिहास पुराणांतून नमुद आहे तितकें जैनसाधु व राजांच्या क्रोयांचे दाखले नाहींत व ते स्वाभाविकच आहे. पण दोघांच्या भांडण्यांत तिसऱ्याचा लाभ या म्हणप्रमाणें या काळांत वैदिकधर्माचें चांगलें फावलें. शंकराचार्य याकाळीं अवतरल्यामुळें वैदिकधर्माचा पुनरुद्धार झाला असें म्हणावयास हरकत नाहीं. पण त्यांनाहि भगवान महावीर व म० बुद्धांनीं केलेल्या क्रांतीच्या मार्गे जातां आले नाहीं. या दोन महापुरुषांच्या पूर्वीचा वैदिकधर्म ते प्रचारांत आणू शकले नाहींत. पण त्या पायावर उभारलेला सुधारक धर्मच त्यांना प्रसृत करावा लागला. त्यांनाहि हिंसात्मक यज्ञ तामसी म्हणून त्याज्य ठरवावे लागले. इंद्रादि देवतांची उपासना सोडावी लागली. जैनांचा कर्मसंन्यास पत्करावा लागला. बौद्धभिक्षूंचा वेष स्वीकारावा लागला. किंबहुना त्यांचा शून्यवादाहि मायावादाच्या रूपानें ग्राह्य करावा लागला. एकंदरीत जुन्या वैदिक कर्मकांडावर जैन व बौद्धतत्त्वज्ञानांच्या परिणामाचें फळ म्हणजे शंकराचार्यांचें मत होय असे म्हटल्यास त्यांत मुळींच अतिशयोक्ति होणार नाहीं. त्यावेळीं रुद्र, विष्णु, देवी, गणपति, सूर्य वगैरे देवतांची उपासना वैदिकांत रूढ झाली होती; ती पचायतन पूजा शंकराचार्यांनीं मान्य करून सर्व वैदिकांना एक केले. त्यावेळीं प्रगट असलेल्या उपनिषदावर त्यांनीं संन्यासपर भाष्ये रचली. जैन व बौद्धांचाहि त्यांनीं खंडन केले आहे. पण तें फारच थोडे. त्यामानानें त्या दोन तत्वज्ञानांतून त्यांनीं घेतलेला भागच अधिक आहे. वैदिक साधुंचा वर्ग तयार करून ब्राह्मणतरानां हि साधु होण्याचा मार्ग त्यांना घालून द्यावा लागला हा भ० महावीर व म० बुद्धाचा विजयच होय. जागजागीं मठ स्थापून त्यांनीं वैदिकधर्माच्या प्रसाराची सोय केली. याप्रमाणें वैदिकांची त्यांनीं संघटना केल्यामुळें त्या धर्मांत नवचैतन्य आलें व राजाश्रयहि पुढें मिळाला. जैनचैत्यालयाप्रमाणें व बुद्धमंदिराप्रमाणें वैदिक देवांची मंदिरेहि बांधण्यांत येऊं लागली व समाज या धर्माकडे आकर्षिला जाऊं लागला.

शंकराचार्यांचें हें स्मातर्मत वाहूं लागल्यावर बौद्धमताचा जवळ जवळ लोपच होत चालला. पुढें महंमदीयांचें आगमन झाल्यावर निर्गुणोपासनेचीहि लाट उसळली. जैनांमध्ये तारणसमाजी व स्थानकवासी पंथ याचवेळीं निघाले असावेत. वेदांताच्या प्रसारामुळें एकेश्वरीमताकडेहि जनता झुकूं लागली होती. त्याप्रमाणें दक्षिणेंत बाराव्या शतकांत बसवेश्वर अवतरून त्यांनीं एकेश्वरीमत

महावीरचरित्र

वाढविले. एका शिवलिंगाशिवाय दुसरा देव नाही हेंच तें मत होय. वसवेश्वरानीं विलक्षण क्रांती करून बहुतेक जेनांना लिंगायत बनविले. नंतर रामानुजाचार्य झाले व त्यांनीं वैष्णवमताचा प्रचार केला; पण जगाला मूळ कारण तीन आहेत असें त्यांनीं तत्वज्ञान सांगितले. जीव, ईश्वर व सृष्टि ही तिन्ही तत्वे निराळी असून ती कधीहि एक होणार नाहीत असें त्याचें म्हणणें होते. याच नुसारास उत्तर हिंदुस्थानांतहि अनेक साधुमंत झाले व त्यांनीं शैव, वैष्णव शाक्त वगैरे पंथाचा प्रसार केला. नंतर मध्वाचार्य व वल्लभाचार्य हे दोन आचार्य झाले व त्यांनीं द्वैत व शुद्धाद्वैत वैष्णव मते स्थापिली. या सर्व पंथांनीं ईश्वरकर्तृत्वास प्राधान्य दिले व ईश्वरी कृपा व्हावी म्हणून उपासनामार्ग बराच वाढविला. याप्रमाणें ही एकांतिकमते बरीच निघाली व वाढली तरी म. महावीर व म. बुद्धाच्या अहिंसेचा उपदेश ते नाकारू शकले नाहीत व तो उपदेश त्यांना आपल्या उपदेशांत गोंवावाच लागला. म्हणून जैन व बौद्धांनीं अहिंसेचा जितका प्रचार केला तितका लिंगायत, वैष्णव व शैवानाहि करावा लागला.

या शैव व वैष्णवांच्या लाटेन उत्तरहिंदुस्थानांतून जैनलोकसंख्या वाढून गेली असें दिसतें. राज्यहि म्लेंच्छांचेंच सुरू झाल्यामुळे उच्च दर्जाच्या तात्विक विवेचनाला वावच राहिला नाही व शैव, वैष्णवासारख्या एकेश्वरीवाद्यांची मात्र भरभराट झाली. पुढें पुढें तर नानकासारखें एकेश्वरी व निर्गुणोपासकहि अवतरले. हा महंमदी संस्कृतीचा प्रभाव होय. दक्षिणेंत अगदी थेट सोळाव्या शतकापर्यंत जैनराजे झाल्यामुळे जैनसमाज बराच मोठा उरला होता. शैव व वैष्णव राजामध्येच लढाळही विशेष चालूं असे. त्याचा शोक जैनराजांनाहि लागला व शेवटीं सर्वच हिंदू राज्ये महंमदी व ख्रिस्ती परदेशी सत्ताधाऱ्यांना बळी पडलीं असा हा दुःखपर्यवसायी इतिहास आहे. शैव, व स्मार्त वैष्णवांच्या झटापटींत सर्व जैनब्राह्मण त्यांपैकी कोणत्यातरी मताचें झालें; कारण क्षत्रिय राजेच त्या मताचे बनले. शूद्रादि इतर सामान्यसमाजहि ज्या मताची सरशी असे त्या मताप्रमाणें वागत. वैश्य माल स्वतंत्र होते व ते आपल्या जुन्या मतांना चिकटून राहू शकत. उत्तरेत विशेषतः मारवाड व गुजराथेंत वैश्य वर्गाच तेवढा जैन राहिला आहे याचें कारण तरी हेंच होय. दक्षिणेंत माल बऱ्याच काळपर्यंत जैन राजे असल्यामुळे राज्य गेल्यानंतर त्यांनीं शेती पत्करली पण धर्म सोडला

महावीर पश्चात्काल.

नाहीं. म्हणून दक्षिणेंत सर्व धंद्यांचे वैश्य आहेत व क्षत्रिय शेतकरी आहेत आणि म्हैसूर संस्थानांत थोडे ब्राह्मणहि आहेत.

श्वेतांबरमताचे जैन बहुतेक गुजराथ व मारवाडांतच आहेत. कारण या भागांतच तो पंथ निघाला व पुढें त्याला राजाश्रय मिळाला. कुमारपालादि श्वेतांबर जैन राजे गुजराथेंत होऊन गेले. जैनधर्माच्या लोकसंख्येचा न्हास होण्यास अनेक कारणे आहेत. त्यांपैकी श्वेतांबर, दिगंबर भेद हेहि एक कारण मानण्यांत येतें. पण आमच्यामते हें कारण गौण आहे. सुलभ व व्यवहार्य मत असेल तिकडे सामान्य लोकांचा ओढा अधिक असतो. त्यामुळेंच बौद्ध, शैव, वैष्णव, शाक्त वगैरे व अलीकडे मद्रमदी व ख्रिस्ती मतांचा फैलाव झालेला आहे. दिगंबरादिकेच श्वेतांबरहि जैनधर्मप्रेमी आहेत. जैनधर्माचा प्रसार करण्यांत आत्माराम महाराज, धर्मविजय महाराज, श्री वीरचंद गांधी वगैरे श्वेतांबरांनी बरीच मेहनत घेतली आहे. श्रीमद् राजवंद्रासारखे मोठे तत्त्वज्ञानी श्वेतांबरांतच झाले व म. गांधीही त्यांचीच जगाला देणगी होय. मद्य, मांस व परस्त्रीगमन या व्यसनांची बाधा म. गांधीच्या मातोश्रीनें जर जैनसाधूपुढें त्यांच्याकडून घेववली नसती व आफ्रिकेंतून श्रीमद् राजचंद्राशीं त्यांचा पत्र-व्यवहार झाला नसतां तर ब. मो. क. गांधी म. गांधी झाले असते किंवा नाहीं याची वानवाच आहे. तेव्हां श्वेतांबरमतामुळेंहि जैनधर्माचा प्रभाव कायम राहिला ही गोष्ट नाकारून चालणार नाहीं. शिवाय बौद्धमत हिंदुस्तानांत नामशेष झालें असेल तरी मायावाद व अहिंसेच्या रूपानें ते जसे जिवंत आहे तसेच शैव, वैष्णवादि हिंदूंनींहि जैनमत जिवंत ठेवलें आहे असेंहि म्हणतां येईल. महावीर तीर्थकरांच्या प्रभावी उपदेशाचा परिणाम हिंदी जनतेवर कायमचा झालेला आहे. जैन लोकसंख्या कमी असली तरी तो इतर पंथांच्या अनुयायावर बराच झालेला आहे हे लक्षांत घेणें जरूर आहे.

एकंदरीत भगवानमहावीरानंतर सहा शतकेपर्यंत जैनधर्माचा प्रभाव हिंदुस्तानांत कायम होता व त्याचा प्रचार परदेशांतूनहि झाला. मोठमोठे राजे जैन होते. महान जैनसाधु व पंडित होऊन गेले व हिंदुस्तानांतील बहुसंख्याक जनता जैनच होती. पण वीरनिर्वाणानंतर सहाशें वर्षांनीं बौद्धमताची स्पर्धा सुरू झाली. ही स्पर्धा इ. स. च्या आठव्या शतकापर्यंत चालू राहिली व नंतर वैदिक धर्माचे पुनरुज्जीवन झाल्यामुळें बौद्धधर्माचा न्हास झाला. नंतर वैष्णव व शैव, शाक्तादि

महारीचरित्र

सुलभ मतांचा जोर वाहून जैनधर्मासहि उतरती कळा लागली. तथापि दक्षिणेत इ. स. च्या सोळाव्या शतकापर्यंत जैनराजे असल्यामुळे जैनलोकसंख्या इकडे बरीच होती. गुजराथेत शैव, वैष्णव व जैन या तिघांचे समसमान प्राबल्य अजूनहि आहे व कुमारपाल राजाचे वेळीं जैनधर्माचा प्रसार गुजराथेत विशेष होता. महाराष्ट्रांत महानुभव व वारकरी पंथाच्या प्रसारापूर्वी जैनमताचा प्रसार बराच होता. कर्नाटक, आंध्र, व तेलंगणांतहि जैनराजे, पंडित, साधु, कारागीर व व्यापारी सोळाव्या शतकापर्यंत बरेच होते. पण पुढे वैष्णव व लिंगायत मताचा जोर वाहून जैन लोकसंख्येस उतरती कळा लागली. असो.

पंडितांच्या वादविवादावर, राजांच्या लहरीवर व लोकमताच्या छंदावर व्यवहारांत कोणत्याहि धर्ममताचा प्रसार अवलंबून असतो. म्हणून केवळ लोकसंख्येवरून कोणत्याहि धर्माचा श्रेष्ठ कनिष्ठपणा ठरवितां येणार नाही. नीति-समाजासाठीं असते; पण धर्म मुख्यतः अध्यात्मिक कल्याणासाठीं असतो. केवळ या दृष्टीने पाहतां महंमदी, ख्रिस्ती, पारशी व बौद्धमतापेक्षां हिंदूतत्त्वज्ञाने श्रेष्ठ आहेत ही गोष्ट आतां सर्वमान्य झाली आहे. हिंदूतत्त्वज्ञानांतहि वैष्णव, शाक्त, गाणपत्य, शैव, सिख वगैरे पंथापेक्षां वेदांत तत्त्वज्ञान अध्यात्मिक दृष्टीने उच्च-प्रतीचे आहे ही गोष्टहि निर्विवाद आहे. ज्ञानी लोकांनी जैन-तत्त्वज्ञानाचे सार्वगिकत्व व सर्व श्रेष्ठत्व असेच वर्णिले आहेत.

जेनेतरं विद्वानहि जैनधर्माची शुद्धता व सर्व श्रेष्ठता अलीकडे कबूल करूं लागले आहेत व जसा जसा जैनदर्शनाचा अभ्यास अधिकाधिक होत जाईल तसतसा त्याचा श्रेष्ठपणा निर्विवादपणे मान्य केला जाईल हे निःसंशय होय. अहिंसेच्या प्रभावाचे महत्त्व म. गांधी जगाला प्रत्यक्ष पटवीत आहेत. आचार्य श्री. शांति-सागरासारखे निर्ग्रथमनि जैनदर्शन आचरण्यांत आणून दाखवीत आहेत. विद्या-वारिधी चंपतराजनांनी सर्व धर्मांचा तुलनात्मक विचार करून जैनदर्शनांत वर्णिलेले तत्त्वज्ञानच सर्व धर्मांचे सार कां असलें पाहिजे व कसें आहे तें दाखवून दिलें आहे. इतर पंडितहि आपापल्यापरीने प्रयत्न करीत आहेत. पाश्चिमात्य देशांतून निरीश्वरवाद अनात्मवादाच्या अर्थाने वाढत आहे. ईश्वरकर्तृत्व विद्वानांना पटेनासे झाले आहे; पण जैनदर्शनांतील वीतराग, निरुपाधिक व चैतन्यस्वरूप स्वयंभू ईश्वराची कल्पना विद्वानांपुढे मांडल्यास आस्तिक्यबुद्धि वाढणें शक्य आहे. जगांतील विद्वानांना जैनदर्शनाचीच तहान लागलेली स्पष्ट दृग्गोचर होत

उपसंहार.

आहे. ती पुरविणारा निर्ग्रथ महात्मा हवा आहे. कालानुसार तो जन्माला येऊन सम्यक्धर्माचा प्रसार करीलच; पण तोंपर्यंत प्रत्येकानें शक्तिनुसार शुद्ध धर्माचा प्रसार करण्याची खटपट केली पाहिजे. इटवादी लोकांना कांहींच पटणार नाही. व त्याच्या उद्धाराची आशाच नाही. पण सत्यशोधक व सत्याग्रही लोकांची समजूत पाडणें शक्य असते व इष्टहि असतें. जैनधर्म हा पूर्ण सत्य व अव्याबाध आहे. खऱ्या मुमुक्षूनां तो पटलाच पाहिजे व तेच तो आचरणांत आणूं शकतील. आद्यतीर्थकरापासून निर्वेधपणें चालत आलेलें तत्त्वज्ञानच महावीर तीर्थकरांनीं सांगितलें. ते त्याच्यानंतर शेंकडों वर्षे मुमुक्षूंनीं आचरिलें; आज आचरित आहेत, व पुढेंहि आचरतील.

प्रकरण तेरावें.

उपसंहार.

तीर्थकरासारख्या अलौकिक व्यक्तींचें चरित्र लिहिण्यास केवलज्ञानीच पाहिजेत; तरच ते अगदीं प्रासादिक होईल. त्यांचें चरित्र लिहिण्यास गणधर लायक होते. पण त्यांनीं लिहिलेलीं चरित्रे उपलब्ध नाहीत. चौवीस तीर्थकरांनंतर जे अनंत सिद्ध होऊन गेले तेहि तीर्थकरांचे प्रासादिक चरित्र लिहिण्यास लायक होते; पण त्यांपैकीं एखाद्या सिद्धानें लिहिलेलें एखाद्या तीर्थकरांचें चरित्रहि आढळत नाही. कांहीं मुनींनीं व पंडितांनीं लिहिलेलीं चरित्रे आहेत; पण रामचरित्र लिहिणाऱ्या वाल्मिकीप्रमाणें व कृष्णचरित्र लिहिणाऱ्या व्यासाप्रमाणें या मुनींची व पंडितांची ख्याति नाही. राम व कृष्णचंद्रांचीं चरित्रे व्यासवाल्मिकीच्या आठोक्यांतील होती. तशी तीर्थकरांचीं चरित्रे मुनिपंडितांच्याहि आवाक्याबाहेरचीं आहेत. प्रारंभी लिहित्याप्रमाणें त्यांचें वर्णन करण्यास केवलीच पाहिजेत. इंद्रियातीत ज्ञानाचा हा विषय असल्यामुळे त्यांचे यथार्थ व प्रभावी वर्णन केवलज्ञान्याशिवाय कोण करूं शकणार ? म्हणून पंतकवींनीं म्हटल्याप्रमाणें

महावीरचरित्र

तीर्थकरांच्या प्रासादिक चरित्राचे बाबतीत ' स्तवास्तव तुझ्या, तुझ्यासम कवी कधी जन्मती ? ' असा प्रश्न टाकूनच स्वस्थ बसावे लागते.

पण चालू काळ इतिहासमाहात्म्याचा काल आहे. अलीकडे ऐतिहासिक ज्ञानास विशेष महत्व देण्यात येते. म्हणून तीर्थकरांचे प्रासादिक वर्णन जरी करता आले नाही तरी ऐतिहासिक वर्णन करणे मात्र अत्यंत अवश्य होऊन बसले आहे. हे कामसुद्धां कांहीं साधे नाही. यालाहि वन्याच संशोधकबुद्धीची, व विशेष लेखनशैलीची जरूरी आहे. जॉर्ज, हेनरी, व्हिक्टोरिया, नेपोलियन, अकबर, अवरंगजेब वगैरेच्या चरित्रांची बाडेच्या बाडे प्रसिद्ध करता येतील. कारण या व्यक्ति अलीकडेच होऊन गेल्या असल्यामुळे साधने मिळू शकतात. पण अडीच हजार वर्षांपूर्वीच्या महात्म्यांच्या चरित्राची सामुग्री कोटून मिळवावयाची ! सुदैवाने म. बुद्ध व भगवानमहावीरांचे बाबतीत पूर्वाचार्यांनी बरीचशी माहिती धर्मशास्त्रांतून ग्रथित करून ठेविली असल्यामुळे यांची चरित्रे लिहिणे शक्य झाले आहे. तरी पण ही माहिती झाली तरी पुराणवजाच ! यांतून इतिहास काढून त्यांचे कितीहि संगतवार चरित्र लिहिले तरी अलिङ्गील व्यक्तींची चरित्रे जशीं मिळू शकतात तशीं कांहीं ती चरित्रे होणार नाहीत. अशा स्थितीतहि बाबूकामताप्रसादजींनी हिंदी भाषेत ऐतिहासिकदृष्टीने महावीरचरित्र लिहिण्याचा प्रयत्न केला व तो कांहीं अंशी साधला आहे. हिंदी भाषेशिवाय इतर कोणत्याहि भाषेत असे महावीर चरित्र नाही.

प्रस्तुत लेखकाची विद्वत्ता ऐतिहासिक चरित्र लिहिण्याइतकीहि नाही; मग प्रासादिक चरित्र लिहिण्याची गोष्ट दूरच राहिली. काव्यमय चरित्र लिहिण्याचा प्रयत्न होण्याजोगा आहे. पण चालू काळांत त्यांची मातब्बरी नाही. इल्ली ऐतिहासिक व गद्यमय चरित्राचीच विशेष कदर करण्यांत येते. तसे चरित्र कानडी भाषेत श्री. भिडे यांनी लिहिल्याचे ऐकिवांत आहे; पण ते पुस्तक आम्हास पाहावयास मिळाले नाही. व मिळाले तरी ते आम्हीं समजू शकणार नाही. गुजराथी भाषेत महावीरचरित्र आहेत व श्वेतांबरदृष्टीने ती लिहिलेली आहेत. मराठी भाषेत तसे चरित्र नसावे याबद्दल मनाला राहून राहून दुःख बाटत होतें. महाराष्ट्रांत इतर प्रांतांपेक्षा आधुनिक विद्वानांची संख्या अधिक. ते बहुतेक वैदिकमताचे असल्यामुळे त्यांनी ऐतिहासिकदृष्ट्या वैदिकधर्माचे व पुरुषांचे ग्रंथ लिहून ' वेदोच्छिष्टं जगत्सर्वम् ' ही व्यासोक्ति चालू काळांतहि

उपसंहार.

खरी करण्यासाठी चंग बांधला. पण त्यामुळे सत्य दडपले जात असलेले आम्हाला सहन होईना. जैनधर्म सर्वात प्राचीन असून तो भारतीय आहे. वैदिकधर्म बाहेरून आला आहे. जैनधर्माची छाप वैदिकधर्मावर पडल्यामुळेच तो आर्य म्हणण्यास लायक झाला आहे. नाहींतर हिंसात्मक बलिदान व पंचभूतात्मक प्रकृतीत इंद्रादिदेवांना कल्पून त्यांची भयाकुल अंतःकरणाने पूजा करण्यापलीकडे वैदिकमतांत आरंभी काहीच रहस्य नव्हतं. न बोलेल त्याची द्राक्षेहि पडून राहतील व बोलेल त्याची आंबट वारेहि स्वर्गातील या म्हणीप्रमाणे स्थिर, बौद्ध व वैदिकमतांचा डंका गाजत आहे. व जैनधर्माच्या नगान्यावर कोणीहि नेतृत्व झडवीत नाही अशी स्थिती पाहून पात्रता नसतानाहि हा प्रयत्न आदरिलेला आहे.

जैनांचा प्राचीन गौरव किती म्हणून वर्णावा ? उत्तर ध्रुवाकडील टोळ्या इकडे येण्यापूर्वी भरतखंडांत एकमेव जैनधर्मच होता. वैदिक मिथ्यात्वाचा प्रसार झपाट्याने हाडून लागल्यानंतरहि जैनतत्त्वज्ञानाची छाप वैदिकतत्त्वज्ञानावर पडतच होती. महावीरकालापर्यंत जैन लोकांचे व संस्कृतीचे वर्चस्व कायम होतं. नंतरच्या बौद्धलाटेत अनेक वैदिकमते पुढे सरसावली व बौद्धमताप्रमाणेच जैनशासनालाहि उतरतीकळा लागली. तथापि दक्षिणेत जैनांचे वर्चस्व बरेच होतं. पण उत्तरध्रुवाकडील टोळ्याडीने जसा जैनसंस्कृतीवर पहिला हल्ला चढविला तसा महंमदी टोळ्यांनी अकराव्या शतकांत दुसरा हल्ला चढविला व पंधराव्या शतकाचे अखेरीस जैनांची लोकसंख्या बरीच कमी झाली व त्यांचे राजकीय वेगवेगळे नष्ट झाले.

अखिल भारताचा विचार सोडून देऊन दक्षिण भारताचा विचार केला तरी गंग, राष्ट्रकुट, होयसाल व कलचूरी ही राजघराणीं सर्वस्वी जैन होती व पल्लव, संतार, चालुक्य, कदंब व राष्ट्रवंगरे राजघराण्यांतील बरेच राजे जैन होते. बसवेश्वर व रामानुजाच्या कालापासून जैन राजेहि शैव व वैष्णव होत गेले आणि जैन राहिले त्यांचाहि शेवटी पराजय झाला, राजकीय पाठबळ गेल्याबरोबर जैनांची लोकसंख्याहि घटली व राहिले तेवढे बहुतेक शेतकरीच राहिले. दक्षिणेंतील प्रमुख भाषांना ज्यांनी जन्म दिला व ज्या भाषांतील आद्यग्रंथ जैनच आहेत, त्या भाषेप्रमाणेच संस्कृत भाषेतहि ग्रंथरचना करून ज्यांनी उभयभाषा कोविद म्हणवून घेतले ते जैनब्राह्मण गेले व त्यांच्याबरोबरच त्यांचे निःसंतान झाले. उपाध्ये व

महावीरचरित्र

म्हैसूर भागांत ब्राम्हण म्हणूनहि कांहीं जैन आहेत; पण ते पार थोडे, ज्यांनीं मोठमोठीं राज्ये केलीं ते जैनराजेहि विलयास गेले व त्यांचें संतान असलें तरी ते क्षात्रवृत्तीहीन बनले आहे. ज्यांनीं समुद्रपर्यटन करून परदेशांतून जैनधर्माचा प्रसार केला व तिकडून सुवर्ण आपणून भरतभूमीला सुवर्णभूमी हें नामाभिधान प्राप्त करून दिलें तें जैन वैश्यदक्षिणेंत तरी फारसे राहिले नाहींत. गुजराथ व उत्तर हिंदुस्तानांत मात्र जैन मुख्यत्वेकरून वैश्यच आहेत. शूद्रवाला हलकेपणा जैनसमाजांत कधीच नव्हता. हा उत्पादकवर्ग असून समाजाचा आधारस्तंभ होय. या वर्णाचेहि कांहीं जैन दक्षिणेंत आहेत.

जैन, ब्राह्मण, क्षत्रिय व वैश्य कालाच्या पोटांत गडप झाले; पण त्यांचा लौकिक तात्त्विक व ऐतिहासिक ग्रंथरूपानें आणि चैत्यालयांच्या रूपानें आजतागायत मौजूद आहे. नुसत्या मुंबई इलाख्याचा विचार केला तरी मुंबई, अहमदाबाद (करणवती), धंधूका, धोलका, धोधा, कपडबंज, मातार, महुआ, नडियाद, उमरेठ, पावागड, चांपानेर, देसार, दाहोद, गोध्रा, भडोच, शुक्रतीर्थ, अकलेश्वर, साजोत, शाहाबाद, सूरत, रादोर, मांडवी, नवसारी, पाटण, ऊंझा, वडनगर, सरोत्रा, मुंजवर, संखेश्वर, सोजित्रा, ईडर, खंभात, तारंगा, वडाली, पालीठाणा, गिरनार, वढवाण, गोरखमढी, बल्लभीमपुर, तेलुजागुंफा, भद्रेश्वर, अंजार, इतकी अत्यंत प्राचीन मंदिरे असलेलीं स्थाने आहेत. त्याशिवाय जैनवस्ती आहे तेथें नवी मंदिरे झालीच आहेत. गुजराथनंतर कर्नाटकाचा विचार केला तर बेळगांव, हालसी, होंगल, हूली, कौन्नूर, नंदगड, कलहोले, मनोळी, सौंदत्री, कोकतनूर, विजापूर, ऐहोली, अरसी बर्डी, वादामी, बागलकोट, हुनगुंद, पट्टदकल, तालीकोट, जैनपूर, सिदगी, धारवाड, बंकापूर, हानगल, लवकुंडा, मुळगुंद, शिंगगांव, हुबळी, लक्ष्मेश्वर, आदुर, डंबळ, देवागिरी, सुंदी, बनवासी, भटकळ, चितकुल, गोरसप्पा, होनावर वगैरे अनेक ठिकाणीं जुन्यावस्त्या आहेत. म्हैसूर संस्थान तर जुन्या वस्त्यांचें आगरच आहे. मद्रास इलाख्यांतिल बहुतेक सर्व हिंदू मंदिरे पूर्वी जिनालयें होती.

आतां महाराष्ट्राचा विचार करूं ठाण्याच्या आसपास पूर्वी जैन-राज्य होतें. त्यामुळे कोंकणप्रांतांत बरीच प्राचीन जिनालयें आहेत. अमरनाथ, बोरीवली, डाहण, कल्याण, कन्हेंरी, गुंफा, सोपारा, तारापुर, वज्राबाई, वशाली, कुलाबा, चिबळ, गोरेगांव, कडागुंफा, महाड, पाले, कोलगुंफा, रायगड, रामधरणपर्वत, (१२८)

उपसंहार.

खारेपाटण, दामल, नाशिक, अंजिनी गुंफा, अंकरगुंफा, चांदबड, इगतपुरी गुंफा, चांभारलेणें, सिन्नर, मांग्रितुंगी वगैरे. गोवें प्रांतांतहि प्राचीन जैनमंदिरे आहेत. आतां देशावरील जिल्ह्यांचा विचार करूं. नंदुरबार, तुरनमाल, यावल-नगर, भामरे, निजामपुर, पीतळ खोरे जैनगुंफा, अजिंठा जैनगुंफा, कऱ्हाड, वाई, पोमलवाडी, फलटण, बेलापूर, दहीगांव, कोल्हापूर, चावळगुंफा, रायबाग, खेद्रापूर, बीड, हेरले, कुंडल, कुंभोज, स्तवनिधी, बमनी, सावगांव वगैरे या-शिवाय जगदंबा करवीर, पंढरीचा विठ्ठल ही प्रसिद्ध मंदिरे व इतरहि अनेक मंदिरे पूर्वी जिनालयेंच होती.

आतां ज्या राज्यांत आमचें वास्तव्य आहे त्या हैद्राबाद संस्थानचाच विचार करूं. इ. स. ना पूर्वी या भागावर आग्राचें राज्य होतें व त्यावेळीं ते बहुतेक जैनच होते. इ. स. ५५० पर्यंत चालुक्यांनीं राज्य केलें. यांची राजधानी कल्याणपट्टण होय. या घराण्यांतीलहि बहुतेक राजे जैन होते. नंतर ते शैव व वैष्णव झाले. मलखेडला राष्ट्रकुटांनीं इ. सनाच्या आठव्या शतकापर्यंत व नंतर यादवांनीं राज्य केलें. यादवांची राजधानी देवगिरी होती. दुधनगडून पांच मैलांवर आतनुवंद्रनाथाचें मंदिर आहे. चंद्रप्रभतीर्थकरांची दोन हात उंच पद्या-सनस्थ मूर्ति आहे. दांड फूट उंचीच्या तीन नम्र मूर्ती व चोविस तार्थकरांची एक मूर्ति आहे. आळंदहून सोळा मैलांवर अष्टे म्हणून गांव आहे. तेथें शके ५२८ मधील विघ्नहर पार्श्वनाथाचें मंदिर आहे. वाटेंत अचलेश्वरगांवी जें शिवा-लय आहे, तेंहि पूर्वी जिनालय होतें. परभणी जिल्ह्यांतील किंगेली स्टेशनाहून चार मैलांवर उखलेदगांवी नेमिनाथांची भव्यप्रतिमा पूर्णानदीचे काठी आहे. औरंगाबादेहून वीस मैलावर कचनेर गांवी पार्श्वनाथाचें विशालमंदिर आहे. बारशी शहरापासून वीस मैलांवर कुंथलगिरी आहे. हें सिद्धक्षेत्र असून देशभूषण कुलभूषण मुनि येथून मोक्षाला गेले. त्यांचें चरणाचिन्ह तेथें आहे. अल्लेस्टेशनापासून चार मैलांवर कुलपाक गांवी भाणिकप्रभूंचें स्थान आहे. ती मूर्ति आदिनाथांची आहे. गाणगापुराहून बारा मैलांवर तडकत्वगांवी शांतिनाथांचे मंदिर आहे. गुलबर्गा जिल्ह्यांतील शाहाबाद स्टेशनापासून दोन मैलावरील वंकुरगांवी प्राचीन जैनमंदिर आहे. मलखेडचे प्राचीन नांव मलयाद्री होते. हांचे जैनसम्राट अमोघवर्षाची राजधानी. अकलंकदेव व जिनसेनाचार्यासारखे जैनविद्वान् येथेंच होऊन गेले. वार्शीहून बारा मैलांवर सांवरगांवी पार्श्वनाथांचें जुनें मंदिर आहे. होनसलगीला

महावीरचरित्र

पार्श्वनाथ व शोतिनाथांच्या मूर्ति आहेत. एलोराच्या जैनगुंफा तर जगप्रसिद्ध आहेत. बोधानची मशीद पूर्वी जिनालय होत. पाटनचेरूला तर खोदावे तेथे जैन अवशेष सापडतात. येथे इ. सनाच्या सातव्या शतकापासून दहाव्या शतकापर्यंत ज्या राजांनी राज्य केलें ते जैनधर्मानुरागी होते. खुद्द पाटनचेरू गांवांन कितीतरी जिनालये आहेत. हे गांव हैद्राबादपासून अठरा मैलांवर आहे.

आतां खुद्द आमच्याच गांवाचा विचार करूं. उस्मानाबादचे पूर्वीचे नांव धाराशिव. हें गांव बाशीं लाइनीवरील येडसी स्टेशनापासून चौदा मैलांवर आहे. शहरापासून तीन मैलावरील डोंगरांत सात जैनगुंफा आहेत. एका गुंफेत अवगाढनाची पार्श्वनाथांची बैठी मूर्ति आहे. ही गुंफा करकंडराजानें बांधली. आराधन कथा कोषांत एकशे तेरावी कथा राजा करकंडूची आहे. त्यांत खालील श्लोक आहेत. ' अत्रैव भरतेक्षेत्रे देशे कुन्तल संज्ञके । पुरे तेरपुरे नील महानीलो नरेश्वरौ ४ ॥ अस्मात्तेरपुरादास्ति दक्षिणस्यां दिशि प्रभो । गव्यूति कान्तरेचारू पर्जनस्यो परिस्थितम् ॥ १४४ ॥ धाराशिवपुरंचास्ति सहस्रस्तंभसंभवम् । श्रीमज्जिनद्रदेवस्य भवनं सुमनोहरम् ॥ १४५ ॥ करकंडश्च भूपालौ जैनधर्मधुरंधरः । स्वस्यमातुस्तथा बालदेवस्योश्चैः सुनामतः ॥ १९६ ॥ कारयित्वा सुधीःस्तत्र लवणत्रयमुत्तमम् । तत्प्रतिष्ठा महाभूत्या शीघ्रं निर्मात्य सादरात् ॥ १९७ ॥ यावरून तेर नगरींत नील व महानील म्हणून नरेश्वर होते. तेरच्या दक्षिणेस धाराशिव असून ते जिनेंद्रदेवाचें मनोहर भुवनच आहे. जैनधर्मधुरंधर करकंडराजानें आपली आई व बालदेव यांच्या नांवानें तीन लेणी कोरली व मोठ्या समारंभानें जिनविंबप्रतिष्ठा केली. धाराशिवाहून तेर आठ मैलांवर आहे. विठ्ठलभक्त गोराकुंभाराचें हें गांव होय. येथें महावीरस्वामीचें जुनें मंदिर आहे. इ. स. पहिल्या शतकापासून तेर नगरी विख्यात आहे. त्यावेळचे तिचें नांव तगर होतें. इराणी प्रवाशानीं या नगरीचें वर्णन केलेलें आहे. अकराव्या शतकापर्यंत हें शहर फार भरभराटींत होतें. तर्णानदीकाठचे उत्तारेश्वरमंदिर पूर्वी जिनालय होतें.

याप्रमाणें आमचा हा भाग प्राचीनकाली जैनराजांच्या, पंडितांच्या, शेटर्जांच्या व इतर श्रावकांच्या कर्तबगारीनें फुलून गेलेला होता. तत्कालीन वैभवास म्लेंच्छांच्या आगमनामुळे व शैब्यैवणवादि मिथ्यात्वी मतांच्या हुळडीमुळे उत्तरती कळा लागली. ती इतकी कीं या हुळडखोर पंथाप्रमाणेच

उपमहार.

जैनधर्म हा आहे एक वैदिकधर्मांतील पंथ आहे असे मानण्यांत येऊं लागले. जैन म्हणजे बतिया व शूद्र असेंच समजण्यांत येऊं लागले. जैनांची लोकसंख्या फारच अल्प राहिली. जिनालयें शिवालयें, मशिदी किंवा विष्णुमंदिर बनलीं. इतकी हीन दशा आली तरी जिनशासनाची शुद्धता कांहीं कमी झाली नाहीं. सत्यमेवजयते या वचनानुसार फिरून जैनसंस्कृतीची भरभराट झालेली दिसून येईल. तूर्त मात्र जैनसंस्कृतिकडे कोणाचें लक्ष नाहीं. उत्तरकडील जैन व्यापारमग्न आहेत व दक्षिणेंतील जैन पोटाच्या मागे लागलेले आहेत. संस्कृतिप्रसाराची नाहीं तर नाहीं; रक्षणाचीहि फिकीर कोणास नाहीं उत्तरेकडील जैनांरक्षा दक्षिणेंतील जन अधिक मागासलेले आहेत. अर्थात्च दक्षिणी भाषांतून जैनवाङ्मय अलीकडे दिसून येत नसल्यास त्यांत काय नवल ! कानडी, तामिल व तेलगु भाषेंतील जुने वाङ्मय वाचणारेहि जैन दुर्मिळ आहेत; अशा स्थितिंत नवी रचना करणारे जैन कोठून मिळणार ! महाराष्ट्रभाषेंत पूर्वी जैनवाङ्मय होतें किंवा नाहीं याचें संशोधन अजून व्हावयाच आहे. हल्ली मराठी भाषेंत प्राचीन जैनग्रंथ एकहि उपलब्ध नाहीं. नवीन रचना होत आहे; व होणें जरूर आहे. आम्ही मूळचे गुजराथी असलों तरी काहीं णिढ्या महाराष्ट्रांतच गेल्यामुळें महाराष्ट्राचा अभिमान आम्हांसहि वाटणें स्वाभाविक आहे. त्यांत पुन्हां इ. स. दहाव्या शतकापूर्वीच्या महाराष्ट्रांत सर्वस्वी जैनसंस्कृतीच भरभराटीस पोहोंचली होती. असे इतिहासावरून कळत असल्यामुळें तो अभिमान दुणावतो. म्हणून महाराष्ट्राची सेवा करणें आमचें कर्तव्य आहे. महाराष्ट्र भाषेंत जैनवाङ्मयाची फार त्रुटि आहे हे जाणून ती वाण दूर करण्याचा यथाशक्ति प्रयत्न आम्ही करीत आहों जैनवाङ्मयकुसुममालेचीं सहा पुष्पें आजवर काढलीं व तेरच्या महावीरस्वामीस स्मरून हें सातवें पुष्प महावीरचरित्र म्हणून काढलें आहे. अष्टे येथील विघ्नहरपार्श्वनाथाच्या कृपेनें ऐतिहासिकदृष्ट्या पार्श्वनाथचरित्र लिहिण्याची आमची मनीषा निर्विघ्नपणें पार पडो व मराठी वाङ्मयांत जैनवाङ्मयाची अधिकाधिक भरती होत जावो हीच तीव्र इच्छा आहे.

आम्ही येथपर्यंत जें महावीरचरित्र वर्णन केलें आहे तें दिगंबरदृष्टीनें केलेलें आहे. महावीरचरित्राचा विचार आम्हांला सांप्रदायिक दृष्टीनें करावयाचा नसून ऐतिहासिक दृष्टीनें करावयाचा असल्यामुळें बाबूकामतप्रसादनीं आपल्या महावीरचरित्रांत या दृष्टीनें जी माहिती दिली आहे ती आम्ही खालीं देतो. श्वेतां-

महावीरचरित्र

याप्रमाणे महावीर तीर्थकरांच्या चरित्राकडे अध्यात्मिक दृष्टीने पाहतांना असे इतरांहुन निराळ्या व असामान्य दृष्टीने पाहणे लागते त्याचप्रमाणे व्यावहारिक दृष्टीने किंवा ऐतिहासिक दृष्टीने त्यांच्या चरित्राकडे पाहतांनाहि विशेष निराळ्या दृष्टीनेच पाहणे लागते. अवतारांचे वेड ज्यांच्या डोक्यांत शिरले आहे किंवा लोककल्याण व क्रांतीच्या कल्पनेने ज्यांच्या डोक्यांत घर केलेले आहे ते महावीरस्वामींना अवतार समजतात व त्यांनी वैदिकधर्मात क्रांति करून लोककल्याण केले असे मानतात. पण ही गोष्ट खोटी आहे. तसे पाहिल्यास सर्व पुण्यात्मे कीं जे देवगतींतून मनुष्यगतींत येतात ते अवतारच होत. या दृष्टीने महावीरस्वामीहि अवतारच होत. कारण तेहि देवगतींतून मनुष्य लोकीं अवतरले होते. पण जगाच्या उद्धारासाठीं अवतरलेले अवतार ते नव्हत. त्यांनीं कोणा भक्ताचे रक्षण केले नाही किंवा दुष्टाचा संहार केला नाही कारण दोन्हीहि त्यांना नव्हते. त्यांनीं आत्मकल्याण करून घेतले व भव्यजीवांचे अंतिम ध्येय साध्य केले आणि ते असे करीत असतांना त्यांचे आचरण पाहून जीवांनीं जीं कर्मे केलीं तीं क्रांतीला कारण झालीं.

एकंदरीत महावीरस्वामींच्या चरित्रापासून प्रत्येक जीवाने जो बोध घ्यावा त्याचा तो हाच कीं प्रत्येक जीवाला सुखाची इच्छा असल्यामुळे व तोच त्याचा स्वभाव असल्यामुळे सुख मिळविण्याच्या त्याच्या मार्गात कोणीहि जीवाने विघ्न आणू नये. शाश्वतसुख मिळविण्याचा मार्ग एकांतिक नसून अनेकांतिक आहे. कोणत्याहि मार्गाचा हट्ट धरून चालणार नाही. हे शाश्वतसुख कोणीहि कोणाला देऊ शकणार नाही. ते ज्याचे त्यानेच मिळविले पाहिजे. जगांत कांहीतरी अद्भुत करणे हे माणसाचे ध्येय नसून शाश्वतसुख मिळविणे हेच प्रत्येकाचे ध्येय आहे. हे ध्येय माणसापुरतेंच परिमित नसून सर्व पशुपक्षी, कृमिकीटक, जीवजंतु व वनस्पति यांनाहि आहे. महावीरस्वामींनीं उपदेशिलेल्या अहिंसेचे रहस्य दया असून सर्वांना आपल्या इतकाच अधिकार आहे ही मान्यता आहे. त्यांच्या अस्तेय, अपरिग्रह, ब्रह्मचर्य या व्रतांतील रहस्य हेच कीं त्यांतच शाश्वत व निरपेक्ष सुख आहे. ईश्वर-कर्तृत्ववाद जो त्यांनीं खोडून दाखविला त्याचे कारणहि आत्म्याचे निरुपाधिकत्व व स्वावलंबनच होय. जीवात्म्याला स्वतंत्र कर्तृत्व व भोक्तृत्व आहे यावरच सर्व कर्मतत्त्वज्ञान उभारलेले आहे. सर्व कर्मांचा त्याग व क्षय हाच निश्चित मोक्षमार्ग आहे व सम्यक्ज्ञान, सम्यक्दर्शन व

उपसंहार.

सम्यक्चरित्र या रत्नत्रयीच्या अवलंबनानेच तो मार्ग साधेल हें खरें; पण त्यासाठी असुक तऱ्हेचीच उपासना, व वेष असला पाहिजे असा कदाग्रह त्यांनीं प्रतिपादिलेला नाही. म्हणून त्यांच्या तत्त्वज्ञानास अनेकांत वाद म्हणतात. याप्रमाणें महावीरांनीं उपदेशिलेला मार्ग सर्वसाध्य व परिपूर्ण आहे.

हा मार्ग नेहमींच सुफलदायी व आवश्यक असतो. पण हल्लीं जीवाजीवांत जी स्पर्धा चालू आहे; मतामतांचा गलबला माजला आहे, देश, वर्ण व जाती-मुळें जे कलह मातले आहेत या सर्व संकुचित भावनेमुळें ऐहिक सुखांतहि जो खंड पडत आहे तो दूर व्हावा अशी इच्छा असणाऱ्यांनाहि महावीरांचा निर्ग्रथ व अनेकान्त मार्गच पत्करणें भाग आहे. खरें सुख पौद्गलिक उपभोगाच्या त्यागांतच आहे. हे जीव जाणतील तर क्षणिक सुखासाठीं इतकी धडपड करून जीवाजीवांत स्पर्धा वाढविणार नाहीत. शेवटीं प्रत्येक जीव शाश्वत सुखदायक सोक्षपदालाच जाणार आहे, कारण तोच त्याचा स्वभाव आहे हें जाणून प्रत्येक जीवाला अनुकूल असेल तो मार्ग सुखप्राप्तीसाठीं मिळविण्याचा अधिकार आहे हें जर जीव जाणतील तर ते परमताबद्दल असेहिष्णु होणार नाहीत. वनस्पती-पासून पंचेन्द्रियप्राण्यापर्यंत सर्व जीवांना या जगांत स्थान आहे व ते राहणारच हें जाणून जाति, वर्ण, देशादि परिमित बाबींचा विचार करून कोणाचाहि द्वेष करण्यांत अर्थ नाही हे सर्व जीव जाणतील तर बरेच कलह ताबडतोब मिटतील. पण या सर्व गोष्टी लक्षांत न घेतां जीव धडपडत आहे व स्वसुखांत माती कालवीत आहे. त्याचीच कमें त्याच्या दुःखाला कारण आहेत. दुसरे कोणी त्याला दुःख देत नाही व सुखहि देत नाहीत. दोन्ही त्याच्याच हातीं आहेत. त्याची कमें त्याला नडत आहेत, या कर्मांचा क्षय होऊन नवी कमें कैरण्याचें टाकून शाश्वत सुख मिळविण्याची सन्मति सर्व जीवांना प्राप्त होवो ही भावना भावून आतां पुरें करतो.

श्री रत्न जैन ग्रंथ माला नं. ११

जैन धर्माचें अहिंसातत्त्व. ❀

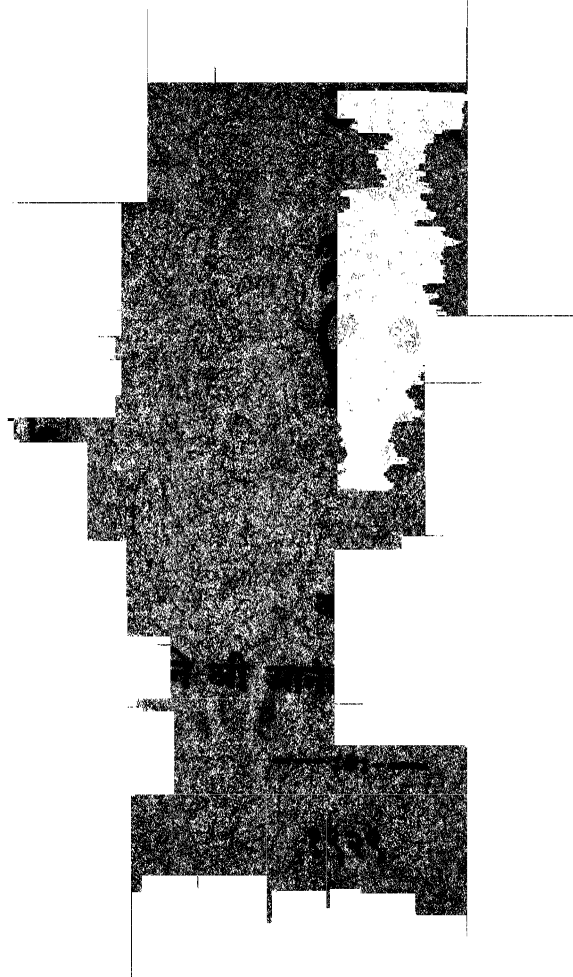

अनुवादक

मुनि श्री आनंद ऋषिजी महाराज

—:❀:—

१९२९

सुवर्ण नामावळी

स्तंभ:-मुनि श्री आनंद ऋषिजी महाराज

आजीवन सदस्य (Life Members)

१ श्री हीरचंदजी नानुलालजी पारस

२ श्री मानकचंदजी सेरमलजी सुराना

सदर याज्ञार नागपूर.

आश्रयदाता

१ श्री नंदरामजी चांदमलजी बोहरा

मु. पीपला जि. अहमदनगर

२ श्री लालचंदजी रतनचंदजी भटेवडा

मु. राहु जि. पुणे

३ श्री फतेराजजी धनराजजी सिंगी

मु. सिंधी जि. नागपूर.

श्रीरत्न जन ग्रंथमाला नं. ११

॥ श्री पंचपरमोष्ठिभ्यो नमः ॥

जैन धर्माचें

अहिंसातत्त्व. ✽

अनुवादक

मुनि श्री आनंद ऋषिजी महाराज

श्रीमान् उमेदमलजी चुनीलालजी कटारीया

मु. रोलगांव जि. यवतमाळ

यांच्या आश्रयानें

प्रकाशक

श्री जैन धर्म प्रसारक संस्था

सदर बाजार नागपूर.

प्रथमा वृत्ति
२५००

{ वीरसचन
२४७५ }

{ मूल्य प्रति ८/-
शेकडा रु. ५

विक्रीचे पैसे पुस्तक प्रकाशित करण्यास लागतात.

शिष्य मुनि श्री आनंद ऋषिजी महाराजांनी या पुस्तका पासून महाराष्ट्रीय लोकांनाही लाभ मिळावा ह्या हेतूने मराठी भाषेत भाषांतर करून दिले. हणून त्यांचा, त्याचप्रमाणे श्री आत्मानंद जैन ट्रेक्टर सोसायटी अंवाला येथील सेक्रेटरी कडून मराठी भाषेत पुस्तक प्रसिध्द करण्याविषयी आह्वांस परवानगी मिळाली हणून त्या सोसायटीचा आणि नागपूर चे श्री माणिकराव बालाजी आगरकर जैन मास्तर यांनी या पुस्तकास तपासण्याकरिता जी अमूल्य वेळ दिली हणून त्यांचा, श्री जैन धर्म प्रसारक संस्था धन्यवाद पूर्वक आभार मानीत आहे.

प्राणीमात्रांच्या ठिकाणीं करुणा भावना उत्पन्न होऊन जगांत परस्पर सुखाने नांदोत, अशा शुभ मनोकामनेस प्रदर्शित करून ही प्रस्तावना पुरी करितो.

मंत्री

श्री शान्तिप्रभवे नमः

जैन धर्माचें अहिंसातत्त्व.

जैन धर्माचें सर्वच आचार आणि विचार फक्त अहिंसेच्या तत्त्वावर रचिले गेले आहेत. असें तर भारतवर्षातील ब्राह्मण, बौद्ध वगैरे सर्वच प्रसिद्ध धर्मांनीं अहिंसेला परम धर्म गणिले आहे आणि सर्व ऋषि मुनि, साधु, संत, वगैरे उपदेशकांनीं अहिंसेचे महत्त्व दाखवून, ती स्वीकार करण्यायोग्य आहे असें दाखविलें; तरीही या तत्त्वास जितकें विस्तृत, जितकें सूक्ष्म जितकें खोल, आणि जितकें आचरण करण्यास योग्य, जैन धर्मानें दाखविलें, तितकें दुसऱ्या कोणत्याही धर्मानें दाखविलें नाहीं. जैन धर्माच्या प्रवर्तकांनीं अहिंसातत्त्वास चरम सीमेपर्यंत पोचविलें आहे. त्यांनीं फक्त अहिंसेचें कथनच केलें नाहीं, परंतु तिचें आचरण देखील तसेंच करून दाखविलें आहे. निरनिराळ्या धर्मांचें अहिंसातत्त्व फक्त कायिक वनून राहिलें आहे, परंतु जैन धर्माचें अहिंसातत्त्व त्यांच्या पेक्षां पुष्कळ अंशीं पुढें वाढून, वाचिक आणि मानसिकाच्याही पुढें आत्मिक रूप बनलें आहे. दुसऱ्याच्या अहिंसेची मर्यादा मनुष्य आणि त्याहून जास्त झाले तर पशु पक्ष्यांच्या जगापर्यंत जाऊन समाप्त होते परंतु जैनधर्माच्या अहिंसेची तर कांहीं मर्यादाच नाहीं, तिच्या मर्यादेंत सगळ्या चराचर जीवजातीचा समावेश होतो, तरीही ती तशीच अमित राहतें. ती जगासारखी अमर्यादित-अनंत आहे आणि आकाशासारखी सर्व पदार्थ व्यापी आहे. परंतु जैनधर्मातील ह्या मोठ्या तत्त्वाच्या यथार्थ रहस्याला समजण्याकरितां फारच थोड्या मनुष्यांनीं प्रयत्न केला आहे. जैनांच्या ह्या अहिंसे विषयी लोकांमध्ये फारच अज्ञानता आणि बेसमज

वाढली आहे. कोणी या अहिंसेला अव्यवहार्य क्षणजे व्यवहार करण्यास योग्य नाही असे क्षणतो तर कोणी अनाचरणीय क्षणजे आचरण करण्यास योग्य नाही असे क्षणतो. कोणी ह्या अहिंसेला आत्म्याचा वात करणारी आहे असे क्षणतो तर कोणी राष्ट्राचा नाश करणारी क्षणतो. कोणी क्षणतो की जैन धर्माच्या अहिंसेने देशाला पराक्रम वनविले आणि कोणी क्षणतो की ह्या अहिंसेने प्रजेला वीर्यवर्धित क्षणजे पराक्रमशून्य वनविले आहे. या प्रमाणे जैन धर्माच्या अहिंसे विपरीत पुष्कळ मनुष्यांचे पुष्कळसे कृतिविचार ऐकण्यांत येतात.

काही वर्षांपूर्वी देशभक्त, पंजाब केसरी, लालाजीनीं देखाळ एक असाच भ्रमात्मक विचार प्रकाशित केला होता, त्यांत महात्मा गांधीजीकडून प्रचारित अहिंसातत्वाचा विरोध केला होता, आणि नंतर त्याचे समाधानकारक उत्तर स्वतः महात्माजीनीं दिले होते. लालाजी-सारखे प्रौढ विद्वान् आणि प्रसिद्ध देशनायक होऊन, त्याचप्रमाणे जैनसाधूंचा पूर्ण परिचय ठेवित असताही, जर ह्या अहिंसेविषयी असे भ्रान्त विचार ठेऊ शकतात, तर मग दुसऱ्या साधारण मनुष्यांची गोष्टच काय सांगावी ?

आतांच काहीं दिवसापूर्वी जी. के. नरीमन नांवाच्या एका पारसी विद्वानाने महात्मा गांधीजीस संबोधन करून एक लेख लिहिला आहे. त्यामध्ये त्यांनी जैनांच्या अहिंसेविषयी असेच भ्रमपूर्ण उद्गार प्रकट केले आहेत. मि. नरीमन एक चांगले ओरिएंटल स्कॉलर क्षणजे पौरात्य पंडित आहेत आणि त्यांना जैन साहित्य व जैन विद्वानांचा काहीं परिचय देखील आहे असे माहीत पडते. जैन धर्माशी परिचित आणि प्राचीन इतिहासास जाणणाऱ्या विद्वानांच्या मुखांतून जेव्हां असे अविचारी उद्गार ऐकण्यांत येतात, तेव्हां साधारण मनुष्यांच्या मनांत

वर सांगितलेली भ्रांति विवून जाणें साहजिक आहे. याकरितां आह्मी येथें संक्षिप्त रीतीनें आज जैनधर्माच्या अहिंसेविषयी ज्या वर सांगितलेल्या भ्रांतिमूलक कल्पना जनसमाजांत पसरल्या आहेत, त्यांचा खोटेपणा दाखवितो.

जैनधर्माच्या अहिंसेविषयी पहिला आक्षेप हा केला जातो कीं, जैन धर्माच्या प्रवर्तकांनीं अहिंसेची मर्यादा इतकी लांब आणि इतकी विस्तृत बनविली आहे कीं त्यामुळे सरासरी अव्यवहाराच्या कोटींत तो जाऊन पोहोचली आहे. जो कोणी या अहिंसेचें पूर्णरूपानें पालन करण्यास इच्छील, त्यास आपल्या सर्व जीवनक्रिया बंद कराव्या लागतील आणि निश्चेष्ट होऊन शरीराचा त्याग करावा लागेल. जीवनव्यवहारास चातुं ठेवणें आणि ह्या अहिंसेचें पालन करणें, ह्या दोन्हीं गोष्टी परस्पर विरुद्ध आहेत, ह्मणून ह्या अहिंसेचें पालन करण्याचें तात्पर्य आत्मघात करणें आहे, वगैरे.

जैन अहिंसेची मर्यादा फारच विस्तृत आहे, ह्मणूनच पालन करणें सर्वाकरितां फारच कठीण आहे, यांत कांहीं संशय नाहा; तथापि ही सर्वथा अव्यवहार्य आहे किंवा आत्मघातक आहे, या सांगण्यांत कांहींच तथ्यांश नाही. ही अहिंसा अव्यवहार्यही नाही; आणि आत्मघातक देखील नाही. ही गोष्ट तर सर्व लोक स्वीकारितात आणि मान्य करितात कीं, ह्या अहिंसा तत्त्वाच्या प्रवर्तकांनीं अहिंसेचें आचरण आपल्या आयुष्यांत पूर्ण रूपानें केलें होतें. अहिंसा पालन पूर्णतया करीत असतांनाहि पुष्कळशा वर्षांपर्यंत ते जिवंत राहिलेले आणि जगास आपलें परमतत्त्व समजावीत राहिलेले. त्यांच्या उपदेशानुसारे अन्य असंख्य मनुष्यांनीं आजपर्यंत या तत्त्वाचें यथार्थ पालन केलें, परंतु कोणालाहि आत्मघात करण्याचें काम पडलें नाही ह्याकरितां ही गोष्ट तर सर्वांच्या अनुभवावरून सिद्ध झालेलीच आहे कीं, जैन अहिंसा अव्यवहार्यही नाही

आणि अहिंसा पालन करण्याकरितां आत्मघाताचीही आवश्यकता नाही. हा विचार तर त्याच प्रमाणे आहे. ज्याप्रमाणे महात्मा गांधी यांनी देशाच्या उद्धाराकरितां जेव्हां असहयोगाची योजना उद्घोषित केली होती, तेव्हां अनेक विद्वान आणि नेता ह्मणविणाऱ्या मनुष्यांनी त्यांच्या ह्या योजनेस अव्यवहार्य आणि राष्ट्राशक दाखविण्याविषयी मोठ मोठल्या गोष्टी केल्या होत्या आणि जनतेस त्यांच्यापासून सावध राहण्याविषयी सूचना केल्या होत्या; परंतु अनुभव आणि आचरणावरून आतां हें निःसंदेह सिद्ध झालें कीं असहयोगाची योजना अव्यवहार्यही नाही व राष्ट्राचा नाश करणारीही नाही. हां, जो आपल्या स्वार्थाचा भोग देण्याकरितां तयार नाही आणि आपल्या सुखांचा परित्याग करण्यास तत्पर नाही, त्यांच्या करितां ह्या दोन्ही गोष्टी अवश्य अव्यवहार्य आहेत, यामध्ये कांहींच संशय नाही. स्वार्थत्याग आणि सुखाकडे दुर्लक्ष केल्याशिवाय आत्म्याचा किंवा राष्ट्राचा उद्धार केव्हांही होत नाही. राष्ट्राला स्वतंत्र आणि सुखी बनविण्याकरितां ज्याप्रमाणे सर्वस्व अर्पण करण्याची आवश्यकता आहे, त्याचप्रमाणे आत्म्याला आधि ह्मणजे मानसिक दुःख, व्याधि अर्थात् शारीरिक दुःख, आणि उपाधिपासून स्वतंत्र होण्याकरितां तसेच दुःख द्वंद्वापासून मुक्त बनविण्याकरितां सुद्धां, सर्व क्षणभंगुर सुखांचें बलिदान करून देण्याची आवश्यकता आहे. ह्याकरितां जो मुमुक्षु ह्मणजे बंधनापासून मुक्त होण्याची इच्छा ठेविणारा आहे, राष्ट्र आणि आत्म्याच्या उद्धाराविषयी इच्छा करणारा आहे, त्याला तर ही जैन अहिंसा अव्यवहार्य आणि आत्मनाशक आहे असें केव्हांही माहीत होणार नाही. परंतु स्वार्थामध्ये लुब्ध बनलेले आणि सुखाची इच्छा करणाऱ्या जीवांची गोष्ट वेगळी आहे.

जैन धर्माच्या अहिंसेवर दुसरा परंतु मोठा आक्षेप हा केला जातो कीं ह्या अहिंसेच्या प्रचारानें भारतवर्षास परतंत्र बनविले आणि प्रजेस

निर्वीर्य हणजे पराक्रमहीन केले. ह्या आक्षेपास करणाऱ्यांचे मत असे आहे की, अहिंसेच्या प्रचारामुळे लोकांत शौर्य राहिले नाही; कां की हिंसेपासून उत्पन्न होणाऱ्या बापा पासून मिळून लोकांनी मांस भक्षण करणे सोडून दिले आणि मांस भक्षण केल्याशिवाय शरीरांत शक्ति व मनांत शौर्य उत्पन्न होत नाही, हणूनच प्रजेच्या हृदयांतून युद्धाची भावना नष्ट झाली. त्या कारणामुळे विदेशी आणि परधर्मी लोकांनी भारतावर आक्रमण करून, त्यास आपल्या स्वाधीन करून घेतले. याप्रमाणे अहिंसेच्या प्रचाराने देश पराधीन आणि प्रजा पराक्रमशून्य बनली.

अहिंसेविषयी केलेली ही कल्पना नितांत (विलकूल) युक्तिशून्य आणि सत्यापासून पराङ्मुख आहे. ह्या कल्पनेच्या मूळांत फारच मोठी अज्ञानता आणि अनुभवशून्यता राहिलेली आहे. जे ह्या विचारांना प्रदर्शित करितात त्यांना एक तर भारताच्या प्राचीन इतिहासाविषयी पत्ता नसला पाहिजे, नाही तर जगांतील मानव समाजाच्या परिस्थितीचे ज्ञान नसले पाहिजे. भारताच्या पराधीनतेचे कारण अहिंसा नाही परंतु भारताची अकर्मण्यता (निरुद्यमित्व) अज्ञानता आणि असहिष्णुता (दुसऱ्यांच्या बद्दलीला पाहून सहन न होणे) आहे आणि या सर्वांचे मूळ हिंसा आहे.

जेथपर्यंत भारतवर्षांत अहिंसा प्रधान धर्माचा अभ्युदय राहिला होता, तेथपर्यंत प्रजेमध्ये शांति, शौर्य, सुख, आणि संतोष यथेष्ट व्याप्त झालेले होते, याप्रमाणे भारताचा प्राचीन इतिहास स्पष्टपणे सांगत आहे. अहिंसा धर्माचे महान् उपासक आणि प्रचारक नृपति मौर्य, सम्राट् चंद्रगुप्त आणि अशोक होते, यांच्या काळांत भारतवर्ष परतंत्र झालेला होता काय ? अहिंसा धर्माचे कट्टर अनुयायी दाक्षिणात्य कदंब, पल्लव, आणि चौलुक्य वंशांतील प्रसिद्ध प्रसिद्ध

महाराजे होते, यांच्या राज्यकाळीं कोणत्याही परचक्रानें येऊन भारतास
 गंडित केले होते काय? अहिंसातत्त्वाचे अनुयायी चक्रवर्ती सम्राट्
 श्रीहर्ष होते, त्यांच्यावेळीं भारतास कोणीही पददलित केले होते काय?
 अहिंसा मताचें पालन करणारा दक्षिणस्थ राष्ट्रकूट वंशातील नृपति
 अमोघवर्ष आणि गुजराथेंतील चालुक्य वंशीय प्रजापति कुनारपाल
 होता, यांच्या अहिंसेविषयीं उपासने पासून देशाची स्वतंत्रता नष्ट
 झाली होती काय? इतिहास तर साक्ष देऊन राहिलेला आहे कीं,
 ह्या राजांच्या राजत्वकाळीं भारतवर्ष अभ्युदयाच्या शिखरावर पोहोचलेला
 होता. जेथपर्यंत भारत वर्षांत बौद्ध आणि जैनधर्माचा जोर होता,
 तसेंच जेथपर्यंत हे धर्म राष्ट्रीय धर्म ठरणविले जात होते, तेथपर्यंत
 भारतवर्षांत स्वतंत्रता, शांति, संपत्ति वगैरे पूर्णरूपानें राहिलेली होती.
 अहिंसेची उत्कृष्ट उपासना करणाऱ्या ह्या राजे लोकांनीं अहिंसा
 धर्माचें पालन करीत असतांना सुद्धां पुष्कळशीं युद्धे केलीत. पुष्कळशा
 शत्रूंचा पराजय केला आणि पुष्कळशा दुष्ट लोकांना दंडही केला.
 यांच्या अहिंसेच्या उपासनेनें देशाला परतंत्र बनविलें नाहीं व प्रजेला
 पराक्रमशून्यही बनविलें नाहीं. ज्यांना गुजराथ आणि राजपुताना येथील
 इतिहासाविषयीं थोडे फाराहे वास्तविक ज्ञान असेल, ते जाणूं शकतात
 कीं, ह्या देशांना स्वतंत्र, समुन्नत आणि सुरक्षित ठेवण्या करितां
 जैनांनीं कोण कोणत्या प्रकारें पराक्रम करून दाखविले होते. ज्यावेळीं
 गुजराथेंतील राज्यकार्याचा भार जैनांच्या स्वाधीन होता अर्थात्
 महामात्य, प्रधान, सेनापति, कोषाध्यक्ष वगैरे मोठमोठे अधिकार
 जैनांच्या स्वाधीन होते; त्यावेळीं गुजराथचें ऐश्वर्य उन्नतीच्या चरम
 सीमेवर चढलेलें होतें. गुजराथच्या सिंहासनाचें तेज चोहोंकडे व्याप्त
 झालेलें होतें. गुजराथच्या इतिहासांत सेनापति विमलशाहा, मंत्री मुंजाल,
 मंत्री शांतु, महामात्य उदयन आणि ब्रह्म, वस्तुपाल आणि तेजपाल

आम्हू आणि जगदू, वगैरे जैन राजद्वारी पुरुषां करितां जें स्थान आहे, तें दुसऱ्या करितां नाहीं. फक्त गुजराथच्याच इतिहासांत नाहीं, परंतु साधारणपणें भारतवर्षाच्या इतिहासांत देखील ह्या अहिंसाधर्माची परम उपासना करणाऱ्यांच्या पराक्रमाशीं सारखेपणा ठेविणारी मनुष्ये फारच कमी मिळतील. ज्या धर्माचे परम अनुयायी स्वतः असे शूर वीर आणि पराक्रमी होते, तसेंच ज्यांनीं आपल्या पुरुषार्थानें देश आणि राज्यास विशेष समृद्ध आणि सत्वशील बनविलें होतें, त्या धर्माच्या प्रचारामुळे देशाची किंवा प्रजेची अधोगति कशी हाऊं शकेल ? देशाची परतंत्रता किंवा प्रजेची निर्धीयता यामध्ये केव्हांही अहिंसा कारणीभूत होऊं शकत नाहीं.

ज्या देशांत हिंसेचा विशेष प्रचार आहे, जे अहिंसेचें नांव देखील जाणत नाहींत, ज्यांचें नेहमीं फक्त मांसाचेंच भक्षण आहे आणि पशूपेक्षाहि जे अधिक क्रूर असतात, ते नेहमीं स्वतंत्रच राहतात काय ? रोमन साम्राज्यानें कोणत्या दिवशीं अहिंसेचें नांव ऐकिलें होतें ? आणि मांस भक्षण सोडिलें होतें ? मग त्याचें नांव जगांतून नाहींसे कां झालें ? तुर्कस्थानच्या प्रजेमधून हिंसेची भावना केव्हां नष्ट झाली होती ? आणि क्रूरतेचा केव्हां लोप झाला होता ? मग त्याच्या सम्राज्याची आज अशी दीर्घदशा कां होऊन राहिली आहे ? आयर्लंड देशांत अहिंसेची उद्घोषणा केव्हां केली होती ? मग तो देश आज शेंकडों वर्षांपासून स्वतंत्र होण्याकरितां कां तडफडत आहे ? दुसऱ्या देशांच्या गोष्टी जाऊं द्या, खुद्द भारतवर्षाचेंच उदाहरण घ्या. मोगलसाम्राज्याच्या चालकांनीं केव्हां अहिंसेची उपासना केली होती ? त्यामुळे त्यांचें प्रभुत्व नामशेष होऊन गेलें आणि त्याच्याविरुद्ध पेशव्यांनीं केव्हां मांस भक्षण केलें होतें ? ह्मणून त्यांच्या ठिकाणीं एकदम वीरतेचा वेग उघडकीस आला ? यावरून स्पष्ट दिसतें कीं देशाच्या राजनैतिक उन्नतींत हिंसा कारणी-

सर्व प्राणी मात्रांना लागते; याकरितां आपल्या आत्म्यासारखे दुसऱ्या आत्म्यांना देखील अनिष्ट अशा हिंसेचें आचरण केव्हांही न केलें पाहिजे.

याच गोष्टीस स्वयं श्रमण भगवान् श्रीमहावीर स्वामींनीं देखील अशा प्रकारें सांगितले आहे:—

“सन्ने पाणा पिया उया, सुहसाया, दुहपडिकूला, अप्पियवहा, पियजीविणो, जीविउकामा । (तद्वा) णातिवाएज्ज किंचणं”

अर्थ:—सर्व प्राण्यांना आयुष्य प्रिय आहे, सर्व सुखाचे अमि-
त्यार्षी आहेत, दुःख सर्वांना प्रतिकूल आहे, वध सर्वांना अप्रिय आहे,
जीवनक्रिया सर्वांना प्रिय लागते—सर्व जीवांना जिवंत राहण्याची इच्छा
आहे, याकरितां कोणत्याहि जीवाच्या न मारिले पाहिजे किंवा कष्ट न
दिलें पाहिजे. अहिंसेच्या आचरणाविषयीं आवश्यकतेकरितां यापेक्षां
जास्त आणखी कांहींच पुरावा नाही आणि पुरावाही होऊं शकत नाही
परंतु येथें एक प्रश्न असा उपस्थित होतो कीं अशा प्रकारच्या अहिंसेचें
पालन सर्वच मनुष्ये कसें करूं शकतील ? कांकीं व्याप्रमाणें शास्त्रांत
सांगितलें आहे:—

जले 'जीवाः स्थले जीवा, जीवाः पर्वतमस्तके ॥

ज्वालामालाकुले जीवाः, सर्व जीवमयं जगत् ॥ १ ॥

अर्थ:—पाण्यांत, भूमींत, पर्वतांत, अग्नींत वगैरे सर्व ठिकाणीं
जीव भरलेले आहेत; सगळें जग जीवमय आहे; याकरितां मनुष्याच्या
अग्रेक व्यवहारांत ह्मणजे खाण्यांत, पिण्यांत, चारण्यांत, वसण्यांत,
व्यापारांत, विहारांत वगैरे सर्व प्रकारच्या व्यवहारांत जीवहिंसा होते.

१ या श्लोकांत जीवाः या शब्दाच्या ठिकाणीं विष्णुः असे देखील ह्मणतात.

हिंसेशिवाय कोणतीही प्रवृत्ति केली जात नाही; हणून अशा प्रकारच्या संपूर्ण अहिंसेचें पालन करण्याचा तर हा अर्थ होऊं शकतो कीं, मनुष्यानें आपल्या सर्व जिवन क्रिया बंद करून, योग्यासारखे समाधिरथ होऊन ह्या नरदेहाचा नाश बळजबरीनें करून टाकावा. असें केल्या- शिवाय अहिंसेचेंही पालन करणें आणि जीवनाचें (आयुष्याचें) संरक्षण करणें, हें तर आकाशांतील फुलाच्या सुगंधाच्या अभिलोपे- सारखेंच निरर्थक आणि निर्विचार आहे. हणून पूर्ण अहिंसा हा फक्त विचाराचाच विषय होऊं शकतो, आचाराचा नाही.

हा प्रश्न यथार्थ आहे, ह्या प्रश्नाचें समाधान अहिंसेचें भेद आणि अधिकारी याविषयीं निरूपण केल्यानें होईल. याकरितां आधीं अहिंसेचें भेद दाखविले जातात. जैनशास्त्रकारांनीं अहिंसेचें अनेक प्रकार दाखविले आहेत. जसे:- स्थूल अहिंसा आणि सूक्ष्म अहिंसा; द्रव्य अहिंसा आणि भाव अहिंसा; स्वरूप अहिंसा आणि परमार्थ अहिंसा; देश अहिंसा आणि सर्व अहिंसा वंगरे. कोणत्याही हालत्या चलत्या प्राण्यास किंवा जीवास जाणून बुजून न मारण्याच्या प्रतिज्ञेचें नांव स्थूल अहिंसा आहे आणि सर्व प्रकारच्या प्राण्यांना सर्व प्रकारचे क्लेश न पोहोंचविण्याविषयीं आचरण्याचे नांव सूक्ष्म अहिंसा आहे. कोणत्याही जीवास आपल्या शरीरापासून दुःख न देण्याचें नांव द्रव्य अहिंसा आहे आणि सर्व आभ्याविषयीं कल्याणाच्या भावनेचें नांव भाव अहिंसा आहे. हाचि गोष्ट स्वरूप आणि परमार्थ अहिंसेविषयीं देखील सांगितली जाऊं शकते. काहीं अंशीं अहिंसेचें पालन करणें, ती देश अहिंसा हणविली जाते आणि सर्व प्रकारें हणजे परिपूर्णतेनें अहिंसेचें पालन करणें, ती सर्व अहिंसा हणविली जाते.

यद्यपि आत्म्यास अमरत्वाच्या प्राप्तीकरितां आणि संसाराच्या सर्व बंधनापासून मुक्त होण्याकरितां अहिंसेचें आचरण संपूर्ण रूपानें करणें फारच आवश्यक आहे, तसें केल्याशिवाय केव्हांही मुक्ति मिळूं शकत नाहीं; तथापि संसारांतील सर्वच मनुष्यांमध्ये एकदम अशा पूर्ण अहिंसेचें पालन करण्याची शक्ति आणि योग्यता येऊं शकत नाहीं. क्षणूनच कमी जास्त शक्ति आणि योग्यता असणाऱ्या मनुष्याकरितां वर दाखविल्याप्रमाणें तत्त्वज्ञानीं अहिंसेचे भेद करून क्रमशः या विषयांत मनुष्यास उन्नत होण्याची व्यवस्था दाखवून दिली आहे. अहिंसेच्या ह्या प्रकारा-मुळेच निच्या अधिकाऱ्यामध्ये भेद करून दिले आहेत. जीं मनुष्ये अहिंसेचें पूर्णपणें पालन करूं शकत नाहींत; ते गृहस्थ-श्रावक-उपासक-अगुव्रती देशव्रती वंगरे क्षणविले जातात. जोपर्यंत त्या मनुष्यामध्ये संसारांतिल सर्व प्रकारचे मोह आणि प्रत्येभनास सर्वथा सोडून देण्याइतकी आत्मशक्ति प्रकट होत नाहीं, तोपर्यंत तो संसारांत राहत असतां आणि आपल्या गृहव्यवहारास चालवीत असतांना हळुहळूं अहिंसाव्रताचें पालन करण्यामध्ये त्यानें उन्नति करीत जावे. जेथपर्यंत होऊं शकेल तेथपर्यंत त्यानें आपल्या स्वार्थास कमी करीत जावे आणि स्वतःच्या स्वार्थाकरिता प्राणीमात्रांना मारन-ताडन-छेदन-आक्रोशन वंगरे क्लेश उत्पन्न करणाऱ्या व्यवहारांचा निषेध करीत जावा. अशा गृहस्थाकरितां कुटुंब, देश किंवा धर्माचें संरक्षण करण्याकरितां जर म्थूल अहिंसा करावी लागली, तर त्यास आपल्या व्रतांत काहींच भंग होत नाहीं; कांकीं जेथपर्यंत तो गृहस्थाश्रमी अर्थात् संसारी अवस्थेंत आहे, तेथपर्यंत समाज, देश आणि धर्माचें यथाशक्ति रक्षण करणे, हें त्याचें परम कर्तव्य आहे. जर एखाद्या भ्रांतीच्या वश होऊन तो आपल्या कर्तव्यापासून भ्रष्ट झाला, तर त्याचें नैतिक अधःपतन होते आणि नैतिक अधःपतनहि एक सूक्ष्म हिंसा आहे; कांकीं

त्यापासून आत्म्याच्या उच्चवृत्तीचें हनन (मरण) होतें. अहिंसा धर्माच्या उपासकाकरितां स्वतःचा स्वार्थ-स्वतःच्या लोभानिमित्तानें स्थूल हिंसेचा परित्याग करणें, पूर्ण आवश्यक आहे. जो मनुष्य आपल्या विषय तृष्णेची पूर्ति करण्याकरितां स्थूल प्राण्यांना दुःख देतो, तो केव्हाहिं कोणत्याहि प्रकारें अहिंसाधर्मी ह्मणविला जात नाही. अहिंसक गृहस्थाकरितां जर हिंसा करणें योग्य असेल, तर फक्त तें दुसऱ्याकरितांच आहे. या सिद्धांतापासून विचार करणारी मनुष्यें समजू शकतात कीं, अहिंसाव्रताचें पालन करीत असतांही, गृहस्थ आपल्या समाज आणि देशाचें रक्षण करण्याकरितां युद्ध करूं शकतो. ह्या विषयाच्या सत्यतेकरितां आह्मीं येथें ऐतिहासिक प्रमाणही देत आहोंत.

गुजराथचा अंतिम चौलुक्य नृपति दूसरा भीम (ज्यास मोळ्ळ भीम देखील ह्मणतात) यांच्याकाळीं, एकेवेळीं त्याच्या अणहिलपुर नांवाच्या राजधानीवर मुसलमानांचा हमला झाला. त्यावेळीं राजधानींत राजा हजर नव्हता. फक्त राणी हजर होती. मुसलमानांच्या हमल्यापासून शहराचें संरक्षण कसें करावें ? याविषयीं सर्व अधिकाऱ्यांना फारच चिंता झाली. दंडनायका (सेनापती) च्या पदावर त्यासमयीं एक आभू नांवाचा श्रीमाली वणिक ❀ श्रावक होता. तो आपल्या अधिकाऱ्यावर नवीनच आलेला होता आणि तो विशेष धर्माचरण करणारा पुरुष होता. याकारितां त्याच्या युद्धविषयक सामर्थ्याविषयीं कोणत्याही निश्चित विश्वास नव्हता. इकडे एक तर राजा गैरहाजर होता, दुसरे, राज्यांत कोणाच तसा पराक्रमी पुरुष दुसरा नव्हता, आणि तिसरे कारण, राज्यांत यथेष्ट सैन्यही नव्हतें. यामुळे राणीला फारच चिंता

❀ संसारांत राहून स्थूल नियमाप्रमाणें वागणाऱ्या गृहस्थास जैन धर्मामध्यें श्रावक असें ह्मणतात.

झाली. त्या राणीने विश्वस्त आणि योग्य मनुष्या कडून सेनापति आभूच्या सामर्थ्या विषयी काही वृत्तांत ऐकून, स्वतः तिने त्यास आपल्यापाशी बोलाविले आणि नगरावर आलेल्या आपत्तीविषयी कौणता उपाय केला पाहिजे, याबद्दल सम्मति विचारिली. तेव्हां सेनापतिने सांगितले की, जर महाराणीचा माझ्यावर विश्वास असेल आणि युद्धा-संबंधी पूर्ण सत्ता मला सोपवून दिली जाईल, तर मला भरंवसा आहे की, मी आपल्या देशाला शत्रूच्या हातातून पूर्णपणे वाचवीन. आभूच्या अशा प्रकारे उत्साहजनक वाक्यास ऐकून राणी खूश झाली आणि युद्धासंबंधी पूर्ण सत्ता त्यास देऊन, युद्धाची घोषणा करून दिली. सेनापति आभू याने त्याच वेळी सैनिक संगठन करून लढाईच्या मैदानांत डेरा दिला. दुसऱ्या दिवशी प्रातःकाळापासून युद्ध सुरू होणार होतं, ह्मणून पहिल्या दिवशी आपल्या सैन्याचा जमाव करता करताच त्यास संध्याकाळ झाली. तो व्रतधारी श्रावक होता, ह्मणून दररोज सकाळी व संध्याकाळी प्रतिक्रमण करण्याचा त्यास नियम होता. संध्याकाळ पडल्यानंतर प्रतिक्रमण करण्याची वेळ आली असे पाहून, त्याने एकांतांत कोठेंतरी जाऊन प्रतिक्रमण करण्याचा विचार केला; परंतु त्याच वेळी माहीत पडले की, त्यासमयी त्याचे तेथून दुसऱ्या ठिकाणी जाणे, इच्छित कार्यांत विघ्न करणारे होतं, ह्मणून त्याने तेथेच हत्तीच्या अंबारीवर बसल्या बसल्याच एकाप्रतेने प्रतिक्रमण करण्यास सुरू केलं. जेव्हां तो प्रतिक्रमणांत येणाऱ्या—

(१) पापक्रियेपासून मागे हटण्याकरितां घेतलेल्या व्रतांचे सकाळी व संध्याकाळी पश्चात्तापपूर्वक चिंतन करणे, त्यांस जैन शास्त्रांत प्रतिक्रमण असें ह्मणतात.

“(२) जे मे जीवा विराहिया. एगिंदिया बेइंदिया,, बैर पाठचें उच्चारण करीत होता, तेव्हां कोणी एका सैनिकांनं त्यास ऐकून कोणें एका अधिकाऱ्यांस सांगितलें कीं, पहा महाराज! आमचे सेनापति साहेब तर अशा युद्धाच्या मैदानामध्येही (जेथें शस्त्र व अस्त्रांचा ठणठणाट होऊन राहिला आहे आणि मारा मारा असे शब्द निघून राहिले आहेत तेथें) एगिंदिया बेइंदिया करून राहिले आहेत. नरम नरम शीरा खाणारे हे श्रावक साहेब काय बहादुरी करून दाखवितील ? हळुहळु ती गोष्ट थेट राणीच्या कानपर्यंत जाऊन पोचली. हें ऐकून ती फारच संशययुक्त बनली, परंतु त्यावेळीं दुसरा कांहींच विचार करावयाचा नव्हता, हाणून भाविण्याक आधार ठेवून ती गुपचुप राहिली.

दुसऱ्या दिवशीं प्रातःकाळापासूनच युद्धाचा प्रारंभ झाला, योग्य संधि (वेळ) पाहून सेनापति आभूनें अशा शौर्यानें आणि चातुर्यानें शत्रूवर आक्रमण केलें कीं, त्यामुळे थोड्याच वेळांत शत्रुच्या सैन्याचा फार संहार झाला आणि त्याच्या मालका (सेनापती) ने आपलें शस्त्र खाली ठेऊन युद्ध बंद करण्याविषयीं प्रार्थना केली.

आभूचा अशा प्रकारें विजय झाला हें पाहून अणहिलपुरच्य प्रजेत जयजयकाररूप आनंद फैलावला. राणीनें विशेष सन्मानपूर्वक त्याचें स्वागत केलें आणि त्यानंतर मोठा दरवार करून राजा व प्रजेकडून त्याचा योग्य सन्मान करण्यांत आला. त्यावेळीं राणीनें हंसत असतां दंडनायकाशीं सांगितलें कीं, हे सेनापती ! जेव्हां युद्धाची व्युहरचना करीत असतां मध्येच आपण “एगिंदिया बेइंदिया,, बोलूं लागले होते, तेव्हां तर आपल्या सैनिकांना देखील असा संशय आला

(२) अर्थ:— ज्या जीवांना फक्त एक शरीरच इंद्रिय आहे, ज्यांना दोन इंद्रिये, तीन इंद्रिये, चार इंद्रिये आणि पांच इंद्रिये आहेत, अशा जीवांची मी विराधना (हिंसा) केली असेल. वगैरे पाठ प्रतिक्रमणाच्या आधीं बोलवा लागतो.

अनुवादक.

प्रकारांत कांहींच भेद नसला, तरीही आलिंगन करणाऱ्याच्या आंतरिक भावनेत फारच मोठा भेद अनुभविला जातो. पत्नीशीं आलिंगन करीत असतां पुरुषाचें मन आणि शरीर जेव्हां मलिन विकारयुक्त भावनेनें भरलेलें असतें, तेव्हां माता वगैरेशीं आलिंगन करीत असतां मनुष्याचें मन निर्मळ शुद्ध सात्विक-वत्सल भावनेनें भरलेलें असतें. कर्मा (क्रिये) च्या स्वरूपांत कांहींच फरक नसतांही फळाच्या स्वरूपांत इतका विपर्यय (फरक) कां असतो ? याचा जेव्हां विचार केला जातो, तेव्हां स्पष्टच माहीत पडते कीं, क्रिया करणाऱ्याच्या भावनेत विपर्यय असल्यामुळे फळाच्या स्वरूपांत विपर्यय आहे. याच फळाच्या परिणामावरून कर्त्याच्या मनातील भावनेसंबंधी चांगलेपणा किंवा वाईटपणा याबद्दल निर्णय केला जातो. त्याच मनोभावनेच्या अनुसार कर्माचें शुभाशुभपण मानिलें जातें; ह्मणून यावरून हें सिद्ध झालें कीं, धर्म-अधर्म, पुण्य-पाप किंवा सुकृत-दुष्कृतांचें मूळ फक्त मनच आहे.

भागवत धर्माच्या नारद पंचरात्र नामक ग्रंथांत एके ठिकाणीं असें सांगितलें आहे कीं:- मानसं प्राणिनामेव, सर्वकर्मैककारणम् ॥ मनोऽनुरूपं वाक्यं च, वाक्येन प्रस्फुटं मनः ॥ अर्थ:-प्राण्यांच्या सर्व कर्माचें मूळ फक्त मनच आहे, मनाच्या अनुरूपानेंच मनुष्याची वचन व शरीर प्रवृत्ति होते, आणि त्या प्रवृत्ती पासून त्याचें मन माहीत पडतें.

या प्रकारें सर्व कर्मांच्या ठिकाणीं मनाचेंच प्राधान्य आहे, ह्मणून आत्मसंबंधी विकास करण्यामध्ये प्रथमारंभी मनाला शुद्ध आणि संयत (सम्यक्ज्ञान-दर्शन-चारित्र्य रूप मोक्षमार्गाच्या ठिकाणीं चांगल्या प्रकारें प्रयत्न करणारा) बनविण्याची आवश्यकता आहे. ज्याचें मन याप्रमाणें शुद्ध आणि संयत होतें, तेव्हां तो कोणत्याही प्रकारच्या कर्मापासून ललित होत नाही. यद्यपि जेथपर्यंत आत्म्यानें देहाला धारण केलें आहे, तेथ-

पर्यंत त्यापासून सर्वथा कर्माचा परित्याग होणे असंभव आहे, कांकी गीतेचें कथन आहे कीं “नहि देहभृता शक्यं त्यक्तुं कर्माण्यशेषतः,,

तथापि “योगयुक्तो विशुद्धात्मा विजितात्मा जितेंद्रियः ॥ सर्वभू-
तात्म भूतात्मा, कुर्वन्नपि न लिप्यते,, गीतेंत सांगितलेल्या ह्या कथनानु-
सारें-जो योगयुक्त, विशुद्धात्मा, जितेंद्रिय आणि सर्वभूताविषयी आत्मबुद्धी
ठेविणारा मनुष्य असतो, तो कर्मांना करूनही त्यापासून अलिप्त राहतो.

वर सांगितलेल्या ह्या सिद्धांतावरून वाचकांच्या लक्षांत आतां
हें चांगल्या प्रकारें येऊन जाईल कीं, जे सर्वव्रती द्वाणजे पूर्ण त्यागी
मनुष्य असतात, त्यांच्याकडून जी कांहीं सूक्ष्म शारीरिक हिंसा होते,
तेचें फळ त्यांना कां मिळत नाहीं ? याचकरितां कीं, त्यांच्यापासून
होणाऱ्या हिंसेंत त्यांची भावना हिंसक नसते आणि हिंसक भावनेशिवाय
झालेली हिंसा, हिंसा ह्मणविली जात नाहीं याकरितां आवश्यक महा-
भाष्य नांवाच्या आप्त जैनग्रंथांत सांगितलें आहे कीं:-

अशुभपरिणाम हेउ, जीवाबाहो त्ति तो मयं हिंसा ॥

जस्स उ न सो निमित्तं, संतोवि न तस्स सा हिंसा ॥

अर्थः--कोणत्याही जीवास कष्ट पोहोचविण्याविषयी जे अशुभ
परिणाम कारणीभूत असतात, ती तर हिंसा आहे आणि वरून हिंसा
माहीत पडत असली, तरीही जेथें ते अशुभ परिणाम कारणीभूत नाहींत,
ती हिंसा ह्मणविली जात नाहीं. हांच गोष्ट आणखी एका ग्रंथांत
या प्रकारे सांगितली आहे.

जं नहु भणिओ बंधो, जीवस्स बहेवि सामिइगुत्ताणं ॥

भावो तत्थ पमाणं कायवावारो ॥

अर्थः-- समिति-गुप्तियुक्त असणाऱ्या महाव्रतकिडून एखाद्या जीवाचा वध झाला, तरीही त्यांना त्यांचा बंध होत नाही, कांकीं बंध-होण्यामध्यें मानसिक भावनाच कारणीभूत आहे, कायिक व्यापार नाही. हीच गोष्ट भगवत् गीतेंल देखील सांगितलां आहे. जसेः--

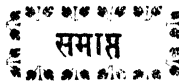
यस्य नाहंकृतो भावो, बुद्धिर्यस्य न लिप्यते ॥

हत्वापि स इमांल्लोकान्, न हंति न निबद्धयते ॥

अर्थः-- ज्याच्या हृदयांतून अहंभाव नष्ट झाला आहे आणि ज्याची बुद्धि अलिप्त राहते, तो मनुष्य कदाचित् लोकांच्या दृष्टीने प्राण्यांना मारणारा दिसतो, तरीही तो त्यांना मारीत नाही आणि त्या कर्मांमुळ तो बद्धही होत नाही. याच्याविरुद्ध ज्याचें मन शुद्ध आणि संयत नाही, जो विषय आणि कषायांशी लिप्त आहे, तो बाह्यस्वरूपानें अहिंसक दिसला, तरीही तत्त्वानें तो हिंसकच आहे. त्याच्याकरितां स्पष्ट सांगितले आहे कीः--

“ अहणंतोवि हिंसो, दुष्टत्तणओ मओ अहिमरोध ” ।

ज्याचें मन दुष्ट भावनेनें भरलेलें आहे आणि जो कोणाला मारीत नसला, तरीही तो हिंसकच आहे. याप्रमाणें जैनधर्माच्या अहिंसेचें सांक्षिप्त स्वरूप आहे.

ॐ शांतिः ! शांति !! शांति !!!

आवयकोय सूचना

वाचकांनी खाली दिलेल्या शुद्धिपत्राकडे लक्ष ठेवून पुस्तक वाचण्याची कृपा करावी.

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
३	१५	नाहा	नाही
„	२०	कळे	केळे
७	८	हाऊं	होऊं
„	१७	सम्राज्याची	साम्राज्याची
८	२४	सर्वांशी	सर्वांशी
१०	६	सजे	सवे
„	१८	सर्व	सवं
१५	१	वौर	वौरे
„	१६	अणहिलपुरच्या	अणहिलपुरच्या
१८	१	हंसत	हिंसेत
„	„	काहाच	काहीच
„	३	अस	असे
२०	६	विपर्यय	विपर्यय
२१	१०	तिचें	तिचें
„	२२	कायवावारी	न पमाणं कायवावारी
२२	६	व्हावापि	हत्वापि
„	१०	कमामुळ	कर्मा मुळें
„	१४	अहिमरोध	अहिमरोध

Printed by R. T. Deshmukh at Saraswati
Press, Nagpur.

अवश्य मागवा.

१ श्री पंचपरमेष्ठि वंदना (हिंदी) मू. १॥ शें. १॥

मराठी भाषेत

२ आत्मोन्नतीचा सरळ उपाय मू. १॥ शें. ४.

३ अन्य धर्मापेक्षां जैन धर्मातील विशेषता मू. १॥ शें. २॥

४ वैराग्य शतक. मू. १॥ शें. ३॥

५ जैनदर्शन व जैनधर्म मू. १॥ शें. २॥

६ माझी भावना (राष्ट्रीय गीत) मू. १॥ शें. २

७ जैनधर्माविषयीं अजैन विद्वानांचे
अभिप्राय भाग १ ला मू. ६-१ शें. ६

८ उपदेश रत्नकोष मू. ६-२ शें. १०

९ मराठी जैन पद्यावली मू. ६-१ शें. ६

१० हिंदी जैन पद्यावली मू. ६-२ शें. ६

पुस्तकें मिळण्याचें ठिकाणः—

श्री जैन धर्म प्रसारक संस्था

सदर बाजार नागपूर

रूपिणी.

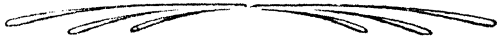

लेखक,
दत्तात्रय भिमाजी रणदिवे.

किंमत सहा आणे.

हे पुस्तक रा. रा. कृ. स. पाटकर यांनी आपल्या 'श्रीलक्ष्मीनारायण प्रेस' ४०२ ठाकुरद्वार मुंबई मध्ये छापिले. व रा.रा. दत्तात्रय भिमार्जा रणदिवे यांनी वर्धा येथे प्रसिद्ध केले.

आरंभीचे दोन शब्द.

प्रस्तुत पुस्तकांतील कथानक मूळ श्रेणिकपुराणांतील असून, मला तें बरेंच मनोरंजक व बोधप्रद वाटल्यावरून त्यास प्रस्तुतचा साधा वेष देऊन मी तें वाचकांपुढें ठेवीत आहे. यांतील अद्भुतता मुळांतीलच असून, तीत किंवा मूळच्या एकंदर संविधानकांत, सुसंगत करण्यापलीकडे मी कोणताहि विशेष फेरफार केला नाही. प्रस्तुत पुस्तक लिहिण्यांत मूळ कथानकाचें स्वरूप कायम ठेवावें हाहि माझा एक उद्देश असल्यामुळे या बाबतींत पुराणकाराशीं एकरूप होण्या-खेरीज मला गत्यंतरच नव्हतें ! ह्मणून अद्भुततेच्या बाबतींत वाचकांकडून मजवर कोणत्याहि प्रकारचा आरोप लाधिला जाणार नाही अशी आशा आहे ! कथानक खुलून दिसावें एवढ्यासाठी यांत दिलेलीं वर्णनें व भाषणें मात्र माझ्या पदरचीं आहेत. तीं कशीं काय साधलीं आहेत हें ठरविणें रसिक वाचकांचें काम आहे. त्यांना विशेषतः आमच्या जैनबंधूंना माझा ही कृति आवडल्यास अशा प्रकारचीं जैनपुराणांतील कथानके पुढें आणण्यास त्यांजकडून मला शक्य तें साथ मिळेल अशी आशा आहे.

प्रस्तुत पुस्तकाच्या अंतरंगासंबंधी एवढें सांगितल्यानंतर हें ज्यांच्या निरपेक्ष आणि उदार सहाय्यामुळे इतक्या सुंदर वाद्यवेष्टानें वाचकांपुढें येत आहे त्यांचे आभार मानणें हें माझें पहिलें कर्तव्य आहे. हे थोर गृहस्थ ह्मणजे नागपूरचे प्रख्यात उदारधी धनिक स्वर्ग० संप्रई गुलाबसावजी यांचें सत्पुत्र शेट मोतीलालजी होत. यद्यापि आपल्या नांवाचा नुसता उल्लेख करण्याचीहि त्यांची इच्छा नव्हती, तरी माझ्या कृतज्ञ लेखणीस त्यांच्या या इच्छेप्रमाणें वागणें केवळ अशक्य झालें याबद्दल ते मला क्षमा करताल अशी आशा आहे. यांच्याबरोबरच ज्यांचा साभार नामोल्लेख करणें अत्यंत आवश्यक आहे असे दुसरे सदगृहस्थ ह्मणजे त्यांचेच कारभारी श्रायुत कनयालालजी हे होत. श्रायुत शेट मोतीलालजी यांच्या उदारतेइतकीच यांचीही रसिकता प्रस्तुत पुस्तकाच्या बाबतींत मला सहाय्यभूत झाली आहे.

याशिवाय या पुस्तकास आगाऊ आश्रय देणाऱ्या रसिकमंडळाचा, व वेळेवर आणि सुबक काम करून दिल्याबद्दल लक्ष्मीनारायण प्रेसचे मॅनेजर व चित्रकार श्रायुत कापरे यांचाही मी आभारी आहे.

प्रुफकरेक्शनच्या बाबतति बरीच गैरसोय झाल्यामुळें पुस्तकांत पुष्कळ अशुद्धें राहून गेली आहेत. तीं शुद्धिपत्रकांत शक्य तितकीं दुरुस्त करण्याचा प्रयत्न केला आहे. तरी या, आणि प्रस्तुत पुस्तकांत इतरही जे काय दोष असतील त्याबद्दल वाचकांची क्षमा मागून हे जवळ जवळ दोनशें शब्दांला मागें टाकणारे दोन शब्द येथेंच संपवितों !

लेखक,

वर्धा,
अक्षय तृतीया. }

शुद्धिपत्र.

पृष्ठ. ओळ.	अशुद्ध.	शुद्ध.
२ ३	अडवाल	आडवाल
४ ३	भूपाल शिरोमणि	भूपालशिरोमणि
४ १४	अंतरंगांतही	अंतरंगांत ही
६ २	त्याचीही	त्याची ही
६ ८	चटकन् दृष्टीस पडत	चटकन् त्याच्या दृष्टीस पडत
६ १४	त्यांनीं याचे पायच धरले पाहिजेत	त्यांनीं याचेच पाय आवळून धरले पाहिजेत.
६ २०	वाटत,	समजत.
८ १२	संपत्ति	संपत्ति
८ १८	स्वभावाची	स्वभावाची
९ १७	पुढें उभयतांची भेटव काय संवाद झाला	पुढें उभयतांची भेट होऊन काय संवाद झाला
१० ३	हाते	होत
१० ६	करण्याकडे	करणान्या
१० २१	नाहीं ना	नाहींत ना
१५ ९	मुख	मुख
१५ २०	याची कल्पना तरी आहे काय? याची तुला कल्पना तरी आहे काय?	
१६ ८	राहिल्यास	राहिलेल्यास
१६ ९	पायावर	पायांवर
„ १३	तो केवळ तिच्या कल्पनेचा होता	तो केवळ तिच्या कल्पनेचा खेळ होता
„ १९	ते कांहीं	तें कांहीं
१९ १	!	?
„ १९	गृहिणी पदाचा	गृहिणीपदाचा
„ २४	असलेली तुझी	असलेलीं तुझीं
२१ ३	त्या	या
„ १०	शराचा	शरांचा
„ ११	कां	का

पृष्ठ.	ओळ.	अशुद्ध.	शुद्ध.
२१	१३	आणि	आणि
„	१६	पति सौख्याचा	पतिसौख्याचा
„	„	अबलांना	अबलां ना
„	१९	निर्वीय	निर्वीर्य
२२	१	मनाबलावर	मनोबलावर
„	१४	आत्मोधाराचा	आत्मोद्धाराचा
२३	५	?	!
„	६	?	!
२४	१३	हलके	हलकें
२५	१७	राहित	रहित
२६	२३	त्याच	त्याचें
२८	२	धाडसाचा पराकाष्ठेच्या	धाडसाचा व पराकाष्ठेच्या
२८	१५	ह्मणतो	ह्मणतो
२९	७	एकांतांत आहेत	एकांतांत बोलत आहेत
२९	१९	दुर्वासनाच्या	दुर्वासनांच्या
३०	७	घेतलें	घेतलेंस
३०	१४	नाही	नाही
३१	११	आजाणपणें	अजाणपणें
३१	१९	माणसाना	माणसांना
३२	६	?	!
३२	१४	असा दूर ढकलूं	अशी दूर ढकलूंस
३२	१६	पाहण्याचा	पाहण्याच्या
३२	२३	निष्ठूर	निष्ठुर
३२	१४	तुझे	तुझे
३३	१५	का	का
३३	१६	पातिव्रत्यरुपी	पातिव्रत्यरुपीं
३६		प्रकरण ४ थे	प्रकरण ४ थे
३६	९	निश्चय	क्रम
३६	१७	?	!

पृष्ठ. ओळ.	अशुद्ध.	शुद्ध.
" "	?	!
३८ ४	कां	का
३९ ११	त्याला	याला
३९ २२	!	?
४३ १२	वाढून	पाहून
४७ २	त्याला कोणी तरी	त्या दोघांपैकी कोणी तरी
	एखादा	एखादा
४७ १४	?	!
२३ २	पिशाच	पिशाच
५३ ११	ब्र ह्मणून काढावयाचा	तोंडावाटे ब्र ह्मणून काढावयाचा
	नाहीं	नाहीं
५४ २	?	!
" ४	याविषयी त्यांना त्या	याविषयी त्या घटकेपर्यंत
	घटके पर्यंत	
" ९	!	!
" १०	मंडळी पैकी	मंडळी पैकी
" ११	!	!
५५ १७	तृण शय्येवर	तृणशय्येवर
५६ ७	नाही	नाहीं
५७ १७	तें	हें
६० १४	अततात	असतात
६१ ३	जिनेंद्र सेवा	जिनेंद्रसेवा
६१ १	आडकलास	आढळलास
६२ ७	तेंथून	तेथून
" १५	सद्गुणी	सद्गुणी
" २१	बेळी	बेळीं
" २२	यांविषयी	यां विषयी
६३ २	घरी आली	घरीं आलीं
" ३	सद्गुणाची	सद्गुणाचीं

अनुक्रमणिका.

प्रकरण १	लें संकेत	१
प्रकरण २	रें परिसस्पर्श....	१२
प्रकरण ३	रें कसोटीला उतरलें	२४
प्रकरण ४	थें एक आणीबाणीचा प्रसंग	३६
प्रकरण ५	वें मग खरा नवरा कोण ?	४१
प्रकरण ६	वें देवदत्ताचा कबुली जबाब	४९
प्रकरण ७	वें शेवटचा गोड घांस	६०

‘तू माझ्या अंगाला नुसते घोट तर लाव. की, तू नाहीं तर मा या दोघांपैकी
कोणालाच त्याचक्षणां गतप्राण झालेले आढळून येईल !’ रूपिणी त्वेषाने ह्मणाली.

“अहाहा ! आज खरोखरच माझे भाग्य उदयाला आलें !”
एका तरुणानें एका तरुणीस आडवून ह्मटलें.

“हं ! खबरदार मला अडवाल तर !” तरुणीनें संतापून ह्मटलें.
पण तो तरुण कसला निगरगड ! तो तिच्या संतापाला बिलकुल
न जुमानतां ह्मणालाः—

“अशी सौन्यासारखी आलेली संधि मी दवडीन असें तुला
वाटतें ? प्यारी, आज किती तरी दिवस मला तुझा ध्यास लागून
राहिला होता. देवाशपथ आणखी कांहीं दिवस तुझी भेट न होती
तर मी खचित जिवंत राहिलों नसतों !”

“पुरे करा हा चाहटळपणा ! दुसऱ्याच्या बायकोशीं असं बोला-
यला तुझांला शरम नाही वाटत ?” तरुणीनें उत्तर दिलें.

खरोखर या वेळीं तिनें रागाचा असा कांहीं आविर्भाव आणिला
होता, कीं, दुसरा एखादा साधारण लुच्च्या आणि कमी निर्लेज्ज
मनुष्य असता, तर तिची तावडतोव क्षमा मागून तेथून चालता होता.
पण तो तरुण अशा कामांत पक्का निर्दोषलेला. शिवाय त्याला विशिष्ट
प्रकारच्या स्त्रियांच्या स्वभावाची माहितीही चांगली होती. यामुळे
तो बिलकुल न डगमगतां तिला ह्मणालाः—

“रूपिणी, असला डोल घालण्यांत काय अर्थ आहे बरें ? तुझ्या
या खोऱ्या रागाला मी भिईन असें कां तुला वाटतें ? खरोखरच जर
तुला असें वाटत असेल तर ही भ्रामक समजूत अगोदर तूं आपल्या
डोक्यांतून काढून टाक. नको ! नको ! प्यारी, त्या तुझ्या कुटिल
भिवया नको अशा वर चढवूंस. तुझ्या या भ्रूभंगानें माझा प्रणयभंग
न होतां मनोभंग मात्र होत आहे ! खरोखर तुझ्या या तीव्रतर दृक्प्रहा-
रांनीं फार तर माझ्या हृदयाचा चुराडा होईल. पण माझे प्रेम ? छे : ते

लवमात्रही भंगलें जाणार नाही आणि त्याचा भंग करण्याचें सामर्थ्य तुझ्याच काय, पण जगांतील कोणत्याही मानवी प्राण्याच्या कोपांत नाही ! रूपिणी, मी हें उगाच काहीं तरी बडबडतों असें नाही ! माझे शब्द माझ्या हृदयाला फोडून निघत आहेत ! ही माझ्या अंतःकरणाची भाषा आहे ! आणि माझ्या या अभंगप्रेमाची साक्ष लपून माझी सारी धनदौलत आणि माझा देहही मी आज तुला समर्पण करीत आहे. काय ? अजूनही माझ्या प्रेमाची तुला खातरी पटत नाही ? अजूनही तुझ्या मनांतील राग नाहीसा होत नाही ? अजूनही मी तुझ्या अनुरागाला पात्र होत नाही ! नाही ! नाही ! रूपिणी, आज मी तुला मजवर अशी अप्रसन्न राहूं देणार नाही ! माझ्या या एक-निष्ठ भक्तीने किंवा पूजाद्रव्याने माझी हृदयदेवता जर मजवर प्रसन्न होत नसेल, तर आज मी तिजपुढें आपल्या प्राणाचाही बली समर्पण करण्याचा निश्चय केला आहे; आणि हा पहा त्याचा आरंभ !” एवढें बोलून त्यानें आपल्या डोक्याच्या फेऱ्याचा फास गळ्याला व्याविला; आणि आतां तो जोगानें ओढणार, इतक्यांत त्या तरुणीनें त्याचे दोन्ही हात जागचे त्रागीं बळकट धरून हटलें:—

“ थांबा ! थांबा ! देवदत्त, असें साहस करूं नका ! तुमच्या प्रेमाची परीक्षा पाहण्याकरितांच मी तुमच्याशीं क्षणभर अशी निष्ठुरतेनें वागलें ! पण खरें पुसाल तर तुझ्याला पाहिल्या दिवसापासूनच माझें मन तुमचेवर जडलें आहे ! पण आपण हा केवढा आततायी-पणा आतां चालविला होता ? बाई ! बाई ! शर्थ झाली पुरुषांच्या या उतावळेपणाची !

या वेळीं बहुपतिक वसुंधरा जशी भानूच्या, तशी ती तरुणीही त्या तरुणाच्या करपाशांत बद्ध झाली होती ! वाचकहो ! या उभय-

तांना क्षणभर आपण अशाच स्थितीत ठेवून त्यांचा पूर्ववृत्तांत काय आहे तो पाहू या.

प्रस्तुतचें कथानक भूपाल शिरोमणि महाराज श्रेणिकांच्या वेळचें असून, उपरिनिर्दिष्ट तरुणी त्यांच्याच राजधानीतील हणजे राजगृह नगरींतील एका शेतकऱ्याची बायको होती. हिच्या नवऱ्याचें नांव बळिभद्र असून हिचें नांव रूपिणी होतें. ही रूपानें फारच सुंदर असून, हिचा चेहराही अत्यंत मोहक होता. तिच्या दुसटुशीत बांध्यानें तर, तिच्या मोहकतेत विशेषच भर घातली होती । पण हिचें बाह्यांग जितकें मनोरम तितकेंच तिचें अंतरंग घाणेरडें होतें. तिच्या ठिकाणचा हा घाणेरडा दुर्गुण हणजे तिच्या मनाची चंचलता होय. याच दुर्गुणामुळे तिचें इतकें उत्कृष्ट सौंदर्यही केवळ प्रेतावरील पुष्पाप्रमाणें तिरस्करणीय झालें होतें !

इतक्या सुंदर शरीरांत असल्या निघ दुर्गुणाचा कसा प्रादुर्भाव झाला, या नाजूक फुलाच्या अंतरंगांतही दारुण विपारी कीड कशी शिरली, याविषयीं येथें मीमांसा करण्याची आवश्यकता नाही. येथे इतकेंच सांगणें पुरे आहे कीं, तिची बाल्यावस्थेतील परिस्थितीच पुष्कळ अंशीं या दुर्गुणास कारणीभूत झाली होती.

तिच्या अशा प्रकारच्या स्वभावामुळे गृहकार्याकडे किंवा गृहिणी-विषयक कर्तव्याकडे तिचें विलकुल लक्ष नसे. नटपट्टा आणि नखरा यांतच तिचा बहुतेक सारा वेळ जाई ! यामुळे तिजसंबंधीं गांवांत नानाप्रकारच्या कड्या पसरलेल्या असत ! टवाळ लोकांना काय ? जरा कोठे व्रण सांपडावयाचा अवकाश, कीं, केलाच त्यावर साऱ्यांनीं मिळून दंड ! पण या योगाने तिच्या गरीब पण अब्रुदार सासूसासऱ्यांच्या मनाला केवढ्या वेदना होत, याची त्यांना किंवा खुद्द रूपिणीलाही

कल्पना नसे ! आपणासंबंधीं गांवांत चाललेली निंदा कधीं कधीं तिच्याही कानांवर येई, पण त्यामुळें देखील आपल्या चंचल स्वभावांत फरक करण्याइतका परिणाम तिच्या मनावर कधींच झाला नाही !

लोकनिंदेचा तसाच सासूसासऱ्यांच्या उपदेशाचा किंवा शिष्या-शापांचाही तिच्या मनावर बिलकुल परिणाम झाला नाही; किंवा होत नसे. तिचा नवरा तर काय, विचारा अगदीं सात्त्विक. सारा दिवसभर आपल्या कामांत गढलेला. त्यानें दिवस उगवण्याचे आंतच शेताला जावें, तों प्रहररात्र उलटल्यावर घरीं परत यावें. पण त्याला तेथें सुख किंवा आनंद यांचा क्षणूच बिलकुल लाभ होत नसे.

आपल्या स्वभावदोषानें आपण आपल्या पतीस दुःखी करीत आहोंत, आणि त्यामुळें उभयतांचेही जीवन रूक्ष होत आहे, संसारांतील खऱ्या सौख्यास उभयतांही मुक्त आहोंत, हें त्या अभागिनीस कळत नव्हतें !

अशा प्रकारची या तरुणीची स्थिति असून शेतांत जाण्याकरितां क्षणूच ती आज घरांतून निघाली होती, तों वाटेंत प्रस्तुत प्रकाराच्या आरंभीं सांगितल्याप्रमाणें प्रकार घडून आला.

तिला ज्यानें आडविलें तो तरुणही राजगृह नगरींतलाच राहणारा असून, तो एका भिक्षुकाचा मुलगा होता. त्याचें नांव जरी देवदत्त होतें, तरी त्याची वागणूक आणि आचरण पाहून त्याला 'दानवदत्त' हेंच नांव विशेष यथार्थ शोभेलें असतें, असें कोणासही वाटल्याखेरीज राहतें ना ! त्याचा बाप जरी भिक्षुकीचा धंदा करीत असे, तरी त्याच्या सांपत्तिक स्थितीबद्दल राजगृह नगरींतील मोठ-मोठ्या लक्ष्मीपुत्रांनाही हेवा वाटत होता ! आणि मोठमोठ्या उला-

ढाली करून रात्रंदिवस तोड्या- नफ्याच्या विवंचनेत जळणाऱ्या कित्येक व्यापाऱ्यांना तर त्याचीही स्पृहणीय सांपत्तिक स्थिति पाहून, आपण आरंभीच या विनभांडवली पण विनकाळजीच्या धंद्यांत कां पडलों नाही, असें होऊन जाई !

या गृहस्थाच्या--नव्हे भिक्षुकाच्या ठिकाणी आपल्या धंद्याची हतोटीही तशीच अजब असे. भोळीं भावडीं सावजें चटकन दृष्टीस पडत आणि तो हां हां ह्मणतां त्यांची शिकार करी. एखाद्या लक्ष्मीपुत्राचा एकुलता एक पुत्र आजारी पडणें, एखादा व्यापारी पैशाच्या पेंचांत येणें, किंवा एखाद्या अब्रूदार माणसावर राजाची कसली तरी तोहमत येणें, याला तो आपल्या धंद्याचा उत्कृष्ट मोसम समजत असे. त्यावेळीं त्यानें त्या संकटांत सांपडलेल्या माणसाकडे जाऊन त्यास एखाद्या ग्रहाच्या पीडेची, किंवा ग्रामदेवतेच्या क्षोभाची अशी कांहीं सडकून तंबी द्यावी, कीं, त्या ग्रहांना किंवा देवतांना आंवरून धरण्यासाठीं त्यांनीं याचे पायच धरले पाहिजेत ! अर्थात् मग हे भिक्षुक महाराज मागतील तेवढी दक्षिणा ते देत, आणि सांगताल तेवढा खर्च करीत ! अमक्याला शनी पायीं आला, एवढें याला समजलें. कीं, याची पायपिटी तेथें सुकू शालीच ! आणि अनेक वेळां यजमानाकडून याचें उखळ इकडे पांढरें होतांच तिकडे ग्रहही आपलीं तोंडें काळीं करीत !

शेतकरीवर्गाला तर हा भिक्षुक नुसती दुभती धेनूच नव्हे, तर कामधेनु वाटत असे ! त्यांच्या गरीब स्वभावाबद्दल तर प्रश्नच नाही ! अंगी साधारण धूर्तपणा असला ह्मणजे पुरे ! मग वाटेल त्यानें ह्यांना पिळावें ! हा भिक्षुक तर धूर्तपणाचा अगदीं पुतळाच असल्यामुळें तो निरनिराळ्या मागांनीं त्यांना पिळून त्यांच्या जवळील द्रव्याचें हरण कसा करीत असेल. ते निराळें सांगण्याची गरज नाही.

त्यानें या लोकांच्या कल्याणासाठीं ग्रामदेवतांना अभिषेक करण्याचा एवढा सपाटा लाविला होता, कीं, त्यामुळे, गांवच्या खऱ्या नदीचा ओघ बंद पडून अभिषेकाच्या जळाचीच एक कृत्रिम नदी निर्माण झाली होती? या अनर्थाबद्दल एकदां खुद्द त्याच्या मुलानेंच त्याच्याजवळ आश्चर्य प्रदर्शित केलें. तेव्हां तो संतापूनच हणाला--“मूर्खा, तुला बिलकुल अकल नाही! या नदीच्या ओघाच्या उलटापालटींतच द्रव्याच्या ओघाचीही उलटापालट सांठविली होती, समजलास; तो ओघ इकडे वळला हणूनच लोकांच्या घरांतील द्रव्याचा ओघही माझ्या घराकडे वळला! हा अखंड वाहणारा अभिषेक—जळाचा प्रवाह हणजे तुला काय वाटतें? हा नुसता आपल्या घरांत वाहणारा द्रव्याचा ओघ आहे ओघ! समजलास--” बापाच्या या उत्तरानें मुलगा अगदीं चित झाला असल्यास त्यांत आश्चर्य कसलें?

नेहमीं दुसऱ्याकडे मागण्याची खालीं हात पसरण्याची या भिक्षुकाला इतकी संवय लागली होती, कीं, त्याचा चुकून देखील कधीं उपडा हात होत नसे. यायोगानें त्याला जेवण्याची देखील पंचाईत पडूं लागली. त्याच्या उताण्या हातावर बायकोनें जेव्हां घास ठेवावेत तेव्हां कोठें त्याचें जेवण होई. मुलाच्या थोबाडींत वगैरे मारण्याचा त्याला कधीं प्रसंग आलाच, तर तो उपड्या हातानेंच मारीत असे!

अशा माणसाच्या पोटीं देवदत्ताचा जन्म झालेला, तेव्हां उद्योगाबद्दल तिटकारा त्याच्या वयावरोबरच त्याच्या मनांत वाढत गेला असल्यास त्यांत आश्चर्य कसलें? शिवाय त्याच्या बापाचा उपदेशही त्याच्या या वृत्तीला पोषक असाच असे. तो त्याला नेहमीं हणोः—
“करावयाचें आहे काय बेव्या आपल्याला कांही उद्योग धंदा करून?

प्रकरण २ रें.

परीसस्पर्श !

वदत्ताशीं संकेत करून रूपिणी आपल्या शेताकडे जाण्यास निघाली, हें मागील प्रकरणांत सांगितलेंच आहे. वरावाहेर पडून स्वतंत्र राहण्यांत फारच सुख असतें असें तिच्या मनानें पक्कें घेतलें असल्यामुळें, देवदत्ताबरोबर पळून जाण्याचें तिनें अगदीं ठाम ठरविलें होतें. या भावी मुखाच्या मनोराज्यांत गुंग होऊन चालली असतां, रस्ता सोडून जरा वाजूस पण जवळच शिलाशकलावर बसलेल्या एका तेजःपुंज तरुण मुनीवर तिची अवचित दृष्टि गेली.

हे मुनि ऐन तारुण्यांत असून त्यांची पंचविशीं देखील अजून उलटली नव्हती. अशा वयांत वैराग्य प्राप्त होऊन सकल विषयसुखोपभोगांचा त्याग करणें ही गोष्ट कांहीं सामान्य नव्हे. या वयांत जे मनोविकार वर्षाकालांतील जलैवाप्रमाणें कोणत्याहि प्रतिबंधाला न जुमानतां कनककामिनी-विलासाकडे धांवावयाचे, त्यांस स्थिर करणाऱ्या-नव्हे उलट गति देणाऱ्या-परमार्थाकडे वळविणाऱ्या या महाभागाचें आत्मिक सामर्थ्य, वर्णन करण्याची शक्ति कोणाच्या लेखणींत आहे ?

अशा वयांत वैराग्य प्राप्त होण्यास पूर्वजन्मांतील शुभ कर्म कारणीभूत असतील, पण तदनुसार असिधारातुल्य खडंनैर् व्रतांचें पालन करणें यांत अलौकिक पुरुषार्थ नाही असें कोण हणेल !

यावेळीं प्रातःकाळचे आठ वाजण्याचा सुमार होता. सृष्टीचें स्वरूप अजूनही सौम्य आणि रमणीय असेंच होतें. आणि मुनीश्वर तें अवलोकन करून त्याजवरून सुचणाऱ्या अनेक विचारतरंगांत मग्न होऊन गेले होते. ते अत्यंत सुस्वरूप असून तपःश्रीनें त्यांची कांति अधिकच खुळून दिसत होती. त्यांची मुद्रा अत्यंत शांत असून तिच्यांत एवढा मोहकपणा भरला होता, कीं, पाहणारांस एकसारखें तिजकडे पाहतच राहावेसें वाटे !

त्यांना पाहतांच रूपिणीच्या मनांत अनावर मोह उत्पन्न झाला, आणि ती आपला मार्ग सोडून त्यांच्याकडे वळली.

ती त्यांच्यासमोर जाऊन उभी राहिलेल्यास बराच वेळ झाला तरी कोणाच्याच तोंडून एक शब्दही निघाला नाही. मुनि आपणास कोण कोठील वगैरे प्रश्न विचारतील, नंतर आपण आपला मनोदय त्यांना कळवूं, असा तिचा बेत होता. पण मुनि आपल्याच ध्यानांत मग्न ! त्यांनीं तिजकडे नुसतें दृक्कून देखील पाहिलें नाहीं ! बराच वेळ वाट पाहून कंटाळल्यामुळे ती आपण होऊनच मुनींस बोळें लागली. ती ह्मणालीः—

“महाराज ? किती वेळ तरी मी आपणाजवळ उभी राहिलें आहे ! पण आपण मजशीं एक अक्षर देखील बोलत नाहीं ! कां बरं, मी आपल्या कृपेला पात्र नाहीं कां ? महाराज, जिच्या प्राप्ती-करितां शेंकडों तरुण लोक आपल्या सर्वस्वावरही पाणी सोडावयास तयार होतात, ती आपण होऊन तुमच्याकडे आली असतां तुम्ही तिजकडे नुसता डोळा उघडूनही पाहूं नये ? माझ्या मुखाची गोष्ट एका बाजूला राहूं द्या. पण स्वतःच्या मुखाविषयीही तुम्हीं इतके बेफिकीर कसे ? तुम्हांला स्वतःला याचें काहीं इतकें वाटलं नसेल,

पण अशा वयांत तुमचा हा एवढा सुंदर आणि मुकुमार देह, उन्हा-
तान्हांत कष्टत असलेला पाहून माझे काळीज तिळतिळ तुटत आहे ?
महाराज, अशा तरुण वयांत या भलत्याच फंदांत पडून, आपल्या
जिवाचे असे हाल कां वरें करून घेतां ? तुमच्या मनमोहक चेह-
ऱ्याला आणि सुंदर रूपाला पाहून मजसारख्या शेंकडों बायका रात्र-
दिवस तुमच्या सेवेस हजर राहतील. तुझाला तोंडांतून एक अक्षर
देखील काढावयाची गरज राहणार नाही ! मग महाराज असं कां
वरें ? छेः सोडाच आतां हें मौन आणि या गरिब दासीला करा
पावन ! काय, आपण अजून देखील कांहींच बोलत नाही ? नाही
वरें, मी नाही आपणांस अशी सोडावयाची ! ” एवढें बोलून त्या
पतित प्रमदेनें त्या निष्पाप मुनिवर्याचा हात धरला.

एवढा वेळपर्यंत तिची चर्पटपंजरी चाळू होती, तरी ते मुनिवर्य
स्तब्ध बसले होते. पण तिनें त्यांच्या हातास स्पर्श करितांच “पतित
भगिनी, हें काय वरें करतेस” असे उद्गार त्या शांत, निर्विकार आणि
निष्कलंक महात्म्याच्या तोंडून बाहेर पडले.

एवढेच उद्गार. पण त्याचा त्या पतित प्रमदेवर केवढा तरी विल-
क्षण परिणाम झाला. तिनें तावडतोव त्यांचा हात सोडून दिला, आणि
सर्वस्वी नाही तरी त्या उद्गारानें तिचा कामवेग बराच कमी झाला.
पुरुषाच्या भाषणाचा किंवा स्पर्शाचा असा विलक्षण अनुभव तिला
आजन्मांत आला नव्हता. तथापि ‘पीळ जळतो पण वळ जळत
नाहीं.’ या न्यायानें ती त्यांना लागलीच हणालीः—

“महाराज, माझी एवढीहि कामना आपण नाहीं कां पूर्ण करीत ?
आपण जर माझा हा हेतु पुरविला नाही, तर मी या दुःखानें तळ-
मळून तळमळून मरेन. माझं मन आपणावर एवढं जडलं आहे कीं,

आपणाशिवाय मला प्रत्यक्ष स्वर्ग जरी मिळाला तरी तो शुद्ध नरका-
सारखा वाटेल.”

“सुख ! सुख ! सुख ! हे अभागिनी । ” ते शांतचित्तमुनि
मोठ्या गंभीरपणाने ह्मणाले, “तू केवढ्या गाढ अज्ञानतिमिरांत
बुडाली आहेस, आणि तुझे सुखलोलुप मन विकारवशतेच्या भरांत
भलत्याच गोष्टीला कसे कवटाळित आहे. सुखाची इच्छा प्रत्येक
प्राणिमात्रास असते आणि त्याप्रमाणे तुला त्याची तळमळ लागून
रहावी हे साहजिक आहे. पण सुखाविषयीची तुझी समजूत मात्र
चुकीची आहे. खरे सुख आणि तुझी त्याविषयीची समजूत यांत पाणी
आणि अग्नि, किंवा दिवस आणि रात्र यांप्रमाणे विरोध किंवा
अंतर आहे. तू सुख समजून ज्याच्या मार्गे लागली आहेस,
आणि अनियंत्रितपणे ज्याचा अनुभव घेत आहेस, तो विषयोपभोग
खरोखरच खरे सुख आहे काय ? जर तसे असेल, तर सुखा-
विषयी तुला जी अजून तळमळ लागून राहिली आहे ती कां ?
सुख मिळूनहि सुखाची इच्छा कशी रहावी ? यावरून आपण
भयंकर भ्रमांत पडलों आहों हे नाही कां तुझ्या लक्षांत येत ?
तुझ्या बाबतीत बोलावयाचे ह्मणजे हा नुसता भ्रमच नव्हे तर
दारुण अधःपात आहे ! इंद्रियवेदना शमविण्याच्या प्रयत्नांत विकृत
मनास क्षणैक वाटणाऱ्या आनंदास सुख समजून, तू हे कसले भयं-
कर विप्रप्राशन करीत आहेस, याची कल्पना तरी आहे काय ? या-
योगाने तुझ्या आत्म्याची काय भयंकर स्थिति होईल, तुला कसल्या
यातना भोगाव्या लागतील, याचा तू कधी तरी विचार केला आहेस
काय ? कां तो विचार मनांत येऊनहि तू बेहोपपणाने तिकडे दुर्लक्ष
करीत आहेस ? काय व्यभिचारी जीवांना परशेकी होणाऱ्या भयंकर

यातनांची तुला कल्पना नाही ? कां, हा सारा प्रकार तुला खोटा वाटतो ? थांब ! या प्रकारांत कितपत तथ्य आहे हे जर तुला पहावयाचे असेल तर क्षणभर डोळे झांकून स्थिर मनाने रहा, आणि तुला काय दिसते ते सांग.”

रूपिणीचे मन त्या महात्म्याच्या भाषणाने इतके वेधून गेले होते, कीं, तिला ते स्थिर करण्याचा बिलकुल प्रयत्नच करावा लागला नाही; ते आपोआपच स्थिर झाले होते. ती त्यांच्या सांगण्याप्रमाणे डोळे झांकून उभी राहिल्यास कांहीं थोडा वेळ लोटला नसेल, तोंच मोठ्याने तिने एक किंकाळी मारिली, आणि “महाराज, मला वांचवा हो वांचवा : असें ह्मणत त्यांचे पायावर लोळण घेतली.”

रूपिणीला जिवंतपणींच या वेळीं जो नरकाचा भयानक देखावा दिसला त्याच्या मुळाशीं त्या महात्म्याचे कांहीं अलौकिक सामर्थ्य होते, कीं, तो केवळ तिच्या कल्पनेचा होता, हे निश्चितपणे सांगतां येणें अशक्य आहे; व्यभिचारी जीवांस नरकलोकीं कसे भयंकर शासन मिळते, या विषयींच्या गोष्टी नेहमीं तिच्या कानांवर पडत असून त्यावरून तत्संबंधी विचारहि तिच्या मनांत नेहमीं घोळत असत. यामुळे मुनींच्या भाषणाने आधींच विशेष श्रद्धाळू बनलेल्या मनास त्याच विचारांचे काल्पनिक चित्र अगदीं मूर्तिमंत दिसावे ही गोष्ट कदाचित् अधिक संभवनीय असेल. ते कांही असो. एवढी गोष्ट खरी, कीं, तो दिसलेला भयानक देखावा तिला इतका खरा वाटला, आणि त्याचा तिच्या मनावर एवढा जबरदस्त परिणाम झाला, कीं, ती स्थिति आपण प्रत्यक्षच भोगित आहोंत अशी तिच्या मनाची समजूत होऊन, तिने वर सांगितल्याप्रमाणे भेदरून जाऊन मोठ्याने किंकाळी फोडिली !

नरक कशा प्रकारचा असतो, आणि असल्या पातकी जीवांना तेथे कसल्या दारुण यातना भोगाव्या लागतात याविषयीचीं वर्णनें निरनिराळ्या धर्मग्रंथांतून वाचकांच्या कानांवर नेहमींच येत असल्या-मुळे रूपिणीने या क्षणभराच्या काल्पनिक नरकवासांत कसल्या कसल्या दारुण यातना भोगिल्याचें अनुभाविलें तें येथे सविस्तर सांगण्याची आवश्यकता नाही.

मुनीच्या पायांवर लोळण घेतलेली रूपिणी बऱ्याच वेळानें शुद्धि वर आली. तिला भरलेली धडकी अजूनहि कमी झाली नव्हती ! अजूनही तिचें काळीज जोराजोरानें उडत असून सारें अंग घामा-घूम झालें होतें ! आपण पाहिलेला तो भयानक देखावा, आणि भोगिलेले दारुण क्लेश हीं सर्व खरींच होतीं असेंच अजूनहि तिला वाटत होतें. ती जरा शांत झाल्यावर मुनि बोलूं लागले:—

“रूपिणी, आपल्या या निध दुर्गुणांमुळे आपणास परलोकीं काय शासन मिळेल हें तूं पाहिलेंसच. मरणानंतरचा नरक तुला दिसून आलाच, पण या निध दुर्गुणांमुळे इहलोकींही जो नरक तूं निर्माण केला आहेस तिकडे तुझी नजर कधीं गेली आहे काय ? हा नरक त्या नरकापेक्षां कोणत्याहि प्रकारें कमी भयंकर, कमी दुःसह किंवा कमी यातनावह नाही ! इतकेंच नव्हे, तर कांहीं कांहीं बाबतींत हा त्यापेक्षांहि जास्त भयंकर आहे ! परलोकच्या नरकांत तुझ्या पापाबद्दल तुला स्वतःलाच शासन भोगावें लागेल, पण या इह-लोकच्या नरकांत तुजवरोबरच तुझ्या प्रियजनांना आणि नातल-गांनाही असह्य क्लेश भोगावे लागत आहेत; रूपिणी, याचा—या ऐहिक नरकाचा—या जिवंतपणांतल्या रौरवाचा—तूं कधीं तरी विचार केला आहेस काय ? या पापामुळे तुझे मन प्रत्येक क्षणीं कसें साशंक

असतें, अनेक प्रकारचीं भयें तुझ्या हृदयास प्रतिक्षणीं कशीं फाडित असतात, निरनिराळ्या प्रसंगीं नवीन नवीन काय युत्त्या योजाव्यात आणि कसल्या थापा द्याव्यात या विवंचनेनें अशांतता तुझ्या मागे कशी सारखी हात धुऊन लागली आहे आणि सुखाच्या निद्रेनेंही तुला कसें सोडविलें आहे या सर्व गोष्टींचा नीट विचार कर ! हें मनस्तापाचें चित्र डोळ्यापुढें धर ! आणि या यातनांची भावी नरकायातनांशीं तुलना करून याही तितक्याच असह्य आहेत कीं नाहींत तें सांग ? येथला हा मनस्ताप तेथल्या तापलेल्या लोखंडी पुतळ्याच्या आलिंगनाच्या तापाहून कोणत्या प्रकारें कमी आहे ! तापलेल्या तेलाच्या कढईत तळली जात असतांना तेथलें तुझें तळमळणें आणि अशांतीमुळें येथें होणाऱ्या तुझ्या जिवाची तळमळ यांत काय भेद आहे ? आणि तेथें भाले, बरच्या, सुया, दाभणें वगैरे तीव्र शस्त्रांचें शरीरांत भोसकणें आणि प्रत्येक पापप्रसंगीं ‘आपण हें नियं कर्म करीत आहोंत’ अशा प्रकारचा सदसद्विवेक बुद्धीच्या तीव्र तरवारीचा येथें तुझ्या हृदयावर होणारा असह्य घाव यांत तूं कोणता फरक समजतेस ? त्याचप्रमाणें या दुर्गुणांमुळें येथें होणारें अब्रूचें धिंडवडे हें तर तेथें होणाऱ्या शरिराच्या चिधड्यापेक्षांहि निःसंशय दुःसह होत ! आणि या सर्व यातना, रूपिणी, तूं नित्य अनुभवित असतांनाहि आपण सुखोपभोगच अनुभवीत आहोंत असें तुला वाटतें काय ? केवढा हा तुझा भ्रम ! पितांना गोड लागतें, एवढ्यासाठींच तूं हें अत्यंत दारुणपरिणामी विष, अमृत समजून प्राशन करीत आहेस, पण याचा वाईट परिणाम तुझ्यावरच होऊन थांबत नाहीं ! तुझ्याबरोबर तुझ्याशीं ज्यांचा ज्यांचा संबंध आहे त्यांच्याहि हृदयाला ते अघोर यातना देत आहे ! याचा तूं कधीं विचार केला

आहेस काय ! आपणास सुख व्हावे या आशेने ज्याने मोठ्या आनंदाने तुझे पाणिग्रहण केले, व ज्याच्याशी कोणत्याही प्रकारे प्रतारणा करणार नाही असे तू लग्नाचे वेळी वचन दिलेस त्या तुझ्या पतीची, त्या तुझ्या देहाच्या अधिपतीची, तुझ्या या बेइमानी वर्तनाने काय अवस्था होत असेल, हजारों विचवानी नांग्या मारिल्याप्रमाणे किंवा रखरखीत निखाऱ्यावर धरल्याप्रमाणे त्याच्या अंतःकरणास कशा वेदना होत असतील याचे चित्र तू आपल्या डोळ्यापुढे धर. ”

या वेळी रूपिणीच्या डोळ्यांतून अश्रुधारा वाहत होत्या पण मुनीवर्यांनी तिकडे लक्ष न देता आपल्या वाक्प्रवाह तसाच चालू ठेविला.

“ पापिणी ! ” ते हसणाले. “ आपले घर साक्षात् नरक वन-विणारी ही अघोर विषयवासना सुखकारक आहे असें तुला वाटतं तरी कसे ? शिवाय या नरकांतील यातनांचा अनुभव तुजबरोबर तुझ्या आत्मांनाहि घेणे भाग पडत आहे ! केवढे अघोर कर्म हे, खरोखर हिंसा, लबाडी, चोरी, विश्वासघात, वचनभंग या दारुण पातकांचे मूळ हा व्यभिचारच नव्हे काय ? आणि जगांतील अशांततेच्या मुळाशी तर या खेरीज दुसरे कोणते कारण आहे ? भ्रष्टचरिते, बोल ! या अशांततेच्या कारणास, या दुर्गतीच्या मुळास, या मनस्तापाच्या बीजास, या गृहिणी पदाच्या कलंकास, या उभय कुलांच्या मुखावर फांसले जाणाऱ्या काजळास, या पतिविषयक बेइमानपणास, या अखिल पातकांच्या राशीस, या निःशेष अनर्थाच्या पायास, या परम निंद्य व्यभिचारास तू सुख समजतेस काय ? ही पहा तुझ्या या वर्तनाने असह्य मनोयातना होऊन केवळ मरणाचीच वाट पाहत असलेली तुझी सामुसासरे, आणि

ठेवणें किंवा त्यांचे भयंकर सर्प बनविणें हें केवळ तुझ्या मनाबलावर आणि शील रक्षणाच्या निश्चयावर अवलंबून आहे. हीं दोन्ही जर निश्चल असतील तर तुला त्यांच्याकडून बिलकुल पीडा होणार नाही, आणि तीं अशीं निश्चल ठेवण्याचें सामर्थ्य तुझ्याच काय, पण प्रत्येक मानवी आत्म्याच्या ठिकाणीं आहे.”

“मग महाराज, मला पतीचाहि त्याग करावा लागेल काय ?”

“नाहीं. रूपिणी, तुला हें व्रत पाळावयासाठीं पतित्यागाची आवश्यकता नाही. संसारत्यक्त साधूना किंवा साध्वीनाच पतिपत्नीसमागमांत पतिसंबंधाचा सर्वस्वी त्याग करण्याची आवश्यकता असते, पण शीलव्रताच्या बाबतींत संसारी जनांना हा कडक निर्बंध लागू नाही. संसारी स्त्रीपुरुषांनीं स्वतःच्या पतिपत्नीसमागमांत संतुष्ट राहणें ह्मणजेच शील पाळणें होय. जगांत विवाहसंस्था याच कार्यासाठीं अस्तित्वांत आली असून दुर्बल मनाच्या स्त्रीपुरुषांस या योगानें आत्मोधाराचा फारच सोपा मार्ग निर्माण झाला आहे. ह्मणून रूपिणी, खिचपत असलेल्या नरकांतून निघावयाची तुझी अजूनहि इच्छा असेल तर तूं याच घटकेला हें व्रत घे आणि तें आजन्म निश्चयानें पाळ. ”

रूपिणीचा निश्चय केव्हांच झाला होता. फक्त ती त्यांच्या आशिर्वादात्मक प्रोत्साहनासाठींच कांहीं थोडा वेळ थांबली होती. त्यांचें भाषण पूर्ण होतांच तिनें उभें राहून त्यांच्या पायावर हात ठेविला आणि ह्मटलें:—

“ भो ! परम करुणामय साधुवर्य, आपल्या या परम वंद्य, परम निर्मल आणि पतित जनसंरक्षक चरणावर हात ठेवून सांगतें, कीं, या पुढें ही रूपिणी, पतीखेरीज अन्य कोणत्याहि पुरुषास स्पर्शच काय पण

पापदृष्टीने बघणार देखील नाही ! कसलाहि प्रसंग आला, कितीहि दुर्दशा झाली, कसल्याहि भयंकर विपत्तीने गांठिले. संकटांनी पाठ पुरविली, मनोविकारांच्या उल्लंखलतेचा कडेलोट झाला, या देहाला जिवंत जाळले किंवा त्याचे राई राई एवढाले तुकडे केले, तरी रूपिणी मरेपर्यंत ह्मणून आपले हें व्रत बिलकुळ भंगू देणार नाही ? मी ही प्रतिज्ञा याच वेळी याच पायाला स्मरून करिते ? ”

या वेळी त्या साधुवर्यांच्या प्रशांत मुद्रेवरहि प्रसन्नतेची किंचित छटा उमटल्याखेरीज राहिली नाही.

रूपिणीच्याने पुढें बोलवेना ! तिचा कंठ दाटून आला आणि नेत्रांतून अश्रुवर्षाव होऊ लागला. त्या महात्म्याच्या चरणावर आपले डोकें पुन्हां एकदां ठेवून ती तेथून मोठ्या कष्टानें निघाली.

घेतलेलें हें व्रत तिनें कसें काय पाळलें हें पुढें समजेलच.

रस्यानें जातांना ती स्वतःशीच ह्मणू लागली:—

“आजपर्यंत किती तरी पुरुषांचा स्पर्श या देहास झाला, पण माझें सर्वस्वी रूपांतर करणारा असा हा स्पर्श पहिलाच. परीसस्पर्श ह्मणतात तो हाच काय ? ”

प्रकरण ३ रें.

कसोटीला उतरलें.

पिणीच्या नवऱ्याला आज आपल्या पत्नीचा कांहीं निराळाच अनुभव येऊं लागला ! तिच्या बोलण्याचालण्यांत व एकंदर वृत्तींत पडलेला फरक पाहून त्यास पराकष्टेचें आश्चर्य वाटलें ! “पण देवा ! हें सर्व क्षणभंगुर तर नसेलना ?”

असा विचार त्याचक्षणीं त्याच्या मनांत आल्याखेरीज राहिला नाही. पण आपली ही भीति खोटी आहे हें पुढें लौकरच त्याच्या अनुभवास आलें. त्या दिवशीं संध्याकाळीं तें जोडपें मोठ्या आनंदानें घरीं परतलें. आजच्यासारखा आनंद, आणि आजच्या सारखें समाधान त्या उभतांस साऱ्या जन्मांतहि अनुभवल्याचें कधीं ठाऊक नव्हते ! सृष्टीचें स्वरूप तरी त्यांना आज किती रमणीय आणि सुखप्रद भासत होतें ! आज आपल्या हृदयावरचें कसलें ओझें कमी झालें तें रूपिणीस कळेना ! तथापि आपलें मन आज फार उल्लसित आणि हलके झालें आहे एवढें मात्र तिला खास वाटत होतें. नवऱ्याची प्रसन्न मुद्रा पाहून तर तिला किती तरी समाधान वाटलें ! या शुद्ध सुखाचा अनुभव तिला नवाच होता !

आपल्या मुलांत व सुनेत उत्पन्न झालेलें हें ऐक्य पाहून सासुसासऱ्यासही परमावधीचा आनंद झाला ? म्हातारपणीं त्यांची या शिवाय दुसरी कोणती इच्छा असणार ?

रात्रीं आपल्या पतीचें पाय चुरीत असतांना पतिसेवेच्या या मंग-
लाचरणाचा तिनें आजच्याच सुमूहूर्तावर प्रारंभ केला होता—तिनें
त्यास त्या महात्म्याचें झालेलें दर्शन, त्यानें पाजिलेलें दिव्य उपदे-
शामृत, आणि त्यामुळें आपणास झालेल्या पश्चात्ताप याविषयीचीं
इत्थंभूत हकीकत निवेदन केली. यावेळीं त्या साधूविषयीं रूपि-
णीच्या पतिच्या मनांत किती पूज्यबुद्धि उत्पन्न झाली असेल, याची
नुसती कल्पनाच करावी. असो. आतां आपण खऱ्या शुद्ध प्रेमा-
मृताचा आजच आस्वाद घेणाऱ्या या जोडप्याच्या सुखांत व्यत्यय
न आणतां रूपिणीसाठीं वेडा बनलेल्या देवदत्ताची, काय हकीकत
आहे ती पाहूं.

रूपिणीचा आणि त्याचा कोठें तरी देशांतरीं निवून जाण्याचा
बेत ठरतांच तो तिचा निरोप घेऊन शेताकडे जाण्यास निवाला
हणून पहिल्या प्रकरणांत सांगितलेंच आहे. पण त्याप्रमाणें तो शेतांत
गेला नाही. त्याचें मन तिकडे जाण्याकडे बिलकुल लागेना. ठर-
लेल्या बेताप्रमाणें सर्व जिनगीची विल्हेवाट लावून, तिची मार्गप्रतीक्षा
करावयासाठीं इष्ट स्थळीं केव्हां जाऊन वसतों असें त्यास होऊन
गेलें, यामुळें शेतांत जाण्याचा बेत राहित करून तो मधूनच घरा-
कडे परतला.

घरीं येतांच त्यानें घरांतील चीज वस्त येईल त्या किंमतीस विका-
वयास आरंभ केला. विक्रीचें असें धोरण ठेविल्यावर कोणत्याहि
वस्तूस गिऱ्हाइक मिळण्यास, किंवा तिची विक्री होऊन रोख रकम
हातीं येण्यास कितीसा उशीर लागणार ? हां हां हणतां त्याच्या सर्व
स्थावर जंगम जिनगीची विक्री होऊन, त्याच्या पदरांत रोख दाम पडले.
त्याच्या या कृत्याचें पुष्कळांस आश्चर्य वाटलें. त्याच्या कित्येक स्नेह्यांस तर

त्याच्या जिनगीची जवळ जवळ अशी छूट होत असलेली पाहून अतिशय वाईट वाटलें ! पण स्वतः मालकच जर आपल्या जिनगीची समजून उमजून अशी विल्हेवाट लावीत आहे तर त्यांना वाईट वाटून काय उपयोग होणार होता ? दुसऱ्याची कोणाची तर त्याला कांहीं ह्मणावयाची किंवा विचारावयाची छाती झालीच नाही. पण मध्यंतरी त्याच्या बायकोने त्याला अडथळा करण्याचें धाडस केलें; त्याचा परिणाम इतकाच झाला, कीं, तिच्या अंगावर चुकून तिचे राहिलेले दागिनेहि त्यानें काढून घेऊन त्याची विक्री केली ! अखेर विचारीला नुसत्या नेसत्या लुगड्यानिशींच माहेरीं जाण्याचा प्रसंग आला !

याप्रमाणें मातीमोलानें सर्व जिनगीची विक्री करून, गोळ्या झालेली रकम बरोबर घेऊन देवदत्त संध्याकाळचे आंत इष्टस्थळीं जाऊन पोंचला. आतां ठरलेली वेळ केव्हां येते आणि रूपिणीची भेट केव्हां होते असें त्याला होऊन गेलें. त्याची उत्कंठा पराकाष्ठेची वाढली. एकेक पळ त्याला वर्षाप्रमाणें वाटूं लागलें. आतां तर बरीच रात्र होऊन जिकडे तिकडे गडद काळोख पसरल्यामुळें त्याची उत्कंठा अगदींच अनावर झाली, जरा कोठें कांहीं खुसबसलें, कीं, रूपिणीच आली असें त्याला वाटे. पण लौकरच तें एखादें श्वापद असल्याविषयींची जेव्हां त्याची खातरी होई, तेव्हां त्यावेळीं चोंहीकडे पसरलेल्या त्या काळोखापेक्षांही अधिक भेसूर आणि गडद आशा निराशेच्या काळोखांत त्याचें मन विलीन होऊन जाई.

अखेर ठरलेली वेळ टळून गेली तरी रूपिणी आली नाही अशी जेव्हां त्याची खात्री झाली, तेव्हां त्याच मन पराकाष्ठेचें अस्वस्थ झालें. पण करणार काय ? ती कां आली नसावी या वि-

पर्यी त्याचें मन नानाप्रकारचे तर्कवितर्क करूं लागलें. पण त्यांतील अमुकच मात्र खरा असें त्याला ठरवितां येईना. तिनें आपला ठरलेला वेत फिरविला असावा ही गोष्ट त्यास बिलकुल संभवनीय वाटेना. तिला अजूनपर्यंत संधीच मिळाली नसेल यामुळे तिचें येणें झालें नसावें, असेंच उलट त्यास ठाम वाटत होतें. तथापि न जाणों संधि सांपडल्यास ती अजूनहि येईल अशा प्रकारची आशा मनांत धरून तो दिवस उगवेपर्यंत तिची वाट पाहत राहिला, पण व्यर्थ. फटफटित उजाडलें तरी रूपिणी आली नाही. सूर्याच्या किरणजालांनीं पृथ्वीतलावरील सर्व अंधकार नाहीसा केला, तरी त्याच्या अंतःकरणांतील निराशेचा गडद अंधकार मात्र तसाच कायम होता ?

झालेल्या निराशेनें देवदत्ताचें डोकें अगदीं भणाणून गेलें ! पुढें काय करावें हें त्याला बिलकूल सूचेना ! एखादें भयंकर जहर भक्षण केल्याप्रमाणें त्याच्या जिवाची तळमळ होऊं लागली ! अखेर खरा प्रकार काय आहे तो तिला समक्ष भेटूनच विचारावा असा त्यानें निश्चय केला. पण दिवसां गांवांत जाण्यास तोंड नसल्यामुळे त्याला तो सध्या दिवस त्या जंगलांतच पशूंच्या सहवासांत काढावा लागला. ठीकच आहे, पशूंच्या सहवासांत एखाद्या नरपशूस राहणें भाग पडेलें तर त्यांत वावगें तरी काय झालें ? खरें म्हटलें तर असे नरपशु नेहमींच पशुसंगतींत राहतील तर जगांतील पुष्कळच अनर्थ टळतील.

जरा रात्र पडतांच देवदत्त तेथून जो निघाला तो तडक रूपिणीच्या घरापुढें आला. ती अंधेरी रात्र असून, घरांत समोर कोणीच न दिसल्यामुळे तो चटकन आंत शिरला, व अंगणांतच

असलेल्या एका खोलीत जाऊन लपून बसला. वास्तविक पाहिलें तर प्रस्तुत प्रकार म्हणजे अत्यंत धाडसाचा परकाष्टेच्या निर्लेज्जपणाचा होय. पण 'कामातुराणां न भयं न लज्जा' या सुप्रसिद्ध उक्तीप्रमाणें अशीं माणसें खरोखरच परकाष्टेचीं निर्लेज्ज आणि निर्भय बनतात. त्यांना स्वतःच्या प्राणघाताचें देखील भय वाटत नाही. केवढा हा कामवासनेचा प्रभाव ? असो.

देवदत्त ज्या खोलीत शिरला ती रूपिणीची निजावयाचीच खोली होती. तो तेथें जाऊन बसतो न बसतो तोंच ती आंथरूण वगैरे घालण्याकरीतां हातांत दिवा घेऊन तेथें आली. तिचा नवरा अजून शंतांतून आला नव्हता. देवदत्तास तेथें असा अवचित पाहून ती मोठ्याने ओरडणार तोंच त्यानें नाकावर बोट ठेवून तिला चूप राहण्याविषयीं खूण केली.

“अरे देवा !” रूपिणी मनांतले मनांत उद्गारली. “ज्या कर्माला म्यावें तेंच पुढें करतोस ना ? आतां मी करूं तरी काय ? हा ह्मणतो त्याप्रमाणें मुकाट्यानें बसूं ? कां एकदम आरडाओरड करून याला पळावयाला लावूं ? करूं तरी काय ?” पण तिला यापेक्षां अधिक विचार करावयास लावून कांहीं निश्चित ठरविण्यास त्यानें बिलकुल अवधीच राहूं दिल्या नाही. तो एकदम पुढें येऊन ह्मणाला :—

“रूपिणी, थांब. गडबड करूं नकोस. मला तुझ्याशीं दोन—फक्त दोनच—शब्द बोलावयाचे आहेत. त्यांचें सरळ उत्तर तुजकडून मिळालें ह्मणजे मी येथून मुकाट्यानें चालतां होईन. तुला बिलकुल भिण्याचें कारण नाही. पण जर तूं मध्यंतरीच गडबड करशील

करून हणाला. “तुझ्यावांचून माझी काय अवस्था झाली आहे, याची तुला कल्पना देखील नसेल. पण मी तुला खर्चीत सांगतो की, या दोन दिवसांत जेवण आणि निद्रा हीं मला ठाऊक देखील नाहीत ! आणि यापुढें तूं आपला हट्ट जर असाच चालविशील तर एका तरुणाच्या हत्तेचें पाप निःसंशय तुझ्या शिरावर बसेल ! तूं शीलव्रत घेतलें आहेस तर खुशाल घे ? त्याच्या आड येण्याची माझी बिलकुल इच्छा नाही. पण फक्त एकच वेळ माझी इच्छा—”

त्याच्या या लोंचटपणाचा रूपिणीस जास्तच तिटकारा आल्यामुळें ती त्याचें भाषण पूर्ण होऊं न देतां मध्येंच हणालीः—

“देवदत्त, तुला जें सांगावयाचें तें मी अगोदरच स्पष्टपणें सांगितलें अमून तूं पुन्हां आपली तीच फाजीलपणाची बडबड चालविली आहेस याला काय हणायें ? तुला आतां माझें शेवटचें एकच सांगणें आहे की, तूं पुन्हां एक अक्षरहि न बोलतां येथून चालता हो.”

“हे भूमीवरील अप्सरे ! या दीन दासाला नको ग असा दूर ढकलं” खुषामतीच्या मात्रेचा थोडासा वळसा तरी लागूं पडतो कीं नाहीं तें पाहण्याचा हेतूनें तो हणालाः—“रूपिणी ! सुरूपिणी ! आपल्या सौंदर्यानें रतिलाहि लाजविणाऱ्या सुस्वरूपिणी ! तुझ्या आधींच वांकड्या असलेल्या त्या भिवया, आणखी नको ग अधिक वांकड्या करूस ! आणि त्या अष्टमीच्या चंद्रासारख्या तुझ्या मनोहर कपालावर तें विशोभित आठ्यांचें जालेंहि असें नको पसरूस ! खचित नीलकमलाचें सौंदर्य हरण करणाऱ्या तुझ्या या रमणीय नेत्रांला हें हृदय भेद करणारे त्रिव्रतर कटाक्ष, आणि कमलगर्भासारख्या नाजुक देहाला हें प्रस्तरतुल्य निष्ठूर हृदय. बिलकुल शोभत नाहीं ! त्याचप्रमाणें निरंतर अमृतरस स्वणारे तुझें हे ओष्ठ त्या

तुझ्या कालकूटस्वरूप बाणीस बाहेर येऊं देण्यास कसे नाखूष आहेत यांकडे थोडेंसे तरी लक्ष दे. सुंदरी, अन्नछत्र ठेवणारा दाता कालें- करून कृपण किंवा दरिद्री बनला तरी त्याची मजल माशीलाही फिरकूं न देण्यापर्यंत जाईल ही गोष्ट शक्यच नाही. त्यांतून हें माझें हृदयनिवासिनीदेवते, मी तुला आपलें सर्वस्व समर्पण करीत आहे. आजपर्यंत कोणत्याही भक्तांनें आपल्या आराध्यदेवतेस श्रृंगारिलें नसेल, अशा प्रकारच्या सुवर्णरत्नालंकारांनींही मी तुला श्रृंगारीन. इतकेंच नव्हे, तर, तुझ्या प्रसन्नतेसाठी मी आपल्या प्राणाचाही बळी समर्पण करीन ! ” कोण जाणे त्याचा हा चार्गटपणा आणखी किती लांबतो तो ! पण रूपिणीस तो अगदीं असह्य झाल्यामुळें ती मोठ्या संतापानेंच त्यास ह्मणाली:—

“देवदत्त ! येथून चालता हो ! एक क्षणभरही मजपुढें उभा राहूं नकोस ! नीचा ! तुझ्या लोचटपणानें, खुषामतीनें, द्रव्याच्या किंवा डागडागिन्यांच्या लालचीनें अगर पाजीपणाच्या कोव्यानें मी पुन्हां त्या दुर्मागांत पडेन असें कां तुला वाटतें ? आतां या रूपिणीला जगांतली सारी संपत्ति आपल्या पातिव्रत्यरूपी हिऱ्यापुढें कांचेप्रमाणें वाटत आहे ! आणि तिचा पातिव्रत्याचा हिरा हरण करावा ह्मणून जगांतल्या साऱ्या हिऱ्यामाणकांचा ढीग जरी कोणी तिजपुढें केला तरी ती त्यास अशी लाथेनें झुगारील ! ”

यावेळीं रूपिणी आपल्या विचारांत इतकी तन्मय झाली होती, कीं, आपणापुढें खरोखरच कोणी रत्नाचा ढिगारा केला आहे असें तिला वाटून; ‘ अशी लाथेनें झुगारीन ’ हें वाक्य उच्चारते वेळीं खरोखरच तिनें सपाटून लाथ लगाविली ! पण ती कोणत्याहि रत्नांच्या ढिगाऱ्याला न लागतां त्या दुर्गरूप कोळशाच्या राशीला—देवदत्ताला—

मात्र लागली ! आपल्या भाषणाचे अखेरीस त्याने तिला जी उपमा दिली होती तीस अनुसरून अभिनय करणेही जरूर वाटल्यामुळे तो तिजपुढे गुढघे टेकून बसला होता तो अजूनपर्यंत तसाच होता !

पण तिची लाथ लागतांच तो अतिशय खवळून गेला, आणि संतापाच्या भरांत ताडकन उठून ह्मणाला:

“अग ! हलकट स्त्रिये ! तुझी ऐवढा वेळ विनवणी केली तरी तुला नाहीना द्रव आला ? मला घरादाराचे वाटोळे करावयास आणि सर्वस्वावर पाणी सोडावयास लावून शेवटी माझी अशी निर्भत्सना करितेस ? अरे स्त्रियांची जात खरोखर महा दुष्ट ! महा-अधम ! महापाजी ! महाबेइमान—!”

“चूप ! नीच पुरुषा !” रूपिणी अतिशय संतापाने मध्येच ह्मणाली:—“मजसारख्या एखाद्या पापी स्त्रीच्या वर्तनावरून सरसकट सर्व स्त्रीजातीवर असा निंद दोषारोप करूं नकोस ! मजसारख्या ज्या पातकी स्त्रिया आहेत, त्यांची तरफदारी करावयाची माझी इच्छा नाही. तथापि तुला मी खातरीपूर्वक सांगते की, त्यांच्यापैकी प्रत्येकीच्या पापप्रवृत्तीच्या मुळाशी कोणी तरी पुरुषच सांपडेल ! खचित पुरुष जात स्त्रियांविषयी खरा पवित्रभाव हृदयांत धारण करील तर पाप हा शब्दच स्त्रीवर्गांत सांपडावयाचा नाही ! खरोखर त्या महात्म्याच्या हजाराव्या हिशाने जरी एखादा सद्गुणी पुरुष मला आरंभीच भेटता तर मी दुर्विचारांच्या खोल खड्ड्यांत अशी बुडाली नसते !”

“बस ! बस ! रूपिणी, तुझे हे ब्रह्मज्ञान ऐकण्याकरितां मी येथे आलों नाही किंवा पुरुषजात पापी की स्त्रीजात पापी या वादाशीही मला कांहीं करावयाचे नाही. यावेळी तुझ्या प्रेमाने मी अगदी वेडा

झालें आहे. मला माझ्या जिवाची देखिल परवा नाही ! हणून तूं खुशीनें जरी माझे हणणें मान्य केलें नाहीस तरी मी आपल्या साम-
र्थ्याच्या जोरावर आज आपला इच्छित हेतू तडीस नेल्याखेरीज कधीही राहणार नाही ! ”

“ जरे मुडदारा ! ” रूपिणी त्वेषानेंच हणाली.

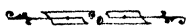
“ तुझेंच काय पण तुझ्या सारख्या जगांतील एकंदर नीच पुरु-
षांचें एकवटलेलें सामर्थ्यही आतां या रूपिणीस भ्रष्ट करूं शकणार
नाहीं ! तूं माझ्या अंगाला नुसतें बोट तर लाव, कीं, तूं नाही तर
मी या दोघापैकीं कोणी तरी त्याचक्षणीं गतप्राण झालेलें आढळून
येईल ! ” हें बोलत असतांना तिचें सर्वांग थरथर कांपत असून
तिचे डोळे इंगळाप्रमाणें लाल झाले होते !

देवदत्त एवढा पाजीपणांत निर्ढावलेला पण तिची ही घोर प्रतिज्ञा
एकतांच त्याचें धैर्य डळमळलें. त्याच्या मनांत आतां अनेक विरुद्ध
विचार घोळूं लागले. आपल्या हेतूच्या सिद्धीस प्रस्तुत परिस्थिती
अगदीं प्रतिकूल आहे असेंही त्यास वाटूं लागलें ! शिवाय तिचा
नवरा येण्याची तर त्यास क्षणोक्षणीं भीति वाटतच होती ! अखेर
मागचा पुढचा नीट विचार करून, त्यानें तेथून पाय काढतां
येण्याची निश्चय केला व त्याप्रमाणें तो बाहेर पडलाही मात्र जातां
जातां “ मी आपला हेतू सिद्धीस नेल्याखेरीज कदापि राहणार
नाहीं, ” अशी धमकी तिला देण्यास तो विसरला नाही !

प्रकरण ४ थे.

एक आणीबाणीचा प्रसंग

वदत्त रूपिणीस धमकी देऊन गेल्यानंतर त्याची कतिची पुन्हां भेट झाली नाही, किंवा त्याचें काय झालें हें ही तिला कळलें नाही. मात्र तो धमकी देऊन गेल्यानंतर तिजवर एक चमत्कारिकच

प्रसंग येऊन गुजरला.

रूपिणीच्या नवऱ्याचा असा एक नित्यक्रम असे, कीं, प्रहर रात्र टळली ह्मणजे शेतांतून घरीं यावें. आणि पहाटेस कोंबडा आरवतांच पुन्हां शेतास जावें. त्याच्या बायकोच्या वर्तनांत सुधारणा झाल्यापासून तर त्याचा हा निश्चय कधींच चुकला नाही. त्याला आतां घरीं येण्याची किती तरी ओढ लागे, आणि केवढा तरी उल्हास वाटे !

गडद काळोख असो, कीं, पर्जन्याची झड लागलेली असो, तो कशाचीही परवा न करितां मोठ्या उत्कटेनें घराकडे येत असे.

गडद काळोखांत नुकत्याच उज्वल झालेल्या त्याच्या रमणीच्या मुखचंद्राची स्मृति त्यास दीपाप्रमाणें मार्ग दर्शक होई, आणि घरीं आल्यावर तर तिच्या सस्मित मुखांतून निघालेल्या भाषणांनीं त्याचा रीं शीण नाहीसा होई ? त्याला आपलें घर म्हणजे आतां स्वर्ग वाटूं लागलें ? रमणी ! केवढें हें तुझे सामर्थ्य !

रात्र प्रियपत्नीच्या सहवाससुखांत घालवून पहांटेस पुन्हां नव्या उमेदीने व उल्हासाने जागृत होऊन शेतास जावे असा त्याचा नित्यक्रम असे.

या क्रमाप्रमाणे तो एके दिवशी पहांटेस कोंबडा आरवतांच जागा झाला, व शेताकडे जाण्यास निघाला. जाते वेळीं तो आपल्या बायकोस जागे करून जात असे. त्याप्रमाणे आजही त्यानें तिला उठविलें. जागृत होतांच ती त्याजबरोबर अंगणांत आली. पण तेथे येतांच आपला नवरा आज नेहमीपेक्षां फार लौकर शेतांत जात आहे असें तिला दिसून आलें. अशा अपरात्री बाहेर जाणे बरे नाही असें तिला वाटून, तिनें त्याप्रमाणे त्यास कळविलें. पण ‘ही पहाट आहे अपरात्र नाही, नुकताच कोंबडा ओरडला होता, तेव्हां भिण्याचें कारण नाही, असें त्यानें तिला कळविलें.

“ओरडला असेल मेल्या कोंबडा ! त्याला काय ?” त्याच्या भाषणानें समाधान न पावतां रूपिणी हणाली. “केव्हां तरी ओरडावयाचें ! पांखराळा कांहीं अकळ कां असते ?”

“वेडी आहेस तूं !” तिचा नवरा हणाला. “पांखरांला कांहीं कांहीं भवतीत मनुष्यापेक्षांही जास्त अकळ असते, समजलीस ? आणि त्यांतून कोंबडे तर पहाट झाल्याखेरीज कधींच आरवावयाचे नाहीत.”

“बरे, आपण हणतां तसें असेल. पण मेली माझ्या मनाला थोडी रुखरुख वाटते, तर जरा उशिरां कां जाणे होईना ! एखादे दिवशीं झाला तर झाला उशीर. पण गडे ! आतां नाहीच जायचें आं !” पतीच्या गळ्यास मिठी मारून त्याच्या तोंडापुढें तोंड नेऊन रूपिणी मोठ्या लडिवाळपणानें हणाली.

हा मागून आलेला तरुण तर नुसता संतापानें लाल झाला होता; आंत येतांच रूपिणीचें मणगट धरलेल्या त्या तरुणास ' माझ्या बायकोचें मणगट धरणारा तूं चोर कोण ? ' असें हणून त्यानें एक जोरानें गचांडी दिली. त्याबरोबर ' माझ्या घरांत शिरून माझ्या बायकोला आपली बायको हणणारा आणि मला गचांडी देणारा तूं चोर कोण ? ' असें हणून त्या पहिल्या तरुणानेंहि या मागून आलेल्या तरुणास जोरानेंच गचांडी दिली.

त्या दोघांची याप्रमाणें हमरातुमरी चालली असतांना बिचाऱ्या आईबापांच्या जिवाची मात्र त्रेधा उडाली ! त्यांना आपला खरा मुलगा कोणता हेंच समजेना; त्यांच्या दांडगाईनें रूपिणीहि शुद्धीवर आली. पण तिचीहि आपल्या सामुसासऱ्याप्रमाणेंच अवस्था झाली. आपला नवरा कोणता हें तिलाही ओळखतां येईना ; मात्र आपला संशय खरा ठरला आणि आपण एका अट्टल बदमाशाच्या कारस्थानांतून बचावलों याबद्दल तिला समाधान वाटलें. पण तिचें हें समाधान फार वेळ टिकलें नाहीं, कारण तिजवरील संकट अजून मुळींच नाहींसें झालें नव्हतें. इतकेंच नव्हे, तर त्याचें भयंकर स्वरूप अजून प्रकट व्हावयाचें होतें यांतून आपण आपल्या पतीसह धडपणें कसें सुटूं हाच एक विचार तिचें देहभान नाहींसें करण्यास पुरेसा होता.

प्रकरण ५ वें

मग खरा नवरा कोण ?

दोघांचा याप्रमाणें बराच वेळ झगडा चालला तरी त्यापैकीं कोणीच हार जाण्याचें चिन्ह दिसना ! किंवा त्यापैकीं कोणीच आपण लबाड आहों हें कबूल करीना ! यामुळें तर त्या हाताच्या आईबापांच्या जिवांची खूपच त्रेधा उडाली. या कारस्थानामुळें आपण आपल्या खऱ्या मुलास खरोखरच मुकूं कीं काय, अशी त्या विचार्यांस वास्ती पडून तीं मोठमोठ्यानें रडूं लागलीं ! रूपिणीचीही तीच अवस्था झाली !

यावेळीं चांगलें उजाडलें असल्यामुळें त्यांच्या या रडण्या ओरडण्यानें शेजाऱ्यापाजाऱ्यांची व तमासगिरांची तेथें बरीच दाटी झाली होती !

पण त्या तरुणांच्या भांडणाचें कारण आणि त्या उभयतांचे चेहरे आवाज, वय, आणि पोषाख यांचा सारखेपणा वाटून त्यांचीही अकल गुंग होऊन गेली ! आईबापाला किंवा बायकोला जेथें आपला मुलगा किंवा नवरा कोणता हें ओळखतां येईना तेथें इतर जनांची काय कथा ?

लोकांनीं त्या दोघांना नाना प्रकारचे प्रश्न विचारिले, पण ते दोघेही रूपिणीवर आपला सारखाच हक्क तितक्याच जोरानें सांगूं लागले. आणि दोघेही एकमेकांस चोर व तोतया ह्मणूं लागले.

‘ अगोदर आलेला. व ‘ मागून आलेला. हें एक त्या दोघांत भेद पाहण्याचें साधन होतें. पण उभयतांच्या मारामारींत आणि ढक- लाढकलींत तेंहि नष्ट झालें होतें.

झालें, अखेर जमलेल्या तमासगिरांपासून रूपिणीचा खरा नवरा कोणता हें ओळखून काढण्यास तर कांहीं सहाय्य झालें नाहीं, पण उलट तिच्या संबंधीच्या कुत्सित टीकेला मात्र ऊत आला.

खरोखर कावळा जसा व्रणासाठी तसा समाज दुसऱ्याच्या व्यंगा- साठी नेहमी टपून बसलेला असतो. आणि एकदां त्यास तें सांपडलें म्हणजे त्याला आपण अगदी कृतार्थ झाल्यासारखें वाटतें. त्यांतून त्या व्रणाचा संबंध स्त्रियांशीं असेल तर त्याच्या आनंदाला पारावारच उरत नाहीं.

रूपिणीनें शीलव्रत घेतल्यापासून ती त्या गांवांतल्या कुत्सित मंड- लीच्या बेमुमार टीकेला आधींच पात्र झाली होती. त्यांना तिचें तदनंतरचें शुद्ध वर्तन ह्मणजे नुसतें ढोंग वाटत होतें, आणि पुन्हां त्यांतच ही भानगड उपस्थित झाल्यामुळें तर त्यांना चांगलेंच फावेलें. त्यांनीं या प्रकरणाशीं तिचा नसतां संबंध जोडून तिजवर वाटेल तसली कुत्सित टीका करावयास आरंभ केला. “ आपल्या शीलव्रताचा विघाड होऊं नये म्हणून नवऱ्याच्या, एक समयावच्छेदेंकरून अनेक आवृत्त्या निर्माण करण्याची ही रूपिणीचीच शकल असावी !” एवढें एकच वाक्य त्या टीकेचा मासला ह्मणून पुरें आहे !

चुकलेल्या माणसास सुधारावयाचें तर एका बाजूला राहो, पण तें आपण होऊनच सुधारणेच्या मार्गाला लागलें असलें तरी त्याची पहिली चूक पुनःपुन्हां त्याच्या डोळ्यापुढें धरून समाज त्यास सळो कां पळो करून कसा सोडितो, आणि या दुसऱ्या अवस्थेपेक्षां

आपली पहिली पतितावस्थाच त्यास शतपट सुखावह भासावयास कशी लावितो हें रूपिणीच्या वरील उदाहरणावरून चांगलें लक्षांत येईल. असो, रूपिणीला असली असह्य टीका सहन करण्याचे तेव्हांपासून अनेक प्रसंग आले होते, पण ती तिजमुळें बिलकुल डगमगली नाही, किंवा आपल्या निश्चित मार्गापासून ढळली नाही !

रूपिणीच्या निग्रहाबद्दल वाचकांस आश्चर्य वाटेल, पण तिच्या स्वभावांत असलेल्या एका विशेष गोष्टीकडे लक्ष दिलें तर तसें आश्चर्य वाटण्याचें कारण नाही. मनोवृत्तीचा उत्कटपणा हेंच तिच्या स्वभावांतील विशिष्टत्व होय. अशा स्वभावाचीं माणसें नेहमीं या नाहीं तर त्या टोंकावर असावयाचीं. मधल्या स्थितींत तीं असणें केवळ दुर्मिळच; दुर्गुणांत रत झालीं तर पराकाष्ठेची दुर्गुणी होतील, सद्गुणाकडे वळल्यास त्याचें शिखर गांठल्याखेरीज रहावयाचीं नाहीत.

असो प्रस्तुत भानगड ह्मणजे रिकामटेकड्या स्त्रीपुरुषांना करमणुकीचें व मौजेचें एक खमंग पकानच झालें; व त्याचा यथेच्छ स्वाद घेण्याकरितां तशा प्रकारची पुष्कळ मंडळी तेथें जमली सुद्धा. पण त्यामुळें या संकटांत सांपडलेल्या माणसांला उलट त्रास कसा झाला हें वरील वर्णनावरून लक्षांत येईलच. अखेर त्यांतल्या काहीं सभ्य माणसांनीं राजदरबारांत जाऊन या प्रकरणाचा निकाल करून घेण्याविषयीं त्या दोघां तरुणांस आणि रूपिणीच्या सासुसासऱ्यास सूचना केली, आणि तदनुसार ते राजसभेस गेले.

त्या विलक्षण खटल्याची हकीकत ऐकून आणि त्या दोघां तरुणांस पाहून श्रेणिकाच्या दरबारांतील मंडळी आश्चर्याने थक्क झाली. यावेळीं न्यायाधिशाने जागीं नुकतीच युवराज अभयकुमाराची नेमणूक झाली होती. मागे अशाच प्रकारच्या एक दोन विलक्षण खट-

ल्यांत अभयकुमारानें आपलें अलौकिक न्यायचातुर्य प्रकट करून त्या प्रकरणांतील सत्य बाहेर काढावयास श्रेणिकमहाराजास सहाय्य केलें असल्यामुळें त्यास हें महत्वाचें पद प्राप्त झालें होतें.

तथापि या खटल्याची हकीकत ऐकून त्याचीही अक्कल गुंग होऊन गेली. त्यानें त्या दोघांहि तरुणांची कसून तपासणी केली व इतर बऱ्याच माहितगारांच्या साक्षी घेतल्या, तरी रूपिणीचा नवरा कोण हें त्याच्या बिलकूल लक्षांत येईना.

या वैचित्र्य पूर्ण जगांत केवळ जन्मतांच दोन माणसांचे चेहरे सारखे असणें ही गोष्ट केवळ असंभवनीय आहे, या विषयीं त्याला बिलकुल शंका नव्हती; आणि या दोघांपैकीं कोणी तरी एक लबाड असला पाहिजे ही गोष्ट तर अगदीं उघडच होती. तथापि यापैकीं लबाड कोण आणि त्याची ही लबाडी बाहेर काढावी कशी हें काय तें मोठें गूढ होतें, आणि पुष्कळ विचार केला तरी तें कसें उलगडावें हें त्याला सूचेना.

रूपिणीचें पूर्वीचें दुष्णास्पद वर्तन आणि त्याप्रमाणेंच मागाहून तिच्या ठिकाणीं उत्पन्न झालेली अदृळ सदुणप्रीति या दोहोंचीही माहिती त्यास बऱ्याच साक्षीदारांकडून झाली होती. कांहीं साक्षीदारांनीं तर तिची ही सदुणप्रीति ह्मणजे निवळ ढोंग आहे असें त्यास भासवून त्याचे मन तिजविषयीं कलुषित करण्याचा प्रयत्न केला होता पण तो सफल झाला नाहीं. इतकेंच नव्हे तर त्याच्या मनांत उलट तिजविषयीं आदर वाटूं लागला आणि तिच्या या नूतन विशुद्ध प्रवृत्तीस पोषक असाच न्याय आपल्या हातून तिला मिळावा अशी तो मनांतल्या मनांत परमात्म्याची प्रार्थना करूं लागला. खचित सदुणास त्याच्यापेक्षां कमी चाहणाऱ्या अशा एखाद्या

न्यायाधिकाकडे जर प्रस्तुतचा खटला जाता तर रूपिणीच्या पूर्व चरिताकडे लक्ष देऊन त्याला कोणी तरी एखादा तिचा नवरा ठरविण्यास त्याने फारसा उशीर लाविला नसता.

नंतर अभयकुमाराच्या डोक्यांत एक विलक्षण कल्पना येऊन, त्याने त्या दोघांसहि दोन निरनिराळ्या खोल्यांत कोंडून ठेविले, आणि त्यांस 'जो यांतून आपोआप बाहेर येईल तोच-रूपिणीचा खरा नवरा समजला जाईल' अशा प्रकारची सूचना दिली.

न्याय करण्याची ही अजब तऱ्हा पाहतांच त्यां दोघांपैकीं एक जणाची तर कंबरच खचली आणि तो मोठ्याने ओरडून ह्मणाला, "महाराज ! असाच जर आपला न्याय असेल तर त्याचा हा तमाशा तरी कशाला उगीच करितां ! हाय रे दैवा ! हा श्रेणिकाचा मुलगा मोठा न्यायी ह्मणून सगळे जग वाहवा करीत आहे, पण त्याच्या न्यायाचा मासला हा असा ! अथवा त्याच्याकडे तरी काय दोष ! मीच जन्माचा कपाळकरंटा ! सोड, राजपुत्रा, मलाच येथून काढें करूं दे. ह्मणजे तुला न्यायाचा असा अजब तमाशा करण्याची तरी यातायात पडणार नाही." तो हें बोलणें बोलत असतांना त्याचे डोळे पाण्यानें भरून आले. तो यापुढें आणखीही कांहीं बोलणार होता, पण मग तसें करण्यास शिपायांनीं त्यास मनाई केली.

पण जी गोष्ट एकास दुःखप्रद झाली तीच दुःसंन्यास अत्यंत आनंदकारक वाटूं लागली. या अटीनें त्यास एवढा हर्ष झाला, कीं, त्याच्या भरांत 'आतां रूपिणी माझी, आतां रूपिणी माझी, असें ह्मणत नुसता नाचूं लागला.

त्याचें प्रत्यक्ष नृत्य जरी दरबारांतील मंडळीस दिसलें नाहीं तरी त्याचे वरील विजयदर्शक उद्गार मात्र सर्वास ऐकावयास आले.

खरा प्रकार काय आहे तो याप्रमाणें बाहेर पडला. वास्तविक पाहिलें तर याच वेळीं या प्रकरणाचा अखेर निकाल करावयास अभय-कुमारास कांहीं हरकत नव्हती. कारण त्याच्या प्रमाणेंच दरबारांतील इतर चाणाक्ष लोकांसही रूपिणीचा खरा नवरा कोण हें आतां स्पष्ट कळून आलें होतें. पण आपल्या न्यायांतील सत्याचा प्रकाश अगदीं मट्ट माणसाच्याहि डोक्यांत पडावा, अशीच अभयकुमाराची नेहमींची न्याय करावयाची पद्धत असल्यामुळें या खेपेसही त्यानें तिचाच अव-लंब केला.

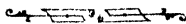
याप्रमाणें थोडा वेळ गेला नाहीं तोंच खोलींत कोंडून ठेविलेल्या त्या दोघापैकीं एकजण अगदीं अचानक बाहेर आला !

हा विलक्षण प्रकार पाहतांच सगळें सभागृह क्षणभर आश्चर्यानें थक्क होऊन गेलें ! पण त्याबरोबरच रूपिणीचा खरा नवरा कोण आणि कांहीं अलौकिक सामर्थ्यानें त्याचें हुबेहुब स्वरूप घेतलेला तोतया कोण, हें तेथें जमलेल्या सर्व सभासदांच्या लक्षांत येण्यास उशीर लागला नाहीं.

प्रकरण ६ वें.

देवदत्ताचा कबुलीजबाब !

तरुण बाहेर येतांच अभयकुमारानें 'ठेवा या हरामखोराला पकडून !' अशी एकदम गर्जना केली. त्याबरोबर त्यास चतुर्भुज केलें. नंतर अभयकुमार त्याजकडे वळून अत्यंत शांतपणानें ह्मणाला:—

“ तरुण गृहस्था ! तुला अजूनही जर मजकडून दयेची अपेक्षा करावयाची असेल तर, आपलें खरें स्वरूप प्रगट करून आपली खरी हकीकत काय असेल ती सांग. ”

आतां आढेवेढे घेण्यांत कांहीं अर्थ नाहीं हें त्या तरुण गृहस्थास कळून चुकलें ! आपण संपादन केलेल्या अलौकिक सामर्थ्याच्या जोडीस खरी अकळ थोडीशी जरी आपल्या अंगांत असती— त्या खोलींतून बाहेर निघण्याचा अशाप्रकारें मूर्खपणा केला नसता— तर रूपिणीच्या प्राप्तीची कांहीं तरी आशा होती. निदान आपणास खोटें ठरविण्याची तरी या न्यायाधिकाची प्राज्ञा नव्हती. पण आतां त्याचा काय उपयोग ? आतां आपलें पहिलेंच ह्मणणें कायम ठेवणें ह्मणजे जास्त गोत्यांत येणें होय ! त्यापेक्षां यांना सगळी खरी खरी हकीकत सांगून यांच्या दयेचीच अपेक्षा करावी, हें उत्तम.”

“पण मी हे सर्व पंचाक्षरीय मुहुर्तही बरोबर साधले पण त्यांचा कांहीं उपयोग झाला नाही ! उलट माझी फजिती व हाल मात्र बरेच झाले !”

“या साधनासाठी रात्री फिरत असतांना कैक वेळां चोर समजून पुष्कळ लोकांच्या हातचा मला खरपूस मार खावा लागला. आणि नदीत गळ्याइतक्या पाण्याचा शोध करितां करितां कधीं कधीं त्याच्या तळाशींच जाण्याचा प्रसंग आला. एखादे वेळीं नदीत उभें राहून मंत्रोच्चारकरितां झणून तोंड उघडावें, तोंच त्यांत पाणी शिरून तें कायमचें बंद होण्याचा प्रसंग यावा ! याशिवाय घंटेच्या घंटे अशा प्रकारें थंड पाण्यांत घालविल्यानें हीं वतापानें महिनेच्या महिने अथरुणावर खिळून राहण्याचे प्रसंग येत ते निराळेच !”

“एकदां अशाच एका साधनासाठीं एका झाडाला टांगून घेत असतां उलट तेंच माझ्या अंगावर आलें. मग मला कोठें कळलें कीं, आपण ज्यास टांगून घेत होतो तें झाड फारच कोवळें आहे. ”

“तथापि एकदां एका स्मशानांत मजवर जो प्रसंग गुदरला, तो फारच भयंकर होता ! त्याचें स्मरण झालें झणजे माझ्या अंगावर अजूनही कांटा उभा राहतो. अमावास्येची रात्र होती आणि साधन उताणे निजून करावयाचें होतें. मंत्रोच्चार करावयाचा तो मनांतल्या-मनांत, आणि वाटेल तें झालें तरी तोंडांतून ‘ ब्र ’ झणून काढावयाचा नाही, असा आमच्या पंचाक्षर्यांचा सक्त हुकूम. झालें ! याप्रमाणें मी साधनास आरंभ करून कांहीं थोडा वेळ लोटला नाही तोंच त्या गांवांतील कांहीं मंडळींनीं तेथें एक प्रेत दहन करण्याकरितां आणिलें. अंधारामुळें त्या लोकांस मी प्रथम दिसलों नाहीं ! पण पुढें त्यांनीं पेटविलेल्या चिताग्रीचा प्रकाश जेव्हां चौहींकडे पसरला

तेव्हां त्यांची दृष्टि मजवर गेली, पण माझी ती नम्र अतएव भेसूर मूर्ति पाहतांच त्यांतील कित्येक फारच भेकड माणसें तर मला पिशाच्च समजून मोठ्यानें ओरडतच दूर पळालीं, अर्धवट होती तीं जागचे जागींच खिळल्यासारखीं झालीं; आणि विशेष समजूतदार व धीट, खरा प्रकार काय आहे तें समजून घेण्यासाठीं मजजवळ आलीं.

प्रथम त्यांनीं मला हांका मारून पाहिलें, पण मी त्यांना 'ओ' देण्यासाठीं थोडाच तेथें येऊन निजलों होतो ! नंतर त्यांनीं मला स्वरूप जोरानें हाटविलें तरी मी विळकुल हालचाल केली नाही. शेवटीं मी खरोखरच मेलें आहे की, जिवंत आहे हें पाहण्यासाठीं त्यांनीं मला एक मोठ्या जोरानें चिमटा घेतल्या तरी पण " कांहीं झालें तरी 'ब्र' हणून काढावयाचा नाही ! " हा आमच्या गुरुजीचा हुक्म मी अक्षरशः पाळिला ! आतां मात्र हें शुद्ध प्रेत आहे अशी त्या मंडळीची खात्री, झाली. ती मंडळी 'राजद्वारे स्मशानेच यःस्ति-प्रति स बांधवः !' अशा विचाराची अत्यंत धार्मिक व परोपकारी असल्यामुळें माझ्या विनवारसी अनाथ प्रेतास अग्निसंस्कार देणें तिला आपलें पवित्र कर्तव्य वाटलें !"

"तथापि नवीन चिता रचण्याचे भानगडींत ते लोक पडले नाहीत. याचें कारण एक तर त्यांच्याजवळ चितेल्या लागणारे साहित्य तेथें तयार नव्हतें ! आणि दुसरें तें आणावयाचें म्हटल्यास बराच वेळ फुकट जाणार होता ! तेव्हां या भानगडींत किंवा त्रासांत न पडतां पेटविलेल्या चितेंतच ही दुसरीही आहुती टाकावयाची असें त्यांनीं ठरविलें. कमी पडल्यास हव्या तर मागाहून आणखी गोंवऱ्या आणून टाकूं असा त्यांनीं पोक्त विचार केला ! यावेळीं एकाच तव्यावर अनेक भाकरी भाजणाऱ्या

आपल्या गृहिणीचें चित्र त्या प्रत्येकाच्या डोळ्यांस दिसत असावें असें मला वाटतें ? बायकाचें शहाणपण चुलीपुरतें असें समजणाऱ्या त्या माणसांस या चुलीच्या शहाणपणांतच केवढा विश्वव्यापी शहाणपणा भरलेला असतो याविषयी त्यांना त्या घटकेपर्यंत कल्पना देखील नसेल ! असो, इतक्या थरावर मजल आल्यावर तरी मी शहाणपणा धरावयाला पाहिजे कीं नाही ? पण नाही ? मला वाटूं लागलें कीं, सिद्धि प्राप्त होण्याचा समय कदाचित् हाच असेल ? म्हणून यावेळीं आपण जर काहीं हालचाल केली तर आजपर्यंतचे आपले सारे श्रम फुकट जातील ? ”

“मी असा विचार करीत आहे तोंच त्या मंडळीपैकी चार पांच जवान माणसांनीं मला उचलून चितेवर निजविलें ? चितेवर ठेविल्या बरोबर तिच्या प्रखर वन्हीचे चटके माझ्या अंगास वसतांच सिद्धि विषयीचे माझे विचार आणि पंचाक्षऱ्याची आज्ञा न मोडण्याचा माझा निश्चय ही एका क्षणांत मावळली. मी मोठ्याने शंखध्वनी करीतच “ मेलों ! मेलों ! मला वांचवा ! बाहेर काढा ! ” असें ओरडतच बाहेर उडी मारली ! ”

“हा विलक्षण प्रकार पाहतांच नुकतीच चिते—जवळ येऊन उभी राहिलेली ती भेकड मंडळी “ अरे ! भूतरे ! भूत ! खरोखरच भूत ! ” असें हणत घामाघूम होत्साती तेथून दूर पळाली ! ”

“यावेळीं ज्यास अनाथ प्रेत समजून आपण अग्निसंस्कार केला ते खरोखरच प्रेत नसून कोणी तरी महाबदमाय साधनी आहे, हें त्या ‘परोपकारी’ मंडळीच्या लक्षांत यावयाला फारसा उशीर लागला नाही ! माझ्या या पाजीपणाच्या उपद्रवापानें चिता दासळून मूळच्या

प्रेत दहनासहि अडथळा आला. हें पाहतांच त्यांची तळव्याची आग मस्तकाला गेली ! आणि त्या संतापाच्या भरांत चितेच्या ज्वालांनीं जरी मी अगोदरच अर्धमेला झालों होतो तरी तिकडे लक्ष न देतां त्यांनीं मला यथेच्छ कुत्रललें ! ”

“ हा प्रकार घडल्यानंतर मात्र जारण, मारण, वशीकरण वगैरेच्या बाबतींत माझी पूर्ण निराशा झाली आणि पंचाक्षरी लोकांचाही मला तिटकारा आला ! तथापि रूपिणीविषयींचे माझे वेड मात्र बिलकुल कमी झालें नाहीं ! तिची प्राप्ति कशी करून घ्यावी हें कांहीं मला सूचेना ! अशा स्थितींत मी सारखा जंगलों जंगलीं भटकत होतो ! एके दिवशीं माझ्या सुदैवानें एका पर्वताच्या गुहेंत मला एक महात्मा भेटला ! त्यावेळीं त्याची सेवा करून राहण्याचा मी निश्चय केला. त्याच्या सेवे-मुळें होणाऱ्या पुण्य प्राप्तीनें तरी रूपिणीची प्राप्ति आपणास होईल असें मला वाटूं लागलें. नंतर मी त्या महात्म्याची सेवा करीत त्याज-जवळ बरेच दिवस राहिलों. पण आपला नीच हेतु त्याला कळविण्याचें मला कधींच धैर्य झालें नाहीं. ”

“ अशा स्थितींत कर्मधर्मसंयोगानें एक दिवशीं मी जागा होऊन पाहतों तों तो महात्मा सिद्धपुरुष आपल्या तृण शय्येवर नाहीं ! तो कोठें गेला असावा म्हणून मी जरा निरखून पाहूं लागलों, तों गुहेच्या शेवटच्या टोंकाला मला त्याची मूर्ति दिसली ! तेथें तो काय करीत आहे हें मी पडल्यापडल्याच पाहूं लागलों. तेव्हां एका खबदडी-तून कसलीशी जिन्नस घेऊन ती त्यांनीं आपल्या तोंडांत टाकल्याचें मला दिसलें. पण त्याबरोबर चमत्कार काय झाला ! त्या महात्म्याचें एकदम रूपांतर होऊन तो अत्यंत कुरूप व कुष्ठरोगग्रस्त असा एक भिकारी बनला. हा प्रकार पाहून तर माझी अकल गुंगच

होऊन गेली. नंतर तो महात्मा तेथून निघून गेला. पण तो कोठे गेला आणि त्याने काय केलें हें मात्र मला विलकुल कळलें नाहीं ! किंवा मी तें समजून घेण्याचाही प्रयत्न केला नाहीं ! नंतर दुसरे दिवशीं त्याच वेळेला तो पुन्हां तेथें आला आणि ती तोंडांतली जिनस पूर्वस्थळीं ठेवताच आपलें पूर्वस्वरूप पावला ! हा प्रकारही मी निजल्या निजल्याच पाहिला. यामुळें त्या साधूच्या लक्षांत तें आलें नाहीं. या नंतर पुढेही त्या महात्म्यानें त्या जिनसेच्या योगानें आपलें असेंच रूपांतर केलेलें मी पाहिलें. तेव्हां त्या वस्तूंतच तें अलौकिक सामर्थ्य असावें अशी माझी खातरी झाली. नंतर एके दिवशीं तो महात्मा बाहेर गेला असतां ती वस्तु काय आहे तें, मी त्या गुहेच्या टोंकाला जेथें ती ठेविली होती तेथें हात घाटून काढून पाहिलें. तों ती एक गुटिका असल्याचें दिसून आलें. आपणापुढें ठेविलेली हीच ती गुटिका. त्याबरोबर तिचें अद्भुत सामर्थ्य पाहण्याच्या अनावर जिज्ञासेनें ‘रूपिणीच्या पतीप्र-प्रमाणें माझें रूपांतर होवो’ अशी इच्छा धरून मी ती तोंडांत धरिली. तों काय आश्चर्याची गोष्ट सांगावी, मी अगदीं त्याप्रमाणें बनलों ! या वेळीं मला जो आनंद झाला तो केवळ अवर्णनीय होता ! मला प्रत्यक्ष स्वर्गाच्या किल्ल्याच हातीं आल्याप्रमाणें वाटलें. मग मी मागचा पुढचा विचार न पाहतां तेथून सारखा पळत सुटलों ! तो महात्मा येऊन आपणास धरील कीं काय अशी मला धास्ती वाटत होती, पण माझ्या सुदैवानें तसें काहीं घडून आलें नाहीं ! नंतर कित्येक दिवसांनीं येथें येऊन पोचलों. येथें आल्यावर मी दिवसभर जंगलांत राहून रात्रीं गांवांत फिरत असे. नंतर काल रात्री संधि पाहून मी रूपिणीचे घराजवळ

जाऊन, कोंबड्याप्रमाणें ओरडलों. त्याबरोबर माझ्या अटक-
ळीप्रमाणें घडून आलें. रूपिणीचा नवरा नियमाप्रमाणें शेतांत
निघून गेला. वास्तविक ती अपरात्र होती. पण मी काढलेल्या
कोंबड्याच्या हुबेहुब स्वरानें तो फसला !”

“तो शेतांत निघून जातांच माझा आनंद गगनांत मावेना ! आतां
आपण तिच्या नवऱ्याचें स्वरूप घेऊन तिच्या प्रेमाची यथेच्छ बहार
लुटावी असें मी ठरविलें. माझें सर्व बाबतींत तिच्या नवऱ्याप्रमाणेंच
अगदीं हुबेहुब रूपांतर झालें असल्यामुळें तिला आपणाविषयीं
शंका येईल अशी नुसती कल्पना देखील माझ्या मनांत
येण्याचें कांहीं कारण नव्हतें. नवरा समजून मजशीं ती
यथेच्च प्रेमविलास करील अशी माझी पूर्ण खात्री होती. शेताला
गेला असतां परत कां आलांत म्हणून तिनें विचारिलेंच
तर कांहीं तरी गोड सबब सांगूं ह्मणजे झालें ! बस्स, सौंदर्य-
संपन्न रूपिणीच्या प्रेमामृताचा आपणास आतां मुबलक स्वाद चाख-
वयास मिळणार, आणि तो चाखून तृप्त झाल्यानंतर आपण आपलें
खरें स्वरूप प्रकट करून, “देवदत्तानें केलेली प्रतिज्ञा कशी सिद्धीस
नेली तें तिच्या प्रत्ययास आणूं आणि त्या हद्दी, घमेंडखोर, मानी,
आणि टोंगी ललनेचा गर्व नाहीसा करूं !” अशा प्रकारचे मनचे
मांडे खात खात मी तिच्या खोलींत शिरलों. पण तेथें गेल्यावर
सगळेंच पारडें फिरलें मला ज्याची कल्पनाही नव्हती ती गोष्ट
खरी ठरली ! त्या चतुर स्त्रीस माझा पूर्ण संशय आला आणि ती
माझ्या सपाऱ्यांतून निसटली ! असा प्रकार होईल या विषयीं मला
कल्पनाही नसल्यामुळें मी खोलीचें दार अगोदरच लावून घेण्याची
खबरदारी घेतली नाहीं. नाहींतर त्यावेळीं बलात्कारानेंही मी आपला

हेतु सिद्धीस नेण्यास मागें पुढें पाहिलें नसतें ! मात्र यावेळीं तिची सद्गुणनिष्ठा आणि शीलप्रेम किती जागरूक आहे हें माझ्या चांगलें प्रत्ययास आलें.”

“तथापि आपला एवढा खटाटोप आणि जन्मजन्मांतरींही जें साधन मिळणें दुर्लभ तें प्राप्त होऊनही विफल झालें हें पाहून, मला त्यावेळीं केवढें भयंकर दुःख झालें असेल याची नुसती कल्पनाच करा ! मी दुःखानें आणि संतापानें नुसता वेडा होण्याच्या बेतांत आलों होतो. तथापि प्रसंगावधान धरून तिला आणखी आपल्या सपाऱ्यांत आणावीं म्हणून मी तिच्या पाठोपाठच धांवलों पण ती आपल्या सासुसासऱ्यांच्या आश्रयास जाऊल बसलेली. मला त्यांचें मन वळवून तिला परत खोलींत आणणें मोठें दुरापास्त झालें ! तथापि अखेर मी त्यांत यशस्वी झालों ! आणि त्याप्रमाणें आतां त्यांच्या संमतीनें मी तिला घेऊन जाणार तोंच तिचा नवरा तेथें येऊन दाखल झाला. यावेळीं माझी जी त्रेधा उडाली तिचें यथार्थ स्वरूप तुम्हांस समजावून देणें अशक्य आहे ! याचवेळीं रूपिणीच्या बाबतींत माझी पूर्ण निराशा झाली ! पण घेतलेल्या सोंगाचा शेवटपर्यंत संपादणी केल्याखेरीज गत्यंतर नसल्यामुळें मी त्याच्याशीं झगडत राहिलों !”

“ तिचा नवरा असा ऐन वेळीं तेथें कसा आला याबद्दल मला प्रथम मोठें आश्चर्य वाटलें. पण रूपिणीचा संशय खरा आहे कीं, खोटा आहे हें पहावें म्हणून तिच्या सासऱ्यानें शेतांत आपल्या मुलाच्या शोधासाठीं गडी पाठविला होता, त्यावरून तो पळतपळतच तेथें आला, असें मला नंतर कळलें.”

“पुढची सर्व हकीकत आपणांस ठाऊकच आहे ? माझी खरी खरी हकीकत काय ती हीच. आतां आपण मला तारा किंवा मारा ! बाकी मला माझ्या नीच कर्माचा आतां अत्यंत पश्चात्ताप वाटत असून आपलें राहिलेलें आयुष्य कोठें तरी निर्जन प्रदेशांत ईश्वर भक्तींत घालविण्याचा मी निश्चय केला आहे. आपण अत्यंत दयाळू आहांत. तेव्हां माझा जरी भयंकर गुन्हा आहे तरी तो पोटांत घालून आपण मजवर क्षमा कराव अशी आशा आहे.”

प्रकरण ७ वे

शेवटचा गोड घांस.

वदत्ताची ती हकिकत ऐकतांच सर्व मंडळी आश्चर्याने थक्क झाली ! नंतर अभयकुमार लोकांस उद्देशून ह्मणाला:—“सभ्य गृहस्थ हो, या प्रकरणाचा सर्व निकाल आतां लागलाच असून गुन्हेगाराची इत्थंभूत हकीकतही आपण त्याच्याच तोंडून ऐकिली आहे. या भानगडीच्या मुळाशी कांहीं तरी अलौकिक चमत्कार असावा, असे आरंभीच माझ्या लक्षांत आले. पण तो बाहेर काढावा कसा हेंच काय तें गूढ होतें. पण नंतर लौकरच त्याचें यथार्थ स्वरूप बाहेर पाडण्याची ही सफल झालेली युक्ति माझ्या डोक्यांत आली ! साधारणपणें व्यवहारांत आपणास असा अनुभव आहे कीं, चमत्काराच्या मार्गे लागलेल्या लोकांस बिलकुल अक्कल नसते, किंबहुना, ज्याच्या अंगांत काडीची अक्कल नाही असेच लोक चमत्कार प्राप्तीच्या मार्गे लागलेले असतात ! आणि तोच अनुभव आपणास येथेही आला ! या तरुण गृहस्थाच्या अंगांत थोडीशी जरी अक्कल असती तरी तो कोंडलेल्या खोलींतून बाहेर येण्याचा असा मूर्खपणा न करितां, आणि तसें झाले असतें तर आपलें न्यायाचें काम इतकें सुलभ झालें नसतें. तथापि कांहीं झालें तरी असत्य कांहीं शेवट पर्यंत टिकून राहावयाचें

भगिनी ! या अधमाला आपल्या कृतकर्माचा पश्चात्ताप वाटण्यास, याचे सर्व नीच मनोविकार शांत होण्यास, किंबहुना याचें सर्वस्वी परिवर्तन होण्यास तुझेंच अढळ सद्गुणप्रेम कारणीभूत झालें म्हणून हा जन्मजन्मांतरींही तुझा ऋणीच राहील ! ”

यावेळीं ज्याच्या डोळ्यांतून अश्रुबिंदू निघाले नसतील असा मनुष्य तेथें विरळाच असेल !

रूपिणीनें त्याला अंतःकरणपूर्वक क्षमा करितांच तो तेंथून निघून गेला.

नंतर अभयकुमारानें रूपिणीच्या नवऱ्याचा हात तिच्या हातांत देऊन म्हटलें:—

“ प्रिय भगिनी ! पुन्हां एकदां तुझ्या खऱ्या पतीशीं मी तुझें पाणी गृहण करवितों ! परमात्म्याच्या कृपेनें मला या कामांत यश येऊन, तुझ्या सद्गुणाचें गोड फळ तुला मिळालें याबद्दल मला अतिशय आनंद वाटत आहे ! तूं जें व्रत घेतलें आहेस तें अशाच निश्चयानें चालीव ! संकटाला बिलकूल भिऊं नकोस ! सद्गुणी माणसांच्या अढळ निश्चयापुढें संकटाचा बिलकुल टिकाव लागत नाही, हें आतां तुझ्या उदाहरणावरूनच उघड होतें. आपलें पातिव्रत्य भंग न होऊं देण्याविषयींचा तुझा निश्चय पाहून मला जो आनंद झाला तो व्यक्त करितां येणें अशक्य आहे ! जा ! आतां तुम्ही उभयतां सुखानें नांदा ! परमात्मा तुमचें सदैव कल्याण करो ! ”

या वेळीं अभयकुमाराचें न्यायचातुर्य आणि रूपिणीची सद्गुणनिष्ठा यांविषयी तेथें सारखा जयजयकार झाला !

नंतर ती नवराबायको आपल्या मातापित्यासह मोठ्या आनंदाने आपल्या घरी आली.

पुढे रूपिणी आपल्या पतीसह आपल्या सद्गुणाची मधुर फळे चाखित मोठ्या सुखांत कालक्रमणा करू लागली.

श्रीमंत सयाजीराव महाराज गायकवाड यांच्या
कृपा-प्रसादास पात्र झालेलें सुरस ग्रंथमालेचें ३ रें पुष्प.

चित्रें ५ पृष्ठें ३५०] पतिपत्नी-प्रेम. [कायमच्या प्राहकां-
कि. १॥६. स फक्त बारा आणें.

प्रस्तावना ले. श्रीयुत न. चिं. केळकर. बी. ए. एल्. एल्. बी.
लेखक. श्रीयुत. वा. रा. कोठारी. बी. ए. फेलो फर्ग्यूसन कॉलेज.

संसारांतील प्रत्येक गृहस्थ व गृहिणीनें आवश्यक वाचनीय असें
कविवर रवींद्रनाथ टागोर यांच्या एका उत्कृष्ट कादंबरीवरून लिहि-
लेलें हें पुस्तक विक्रीस तयार आहें 'मनुष्यस्वभावाचें ज्ञान व त्याचें
उत्कृष्ट चित्र रंगविण्याचें कौशल्य यामुळे ही कादंबरी फारच मनो-
वेधक झाली आहे' अशी श्रीयुत केळकर या पुस्तकाबद्दल ताराफ
करतात. कोल्हापूर दरबारचे माजी स्टेट्ससर्जन डॉ. गोपाळराव वाटवे.
एम्. डी. ह्मणतात की, 'पुस्तक हातांत घेतल्यावर पूर्ण वाचल्याशि-
वाय खाली ठेवणें फार कठीण, इतकें तें मनोवेधक आहे....माझ्या
मते ही कादंबरी भाषा व संविधानक या दोन्ही बाजूंनी मराठी
भाषेत पहिल्या प्रतीची आहे. 'एक सन्मान्य वाचक भगिनी कळ-
वितात, की, 'पतिपत्नी-प्रेम हें पुस्तक पत्नीचे पवित्र प्रेम,
पतीची चंचलवृत्ति व विधवेची करुणाजनक स्थिती, यांचें आदर्श-
स्वरूप आहे. ' करितां मागवून ते वाचाच.

अल्पावकाशांत राजमान्य व लोकप्रिय झालेल्या या मालेचे
कायम प्राहक होऊं इच्छिणारांस एक रुपया प्रवेश फी भरल्यानें
मालेचीं सर्व पुस्तकें निम्मे किं. स. मिळतात. (१) गोषांतील सुंदर
स्त्रिया किं. १॥६. (२) निशाचराचा प्रेमविलास किं. १॥ (२)
पतिपत्नी-प्रेम किं. १॥६. (४) सम्राट् अशोक मे मध्ये निघेल.
लौकर नांवें नोंदवून मागवा.

ता. ने. पांगळ.

सेक्रेटरी-सुरस ग्रंथप्रसारक मंडळी. गिरगांव. मुंबई.

विक्रीस तयार.

१ देशभूषण कुलभूषण चरितसुधा.	कि. ८६
२ गजकुमारकाव्य (हें पुस्तक बडोदें सरकारने
शाव्याखात्यासाठीं मंजूर केलें आहे.).	„ ८३
३ दोषां जैनांचा संवाद (द. म. जैन सभेने
'ट्रूवट' मध्ये छापिलें आहे.).	„ ८१
४ जयकुमार सुलोचना काव्य
(छापत आहे-नांवे नोंदवा).	

ही पुस्तके मागविण्याचा पत्ता:—

दत्तात्रय भिमजी रणादिवे,
बर्धा.

“दिगंबर जैन” पत्रनो वर्ष ८ अंक १०नो बधारो.

॥ श्रीवतिरागाय नमः ॥

रूपसुंदरी.

प्रकाशक—

मूलचंद किसनदास कापड़िया—सूरत ।

“दिगंबर जैन” पत्रनी आठमा वर्षनी
छट्टी भेट.

दिगंबर जैन ग्रंथमाला-सुरत.

- नं. १ कलियुगनी कुलदेवी (गुजराती २०००) ०)०॥
- * २ श्रुतपंचमी महत्त्व (गुजराती १०००) ०)०
- ३ धर्मपरीक्षा (गुजराती ११००) १)
- * ४ सुदर्शनशेठयाने नमोकारमंत्रनो प्रभाव(१०००गु.) ०।
- ५ सुकुमाल चरित्र (गुजराती १०००) ०।०
- ६ पंचेंद्रिय संवाद (गुजराती १०००) ०)०॥
- * ७ तमाकुनां दुष्परीणामो (गुजराती १०००) ०)-
- ८ सामायिक पाठ (संस्कृत-भाषा, विधि, अर्थ,
आलोचना पाठ सहित बाळबोध लिपि प्रत १५००)०)०॥
- * ९ शीलसुंदरी रास (गुजराती कविता १३००) ०)०
- * १० सामायिकभाषा पाठ (सार्थ ११००) ०)-
- ११ कलियुगकी कुलदेवी(हिंदी १००००) सद्वर्तन
- १२ भट्टारक मीमांसा (गुजराती १२००) ०)०
- १३ प्राचीन दि. अर्वाचीन श्वे. (गुजराती ११००) ०)०
- १४ पंचकल्याणक पाठ (सार्थ गुजराती २०००) ०)०
- * १५ मनोरमा (शीलमहात्म्य गुजराती १३००) ०।०
- १६ श्री हनुमान चरित्र (हिंदी २०००) ०।०
- १७ श्री जीवंधरस्वामी चरित्र (गुजराती १६००) ०॥
- १८ शुं ईश्वर जगत्कर्ता छे ? (गुजराती २०००) मफत.
- १९ जैनसिद्धांतप्रवेशिका (गुजराती १६००) ०।
- २० रक्षाबंधन कथा (पूजनसह १५००) ०)०॥
- २१ पुत्रीको माताका उपदेश (हिंदी १०००) ०)०॥
(बधु पाछला पूठां उपर.)

॥ श्रीवीतरागाय नमः॥

रूपसुंदरी.

कवि दत्तात्रय भीमाजी रणरीवे (वर्धा)ना 'रूपिणी' ग्रंथनो अनुवाद.

अनुवादक—

आशालाल अमलख शाह—सुरत.

प्रकाशक—

मूलचंद कसनदास कापडिया—सूरत.

प्रथमावृत्ति. बीर सं. २४४१ प्रत २१००.

धरणगाम (खानदेश) निवासी शेठ झूमकसा भगवानसा
तरफथी ज्ञानावरणीय कर्मना क्षयाथे 'दिगंबर जैन'-
ना ग्राहकोने आठमा वर्षनी छट्टी भेट.

मूल्य. रु. ०-४-०

“અહાહા! આજે સ્વેચ્છા મ્હારું ભાગ્ય ઉદયમાં આવ્યું”
 એક તરુણે એક તરુણીને અટકાવી કહ્યું.

“હું, સ્વચ્છા મ્હારા શરીરને અડક્યા તો” તરુણી
 સ્થેજ ગુસ્સાના આવેશમાં બોલી, પરંતુ તે તરુણ એટલો કાબેલ
 હતો કે તેણીના ગુસ્સા તરફ દરકાર ન કરતાં બોલ્યો:—

“આવી સોના સરસી આવેલી તક હું જવા દઈશ એમ
 તને લાગે છે? પ્યારી, આજ કેટલાક દિવસથી તારો જોગ જોઈ
 રહ્યો હતો અને સોગનપૂર્વક કહીશ કે હજુ બીજા કેટલાક
 દિવસ તારો મેલાપ ન થયો હોત, તો હું જીવતો રહી શકત નહીં!”

“બસ કરો આ તમારું મૂર્ખપણું! પારકાની સ્ત્રી સાથે
 આવું બોલતાં શરમ પળ નથી આવતી?” તરુણીએ ઉત્તર આપ્યો.

આ પ્રસંગે તેણીએ ગુસ્સાનું એવું બાહ્ય સ્વરૂપ બતાવ્યું
 હતું કે બીજો કોઈ સાધારણ લુચ્છો તો તુર્તજ ત્યાંથી રવાના
 થઈ જાત, પરંતુ આ તરુણ—તેવા કામનો કાબેલ તરુણ સ્ત્રી-
 ચરિત્રના લક્ષણો જાણતો હોવાથી ન ડરતાં નિર્દરપણે
 કહેવા લાગ્યો:—

“રૂપસુંદરી! આવા ચાલા કરવાથી શો લાભ? તારા
 આ ઉપરના ગુસ્સાથી હું બહી જઈશ એમ તને લાગે છે? જો
 તને તેમજ લાગતું હોય તો તે તારી ધ્રુમણાજ છે અને તે
 તારે સત્ત્વર કાઢી નાંખવી જોઈએ. બહાલી! તારી ક્રોધીષ્ટ

અમરીઓ ઉપર ન ચઢાવીશ. ત્હારી આવી વર્તણુકથી મ્હારો નિશ્ચય મંગ થતો નથી, પરંતુ મન ટૂટી જાય છે. ત્હારા આ વાક્પ્રહારથી મ્હારા હૃદયનો ચૂરેચૂરો થઈ જાય છે. પરંતુ મ્હારો પ્રેમ ! છઃ, તે લેશમાત્ર પણ મંગ થનાર નથી અને ત્હેનો મંગ કરવાનું સામર્થ્ય ત્હારામાં તો શું, પરંતુ જગત્માંના કોઈપણ માણસમાં નથી. મ્હારા શબ્દો મ્હારા હૃદયના કુંડા પ્રદેશમાંથી નીકળે છે, આ મ્હારા અંતઃકરણની ભાષા છે અને મ્હારા આ અમંગપ્રેમની સાક્ષી એટલે મ્હારી સર્વ સંપત્તિ અને મ્હારો દેહ પણ આજ ત્હને સમર્પણ કરું છું. કેમ ! હજુ પણ મ્હારા પ્રેમની ત્હને સ્વાતરી થાય છે કે નહીં ? હજુ પણ ત્હારો ગુસ્સો સમાય છે કે નહીં ? હજુ પણ હું ત્હારા પ્રેમનો પાત્ર થયો છું કે નહીં ? નહીં ! નહીં ! રુપસુંદરી આજ હું ત્હને મ્હારા ઉપર આવી અપ્રસન્ન રહેવા દર્શાવું નહીં. મ્હારી આ એકનિષ્ઠ ભક્તિથી કિંવા પૂજાદ્રવ્યથી મ્હારો હૃદયદેવતા પણ પ્રસન્ન થાય નહીં તો આજ મેં તે પાછળ પોતાના પ્રાણને પણ બઢી કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે અને આ જો ત્હેનો આરંભ—”

આટલું બોલી ત્હેણે પોતાના પેટાનો ફાંસો પોતાના ગળામાં નાંચ્યો અને હવે તે જોરથી ચેંચવાની તૈયારીમાં છે એટલામાં તે તરુણી ત્હેના બન્ને હાથ જોરથી પકડી બોલીઃ—

“ સવૂર ! સવૂર ! દેવદત્ત, આવું સાહસ ન કરો ! ત્હમારા પ્રેમની પરીક્ષા જોવા માટેજ હું ત્હમારાથી ક્ષણભર આવી

નિષ્ઠુરપણાથી વર્તી ! પરંતુ સ્વરૂં પૂછો તો પ્રથમ ત્હમને જોયા તે દિવસથીજ મ્હારું મન ત્હમારા પર આકર્ષાયું છે, પણ આપ આ કેટલા અવિચારીપણાના દૃષ્ટાંતને સત્ય ઠરાવવા તૈયાર થાઓ છો. ઓરે, ઓર ! પુરુષના સાહસિકપણાની હદ થયેલી પણ જોઈ !

આ વચ્ચે તે તરુણી, તરુણના મોહના પાસમાં સપડાઈ હતી. વાચક ! ઉભય અનાચારી સ્ત્રીપુરુષને તેવીજ સ્થિતિમાં રહેવા દઈ ત્હેમનો પૂર્વવૃત્તાંત શું છે તે તપાસીએ.

આ કથા—વાર્તાની શરૂઆત સર્વોત્કૃષ્ટ મૂપાલ શ્રેણિક-રાજાના વચ્ચતની હોઈ, ઉપરના બંને પાત્રો ત્હેમના રાજ્યનાજ એટલે રાજગૃહનગરીના હતાં. સ્ત્રી એક સ્નેહુતની પત્ની હતી. ત્હેના પતિનું નામ બલીભદ્ર હતું અને ત્હેનું નામ રૂપસુંદરી (રૂપિણી) હતું. તેણી રૂપમાં અતિ સુંદર અને ત્હેનો ચ્હેરો પણ મોહક હતો. ત્હેનામાં જેટલું સૌંદર્ય હતું, ત્હેના કરતાં તે વિધેની ત્હેની સ્વંત ત્હેને વધારે દેદિપ્યમાન બનાવતી હતી, પરંતુ ત્હેના બાહ્ય અંગ જેટલા મનોરમ હતાં તેટલાંજ ત્હેના અંતરંગ મલીન હતાં. આ સર્વ મલીન અંતરંગને ત્હેનું ચંચલ મન મદદગાર હતું. આવા દુર્ગુણથી ત્હેનું આટલું ઉત્કૃષ્ટ બાહ્ય સૌંદર્ય પણ પ્રેત ઉપરના પુણ્ય પ્રમાણે તિરસ્કાર યુક્ત થયું હતું. આવા સુંદર શરીરમાં આ નિંદ્ય દુર્ગુણનો કેવી રીતે પ્રાદુર્ભાવ થયો, આ નાજુક ફૂલના અંતરંગમાં પણ દારૂણ વિષધારી કીડો કેવી રીતે પેઠો, એ બાબત અત્રે સ્ફુટ કરવાની આવશ્યકતા

नथी, परंतु एटलुं तो कहेवुंज पड शे के, त्हेनी बाल्यावस्थामांनी परिस्थितिज घणे अंशे आ दुर्गुणने कारणभूत थई हती.

त्हेना आवा प्रकारना स्वभावथी गृहकार्य तरफ किंवा गृहिणी कर्तव्य तरफ त्हेणीनुं बिलकुल लक्ष नहोतुं. टापटीप अने नखरा एमांज त्हेणीनो घणोखरो वखत जतो, आथी त्हेणीना संबंधे गाममां अनेक प्रकारनी शंकाओ प्रसरेली हती. दोरंगी दुन्याने शुं ! ज्यां कांई जोवानुं के सांभळवानुं मळ्युं एटले त्हेना उपर रजनुं गज करी वात वधारी, परंतु त्हेनाथी फायदो छे के नुकशान छे ते तरफ बिलकुल लक्ष राखती नथी. आबी स्थितिमां लोकवाणीना प्रहारथी रूपसुंदरीना सासुससराना मनमां केटली वेदना थती हशे त्हेनी दुन्याने किंवा खुद रूपसुंदरीने पण कल्पना नहोती. गाममां चालेली पोतानी निंदा केटलीक वखत त्हेणीना कानपर पण आवनी, परंतु तेथी पोताना चंचळ स्वभावमां फेरफार करवो, एटली पण तेणीना मनमां असर थई नहीं.

लोकनिंदाथी अने सासुससराना उपदेशथी के अन्य कोईपण कारणथी तेणीना मनपर असर थई नहीं, किंवा थती नहीं. तेणीनो पति घणोज सात्विक, सरल स्वभावी अने आखो दिवस काममां गुंथाएलो रहेतो. ते सवार थतांज खेतरमां जतो अने रात्रिनी एक प्रहर वित्या पछीज घेर आवतो, परंतु त्हेने पण सुख किंवा आनंदनो लाभ बिलकुल मळतो नहोतो.

પોતાના સ્વભાવથી પોતે પોતાના પતિને દુઃખી કરે છે અને તેથી ઉભયના જીવન વિષમય બને છે એ વિગેરેના સ્વાલો તે અભાગળી સ્પન્દરીને નહોતાં.

આવા પ્રકારની આ તરુણીની સ્થિતિ હોવા છતાં સ્વેતરમાં જવા માટે તે આજ ઘરમાંથી નિકળી હતી અને રસ્તામાં ઉપર જળાવી ગયા, તે પ્રમાણેની હકીકત બની આવી.

તેણીને જેણે અટકાવી હતી તે તરુણ પણ રાજગૃહનગરી-નોજ રહેનાર હોઈ, તે એક ભિક્ષુકનો પુત્ર હતો. તેનું નામ જો કે દેવદત્ત હેતું પરંતુ તેની વર્તણૂક અને આચરણ જોઈ તેને ‘દાનવદત્ત’ એજ નામ વિશેષ શોભતું હતું, એવું કોઈને પણ જણાયા સિવાય રહે નહીં ! તેનો બાપ જો કે ભિક્ષુકનો ધંધો કરતો હતો, પણ તેની આર્થિક સ્થિતિ બદલ રાજગૃહ-નગરીના મોટા મોટા લક્ષ્મીપુત્રો—ધનવાનોને પણ આશ્ચર્ય લાગતું હતું અને મોટા મોટા વ્યાપારીઓને રાત્રિ—દિવસ અથાગ ઉથલપાથલ કરી નફા—નુકસાનની ચિંતામાં બઠવું પડતું હતું. કેટલાક વ્યાપારીઓ તેની આર્થિક સ્થિતિ જોઈ, ‘આપણે પણ શરુઆતથી આવા બીનજોશ્વમી ધંધામાં કેમ પડ્યા નહીં ?’ એમ બોલતા હતા.

આ ગૃહસ્થના નહીં ભિક્ષુકના ધંધાનો વ્યવસાય એવા પ્રકારનો હતો કે, મોઢા મનુષ્ય તેની નજરે પડતા કે તરતજ તેમનો શીકાર કરતો. કોઈ શ્રીમંતનો પુત્ર માંદો પડે, કોઈ

વ્યાપારી લક્ષ્મીની અગવડમાં આવે કિંવા કોઈ આબરુદાર માણસ ઉપર રાજાની હતરાજી થાય તો આ ભિક્ષુક પોતાની મોસમ સમજી તે વચ્ચે સંકટમાં સપડાયલા મનુષ્ય પાસે જઈ, એકાદ ગ્રહની પીડા છે અગર ગામદેવતાનો કોપ છે એમ મિથ્યા વાતોથી ત્હેમના મનમાં ઘેમ બેસાડી દેતો અને પછીથી પોતાની ઇચ્છા મુજબ ત્હેમની પાસેથી દ્રવ્ય કઢાવતો. આવા અનેક વ્યવસાયથી તે ઘણીજ સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરી શક્યો હતો.

શેડુતવર્ગને પણ આ બ્રાહ્મણ કામધેનુ જેવો લાગતો. વઢી ત્હેના ગરીબ સ્વભાવનું પૂછવુંજ નહીં ! સાધારણ ધૂર્તપણું રાહ્યું એટલે થયું, પછી જોઈએ ત્હેને પીગલાવી પોતાનું કાર્ય સાધી શકાય. આ ભિક્ષુક પણ ધૂર્તપણાનું પુતલુંજ હોવાથી તે જુદા જુદા રસ્તે શેડુતવર્ગને સ્તમજાવી-પટાવી ત્હેમની પાસેના દ્રવ્યનું હરણ કેવી રીતે કરતો તે જુદું કહેવાની જરૂર નથી.

વઢી તે ભિક્ષુકે-ધૂર્તે લોકકલ્યાણ માટે ગામદેવતાનો અભિષેક ! કરવાનું ધર્તીંગ એટલા સપાટાથી ચલાવ્યું હતું કે જેથી સ્ત્રી વ્હેતી નદીનો પ્રવાહ બંધ થઈ અભિષેકના જલની એક કૃત્રિમ નદી વ્હેવા લાગી હતી. આ અનર્થ બદલ એક વચ્ચે ત્હેના પુત્રે પણ આશ્ચર્યથી ખુલાસો માંગ્યો હતો, ત્યારે તે ગુસ્સાના આવેશમાં બોલ્યો:—

“મૂર્ખ, ત્હેને શિક્ષક અકલ નથી. આ નદીના પ્રવાહની ઉલટપાલટથીજ દ્રવ્યની ઉલટપાલટ થઈ છે, સમજ્યો; તે પ્રવાહ

આ તરફ વળ્યો તેથીજ લોકોના દ્રવ્યનો પ્રવાહ પળ મ્હારા ઘર તરફ વળ્યો ! આ અસંહ વહેનાર અભિષેક—જાળનો પ્રવાહ ઇટલે ત્હને શું સમજાય છે ? આ આપણા ઘરમાં વહેનારો દ્રવ્યનો પ્રવાહ છે પ્રવાહ ! સમજ્યો !” પિતાના આ ઉત્તરથી પુત્ર એકદમ ઠંડો થઈ જાય એમાં શું આશ્ચર્ય !

આવા ધૂર્તવિદ્યામાં નિપુણ તે ભિક્ષુકના ઘેર દેવદત્તનો જન્મ થાય, ત્યારે ઉદ્યોગ પ્રત્યે ત્હેને તીરસ્કાર ઉત્પન્ન થાય ત્હેમાં શું આશ્ચર્ય ? સિવાય ત્હેના પિતાનો ઉપદેશ પળ ત્હેની આ વૃત્તિને પુષ્ટી આપે તેવો હતો. તે, દેવદત્તને હમેશાં કહેતો:—

“ આપણે કોઈપણ ધંધો કરીને શું કરવું છે ? આપણી વંશપરંપરાનો વ્યવસાય આપણને યુક્તિપુરઃસર કરતાં આવડ્યો ઇટલે બસ ! અને આ યુક્તિ પ્રાપ્ત કરવાને ‘ હાજી હા ’ પળું અને ઘણીજ ધૂર્તતા, એ સિવાય બીજું કાંઈજ નથી. પછી આપણને શાની સ્વામી છે ? યજ્ઞમાનની બધી સંપત્તિ તે સુશીથી આપણી સમજ. મ્હારો આ ઉપદેશ બરાબર ધ્યાનમાં રાખી ચાલીશ, તો ત્હારા જન્માંત સુધી કશાની પળ કમી પડશે નહીં ! ”

થયું ! આ પ્રમાણે ન્હાનપણથી આઠસુ અને નિરુદ્યોગી બનેલો દેવદત્ત—તરુણ શરૂઆતથીજ સ્વચ્છંદી અને બદફેલીમાં સપડાય એમાં શું આશ્ચર્ય ? અને તે હવે પૂર્ણપણે દુર્વ્યસનમાં સપડાયો હતો. આ સિવાય લોકનિંદા અને ઠઠામશ્કરી પળ તેના અંગનો એક સ્વભાવજ થઈ પડ્યો હતો. કેટલાક

સમયે ત્હેનો પિતા મરણ પામ્યો અને ત્હેની અઢઢક લક્ષ્મી વગર મહેનતે આવી મઠવાથી ત્હેની આ નીચ વૃત્તિને પુષ્ટિકર થઈ પડી અને તે સંપત્તિ પળ દુર્માર્ગે જવા લાગી. વ્યાજબીજ છે કે મંરીબ મોઢા મનુષ્યોની દેશ્વતી આંશ્વમાં ધૂઢ નાંશ્વી મેઢ્વેઢ્વી લક્ષ્મી આવા દુર્માર્ગે ન જાય, તો જાય પળ કયા રસ્તે ?

આ નીચ તરુણને પુષ્કઢ દિવસથી રુપસુંદરીનો મોહ લાગ્યો હતો. ત્હેણીના સ્વભાવ વગેરેની જો કે ત્હેને માહીતિ નહોતી કિંવા તેણીની અને ત્હેની ઓઢશ્વ પળ થઈ નહોતી, તો-પળ ત્હેનાં વર્તણુક અને મનનું ચંચઢપણું દેશ્વાડનાર ત્હેણીનો અમિનય, ંટલું બાહ્ય કારણજ ત્હેને તેજ વિષયમાં દુર્વાસના ઉત્પન્ન થવાનું સબલ કારણ હતું; પરંતુ ત્હેણીનો કાદિપળ ંકાંતમાં મેલાપ ન થવાથી ત્હેણે પોતાની આ વાસનાતેણી પાસે આજ સુધી શુઢ્લો રીતે કહી ચતાવી નહોતી ! તે મેલાપ ત્હેના સુદૈવે (!) ત્હેને અચાનક આજ પ્રાપ્ત થયો ! તે પળ કોઈ કામ પરત્વે આજ આવીજ રીતે પોતાના શ્વેતરમાં જતો હતો.

રુપસુંદરીનો પોશાક દરરોજ પ્રમાણે આજ પળ મમક-દાર હતો. ત્હેણીં ંક કાઢી ચંદ્રકઢા ધારણ કરી, જરીની બુટ્ટેદાર ચોઢી પહેરી હતી અને અષ્ટમીના ચંદ્ર જેવા પોતાના લલાટમાં કંકુની ંક નાની ટીલડી કરી હતી. આ વશ્વતનો ત્હેનો પોશાક અને ચટકમટક ંમાંથી ંકજ તરફ જો કોઈની

રહ્યો ! બોલ ! ત્હારો આ સંશય નષ્ટ થવા માટે હું અત્યારેજ શું કરું તે બોલ ! મ્હારા આ હૃદયને વિદીર્ણ કરી ત્હેમાં ત્હારા બદલ વસતો ગાઢ પ્રેમ ત્હને શું દેશાડું ?”

“નહીં, નહીં !” ત્હેના આ નાટકી ભાષણથી નિઃશંક થયેલી રૂપસુંદરી બોલી—“મ્હારા ઘેલા મનમાં વિચિત્ર શંકા ઉત્પન્ન થઈ ! પણ હવે, મ્હને મુક્ત કરો, કારણકે છેતરમાં જલ્દી જવું જોઈએ નહીં તો આપણો સઘળો વિચાર ધૂઝધાળી થઈ જશે !”

તેણીના મધુર ભાષણથી અને ચંદ્રમુખીના જેવા મુખ-મંડળનો ત્યાગ કરવો દેવદત્તને આ વચ્ચે ઘણોજ વિષમ લાગ્યો, પરંતુ પછીનું અશ્વંડ અને અવિનાશી સુખ (!) તરફ વિચાર કરતાં, ત્હેણે ઠરાવેલો વચ્ચે થતાં સુધી છૂટી કરી તેણીના વિયોગનું દુઃખ સહન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો અને તેણીને પોતાની બાથમાંથી મુક્ત કરી. માત્ર છોડતી વચ્ચે પોતાનું વચન પાલવાનું ફરીથી એકવાર યાદ કરાવી, સોગનપૂર્વક કબૂલ કરાવી લીધું ! અને પછીથી બન્ને જણ પોતપોતાના રસ્તે પડ્યા !

પ્રકરણ ૨ જું.

સત્સમાગમ.

વદત્ત સાથે સંકેત કરી રુપસુંદરી પોતાના
 સ્વેતરમાં જવા નીકળી, જે પહેલા પ્રકરણમાં
 જણાવવામાં આવ્યું છે. ઘેરથી ન્હાસી જઈ,
 સ્વતંત્ર રહેવાથી ઘણુંજ સુખ મળે છે એવું તેના
 હૃદયમાં ઠસી ગયેલું હોવાથી દેવદત્ત સાથે ન્હાસી જવાનો તેણી
 પાકો વિચાર કર્યો હતો. આ ભાવી સુખમાં લવલીન થઈ તે
 ચાલતી હતી, તેવામાં રસ્તાની એક બાજુએ પળ નજીકમાં શીલાપર
 બેઠેલા એક તરુણ મુનિ ઉપર તેણીની નજર પડી.

આ મુનિની ઉમર હજુ પચીસ વર્ષની પણ થઈ નથી
 છતાં આટલી વયમાં વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત કરી સકલ વિષયસુખોપભોગનો
 ત્યાગ કરવો, એ કાંઈ સ્થેલું નથી. આ વયે જે મનોવિકાર વર્ષો
 સુધી જલ્લવૃષ્ટિ પ્રમાણે કોઈને પણ ન ગણકારતાં કનકકામિની—
 વિલાસ પાછળ દોડવાનું, તેમાં મગ્ન કરનારું—નહીં, ડલટી ગતિ
 આપનારું—પરમાર્થ તરફ વાળનાર આ મહાત્માના આત્મબલનું
 વર્ણન કરવાની શક્તિ કોની કલમમાં છે ?

આટલી વયમાં વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થવો, એ કદાચ પૂર્વજન્મના
 શુભકર્મ કારણભૂત હશે, પરંતુ તે પ્રમાણે તરવારની ધાર જેમાં
 વ્રતનું પાલન કરવું, તેમાં અલૌકિક પુરુષાર્થ નથી એવું કોણ કહેશે ?

આ વખતે પ્રાતઃકાળના આઠ વાગ્યાનો સુમાર હતો. સૃષ્ટિનું સ્વરૂપ હજુ પળ સૌમ્ય અને રમણીય હતું અને મુનિશ્વર તેનું અવલોકન કરી તે ઉપરથી મલ્લનારા અનેક વિચારતરંગ-માં મગ્ન થઈ ગયા હતા. તે અતિ સ્વરૂપવાન હોવા ઉપરાંત તપથી તેમની કાંતિ વધારેજ સ્વીલી નીકલી હતી. તેમની મુખમુદ્રા અતિ શાંત હોવા છતાં તેમાં ઇટલું મોહકપણું હતું કે જોનારને તેમની તરફ ભક્તિભાવ પ્રકટી નીકળતો.

તે મહાત્માને જોઈ રૂપસુંદરીને ઇકદમ મોહ ઉત્પન્ન થયો અને પોતાનો માર્ગ છોડી તે તરફ વળી.

તે તેમના સમક્ષ ડમી રહ્યાને ઘણોજ વખત થવા છતાં પળ મુનિના મ્હોંમાંથી ઇક શબ્દ પળ નીકળ્યો નહીં. ‘ મુનિ મને કોણ, ક્યાંના વગેરે પ્રશ્ન પૂછશે ઇટલે પછી હું મારી મનો-કલ્પના તેમને જણાવીશ ’ ઇવો રૂપસુંદરીના મનમાં વિચાર હતો, પરન્તુ મુનિ તો પોતાના ધ્યાનમાં મગ્ન હોવાથી તેણીના તરફ નજર પળ કરી નહીં, જેથી ઘણોજ વખત રાહ જોયા પછી કંટાળી જઈ પોતેજ મુનિ સાથે બોલવા લાગી—

‘ મહારાજ ! કેટલા વખતથી હું આપની સમક્ષ ડમી રહી છું, છતાં પળ આપ મારી સાથે ઇક અક્ષર સુદ્ધાં બોલતા નથી ! કેમવારુ, હું આપની કૃપાને પાત્ર નથી શું ? મહારાજ ! જેની પ્રાપ્તિ માટે સેંકડો તરુણ પોતાના સર્વસ્વ ઉપર પાળી ફેરવવા તૈયાર છે, તે પોતાની મેલે તમારી પાસે આવ્યા છતાં

તમે તેની તરફ નજર સુદ્ધાં પળ કરતા નથી ! મ્હારા સુખની વાત એક બાજુએ રહેવા દ્યો, પરંતુ પોતાના સુખની બાબતમાં તમે આટલા બધા બેફિકર કેમ ? તમને પોતાને કાંઈપણ નહીં સૂઝ્યું હોય, પણ આવી નાની વયમાં આટલી સુંદર અને સુકોમલ તમારી દેહ, ટાઢ, તડકામાં દુઃખી થયેલી જોઈ મ્હારા હૃદયમાં કાંઈ કાંઈ થાય છે ! મહારાજ, આવી તરુણાવસ્થામાં આ મિથ્યા (!) કંદમાં ફસાઈ આપના જીવના આવા હાલ કેમ કરો છો ? તમારો મનમોહક ચહેરો અને સુંદર રુપ જોઈ મારા જેવી સેંકડો સ્ત્રીઓ રાત્રિદિવસ આપની સવામાં હાજર રહેશે. તમને મુખમાંથી એક અક્ષર પણ કાઢવાની જરૂર રહેશે નહીં, પછી મહારાજ, આમ શા માટે કરવું પડે ? હં : હવે મૌનવ્રત છોડો અને આ દાસીને પાવન કરો !! કેમ, આપ હજુ પણ કાંઈ બોલતા જ નથી ? નહીં નહીં, હવે હું આપને છોડવાની નથી' એટલું બોલી તે પતીત પ્રેમદાએ તે નિષ્પાપી મુનિવર્યનો હાથ શાલ્યો.

આટલા વચ્ચે સુધી તેની વાચાલ ચાલુ હતી પરંતુ મુનિ તો સ્વસ્થજ બેઠા હતા, પણ જ્યારે તેણીએ તેમના હાથને સ્પર્શ કર્યો કે 'પતીત ભગિની ! આ શું કરે છે ?' એવા ઉદ્ગાર તે શાંત, નિર્વિકાર અને નિષ્કલંક મહાત્માના મુખમાંથી બહાર પડ્યા.

આટલાજ ઉદ્ગાર, પરંતુ તેનું તે પતીત પ્રેમદા ઉપર કેવું વિલક્ષણ પરિણામ થયું ! તેણીએ તરતજ તેમનો હાથ છોડી

દીધો અને બધો નહીં, તોપણ તે ઉદ્ધારથી તેનો કામવેગ ઘણોજ કમી થઈ ગયો. પુરુષના ભાષણનો કિંવા સ્પર્શનો વિલક્ષણ અનુભવ રૂપસુંદરીને આ જન્મમાં કદિ પણ થયો નહોતો; તથાપિ ‘દોરડી વળે પણ વળ વળતો નથી’ એ કહેવત મુજબ તે તેમને કહેવા લાગી:—

‘મહારાજ, મારી આટલી પણ કામના કેમ પૂરી નથી કરતા ? આપ જો મ્હારો હેતુ પાર નહીં પાડશો, તો હું झुरीझुरीને आपनी समक्ष मरीश. મારું મન આપની ઉપર ઘટલું લાગ્યું છે કે આપના સિવાય મ્હને જો સ્વર્ગ પગ મળે, તો તે નર્ક જેવું ગણી કાઢું !’

“સુખ ! સુખ ! સુખ ! હે અભાગિણી !” તે શાંતચિત્ત મુનિ મોટા ગંભીરપણાથી બોલ્યા “તું કેવા ગાઢ અજ્ઞાનતિમિ-રમાં ડૂબેલી છે અને તારું સુખલોલુપ્ત મન, વિકારવશમાં પડી કેવા મિથ્યા સુખની આશા રાખે છે ? સુખની ઇચ્છા દરેક પ્રાણીને હોય છે અને તે પ્રમાણે તને પણ હોય તે સાહજીક છે, પરંતુ સુખ બાબતમાં તારી સમજુત માત્ર મૂલ છે. સ્વરૂં સુખ અને તારી તે વિષેની સમજુતમાં પાળી અને અમ્મિ, કિંવા રાત્રિ અને દિવસના પ્રમાણે વિરોધ અગર અંતર છે. તું સુખ સમજી જેના પાછળ લાગી છે અને સ્વેચ્છાથી જેનો અનુભવ લે છે, તે વિષયભોગ સ્વરેસ્વરૂં સાચું સુખ છે કે ? જ્યારે તેમ હોય તો સુખ બાબત તને જે ચટપટ લાગી રહેલી છે તે કેમ ? સુખ મળવા

પછી તેની ઇચ્છા કેમ થાય ? આ ઉપરથી તું મ્હોટા ભ્રમમાં પડી છે, એ ત્હારા લક્ષમાં નથી આવતું ? તારી સાથે બોલવા નાનકતામાં એકલો ભ્રમ નહીં પરન્તુ દારુણ અધઃપાત છે ! ઇન્દ્રિયવેદના સમાવવાના પ્રયત્નમાં વિકૃત મનને ક્ષણિક મલ્લનારા આનંદમાં સુખ સમજી, તું આ કેવું ભયંકર વિષપાન કરે છે, તેની કલ્પના પણ છે કે ? આ કાર્યથી ત્હારા આત્માની કેવી ભયંકર સ્થિતિ થશે, કેવાં દુઃખો ભોગવવાં પડશે, તેનો ત્હેં કદિપણ વિચાર કર્યો છે ? કદિ તેવો વિચાર આવે તો તે તરફ દુર્લક્ષ કરે છે ? વ્યભિચારી જીવને પરલોકમાં ભોગવવાની ભયંકર આપત્તિઓની કલ્પના પણ નથી શું ? કેમ, આં બધું તને સ્વોડું લાગે છે ? સાંભળ, આ વિષયમાં ત્હને કાંઈપણ શંકા માલૂમ પડતી હોય અને તે ત્હારે જોવું હોય તો ક્ષણભર ત્હારી આંખો બંધ કરી સ્થિર મનથી રહે, અને પછી ત્હને શું દેખાય છે તે કહે ! ”

રુપસુંદરીનું મન તે મહાત્માના ભાષણથી એટલું સ્થિર થઈ ગયું હતું હતું કે, તે વચ્ચે મનને સ્થિર કરવાની જરૂર રહી નહોતી. તેણી એ મહાત્માના કહ્યા મુજબ આંખો બંધ કરી થોડી વાર ઊભી રહી તેટલામાંજ તેણીએ એક બૂમ પાડી અને ‘ મહારાજ ! મ્હને બચાવો, બચાવો ’ એમ કહી તેમના પગ ઉપર ઢલ્લી પડી.

રુપસુંદરીને જીવંતપણામાંજ આ વચ્ચે જે નર્કનો ભયાનક દેખાવ દેખાયો, તેમાં તે મહાત્માનું અલૌકિક સામર્થ્ય

હતું કે રુપસુંદરીની કલ્પના હતી તે નિશ્ચિતપણે કહેવું અશક્ય છે. વ્યભિચારી જીવને નર્કમાં કેવી ભયંકર શિક્ષા મળે છે, આ વિષયની વાતો હમેશાં તેણીના કાન ઉપર પડતી હોવાથી તત્સંબંધી વિચાર પળ તેના મનમાં ધોળાતા હતા, આથી મુનિના ભાષણ પહેલાંજ દૃઢ શ્રદ્ધાલુ બનેલા મનને તેજ વિચારનું કાલ્પનિક ચિત્ર, જેવું ને તેવુંજ મૂર્તિમંત્ર દેખાય, તે વાત કદાચિત્ અધિક સંભવિત હશે. તે ગમે તે હો પરન્તુ ઇટલી વાત તો સ્વરી કે, તે દેખાયલો ભયાનક દેખાવ તેણીને ઇટલો સ્વરો લાગ્યો અને તેણીના મનપર એવું સત્તત પરિણામ થયું કે, તે સ્થિતિ આપણે પ્રત્યક્ષ ભોગવીએ છીએ એવી તેણીના મનની સમજણ થઈને, તેણીએ ઉપર કહ્યા મુજબ મોટી ઘૂમ પાડી !

નર્ક કેવા પ્રકારનું હોય છે અને તેમાં આવા પાતકી જીવોને કેવા પ્રકારનું શાસન મળે છે, આ વાતની ઘણી વાતો જુદા જુદા ધર્મગ્રંથોમાંથી વાંચકોના કાનપર હમેશાં આવવાથી, રુપસુંદરીને આ ક્ષણભરના કાલ્પનિક નર્કવાસમાં કેવાં કેવાં દારુણ દુઃખો ભોગવ્યાનું અનુભવ્યું તે અહિં સવિસ્તર કહેવાની જરૂર નથી.

મુનિના પગ ઉપર ઢાલી પડેલી રુપસુંદરી ઘણાજ વસ્તે શુદ્ધિમાં આવી, તેણીના હૃદયમાં થયેલી ઘડક હજુ પણ કમી થઈ નહોતી, હજુ પણ તેણીના કાલજામાં તે જોરથી હોવા છતાં આખું શરીર પરસેવાથી ભીંજાયલું હતું ! પોતે જોયેલો તે ભયાનક દેખાવ અને ભોગવેલી દારુણ શિક્ષાઓ, એ સર્વ સ્વરૂં છે એમ હજુ

અને તેમના પગ ઉપર અચિરત અશ્રુજલના પ્રવાહનો અભિષેક કરવા લાગી ! આ વચ્ચે તેણીનો કંઠ એકદમ ભરાઈ આવેલો હોવાથી કાંઈ પણ બોલાયું નહીં, તથાપિ તે ટૂટતા ગદગદ કંઠે બોલી:—

“ મહારાજ, આ પાપિણીને પોતાનાં કરેલાં કર્મનો અત્યંત પશ્ચાતાપ હવે થાય છે અને આપની કૃપાથી એકદમ સાફ થયેલી મ્હારી દૃષ્ટિથી મ્હારું સ્વરૂપ અત્યંત મલીન દેખાય છે ! મહારાજ, કહો આ રૂપસુંદરીના—નહિ પાપિણીના ઉદ્ધારનો કોઈ રસ્તો ! નર્કમાં ડૂબેલા આ કીડાને ઉપર આવવાની કાંઈ આશા છે શું ? કહો, કહો ! મહારાજ, મ્હારા હૃદયને આ વચ્ચે કાંઈ કાંઈ થઈ રહ્યું છે !

“ રૂપસુંદરી, શાંત થા ” મુનિ અત્યંત ગંભીરતાથી બોલ્યા, “ ત્હને જો પોતાના કૃતકર્મોનો સ્વરૂપ પશ્ચાતાપ થતો હશે અને હવે પછી આ પાપથી અલિપ્ત રહેવાનો જો ત્હારો સ્વરોજ નિશ્ચય થયો હશે તો ત્હારા ઉદ્ધારની હજુ પણ આશા છે અને તે માર્ગ હું ત્હને બતાવું છું. ”

“ અહાહા ! મહારાજ, આ ચાંડાળની પ્રત્યે પણ આપની આટલી અનુકંપા ! સ્વચિત સાધુવર્ય, આપ સાક્ષાત્ત્વે ઈશ્વરરૂપ છો ” એક દીર્ઘ નિશ્વાસ મૂકી રૂપસુંદરી બોલી. “ એક વિષધર પ્રાણી સમાન સર્વ જગત્તેનો તિરસ્કાર કરે છે અને મહા-

रोग प्रमाणे समजी सद्गुणी लोक जेना पडछायामां पण उभां रहेता नथी, ते आ कर्मचांडाळणीनी आपने आटली दया आवे छे ? ते कुमार्गगामिनी प्रत्ये अमृत वरसाववा आप तैयार थया छो ? आ पतीतनो उद्धार आप करशोने ? अहाहा ! केटलुं आपनुं दयालुपणुं ! महाराज, त्यारे कहो, आ पतीतना उद्धारनो मार्ग क्या छे ते कृपा करी बतावशो. ”

“शील ” मुनिना म्होंमांथी आटलोज शब्द नीकळ्यो.

“ पण महाराज, दुष्ट मनोविकारना अपूर्व वेगने रोकवामां अने कामदेवनी असीम वेदनाने विफळ करवामां आ अबळा समर्थ थशे ? ”

“रूपसुंदरी ! निश्चय ने अशक्य शुं छे ? त्हेने जेनो भय लागे छे ते मनोविकारने जीतनारा अने कामदेवने तुच्छ गणनारा महात्मा पण कोण हता ? त्हारा सरखा माणस नहोता शुं ? बीजी वात बाजुए रही, परंतु राजुळमती पण अबळा हतीने ? त्हेणे तुं कहे छे ते मनोविकारना अटूट प्रवाहने केवी रीते रोक्यो ? अने कामदेवनी असह्य वेदनाने निर्वीर्य करी; पछी तुंज त्हेनाथी आटली केम ठहीए छे ? पीशाच प्रमाणे ते हमेशां त्हेनुं चिंतवन करनारनी पाछळ लागे छे ए ध्यानमां राख. तुं मर्द बनी त्हेने दूर फेंकी दे के ते त्हारी तरफ नजर सुद्धां पण करशे नहीं. याद राख के ते केवळ निर्बळ छे, त्हेमने छे ते स्थितिमां मुकवा अगर त्हेना भयंकर सर्प बनाववा ते

કેવળ ત્હારા મનોબલપર અને શીલરક્ષણના નિશ્ચયપર અવલંબી રહેલું છે. જો આ બન્ને નિશ્ચય દૃઢ હશે તો ત્હેના તરફથી કાંઈ પળ ત્હેને અડચણ થશે નહીં અને તે ઇટલા દૃઢ રાખવાનું સામર્થ્ય ત્હારામાં શું પળ પ્રત્યેક માણસના આત્મામાં છે.”

“ત્યારે મહારાજ, મ્હારે પતિનો ત્યાગ કરવો પડશે શું ? ”

“નહીં, રુપસુંદરી ! ત્હારે આ વ્રત પાઠવા પતિ ત્યાગવાની જરૂર નથી. સંસારવિરક્ત સાધુ-સાધ્વીનેજ પત્નિ પતિ સંબંધીનો ત્યાગ કરવાની આવશ્યકતા છે, પરંતુ શીલવ્રતની બાબતમાં સંસારી જીવોને આ કડક નિયમ લાગુ નથી. સંસારી જીવોને સ્વસ્ત્રી-પુરુષપાંજ સંતોષ માનવો, એજ શીલવ્રત છે. ત્યારે રુપસુંદરી, જો ત્હારે અસહ્ય દુઃખના સ્થાન જેવા નર્કમાંથી હજુ પળ નીકળવાની ઇચ્છા હોય તો આજ વચ્ચે તે વ્રત ગ્રહણ કર અને મરણ પર્યંત નિશ્ચયથી પાઠ. ”

રુપસુંદરીનો નિશ્ચય ક્યારનો થઈ ગયો હતો, ફક્ત તે ત્હેમના આશીર્વાદાત્મક પ્રોત્સાહ માટેજ કાંઈ થોડો વચ્ચે થોભી હતી. ત્હેમનું બોલવું બંધ થતાંજ તેણી ઉભા રહી ત્હેમના પગ ઉપર હાથ ટેક્યો અને બોલી:—

“ભો ! પરમ કરુણામય સાધુવર્ય ! આપના આ પરમ-બંધ, પરમનિર્મલ અને પતીતજનસંરક્ષક ચરણપર હાથ મૂકી અરજ કરું છું કે—હવે પછી આ રુપસુંદરી, કેવો પળ પ્રસંગ આવે,

કેટલી પળ દુર્દશા થાય, કેટલી પળ ભયંકર વિપત્તિ પડે, તો-
પળ પતિ સિવાય અન્ય કોઈપણ પરપુરુષનો સ્પર્શ તો શું,
પાપદૃષ્ટિથી જોશે પળ નહીં ! સંકટોની પરિસીમા થાય, મનો-
વિકારના ઉછ્છંચલપણાનું અસ્તિત્વ થાય, આ દેહને જીવતો
બાઢવામાં આવે કિંવા રાઈ રાઈ જેટલા ટુકડા કરવામાં આવે,
તોપણ રુપસુંદરી મરતાં સુધી આ વ્રત બિલકુલ મુકશે નહીં !
હું આ પ્રતિજ્ઞા આજ વચ્ચે આજ ચરણને સ્મરણીને કરું છું. ”

આ વચ્ચે તે સાધુવર્યની પ્રશાંત મુદ્રા ઉપર પ્રસન્નતાની
કિંચિત્ છટા ઉમરાઈ આવ્યા સિવાય રહી નહીં.

રુપસુંદરીથી આગઢ બોલાયું નહીં ! તેણીનો કંઠ બંધ
થઈ ગયો અને નેત્રોમાંથી અશ્રુધારા વહેવા લાગી. તે મહાત્માના
ચરણ ઉપર પોતાનું મસ્તક ફરીથી ઇકવાર મુકી તે ત્યાંથી
મોટા દુઃખે નિકઢી.

લીધેલાં વ્રત ત્હેણે કેવી રીતે પાઢ્યાં, તે હવેપછી સમજાશે.
રસ્તે જતાં તે મન સાથે કહેવા લાગી—

“ આજ સુધી કેટલાક પુરુષોનો સ્પર્શ આ દેહને થયો,
પળ મારું સર્વસ્વ રૂપાંતર કરનાર ઇવો આ સ્પર્શ પહેલોજ.
પરીસ્પર્શ કહેવાય છે તે શું આજ ? ”

—|| પ્રકરણ ૩ જું. ||—

રુપસુંદરીનો અડગ નિશ્ચય.

પસુંદરીના પતિને આજે પોતાની પત્નિનો કાંઈ જુદાંજ અનુભવ આવવા લાગ્યો. તેણીના બાલવા—ચાલવા વગેરે એકંદર વૃત્તિમાં પડેલો ફરક ત્હેને આશ્ચર્ય કરતો ! ‘ પરંતુ દૈવ ! આ સઘલું ક્ષણભંગુર તો નથી ’ એવા વિચાર પળ ત્હેના મનમાં આવ્યા સિવાય રહ્યો નહીં. આ ભ્રાંતિ ટાટી છે એમ ત્હેને થોડાજ સમય પછી જણાયું.

તે દિવસે સાયંકાળે દંપતિ—યુગલ મોટા આનંદથી ઘર તરફ વળ્યું. આજના જેવો આનંદ અને આજના જેવું સમાધાન તે બન્નેને જન્મતે પળ અનુભવવામાં આવેલું નહોતું. સૃષ્ટિનું સ્વરૂપ પળ આજ ત્હેમને અતિ રમણીય અને સુખપ્રદ ભાસતું હતું, આજ પોતાના હૃદય ઉપરનાં કેવાં દુઃખાં કમી થયાં હતાં તે રુપસુંદરીને સ્પર્શજાતું નહોતું ! તથાપિ પોતાનું મન આજ ઘણુંજ ઉલ્લાસિત અને હલકું થયું છે એટલું સ્વાસ્ત્ય તેણીને લાગતું હતું. પતિની પ્રસન્ન મુદ્રા જોઈને પળ તેણીને કેટલુંક સમાધાન થતું હતું. આ શુદ્ધ સુખનો અનુભવ તેણીને નવોજ હતો !

પોતાના પુત્ર અને પુત્રવધૂમાં આટલું એક્ય થયેલું જોઈ સાસુ-સસરાને પણ અત્યંત આનંદ થયો. વૃદ્ધાવસ્થામાં ત્હેમની આ ઇચ્છા સિવાય બીજી કઈ આકાંક્ષા હોય ?

રાત્રે પોતાના પતિના ચરણ દબાવતાં પતિસેવાનું આ મંગલાચરણ તેણીએ આજથીજ સુમુહૂર્તે શરુ કર્યું હતું—તેણીએ તે મહાત્માના થણાં દર્શન, ત્હેમણે પીવડાવેલો દિવ્ય ઉપદેશામૃત અને તેથી પોતાને થયેલો પશ્ચાતાપ, એ વિષયની ઇત્થંભૂતં હકિકત પોતાના પતિને નિવેદન કરી. આ વચ્ચે તે સાધુ વિષે રુપ-સુંદરીના પતિને કેવી પૂજ્યબુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ હશે ત્હેની માત્ર કલ્પનાજ કરી લેવી. હશે ! હવે આપણે સ્વરા શુદ્ધ પ્રેમામૃતનો આજેજ આસ્વાદ લેનારા આ યુગલના સુખમાં સ્વલેલ ન પહોંચાડતાં રુપસુંદરી માટે મંડ (ગાંડોગ્રેલો) બનેલા દેવદત્તની શું સ્થિતિ થઈ તે તપાસીએ.

રુપસુંદરીનો અને ત્હેનો, કોઈપણ દેશાંતરે નીકળી જવાનો નિશ્ચય થતાંજ તે સ્વેતરમાં જવા નિકળ્યો, એમ પહેલા પ્રકરણમાં જણાવી ગયા છીએ, પરંતુ તે તે પ્રમાણે સ્વેતરમાં ગયો નહીં—ત્હેનું મન તે તરફ જવા બિલ્કુલ લાગ્યું નહીં. ઠરેલા ઠરાવ પ્રમાણે સર્વની વ્યવસ્થા કરી, તેણીની માર્ગપ્રતિક્ષા કરવા માટે ધારેલા સ્થળે ક્યારે જઈ બેસું એમજ ત્હેને લાગ્યું. આથી સ્વેતર-માં જવાનો વિચાર માંડી વાળી અધવચમાંજ ઘર તરફ વળ્યો.

“ મ્હેં તે નર્કનો રસ્તો તેજ ક્ષણે છોડ્યો. ”

“ ઇટલે ? ”

“ મ્હેં તેજ વચ્ચે એક પરમપૂજ્ય સાધુ પાસેથી
શીલવ્રત લીધું. ”

“ હું ત્હારું બોલવું સમજ્યો નહીં. ”

“ બરાબર સાંભળ ત્યારે. ” રુપસુંદરી જરા હિંમત રાખી
બોલવા લાગી. “ તે વચ્ચે દુર્વાસનાના નર્કમાં તળાતી આ
પાપિણી ન્હાસી જવા મોટે ત્હારા વિચારને સંમત થઈ, પરંતુ
પછીથી મ્હારા પૂર્વપુન્યે તુરતજ મ્હને એક સાધુ, સાધુ કેવા
સાક્ષાત્ત્વેશ્વરજ મળ્યા અને પાપસમુદ્રમાં ગોથા ચાલી આ
અભાગીણીની ત્હેમને દયાં આપવાથી ત્હેમણે પોતાના ઉપદેશરૂપી
હાથથી મ્હને બચાવી. તેજ ક્ષણે આવા પાપમાં ફરી ન પડવાનું,
પતિ સિવાય અન્ય કોઈ પણ પુરુષ સાથે કેવળ પાપદષ્ટિએ પણ
ન જોવાનું મ્હેં વ્રત લીધું, અને તે પ્રમાણે ગમે તે થાય
તોપણ આ જન્મમાં એ પ્રમાણે વર્તવા મ્હારો નિશ્ચય છે. ”

“રુપસુંદરી, ત્હારી આ બધી ગપસપ સ્ત્રી માનું એવો
હું મૂર્ખ છું એમ તું માને છે ?” તે અધમ બોલ્યો. “સિવાય હવે
તું ગમે તેવા પતિવ્રતના ઢોંગ કરીશ તોપણ દુનિયા તે શું
સ્વરૂપ માનનાર છે ? બાકી ત્હેં પરપુરુષ તરફ ન જોવાનો નિયમ
કૂતરીને હાડકાં તરફ, ગીધને મુઢકાં તરફ અને માણસને
મઠ તરફ ન જોવાનો નિયમ લેવા જેવોજ છે.”

“देवदत्त” त्हेना आ पाजीपणाना भाषणथी रूपसुंदरी जरा गुस्साथी बोली—“म्हारुं भाषण किंवा वर्तन तुं अथवा एकंदर जगत् स्वरुं मानो के खोटुं मानो, ए जोवानी म्हने जरुर नथी—हुं तेनी परवा पण करती नथी. म्हारा मनथी हुं निष्पाप देखाई एटले बस ! अधम ! म्हारा जेवा गीध, माखी के कुत्ता तो शुं पण त्हारा जेवा सदैव उकरडा फूंकता रहेनारा लंबकर्ण पण ते महात्माना दर्शनथी पोतानो स्वभाव तदन विसरी जाय !”

तेणी घणीज कळकळती अने गंभीरपणाथी बोलती हती, तोपण त्हेना मनपर त्हेनी बिल्कुल असर थई नही. उल्टी तेणी पोतानी मश्करीज करे छे एम त्हेने लागतुं हतुं. त्हेणीनुं बोलवुं बंध थतांज ते बोल्हो:—

“ हवे आवो विनोद करवो बंध कर ” एटलुं बोलीनेज ते थोभ्यो नहीं, के तरतज तेणीनो हाथ पकडवा त्हेणे पोतानो हाथ लंबाव्यो. हाथ लंबावतांज “ हं ! खबरदार नीच, म्हारा शरीरने हाथ लगावीश तो ! ” एवा उद्गार रूपसुंदरीना म्होमां-थी बद्दार पड्या. आ वखत ते कोई विक्रायली वाघण प्रमाणे देखाती हती अने तेणीनो अवाज पण एटलो तेजस्वीवाळो हतो के आटलो पाजी देवदत्त पण तेणीनो स्पर्श करवानी हिंमत चलावी शक्यो नहीं. ते दूरथीज तेणी प्रत्ये बोल्हो:—

“ त्त्यारे पछी तुं जे बोले छे ते मश्करी नथी शुं ? ”

“ बिल्कुल नहीं ! ” फक्त शीलनुं अभेद्य कवच धारण करेली ते ललनाए उत्तर आप्यो.

“ પરંતુ ત્હેં મ્હને જે વચન આપ્યું છે ત્હેનું શું ? ”

“ તેનો શું વિચાર હોય ! તે પોતાના વિચારમાંથી મુદ્દલ કાઢી નાંચવો એટલે થયું. નીચ કાર્યે બાબત અજાણ-પણાથી આપેલું વચન તે કાર્યનું હલકાપણું જનાઈ આવ્યા પછી પાઠવું એટલેજ મહત્ પાપ ગણાય, એ વાત તું હવે બિલકુલ વીસરી જા ! ”

“ હા; તેમ પણ કરીશ, પરંતુ ફક્ત એક શર્તે ઉપર ”
 દેવદત્ત ઘણાજ શાંતપણે બોલ્યો.

“ તે કઈ શર્ત ? ” રુપસુંદરીએ ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું.

“ ત્હારા મધુર પ્રેમનો મ્હને એકવાર પણ સ્વાદ મળે તેજ. ”

“ હં ! આવા અમદ્ર શબ્દ ફરીથી મ્હારી પાસે બોલીશ પણ નહીં. ત્હારા જેવા નીચ માણસને હવે પછી મ્હારા દર્શન પણ નહીં થાય તે સ્વૂચ ધ્યાનમાં રાખજે ! ”

“ રુપસુંદરી ! આવી કઠોર બનીશ નહીં ! ” ત્હેના હૃદયના પ્રેમની નહીં, પણ દયાની ભાવના જાગૃત કરવાને પણ પોતાનો ઇષ્ટ હેતુ પાર પડે છે કે નહીં તે જોવાના ઉદ્દેશે તે ગઢગઢો થઈ બોલ્યો. “ ત્હારા સિવાય મ્હારી શી સ્થિતિ થઈ છે ત્હેની કલ્પના પણ ત્હેને નહીં હોય, પરંતુ હું સ્વચિત્ત કહું છું કે આ બે દિવસમાં જમણ અને નિદ્રાની પણ મ્હને સ્વપ્ન નથી, અને હજુ પણ તું પોતાની હઠ જો આવીજ રાખીશ તો એક તરુણની હત્યાનું પાપ નિઃસંશય ત્હારા ઉપર બેસશે. ત્હેં શીલ-

ઋત લીધું છે તો મ્હે મ્હણ કર, ત્હેની આંઢે આવવાની મ્હારી બિલ્કુલ ઇચ્છા નથી, પળ ફક્ત એકજ વખત મ્હારી ઇચ્છા—” ત્હેના આ લંપટપળા માટે રુપસુંદરીને વધારેજ તિરસ્કાર થવાથી તે ત્હેનું બોલવું પળ પુરું ન થવા દેતાં વચમાંજ બોલી:—

“દેવદત્ત, ત્હેને જે કહેવાનું હતું તે મ્હે પહેલાંથીજ સ્પષ્ટ રીતે કહી દીધેલું હોવાથી તું ફરી પોતાનાં તેજ નપ્પટપળાની બડબડ ચલાવી રહ્યો છે, તેને શું કહીએ ! ત્હેને હવે મ્હારે છેવટનું એકજ કહેવું એજ છે કે, તું ફરીથી એક અક્ષર પળ ન બોલતાં અહીંથી ચાલતો થા.”

“ઓ ભૂમિ ઉપરની અપ્સરા ! આ દીન દાસને આવી રીતે દૂર કરીશ નહીં” સુશામતના માત્ર થોડા શબ્દોથી તેણીના ઉપર અસર થાય છે કે નહીં તે જોવા માટે બોલ્યો. “રુપસુંદરી ! રુપસુંદરી ! ત્હારા સૌંદર્યથી રતિને પળ લજાવનારી સુસ્વરૂપી રુપસુંદરી ! અગાડથીજ વાંકી બનેલી ત્હારી ભમરીઓ હજુ પળ વધારે વાંકી કરીશ નહીં ! અને અષ્ટમીના ચંદ્ર જેવા ત્હારા મૈનોહર લલાટપર વિશોભિત હવે વધારે પસરાવીશ નહીં ! સ્વચીત નીલ કમલનું સૌંદર્ય હરણ કરનારા ત્હારા આ રમણીય નેત્રને આ હૃદયભેદક કરનારા તીવ્રતર કટાક્ષ અને કમલગર્ભ જેવા નાજુક દેહને આ પ્રસ્તરતુલ્ય નિપ્પુર હૃદય બિલ્કુલ શોભતું નથી ! તેજ પ્રમાણે નિરંતર અમૃતરસ વહેવડાવનાર ત્હારા ઓષ્ઠ તે ત્હારી કાલકૂટસ્વરૂપ વાણીથી

બહાર આવવા દેવાથી કેવા નાખુશ છે તે તરફ થોડું પળ લક્ષ આપ. સુંદરી, અન્નછત્ર રાખનાર દાતાર, કાળે કરી કૃપણ કિંવા દરિદ્રી બને, તોપણ ત્હેની વર્તેણુંક માંસીઓને પળ ઉડવા ન દેવી એટલે સુધી જાય, એ તો અશક્યજ છે. હે મ્હારા હૃદય-નિવાસીની દેવી ! હું ત્હેને, પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કરું છું. આજ સુધી કોઈ પળ ભક્તે પોતાના આરાધક દેવતાને શળગારેલા નહીં હોય, એવા પ્રકારના સુવર્ણ રત્નાલંકારેજ હું ત્હેને શળગારીશ, એટલુંજ નહીં પળ ત્હારી પ્રસન્નતા માટે હું પોતાના પ્રાણની બલી પળ આપીશ ! ” કોણ જાણે ત્હેનું આ બોલવું ક્યાં સુધી ચાલત, પરંતુ રુપસુંદરીને તો તે એકદમ અસહ્ય થવાથી તે મોટા ગુસ્સાના આવેશમાં આવી જઈ ત્હેને કહેવા લાગી:—

દેવદત્ત ! અહીંથી ચાલતો થા ! એક ક્ષણ પળ મ્હારી સમક્ષ ઉભો રહીશ નહીં ! નાંચ, ત્હારા લંપટપણાથી, ખુશામતથી, દ્રવ્યથી કે દરદાગીનાની લાલચથી અગર પાજીપણાથી હું ફરીને તે દુર્માર્ગમાં પડીશ એમ શું ત્હેને લાગે છે ? હવે આ રુપસુંદરીને દુનિયાની સર્વ સંપત્તિ પોતાના પાતિવ્રત્ય-રૂપી હીરા આગલકાચ પ્રમાણે દેખાય છે ! અને પાતિવ્રત્યનો હીરો હરણ કરવા એટલે જગતના બધા હીરા—માણેકના ઢગ, જો કોઈપણ ત્હેની આગલ કરે, તોપણ ત્હેને લાત મારી ફેંકી દર્શશ ! ”

આ વચ્ચે રુપસુંદરી પોતાના વિચારમાં એટલી તન્મય બની હતી કે, પોતાની સમક્ષ સ્વરેખર કોઈએ રત્નનો ઢગલો કર્યો છે એમ તેણીને લાગ્યું; ‘લાત મારી ફેંકી દર્શશ’ એ વાક્ય ઉચ્ચારતી વચ્ચે સ્વરેજ જોરથી હાથ પસાર્યો ! પળ તે કોઈપણ

रत्नना दगलाने न लागतां, दुर्गुणरूपी कोलसानी राशीने—देव-
दत्तेने ज मात्र लाग्यो ! पोताना बोलवा पछी तेणीए त्हेने जे
उपमा आपी हती तेने अनुसरी अभिनय करवोज जरूर समजायाथी
ते तेणी समक्ष टेकीने बेठो हतो ते हजु सुधी तेवोज हतो !
परंतु तेणीनो हाथ लागतां ज ते एकदम खळभळी उठयो अने
गुस्साना आवेशमां उभो थई वोल्योः—

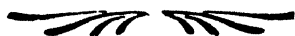
“ अरे ! हलकट स्त्री !! त्हाारी आटलो बखत आजीजी
करवा छतां त्हेने दया न आवी ? म्हारा घरबारनुं सत्यानाश
करावनार अने सर्वस्व उपर पाणी फेरवावी, छेवटे म्हारी आवी
निर्भत्सना करे छे ? अरेरे ! स्त्रीओनी जात खरेखर महा दुष्ट !
महा अधम ! महा पाजी ! महा बेईमान—! ”

“ चुप ! नीच पुरुष ! ” रूपसुंदरी अतिशय क्रोधीष्टपणे
वचमां बोली—“म्हारा जेवी एकाद पापी स्त्रीना वर्तनथी सर्व
रीते सर्व स्त्रीजाति उपर आवो निंद्य दोषारोप करीश नहीं !
म्हारा जेवी जे पातकी स्त्रीओ छे, तेमनी तरफदारी करवानी
म्हारी इच्छा नथी, तथापि त्हेने हुं खात्रीपूर्वक कहुं छुं के,
तेओ पैकी प्रत्येक स्त्रीना पापवृत्तिना मूळमां कोई पण पुरुष
मालूम पडेशे ज ! खचित पुरुषवर्ग स्त्रीओ बाबत खरा पवित्र
भाव हृदयमां धारण करशे, तो पाप ए शब्दज स्त्रीवर्गमांथी
जडशे नहीं ! खरेखर ते महात्माना हजारमा भागनो पण एक
सद्गुणी पुरुष म्हने प्रथमथीज मळ्यो होत, तो हुं दुर्विचारना
खाडामां आवी डूबी न होत ! ”

“બસ ! બસ ! રુપસુંદરી ત્હારું આ બ્રહ્મજ્ઞાન સાંભળવા માટે હું અહીં આવ્યો નથી કિંવા પુરુષવર્ગ પાપી કે સ્ત્રીવર્ગ પાપી, આ વાદ માટે મ્હારે કાંઈ કરવાનું નથી. આ વચ્ચે હું ત્હારા પ્રેમથી ગાંઠોઘેલો થયો છું, મ્હને મ્હારા જીવની પળ પરવા નથી, એટલે તું ખુશીથી જો મ્હારું કહેવું માન્ય કરીશ, તો હું મ્હારા સામર્થ્યના જોરપર આજ-પોતાના ઇચ્છિત હેતુ માટે વેર લીધા સિવાય રહીશ નહીં !”

“જારે મુડદાલ” રુપસુંદરી આવેશથી બોલી. “ત્હારું તો શું, પળ ત્હારા જેવા જગતના એકંદર નીચ પુરુષના એકત્ર સામર્થ્યથી પળ હવે આ રુપસુંદરી અષ્ટ થનાર નથી ! તું મ્હારા શરીરને આંગળી પળ લગાવ કે તુરતજ તું નહીં કે હું નહીં, એમ બે પૈકી કોઈ પળ તેજ ક્ષણે ગતપ્રાણ થયેલા નજરે પડશે !” આ બોલતાં તેણીનું સર્વાંગ થરથર કાંપતું હતું, તેણીની આંખો અંગારા પ્રમાણે લાલ થઈ હતી !

દેવદત્ત, પાજીપણામાં એટલો નિપુણ હતો, પળ તેણીની આ ઘોર પ્રતિજ્ઞા સાંભળતાંજ ત્હેનું ધૈર્ય ઢગમગ્યું, ત્હેના મનમાં હવે અનેક વિરુદ્ધ વિચાર ધોળાવા લાગ્યા, પોતાના હેતુની સિદ્ધિ માટે પ્રસ્તુત પરિસ્થિતિ એકદમ પ્રતિકુલ છે એમ ત્હેને જણાવા લાગ્યું ! સિવાય તેણીના પતિને પળ તેજ ક્ષણે આવવાની ઢીક થતી હતી ! આંખરે આગળ પાછળનો પૂરી રીતે વિચાર કરી, તે બહાર નીકળ્યો અને માત્ર “હું મ્હારો હેતુ પાર પાડ્યા સિવાય કાદિ-પળ રહેનાર નથી ” એવી ધમકી તેણીને આપવા ચુક્યો નહીં !

તેજ ઓરડીનું બારણું સ્વસ્થડયું. બારણું સ્વસ્થડતાંજ તે જાગૃત થઈ અને જુદાં છે તો પોતાના પતિને સમક્ષ ઉભો થયેલો જોયો. આટલું કહેવા છતાં પણ સાંભળ્યું નહીં અને હવે પોતાની મેલેજ પાછા આવવાનું કેમ થયું એનું તેણીને મોટું આશ્ચર્ય લાગ્યું, તથાપિ ત્હેને જોતાંજ તેણી ગાભરી થઈ ઉભી રહી અને બોલી:—

“ અધવચમાંજ પાછા આવવાનું થયું ! કેમ કંઈ ભૂલી ગયા કે શું ? નિકળતી વસ્તે મ્હને જે કમકમી થતી હતી તે નિષ્ફળ નહોતી ! ”

“ છે: છે:, ભૂલી તો કંઈએ ગયો નથી. તું મિથ્યા બ્રહ્મિશ નહીં ! ”

“ ત્યારે પછી મ્હેં કેટલુંએ કહ્યું, તે સાંભળ્યું નહીં અને હવે કેમ પાછું આવવાનું થયું ? ”

“ ત્હારા માટે ! ”

“ એટલે ? ”

“ કહ્યું એમાંજ સમજી લે ! ત્હને આ કરતાં સ્પષ્ટ શું કહેવું ! ઓરેરે ! બહુજ વાસના ? ” એટલું બોલી તે સ્વૂબ મોટેથી હસ્યો.

ત્હેના આ હસવાથી અને ઉપરનાં કામવાસનાયુક્ત વચનોથી રૂપસુંદરી એકદમ ચમકી ! અને તેણીને કાંઈ સંશય આવવા લાગ્યો ! તેણીની આ સાશંકવૃત્તિ જોઈ ત્હેણે એકદમ ત્હેણીનો હાથ પકડ્યો અને કહ્યું:—

“ गांडी ! केवा विचारमां पडी छे ? चाल, सहवार थवाने बिल्कुल वार नथी, पछी निष्कारण वखत शामाटे गुमावे छे ? ”

हवे तेणीने एम लागवा मांडयुं के, आ कांई पोतानो पति नथी. “ आ कोईपण लुचो-लफंगो होवो जोईए. ” तेणी पोताना मनसाथे विचार करवा लागी. “ एकसरखा मूखाकृतिवाळा होय, तेथी शुं थयुं ? सरखा मुखना माणसो जगत्मां नथी शुं ? छे: ! ते मात्र खात्रीथी नथी. छे: छे: ! आवुं गांडपण त्हेना आखा जन्ममां पण देखायुं नहोतुं, पछी आटला अरधा कलाकना स्वभावमां आवो फरक केम पड्यो ? छे: बाई, अहीं कांई खास घोंटालो होवो जोईए !

कोई कोई वखत स्वर्गमांथी देव पण अनेक प्रकारना वेष लई कोई माणसना व्रतनी परीक्षा ले छे एम म्हें सांभळ्युं छे, त्यारे न जाणे त्हेमांनोज कांई आ प्रकार होय ! ते गमे ते होय. जो आ म्हारो प्रत्यक्ष पति होय, तोपण म्हने जे अर्थे ते परकीय पुरुष होवा संबंधे संशय आवे छे ते माटे त्हेने पोताना शरीरने हाथ लगाडवा न देवो एज योग्य छे. पछी ब्हेतर छे के ते प्रत्यक्ष पति पण होय ! आथी त्हेने गुस्सो पण आवे तो ते क्षणवार पछी दूर करतां आवडशे, पंगु जो म्हारुं चारित्र मलीन थयुं तो ते मात्र म्हने फरीथी उज्वळ करतां आवडशे नहीं. ”

આ વિચાર તેણીના મનમાં આવતાંજ તેણીનો કાંઈ નક્કી વિચાર થયો અને તે સાથે તેણી ત્હેના હાથને ઝાટકો મારી ઓરડીની બહાર નીકળી ગઈ.

પોતાનો દાઘ સાધવા માટે જે વ્યવસ્થા ઘુતકારે કરી હોય અને તે નષ્ટ થતાં જે તેની અવસ્થા થાય તેવી સ્થિતિ રૂપસુંદરીના પતિની થઈ! તે ત્યાંથી ન્હાસેલી જોઈ ત્હેના શરીરમાં મ્હકો સઠ્ઠગ્યો. દુઃસ્વથી, ક્રોધથી અને પશ્ચાતાપથી ત્હેનું માથું ફરવા લાગ્યું, તથાપિ પોતાના આ સર્વ મનોવિકાર દબાવીને તે તેણીની પાછળ દોડ્યો !

રૂપસુંદરી ઓરડીની બહાર નીકળતાંજ સાસુ-સસરાના શયનગૃહમાં પેઠી, ઇટલામાં પળ ત્યાં જઈ તેણીનો હાથ પકડી બઢાર ઝેંચવા લાગ્યો. કદિ પળ નહીં અને આજે પોતાનો પુત્ર આટલો અગર્યાદશીલ કેમ બન્યો, એનો તે વૃદ્ધ યુગલને સંશય થયો ! બાકી તે પોતાનો પુત્ર નહીં હોય એવી શંકા લાવવાનું કોઈ કારણ નહોતું.

“ બેઝને કાંઈ પ્રેમકલહ થયો હશે, છોકરાની જાત છે ! ” એવો વિચાર તે વૃદ્ધોના મનમાં આવવાથી, તેઓએ રૂપસુંદરીને ત્હેની સાથે જવા માટે કહ્યું, પરંતુ તે ઉપરથી રૂપસુંદરી એકદમ બોલી:—“ સાસુ બા ! અહીં કંઈ પળ દગા જેવું જણાય છે. ત્હમે સારું કહો કે માટું કહો, પરંતુ આ માણસને હું મ્હારા શરીરે હાથ અડકાડવા દર્શિશ નહીં ! પછી ત્હમે વધાં મઢીને મ્હારો જીવ લેશો, તોપણ બહેતર છે ! ” હવે તેણીનો સંશય વધારે દઢ થયો.

તેણીનું આ માષણ સાંભળી તે વૃદ્ધો નિરુપાય થયા. તેણીના આ બોલવામાં કંઈ છોટું એવું કશું લાગ્યું નહીં, સિવાય તે ગ્રહસ્થના ઉદ્ધતપણા ઉપરથી તેઓને પણ પોતાના પુત્ર પ્રમાણેનાજ તેજ વિષયમાં સંશય આવવા લાગ્યો હતો.

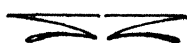
પરંતુ રુપસુંદરીની આવી વર્તણુકથી તેણીના પતિને—રુપસુંદરીના મત પ્રમાણે તેણીના પતિનું આબેહુબ રૂપાંતર કરનાર તે ગ્રહસ્થને પગની આગ મસ્તક સુધી લાગી ગઈ અને તે ઉપરાંત તેણે એક થપ્પડ તુરતજ તેણીના મ્હોં ઉપર લગાવી ! આથી રુપસુંદરી, ચક્કર खाई એકદમ નીચે પડી ગઈ. તે અધમ નરે હવે આટલેથી ચુપ થવું જોઈતું હતું, પરંતુ તેનો મડકેલો કામામ્મિ તેવી રીતે ક્યાંથી કરવા દે ? તે તેણીને પોતાના શયનગૃહ તરફ खेंचવા લાગ્યો. આથી સાસુ—સસરાથી જોઈ રહેવાયું નહીં, તેઓએ તાબડતોબ પાછળ જઈ તેને તેવી રીતે खेंची ન જવા વિષે ઠપકો આપ્યો. આ વખતે તે તરુણને તેમના વિષે ઇટલો ક્રોધ ચઢ્યો કે તેમની પણ ઠીકજા સ્વભાવ લેવી એમ તેને લાગ્યું, પરંતુ એમ કરવું તે પિતૃવાત્સલ્ય પુત્રને શોભશે નહીં એમ શાળપણનો વિચાર તેના મનમાં આવવાથી, તેમની સાથે મીઠા શબ્દોમાં બોલી પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન ચલાવ્યો.

આ યુક્તિથી તે વિજયી થાય ઇટલામાં આબેહુબ તેના જેવોજ અને તેના જેટલીજ વયનો બીજો એક તરુણ ત્યાં

આવી દાખલ થયો ! આથી આ પહેલા તરુણને કેટલી ઢીક લાગી તેનું યથાર્થ ચિત્ર આલેખવું અશક્ય છે, તોપણ તેણે પોતાના મનોવિકાર બહાર દેસ્વાઈ ન આવે, તેવી સ્વચરદારી રાખી હતી.

પછી આવેલો તરુણ પળ ક્રોધથી લાલ લાલ થઈ ગયો હતો; અંદર આવતાંજ રુપસુંદરીની બાંહ પકડેલા તે તરુણને ‘મારી સ્ત્રીનો હાથ પકડનાર તું કોણ ?’ એમ કહી તેને એક જોરથી ધક્કો માર્યો; તે સાથે ‘મ્હારા ઘરમાં પેસી મ્હારી સ્ત્રીને પોતાની સ્ત્રી કહેનાર અને મ્હને ધક્કો મારનાર તું કોણ ?’ એમ કહી તે પહેલા તરુણે આ પછીથી આવેલા તરુણને જોરથી ધક્કો માર્યો ।

તે બન્નેની આ પ્રમાણે હોંસાતુંસી ચાલે છે અને બિચારા મા-બાપના જીવને તો કંઈ કંઈ થવા લાગ્યું. તેઓને પોતાનો સ્વરો પુત્ર કયો તે સમજાતું નહીં; તેમની લઢાલઢથી રુપસુંદરી પણ શુદ્ધિમાં આવી, પરંતુ તેણીની પણ પોતાના સાસુ-સસરા પ્રમાણેજ સ્થિતિ થઈ. પોતાનો પતિ કોણ તે તેણી પણ ઓઝસી શકી નહીં; માત્ર પોતાનો સંશય સ્વરો ઠર્યો અને પોતે એક પૂરા બદમાશના કાર-સ્થાનમાંથી બચી તે બદલ તેણીનું શાંત્વન થયું, પરંતુ તેણીનું આ સમાધાન ઘણો વસ્ત તક્યું નહીં, કારણકે તેણી ઉપરનાં સંકટો હજુ નષ્ટ થયાં નહોતાં, ઇટલુંજ નહીં પરંતુ તેનું મયંકર સ્વરુપ હજુ પ્રકટ થનાર છે તેમાંથી પોતે અને પોતાનો પતિ નિર્દોષ રીતે કેમ છૂટે એજ વિચાર તેણીનું દેહમાન મૂલાવવાને પુરતો હતો !

प्रकरण ५ मुं.

सत्य माटे शरणुं अने अभयकुमारनो न्याय.

बन्नेनो आ प्रमाणे घणोज वखत झगडो चाल्यो, परंतु ते पैकी कोईपण हार्यानुं चिन्ह जणायुं नहीं, किंवा ते पैकी कोईपण पोते लबाड छे एम कबुल करे नहीं. आथी

ते वृद्ध माबापने वधारे चिंता थवा लागी. आ कारस्थानमां पोते पोताना खरा पुत्रने केवी रीते ओळखी काढवो ते मुश्केल थई पडवाथी ते बिचारांओ मोटेथी रडवा लाग्या ! रूपसुंदरीनी पण तेज स्थिति हती.

आ वखते बराबर दिवस उग्यो होवाथी तेओना रडवा-ककळवाथी आडोशीपाडोशीनी तथा बीजा लोकोनी घणीज ठठ नामी हती ! परंतु ते तरुणोने बोलवानुं कारण अने उभय-नो चेहेरो, अवाज, उमर अने पोशाखना सरखापणाथी तेमनी अकल पण गुम थई गई ! माबाप के स्त्री, ज्यां पोतानो पति कोण ते ओळखी शके नहीं त्यां इतर लोकनी तो वातज शुं ?

लोकोए ते बन्नेने अनेक प्रकारना प्रश्न पूछया, परंतु ते बन्नेए रूपसुंदरी उपर पोतानो सरखोज हक्क तेटलाज जोरथी बताववा लाग्या अने बन्ने पण एक बीजाने चोर कहेवा लाग्या.

‘પહેલા આવેલો’ અને ‘પછી આવેલો’ તેઓને જોવાને એ એક ભેદ સાધનરૂપ હતો, પણ વસ્ત્રમાં મારામારી અને ધક્કા બાજીથી તે પણ નષ્ટ થયું હતું.

આખરે ભેગા થયેલા ટોળાંથી રાષ્ટ્રીનો સ્વરો પતિ કોણ છે તે ઓઝણી કાઢવાને પણ કાંઈ સહાય થયું નહીં, પરંતુ ઝડપે તેણીના સંબંધે કુત્સિત થવા લાગી. જેવી રીતે કાગ પક્ષી વિષ્ટા માટે તલપી રહે તેવીજ રીતે સમાજ બીજાના દોષો માટે હમેશાં ટાંપી બેઠેલા હોય છે, એકાદ ત્રેમને જડી આવે એટલે ત્રેમને પોતે એકદમ કૃતાર્થ થયા જેવું લાગતું, તેમાંથી તે વિષ્ટાનો સંબંધ સ્ત્રીઓને હશે, તો ત્રેમના આનંદનો પારાવારજ નથી. રૂપસુંદરીએ શીલવ્રત લીધા પછી તે ગામની કુત્સિત મંડળીની બેસુમાર ટીકાને પાત્ર થઈ હતી. તેમને તેણીનું તે પછીનું શુદ્ધ વર્તન માત્ર ઢોંગ લાગતો હતો અને વઢી ત્રેમમાં આ ભાંજગડ ઉપસ્થિત થવાથી સારું ફાવ્યું. તેણીના આ વિષયે ઘણીજ કુત્સિત ટીકા કરાવવા શરૂ કર્યું. “પોતાના શીલવ્રતનો બગાડ ન થાય એટલે પતિની સમય પરત્વે ઘણીજ પરીક્ષા કરવાને રૂપસુંદરીજિ હતી.” એ એકજ વાક્ય તે ટીકાને પુરતું હતું.

મૂલેલા મનુષ્યને સુધારવાનું તો એક બાજુએ રહ્યું, પરંતુ તે પોતે થઈ સુધરવા પ્રયત્ન કરે તોપણ ત્રેમની પહેલી મૂલ પુનઃ પુનઃ ત્રેમના સમક્ષ સ્વહી કરી સમાજ, ત્રેમને નાર્હિમતવાનું

પરંતુ જે વાત એકને દુઃખપ્રદ થઈ તેજ બીજાને અત્યંત આનંદકારક દીસવા લાગી. આ રીતથી ત્હેને ઇટલો હર્ષ થયો કે, ત્હેના મનમાં ‘ હવે રુપસુંદરી મ્હારી, હવે રુપસુંદરી મ્હારી ’ એમ બોલતાં બોલતાં નાચવા લાગ્યો.

ત્હેનું પ્રત્યક્ષ નૃત્ય જો કે દરબારના માણસોને દેખાતું નહીં પરંતુ ત્હેના ઉપરના વિજયદર્શક ઉદ્ગાર સર્વેના સાંભળવામાં આવ્યા.

ઘરો પ્રકાર શું છે તે આ પ્રમાણે બહાર પડ્યો. વાસ્તવિક રીતે જોઈએ તો આજ વચ્ચે આ મામલાનો નિકાલ કરવાને અમયકુમારને બિલકુલ હરકત નહોતી, કારણકે તે પ્રમાણેજ દરબારમાં ઇતર ચાળાક્ષ લોકોને પણ રુપસુંદરીનો ઘરો પતિ કોણ છે તે હવે સ્પષ્ટ સમજાતું હતું, પરંતુ પોતાના ન્યાય-માંથી સત્યનો પ્રકાશ તદ્દન મૂઢ માણસના હૃદય પર પડે, એવીજ અમયકુમારની હમેશની ન્યાય કરવાની પદ્ધતિ હોવાથી આ વચ્ચે પણ તેમણે વિલંબ કર્યો.

આ પ્રમાણે થોડો વચ્ચે ગયો નહીં ઇટલામાં તેજ ઓરડીમાંથી બાકાના રસ્તે તે બે પૈકી એક જણ એકદમ બહાર આવ્યો !

આ વિલક્ષણ પ્રકાર જોતાંજ સઘળી સભા ક્ષણભર આશ્ચર્યમાં ચક્ક થઈ ગઈ, પણ તે સાથેજ રુપસુંદરીનો ઘરો પતિ કોણ અને કંઈ અલૌકિક સામર્થ્યથી ત્હેનું આબેહુબ રુપ લેનાર હરામઘરો કોણ ? તે ત્યાં ભેગા થયલાં મનુષ્યોના લક્ષમાં આવવાને વિલંબ થયો નહીં.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

સત્ય હકિકત જળાઈ આવી.

તરુણ બહાર આવતાંજ અભયકુમારે ‘ આ હરામખોરને પકડી રાખો ’ એવી એકદમ ગર્જના કરી, અને તેજ વચ્ચે તેને ચતુર્ભૂજ કરવામાં આવ્યો. પછી અભયકુમાર તેની

પાસે જઈ અત્યંત શાંતપણે બોલ્યા:—

“ તરુણ ગ્રહસ્થ ! તારે હજુ પળ જો મ્હારી પાસેથી દયાની અપેક્ષા કરવાની હોય તો પોતાનું સ્વરૂપ પ્રકટ કરી સ્વરી હકિકત શું છે તે કહે. ”

હવે આડાઅવળાં વ્હાનાં કાઢવામાં પાડ્યો નથી એવું તે તરુણને સ્પષ્ટજાણું. પોતે સંપાદન કરેલા અલૌકિક સામર્થ્ય સાથે સ્વરી અક્કલ થોડી પળ રાખી હોત તો ઓરડીમાંથી વ્હાર નીકળવાનું આવા પ્રકારે મૂર્ચ્છાપણું કર્યું ન હોત અને ત્યારેજ રુપસુંદરીની પ્રાપ્તિની કાંઈપણ આશા રાખી શકાત, પરંતુ હવે તેનો શું ઉપયોગ ? તે કરતાં તેમને સઘળી સ્વરી હકીકત કહી તેમની દયાનીજ અપેક્ષા કરવી તેજ ઉત્તમ છે.

એમ વિચાર કરી, ત્હેણે પોતાના મ્હોંમાંથી એક ગુટિકા (ગોઠી) કાઢી અમયકુમાર સમક્ષ મુકી, પળ તે સાથે જે વિલક્ષણ ચમત્કાર બની ગયો તેથી સર્વ સભાસદ આશ્ચર્યના સમુદ્રમાં ડૂબવા લાગ્યા ! તે તરુણનું એકદમ રૂપાંતર થઈ સર્વ નગરવાસીઓનો પરિચિત ‘ દેવદત્ત ’ બન્યો !

વાચક ! આ તરુણનું મૂળ રૂપ આજ ! અને આ બીજો ત્રીજો કોઈ નહીં, પરન્તુ ત્રીજા પ્રકરણમાં રૂપસુંદરીને ધમકી આપી નિરાશ થયેલો અત્યંત પરિચયવાળો તે દેવદત્તજ. એણે આવી અલૌકિક કરામત ક્યાં અને કેવીરીતે સંપાદન કરી તે આગળ સ્હમજાશે.

સર્વ સભા શાંત થયા પછી તેણે પોતાની હકિકત કહેવાનો આરંભ કર્યો. પ્રથમ રૂપસુંદરીનો અને પોતાનો અચાનક મેળાપ કેવી રીતે થયો અને તે પછી કબુલ કર્યા પ્રમાણે તેણી પોતાની પાસે ન આવવાથી, તેણીના ઘેર જઈ, તેણીનું મન પોતા તરફ વાળવા પ્રયત્ન કર્યો, પળ તે નિષ્ફળ ગયો તે સર્વ હકિકત કહી આગળ બોલ્યો:—

“ તેણીએ આવા પ્રકારે મ્હારું મનોભંગ કર્યો પછી પળ મ્હને તેણીની પ્રાપ્તિનું ગાંડપણ લાગ્યું હતું. મ્હેં ઘણા પ્રયત્ન કર્યા, પુષ્કળ કુટળીઓને તેણીનું મન મ્હારા તરફ વાળવા માટે રોકવામાં આવી પળ તેનો કંઈ ઉપયોગ થયો નહીં ! માત્ર તે નીચ સ્ત્રીઓએ મ્હારા પૈસા પડાવ્યા ! આખરે જારણમારણાદિ

વિદ્યા સંપાદન કરી રુપિણીને ઠેકાણે લાવવી કિંવા કોઈ વશીકરણ મંત્ર સાધ્ય કરી, તેણીને પોતાની બનાવવી એવો મ્હેં નિશ્ચય કર્યો ! પરંતુ આ કામમાં પળ મ્હારી નિરાશાજ થઈ ! લફંગા અને લુચ્છા ગોસાઈઓએ મીઠી મીઠી થાપ મારી મ્હને ઘળોજ નચાવ્યો અને ઘરબાર વેચી જે પૈસા એકઠા કર્યા હતા તેમાંના ધળાજ સ્વરચી નાંચ્યા ! તથાપિ આટલું થવા છતાં પળ રુપસુંદરીને વશ કરી લેવાનો મ્હારો નાદ-વિચાર બિલ્કુલ ઓછો થયો નહીં. આ કામી શરીરને શારીરિક ત્રાસ પળ ઘળોજ સોસવો પડ્યો ! આવા પ્રકારની વિદ્યા જાણનાર મનુષ્ય અમુક ઠેકાણે રહે છે એમ મ્હને સ્હમજાય કે, ટાઢ તડકો ન જોતાં ત્યાં જતોજ ! પછીથી ગમે તે થાઓ ! !

“ ઠીક, માંત્રિકોને ગામોગામ શોધતા ફરવાનો એટલોજ ત્રાસ મ્હને ભોગવવો પડ્યો એમ નહીં, પળ એ વિદ્યા સાધ્ય કરવા માટે જુદાજુદા માંત્રિકો જે જૂદીજૂદી અગર એકજ જાતની સાધના કરવાને મ્હને કહેતા તે કરતાં છતાં પળ ફક્ત કહેલા ત્રાસ કરતાં પળ ઘળોજ ભયંકર ત્રાસ સોસવો પડ્યો ! ”

“ કોઈ નદીમાં ગળા જેટલા પાણીમાં બેસી મંત્ર સાધન કરવા કહેતું, ત્યારે કોઈ સ્મશાનમાં નળપળે ઉભા રહી સાધન કરવા ફરમાવતું ! કોઈના સાધનમાં ઝાઝે ડંધા મસ્તકે ટંગાવાની જરૂર પડતી, ત્યારે કોઈ મહીન પદાર્થ સ્વાવા કહેતું ! ગ્રહણ, અમાવાસ્યા અને શનિવાર એટલે આ સાધવાનો શુભ દિવસ અને ઉત્કૃષ્ટ મુહૂર્ત એટલે રાત્રિના બારનુંજ ઠરેલું હોય ! ”

“ म्हेँ ए सर्व दिवस अने मुहूर्त साचव्यां, परंतु तेनो कई फायदो नहीं, मात्र फजेती अने बेहाल ज थयो. ”

“ आ विद्या साधवा माटे केटलीक वखत रात्रे फरतां फरतां, लोकोए चोर समजीने घणो मार पण मार्यो अने ते म्हारे मुंगे म्होढे सहन करवो पडयो, अने नदीमां गळा जेटला पाणीमां शोध करतां करतां केटलीक वखत तळीए पण जई बेसतो. एक वखत नदीमां उभा रही मंत्रोच्चार करवा म्हों उघाडतो के तरतज तेमां पाणी भराई जई सदाने माटे बंध थवानो वखत आवतो. आ सिवाय कलाकनाकलाक आवा प्रकारे ठंडा पाणीमां गाळवानो महिना सुधी वखत आवतो ते जुदोज ! ”

“ एक वखत एक साधन माटे एक झाडे टंगाता, तेज झाड म्हारा शरीर उपर धसी आव्युं, परन्तु पाछळथी सहम-जायुं के हुं ज्हेनापर टंगातो हतो ते झाड तदन कोमळ छे. ”

“ तेमज एक वखत स्मशानमां म्हारा उपर जे प्रसंग आव्यो हतो ते घणोज भयंकर हतो, तेनुं स्मरण थतां हजु पण कंपारी छुटे छे. अमावास्यानी रात्रि हती, ऊंधा सूर्य मंत्र साधन करवानुं हतुं अने ते पण मनमां; गमे ते थाय तोपण म्होंमांथी एक शब्द सुद्धां काढवो नहीं एवो मारा गुरुनो हुकम हंतो. आ प्रमाणे म्हेँ साधनना कामनो आरंभ कर्यो अने थोडो वखत थयो नहीं एटलामां गामना लोको एक प्रेतने बाळवा

माटे त्यां लई आव्या. अंधाराने लीघे प्रथम तो हुं तेमनी नजरे पड्यो नहीं ! पण तेओए सळगावेला अग्निनो प्रकाश ज्यारे चारेतरफ प्रसरी गयो त्यारे तेओनी दृष्टि म्हारा उपर पडी, परन्तु म्हारी ते नग्न अथवा भेसुरमूर्ति जोतांज तेओमांना केटलाक बहुज व्हीकण माणसो, म्हने पिशाच समजी बूम पाडतां पाडतां दूर नाठा; जेओ अर्धा व्हीकण हतां तेओ स्थंभ माफक त्यांना त्यांज चोंटी गया अने केटलाक हिंमतवान मनुष्य खरी हकिकत शुं छे ते समजवा म्हारी पासे आव्या. '

प्रथम तेओए म्हने हांक मारी, पण हुं तेओने जवाब आपवाने थोडो सुतो हतो ? पछी तेओए म्हने खूब जोरथी हलाव्यो परन्तु बिरकुल हाल्योज नहीं. छेवटे हुं खरेखरो मृत्यु पामेलो छुं के जीवतो छुं ते जोवामाटे मने एक मोटो चीपीओ मार्यो, परंतु ' गमे ते थाय तोपण एक शब्द पण उच्चारवो नहीं ' ए अमारा गुरुजीनो हुकम म्हें अक्षरसः पाळ्यो ! हवे तेओने एम पाकी खात्री थई के आ प्रेत-मुडतुं छे. तेओ ' राजद्वारे स्मशाने च य स्तिष्ठति स बांधवः ' एवा विचारना अत्यंत धार्मिक अने परोपकारी होवाथी म्हारा अनिवारसी अनाथ प्रेतने अग्नि संस्कार आपवो, ए तेओने पवित्र कर्तव्य समजायुं, तथापि नवी चीता रचवानी कडाकूटमां तेओ पड्या नहीं, कारण तेनी सामग्री तैयार न होती अने ते लाववा माटे घणोज बखत जाय तेम हतुं, आथी ए त्रासमां न पडतां सळगावेली चितामांज आ बीजीने (मने) पण आहूति आपवानुं ठराव्युं. "

“ आ वखते म्हें विचार कयों के, शुं गुरुनी आज्ञा तोडवी ? परंतु बीजीज पळे एम थई आव्युं के, साधन माटेनो आज वखत केम न होय ? माटे गमे ते थाय तोपण बोलवुं के हालवुं नहीं. आखरे चार-पांच जुवान माणसो म्हारी पासे आव्या अने म्हने उंचकी ते सळगती चीतामां पधरावी दीधो. ज्योरे चीता उपर म्हने मूकवामां आव्यो अने तेमांना अंगारानी झाल् म्हारा शरीरने लागवा मांडतांज सिद्धि परत्वे म्हारो विचार अने गुरुनी आज्ञा न तोडवानो निश्चय एकज क्षणमां नाश थयो ! हुं मोटा शंखध्वनिथी ‘मरी गयो ! मरी गयो !! बचावो, बहार काढो ’ एम कहेतां बहार कूदी पडयो. ”

“ आ विलक्षण प्रकार जोतांज मात्र चीता पासे आवी उभेला ढईकण मनुष्यो “ अरे ! भूत रे भूत ! खरेखर भूत ! ” एम कही-दोडधाम करी मूकी दूर नाठा. ”

“ आ वखते जेहेने अनाथ प्रेत समजी अग्निसंस्कार कयों ते खरेखरुं प्रेत नहीं, पण कोई महा बदमाश साधक होवो जोईए, एम ते परोपकारी माणसोना लक्षमां आववाने वार थई नहीं. म्हारा आ पाजिपणाथी चीता ढसळी पडी, जेथी मूळ प्रेतना दहनमां पण धक्को पहुँच्यो. आ जोतांज तेओने खूब गुस्सो चढ्यो अने ते गुस्सामां चीतानी ज्वाळाथी प्रथम तो हुं ‘अधमूवो’ थई गयो हतो ते तरफ लक्ष न आपतां म्हने यथेच्छ स्वाद चखाड्यो ! ”

आ हकिमत बनी गया पछी मात्र जारण, मारण, वर्श-करण बगेरे बाबतमां मारी पूर्ण निराशा थई अने मंत्रसाधको

ઉપર પળ તિરસ્કાર છૂટ્યો, તથાપિ રુપસુંદરીની બાવતમાં મ્હારી ઘેલછા બિલ્કુલ કમી થઈ નહીં ! તેણીની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે કરવી તેની મન સુઝ પડે નહીં ! આવી સ્થિતિમાં હું એક સરખો જંગલે જંગલે ભટકતો હતો. એક દિવસે મ્હારા સુદૈવે પર્વતની ગુફામાં એક મહાત્મા મળ્યા. તે વસ્તે તેમની સેવા કરી રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેમની સેવાથી થનાર પુણ્ય પ્રાપ્તિથી પળ રુપસુંદરીની પ્રાપ્તિ થશે એમ મ્હને લાગવા માંડ્યું. પછી હું તે મહાત્માની સેવા કરતો તેમની પાસે ઘણાજ દિવસ રહ્યો, પરંતુ મ્હારો તે નીચ હેતુ તેમને કહેવાની કદિપણ મ્હારી ઈંમત થઈ નહીં. ”

આવી સ્થિતિમાં કર્મસંયોગે એક દિવસ હું જાગૃત થઈ જોવા લાગ્યો તો તે મહાત્મા—સિદ્ધપુરુષ પોતાની તૃણશય્યા પર નથી ! તેઓ ક્યાં ગયા, તે જાણવા સારુ નીરસીનીરસીને જોવા લાગ્યો, તો ગુફાની છેવટની ટોચ પર તેમની મૂર્તિ દૃશ્યમાન થઈ ! ત્યાં તેઓ શું કરે છે તે હું સુતાંસુતાંજ જોવા લાગ્યો. એક બચ્ચોલમાંથી કોઈ વસ્તુ લઈ, તે તેમણે પોતાના મ્હોંમાં નાંખતા મ્હને દેખાયું, પળ તે સાથે ચમત્કાર શું થયો ? તે મહાત્માનું એકદમ રૂપાંતર થઈ, અત્યંત કુરુપ વ કુષ્ઠરોગી એવો એક મીસારી બન્યો. આ પ્રકાર જોઈ મ્હારા આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહીં. પછી તેઓ ત્યાંથી નીકળી ગયા, પળ ક્યાં ગયા અને શું કર્યું તે મ્હને બિલ્કૂલ સ્મૃતિમાં નહીં ! અગર તે સમજવાની મ્હેં દરકાર પળ રાખી નહીં ! પછી બીજા દિવસે

तेज वखते तेओ फरीथी त्यां आव्या अने म्होंमानी ते वस्तु पूर्वस्थळे मुकतांज तेओ पूर्वस्वरूपमां आवी गया ! आ बनाव पण म्हें सुतां सुतांज जोयो, तेथी ते साधुना लक्षमां आव्युं नहीं त्यार पछी पण ते महात्माए ते वस्तुथी पोतानुं रुपांतर करेलुं म्हें जोयुं, त्यारे ते वस्तुमांज ते अलौकिक सामर्थ्य होवुं जोईए एवी म्हारी खात्री थई. थोडा दिवस बाद एक दिवस ते महात्मा बहार गयेला होवाथी ते वस्तु शुं छे ते जोवा गुफानी टोचे ज्यां ते मुकेली हती त्यांथी ते काढी जोई तो ते एक गुटिका जणाई. (आपनी समक्ष मुकेली तेज गुटिका छे.) ते साथे तेनुं अद्भूत सामर्थ्य जोवानी इच्छाथी रुपसुंदरीना पति प्रमाणे म्हारुं रुपांतर थाओ ' एवी भावना धरी म्हें ते म्होंमां मूकी तो आश्चर्यनी शुं वात कहेवी ? हुं तदन ते प्रमाणेज बनी गयो. आ वखते म्हने जे आनंद थयो ते अवर्णनीय हतो. म्हने प्रत्यक्ष स्वर्गना किल्ला हाथ आव्या होय, ते प्रमाणे लागतुं. पछी हुं आगळ पाछळनो विचार न करतां त्यांथी एकदम न्हासी छूटयो. ते महात्मा आवी म्हने पकडशे के शुं ? एवी धास्ती लागती हती पण सुदैवे तेवुं कई बन्युं नहीं ! पछी केटलाक दिवसे अहीं आवी पहोंच्यो. अहीं आव्या पछी हुं आखो दिवस जंगलमां रही रात्रिए गाममां फरतो हतो. त्यारबाद गई काले रात्रे लाग जोई हुं रुपसुंदरीना घर पासे जई, मरघा प्रमाणे बोल्ह्यो. ते साथेज मारी धारणा मुजब बनी आव्युं अर्थात् रुपसुंदरीनो

કરી નહોતી, નહિતો તે વચ્ચે બઠાત્કારે પળ હું પોતાનો નીચ હેતુ સિદ્ધ કરવામાં આધુંપાણું જોત નહીં. માત્ર તે વચ્ચે તેણીની સદ્ગુણનિષ્ઠા અને શીલપ્રેમ કેટલાં જાગૃત છે એજ મારા અનુભવમાં આવ્યું. ”

“ તથાપિ આટલી ચટપટ અને જન્મજન્મતારે પળ જે સાધન મળવું દુર્લભ છે, તે પ્રાપ્ત થયાં છતાં પળ નિષ્ફળ થયું એ જોઈ, મને તે વચ્ચે કેટલું મર્યાદા દુઃખ થયું હશે એની માત્ર કલ્પનાજ કરો ! હું દુઃખથી અને પશ્ચાતાપથી માત્ર ગાંડોધેલો થવાની તૈયારીમાં આવ્યો હતો તથાપિ પ્રસંગ વિચારી તેણીને ફરીથી પોતાના સપાટામાં લાવવી એમ ધારી તેણીની પાછળજ દોડ્યો, પરંતુ તેણી પોતાના સાસુ-સસરાના આશ્રયમાં જઈ બેઠી. મને તેણીના મનનું સમાધાન કરી, પાછી ઓરડામાં લાવવી એ ઘણુંજ વિકટ સ્થિતિજન્ય, તથાપિ આખરે હું તેમાં ફત્તેહમંદ થયો અને તે પ્રમાણે હવે તેણીની સંમતિથી હું લઈ જાઉં તેટલામાંજ તેણીનો પતિ ત્યાં આવી દાખલ થયો. આ વચ્ચે મારી જે મશ્કરી થઈ, તેનું યથાર્થ સ્વરૂપ સ્થિતિજન્ય અશક્ય છે ! તેજ વચ્ચે રૂપસુંદરી બાબત મારી નિરાશા થઈ, પરંતુ લીધેલા વેષને પૂર્ણપણે છેવટ સુધી જાળવી રાખવો, એવો અવિચાર થવાથી હું તેમનાથી વાદવિવાદ કરતોજ રહ્યો. ”

તેણીનો પતિ આવી સ્થિતિ વચ્ચે ત્યાં કેમ આવ્યો તે બદલ મને પ્રથમ મોટું આશ્ચર્ય લાગ્યું, પળ રૂપસુંદરીનો સંશય

ખરો છે કે ઓટો છે તે જોવા માટે તેણીના સસરાણે સ્વેતરમાં પોતાના પુત્રની શોધ માટે નોકર મોકલ્યો હતો તેથી તે એકદમ ત્યાં આવ્યો એમ મ્હને પછીથી સ્હમજાયું. ”

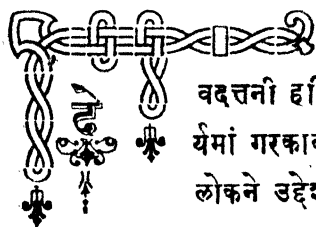
“ એ પછીની સર્વ હકિકત આપને માલુમજ છે ! મ્હારી સ્વરી હકિકત શું તે આજ ! હવે આપ મ્હને બચાવો યા મારો ! બાકી મ્હને મ્હારા નીચ કર્મનો હવે અત્યંત પશ્ચાતાપ થાય છે અને રહેલું આયુષ્ય કોઈપણ નિર્જન પ્રદેશમાં ઇશ્વરભક્તિમાં નિર્ગમવાનો મ્હેં નિશ્ચય કર્યો છે. આપ અત્યંત દયાલુ છો, મ્હાગે જો કે ભયંકર ગુન્હો છે તોપણ તેને યોગ્ય શાસનમઢી ચુક્યું છે એમ સમજી મ્હારા ઉપર ક્ષમા કરશો એવી આશા છે.”

—>>>><<<<—

 { પ્રકરણ ૭ મું. }

—>>>><<<<—

>> દેવદત્તને ક્ષમા અને સત્યનો જય. <<<

વદત્તની હકિકત સાંભળી સર્વે મનુષ્યો આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ગયા ! પછી અભયકુમાર લોકને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યા—

“ સમ્ય ગૃહસ્થો ! આ મામલાનો નિકાલ હવે થયા છતાં ગુન્હેગારની ઇત્થંમૂત હકિકત પણ આપણે ત્હેનાજ મોંઢેથી

સાંભળી છે. આ બાબતનું મૂળ કંઈપણ અલૌકિક ચમત્કાર હોવો જોઈએ એમ પ્રથમથીજ મ્હારા લક્ષમાં આવ્યું હતું, પરંતુ તે બહાર કેવી રીતે કાઢવું તેજ અશક્ય હતું, છતાં તરતજ તેનું યથાર્થ સ્વરૂપ બહાર પાડવાની આ સફળ થયેલી યુક્તિ મ્હારા મગજમાં આવી ! સાધારણ રીતે વ્યવહારમાં આપણને અનુભવ છે કે, ચમત્કાર પાછળ લાગેલા મનુષ્યને બિલ્કુલ અક્કલ હોતી નથી, કિંબહુના, જેને કોડીની પળ અક્કલ ન હોય એવાજ લોક ચમત્કારપ્રાપ્તિ પાછળ લાગેલા હોય છે, અને તેજ અનુભવ આપણને અહિંયાજ મળ્યો ! આ તરૂણ ગૃહસ્થને થોડી પળ અક્કલ હોત તો, તે બંધ કરેલી ઓરડીમાંથી બહાર આવવાનું આવું મૂર્ખપણું ન કરત, અને તેમ થયું હોત તો આપણું ન્યાયનું કામ આટલું સુલભ થયું ન હોત, તથાપિ ગમે તે થાય તોપણ અસત્ય કંઈ છેવટ સુધી ટકી શકત નહીં ! તે કદિ પણ બહાર પડતજ ! હશે, હવે આ ગૃહસ્થને તેના કૃતકર્મનો પશ્ચાતાપ થયો છે અને નિર્જન પ્રદેશમાં રહી જિનેંદ્રસેવા કરવાનો તેણે પોતાનો નિશ્ચય આપણને જણાવ્યો છે જેથી મ્હને લાગે છે કે, તેને ક્ષમા કરવી એજ યોગ્ય થશે, સિવાય તેણે પોતાના આયુષ્યનો જે આગલનો ધ્યેય ઠરાવેલો છે તે પણ એક પ્રકારની શિક્ષા પ્રમાણેજ છે ! ” પછી તે દેવદત્ત તરફ જોઈ બોલ્યા:—

“ તરૂણ ગૃહસ્થ ! તેને પોતાના કૃતકર્મનો થયેલો- પશ્ચાતાપ જોઈ હું તેને ત્હારા અપરાધની ક્ષમા કરું છું. માત્ર

तहारे पोतानो जाहेर करेलो निश्चय अमलमां मुकवा माटे आज क्षणे अहींथी चालता थवुं जोईए. फरींथी तुं कोईपण जग्याए लोकवस्तीमां अटक्यो किंवा तहारो पश्चाताप खोटो छे एम अमने जणाई आवे, तो त्हेने ज्हेनी कल्पना पग थशे नहीं, एवी भयंकर शिक्षा तहारे भोगववी पडशे ! ”

अभयकुमारनुं आ भाषण सांभळतांज देवदत्तने घणुं लागीं आळ्युं अने तेवीज स्थितिमां त्हेमना पगपर मस्तक मुक्की, एक सरखो अश्रुवर्षाव करवा लाग्यो. हमेशना माटे त्हेना मनपर एटलुं विलक्षण परिणाम थयुं के, त्हेने ते न्यायाधीश न लागतां साक्षात् ईश्वरज भासवा लाग्या.

पछी पोतानुं मस्तक उठावी लई रूपसुंदरी तरफ वळ्यो अने तेणीना पगपर मस्तक मुक्की बोल्यो:—“ भगिनी ! आ पतीत बंधुए तहारी साथे जे नीचपणाथी वर्तन कर्युं, ते बदळ अंतःकरणपूर्वक तहारी क्षमा मांगे छे ! त्यारे ते सर्व अपराध वीसरी जई आ दयासागर न्यायमूर्तिप्रमाणे तुं पण क्षमा कर. व्हेन ! आ अधमने पोताना कृत्यकर्मनो पश्चाताप थवामां, म्हारा सर्व नीच मनोविकार शांत बनवामां, किंबहुना म्हारुं सर्वस्व परिवर्तन थवामां तहारोज अचळ सद्गुणप्रेम कारणभूत थयो, माटे हुं जन्मजन्मांतरे पण तहारोज ऋणी रहीश ! ”

आ वखते ज्हेनी आंखमांथी अश्रुबिंदु नीकळ्या नहीं होय, एवा मनुष्य त्यां भाग्येज हशे !

रूपसुंदरीए त्हेने अंतःकरणपूर्वक क्षमा करतांज ते त्यांथी नीकळी पडयो.

ત્યારબાદ અમયકુમારે રુપસુંદરીના પતિનો હાથ તેણીના હાથમાં આપી કહ્યું:—

“પ્રિય ભગિની ! ફરીથી એકવાર ત્હારા સ્વરા પતિથી હું ત્હારું પાણીગ્રહણ કરાવું છું. સદૈવે મ્હને આ કામમાં યશ આપી, ત્હારા સદ્ગુણનાં મીઠાં ફળ ત્હને મળ્યાં તે બદલ મ્હને અતિશય આનંદ થાય છે ! ત્હેં જે વ્રત લીધું છે, તે આવાજ નિશ્ચયથી પાઠ ! સંકટથી બિલકુલ બહીશ નહીં ! સદ્ગુણી માણસના અચળ નિશ્ચય આગળ સંકટનો બિલકુલ ટકાવ થતો નથી, તે હવે ત્હારા ઉદાહરણ ઉપરથીજ ખુલ્લું છે. પોતાનું પાતિવ્રત્ય ભંગ ન થવા દેવાની બાબતમાં ત્હારો નિશ્ચય જોઈ મ્હને જે આનંદ થયો તે કહી સંભળાવવો અશક્ય છે ! જાઓ, હવે સુખેથી રહો, ત્હમારું સદૈવ કલ્યાણ થાઓ !

આ વચ્ચે અમયકુમારનું ન્યાયચાતુર્ય અને રુપસુંદરીની સદ્ગુણનિષ્ઠા એ વિષયે ત્યાં એક સરસો જયજયકાર થયો. ત્યાર બાદ તે પતિપત્નિ પોતાના માતાપિતાસહ મોટા આનંદથી ઘેર આવ્યાં અને રુપસુંદરી, પોતાના પતિ સહિત પોતાના સદ્ગુણનાં મિષ્ટ ફળો ચાખતી અતિ આનંદમાં કાળ નિર્ગમન કરવા લાગી.

२२ श्री महावीर चरित्र (निर्वाणकांड भाषा—गाथा

अन निर्वाण पूजनसहित हिंदी २०००) ०)-॥

*२३ श्री कुंदकुंदाचार्यचरित्र (गुजराती १७००) ०)≡

*२४ श्रविकाबोधस्तवनावली (गुजराती—हिंदी २०००)०)-

२५ आपणी स्थितिमां शु संतोष राखवो जोइए(२०००)०)=

*२६ श्री श्रीपालचरित्र (हिन्दी २०००) १)=

२७ श्री जम्बूस्वामी चरित्र (हिंदी भाषा २०००) ०।

२८ प्रातःस्मरण मंगलपाठ (हिंदी २०००) ०।

२९ श्री दशलक्षण धर्म (कथा सहित. हिंदी २०००) ०।-

३० त्रेपनक्रिया विवरण (गुजराती २०००) ०)-॥

३१ श्रेणिकचरित्र (हिंदी १००० पृ. ४०० पाकुं पुंटुं) १॥

३२ जिनचतुर्विंशतिकाव्य (हिन्दी प्र. २२००) ०)-

*३३ इश्वरका कर्तृत्वं (हिन्दी) विनामूल्य

३४ तत्त्वार्थसूत्र (गुजराती टीका ५०० पृ. २००) ०॥=

३५ जीवविचार (गुजराती २१००) ०)=

३६ सागारधर्माभृत पूर्वार्द्ध (पृ. ३५०. प्र. २२५० हिन्दी) १॥

३७ श्राविका सुबोध (गुजराती प्र. २१००) ०।=

३८ बालशिक्षा (हिन्दी २१००) ०)-॥

३९ रूपसुंदरी (गुजराती २१००) ०।

४० हिंदीभक्तामर और प्राणप्रिय काव्य (हिन्दी २०००)०)-

उपलां पुस्तको तथा सर्वे प्रकारनां हिन्दी गुजराती भाषानां
जैन पुस्तको तेमज पवित्र काश्मीरी केशर मळवानुं स्थळ—

मेनेजर—“दिगंबर जैन पुस्तकालय”—सुरत.

* आ निशानवाळां पुस्तको सीलकमां नथी.

જાળવાયોગ્ય સમાચાર.

સૌથી ઉત્તમ કેશર કાશ્મીરમાં પાકે છે અને એજ કેશર વિલાયતી કેશર કરતાં ભાવ, ગુણ અને શુદ્ધતામાં ચઢતું હોય છે.

દરેક જૈનને પવિત્ર કેશર વાપરવાનો સ્વપ્ન પડે છે જેથી દરેકને શુદ્ધ સ્વદેશી કેશર હર વખતે મળી શકે માટે ' પવિત્ર કાશ્મીરી કેશર ' સુરતના દિગંબર જૈન પુસ્તકાલયમાંથી માત્ર એક રૂપ્યે તોલાથી સર્વેને છુટક તથા જથાબંધ પુરું પાડવામાં આવે છે.

સમગ્ર જૈનોમાં માત્ર “ દિગંબર જૈન ” માસિકજ એક એવું પત્ર છે કે જે દર વર્ષે ચિત્રાવિચિત્ર ગ્લાસ અંક તથા પંચાંગ ઉપરાંત હિન્દી-ગુજરાતી ભાષાનાં અનેક પુસ્તકો ભેટ આપે છે, જ્યારે એનું વાર્ષિક મૂલ્ય માત્ર રૂપ્યા પોળાવેજ છે.

ગુજરાતી ભાષામાં ઘર્નાજ સસ્તી કિંમતે જૈન પુસ્તકો મળી શકે તે માટે સુરતમાં ' સસ્તી જૈન ગ્રંથમાળા ' સ્થપાઈ છે, જે દર વર્ષે પોસ્ટેજ સાથે માત્ર આઠ આનામાં ૪૦૦ પાનાનું વાંચન પુરું પાડે છે.

સસ્તી જૈનગ્રંથમાળા (સુરત)નો પ્રથમ મળકો 'ચેતન-કર્મ-ચરિત્ર' જે ૨૨૬ પૃષ્ઠનો છે, તે માત્ર ચાર આનાની કિંમતે છુટક મળી શકે છે.

Printed by
Matubhai Bhaidas at K. A.'s. the “Surat Jain”
Printing Press, Khapatia Chakla-Surat.

Published by
MOOLCHAND KISANDAS KAPADIA.
Chandawadi—Sruat.

